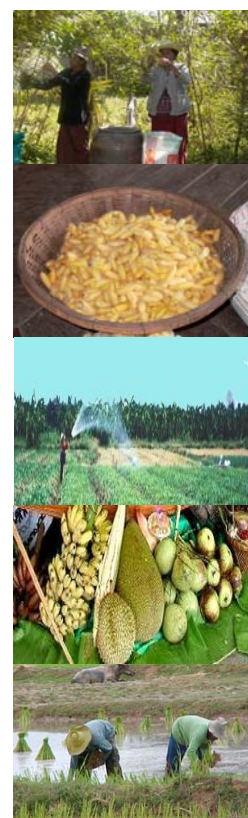

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3 บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:ภาพสะท้อนแห่งความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้

ดร. พนารัช ปรีดาภรณ์

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1	
บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
นำเรื่อง	1
นัยสำคัญของบ้านมะกอกใต้	2
การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์	4
ทำเลที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของชุมชน	7
การตั้งถิ่นฐานและความเป็นชุมชน	8
ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน	9
บริบททางเศรษฐกิจของชุมชน	10
การนำเสนอผลการศึกษา	11
บทที่ 2	13
ทุนชุมชน : เงื่อนไขการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต	13
ทุนอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต : การทำมาหากินแบบพอเพียงชีพ	13
ทุนวัฒนธรรม : บ่อเกิดแห่งความร่วมมือร่วมใจ	16
ทุนความรู้และภูมิปัญญา : พลังสร้างสรรค์ของชุมชน	19
ทุนทางสังคม : การอยู่ร่วมกันอย่างมั่นคง	20
ทุนทางเศรษฐกิจ : ความมีอิสระทางเศรษฐกิจ	23
ทุนการเมือง : ความสงบสุขของชาวบ้าน	24
บทที่ 3	26
ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	26
การจัดกระทำของรัฐต่อชุมชนหมู่บ้านในระดับภาพรวมของการพัฒนา	26
การจัดกระทำของระบบทุนการค้าต่อชุมชนหมู่บ้าน	28
การจัดกระทำของกลุ่มการเมือง : การสร้างศรัทธาเชิงสัญลักษณ์	30
การเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	31

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 4	การประเมินกองทุนหมู่บ้านในฐานะกระบวนการแทรกแซงทุนชุมชน	37
	พัฒนาการของกลุ่มในชุมชนช่วงก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	38
	การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	45
	ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น	50
	ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน	55

บทที่ 1

บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

นำเรื่อง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองหรือที่เรียกกันว่า กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีเป้าหมาย คือ เพื่อสร้างแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านเพื่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชน โดยหลักการสำคัญเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านก็คือ การสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่นจากการที่ให้ชุมชนนั่นเองที่เป็นผู้จัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่ลงไป อย่างไรก็ตามด้วยความที่ชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันอยู่ไม่ว่าจะเป็น ทางด้านกายภาพ เช่น สภาพพื้นที่ จำนวนครัวเรือนและประชากร สภาพโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ฯลฯ และ ทางด้านสังคม เช่น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเป็นผู้นำในชุมชน พื้นฐานทางวัฒนธรรม ฯลฯ ปัจจัยเหล่านี้ย่อมทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีความพร้อมในการเข้าสู่การจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างกันไปด้วย ด้วยเหตุนี้การใช้นโยบายกองทุนหมู่บ้านที่มีการกระจายตัวของเงินทุนไปยังชุมชนหมู่บ้าน หมู่ละ 1 ล้านบาท เท่ากันทั่วประเทศ ย่อมไม่อาจสร้างผลลัพธ์อันพึงประสงค์เท่าเทียมกันได้ทั้งหมด โดยแต่ละหมู่บ้านก็จะมีสภาพปัญหาและอุปสรรคและแม้แต่ความสำเร็จที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับพื้นฐานที่ชุมชนเป็นมา

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในที่นี้เป็นส่วนของการสร้างความรู้ (knowledge creation) อันเกี่ยวข้องกับชุมชน โดยการใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) มาเป็นหลักในการวิจัย และทำการศึกษาในลักษณะของกรณีศึกษา (case study) ในระดับชุมชนหมู่บ้าน โดยการวิจัยกระทำตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

- เพื่อศึกษาถึงแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน
- เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุน ที่มีความเป็นพลวัต อันได้แก่ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีมาก/น้อยอย่างไร
- เพื่อศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขของการติดต่อ/หรือไม่ติดต่อกับภายนอก ว่าได้ก่อให้เกิดความพอเพียงในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่อย่างไร

- เพื่อศึกษาว่าเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนแล้ว ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

สำหรับชุมชนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาในที่นี้ เป็นหมู่บ้านหนึ่งในภาคกลาง มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม อาชีพหลักของชาวบ้านยังคงเป็นการทำนา รองลงมาเป็นการทำไร่ และมีการทำ หัตถกรรม เป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำรงชีวิต โดยชาวบ้านมีการทอผ้าเป็นอาชีพเสริม และชุมชนก็ได้ถือเอา การทอผ้านี้ เป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ชุมชนแห่งนี้มีชื่อว่า “บ้านมะกอกใต้” *

นัยสำคัญของบ้านมะกอกใต้

บ้านมะกอกใต้เป็นชุมชนหมู่บ้านตั้งอยู่ในที่ราบภาคกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่เหมาะต่อการเพาะปลูก ชาวบ้านทำนาเป็นอาชีพหลัก รองลงมาเป็นการทำไร่อ้อย ปัจจุบันชาวบ้านมีอาชีพเสริมคือการทอผ้า ซึ่งจัดตั้งเป็นกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอก นอกจากนั้นมีการรับจ้างเย็บผ้า โหลส่งโรงงาน และเริ่มการทำจักสาน

ในสมัยก่อนเมื่อประมาณ 20-30 ปีที่แล้ว บ้านมะกอกใต้ยังมีวิถีชีวิตแบบพออยู่พอกิน เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีตทั่วไป เศรษฐกิจในอดีตของบ้านมะกอกนั้นดำรงอยู่ด้วยการทำนาปี หลังจากทำนาเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะทำไร่ละหุ่งและไร่ฝ้าย นอกจากนั้นเป็นการปลูกพืชผักหาปลาเพื่อพอเพียงต่อการดำรงชีวิต ชาวบ้านทอผ้าใช้เองโดยมีกระบวนการผลิตที่ครบถ้วนทุกขั้นตอน นับตั้งแต่การปลูกฝ้าย ฝ้ายเป็นเส้นด้าย ปั่นฝ้ายใส่เกลลอน ทำที่ นำฝ้ายมาทอเป็นผ้า ย้อมสีด้วยเม็ดของต้นคราม ตัดเป็นผ้านุ่งและเสื้อไว้ใส่ แต่ต่อมากะบวนการผลิตเช่นนี้ได้ถูกภาวะความทันสมัยกลืนไปจนเกือบหมดสิ้น ด้วยกระบวนการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการผลิตเฉพาะทาง โดยรัฐได้สนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ระบบชลประทาน และการใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริม ปุ๋ยและยาเคมี จึงทำให้ชาวบ้านสามารถทำนาได้ถึงปีละ 3 ครั้ง อันเป็นการขยายฐานการส่งออกให้แก่ประเทศ รวมไปถึงการเข้ามาของความทันสมัยที่นำเอาเครื่องมืออุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่ และรูปแบบการดำรงชีวิตที่ใช้เงินมากขึ้น นับแต่นั้นมาวิถีชีวิตของชาวบ้านมะกอกใต้ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปการผลิตเน้นเฉพาะทางมากขึ้น อีกทั้งมีการส่งเสริมให้ทำไร่อ้อยแทนไร่ละหุ่งและไร่ฝ้าย เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบป้อนให้แก่โรงงานทำน้ำตาลที่เกิดขึ้นในบริเวณใกล้เคียง ระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านเลิกทอผ้า กระบวนการทอผ้าที่เคยดำรงอยู่มานานจึงสูญสิ้นลง ชาวบ้านหันมาซื้อเสื้อผ้าสำเร็จจากระบบโรงงานและตลาดภายนอก จวบจนกระทั่งปี 2526

* ชื่อสมมติ

ภาครัฐส่งเสริมให้ชาวบ้านกลับมาทอผ้าอีกครั้ง เป็นการทอเพื่อขายเป็นรายได้เสริมสำหรับแม่บ้านช่วงไม่มีงานอื่นทำ ชาวบ้านจึงต้องกลับมาเรียนทอผ้าแต่ก็เป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง เพราะขาดแรงสนับสนุนอย่างจริงจังจากภายนอก และปราศจากแรงผลักดันจากภายในชุมชนเอง รวมไปถึงเรื่องการขาดการจัดการด้านตลาด พัฒนาการของการทอผ้าในช่วงเวลาดังกล่าวจึงขาดตอนไป คงเหลือผู้ทอผ้าจริงจึงอยู่เพียงรายสองรายเท่านั้นที่ทอผ้าด้วยใจรัก การรวมเป็นกลุ่มชาวบ้านเพื่อการทอผ้าจึงมีอาจสับสนให้เกิดขึ้นมาได้ในช่วงเวลานี้

ปี 2539 ชุมชนได้รับแรงสนับสนุนอีกครั้งจากภายนอกให้มีการทอผ้า โดยรัฐได้จัดเจ้าหน้าที่ให้การสอน ในปีนั้นจึงได้เริ่มมีการตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกซึ่งมีสมาชิกเป็นพวกแม่บ้านของบ้านหมู่ 2 (บ้านมะกอก) และหมู่ 8 (บ้านมะกอกใต้) ของตำบลพลับพลายไชย และด้วยเหตุที่ในปีต่อมา ได้เกิดกระแสการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชุมชนหมู่บ้าน รวมไปถึงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เป็นภูมิปัญญาไทยในชนบท จึงได้มีการตั้งกลุ่มทอผ้าขึ้นมาสนับสนุนการทอผ้าในชุมชนพอเพียงให้เกิดพลังในการสร้างกลุ่มให้คงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง ภาพการทอผ้าของชุมชนนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากหมู่บ้านที่เคยทอผ้าเองโดยทำได้ครบทั้งกระบวนการ พลิกผันมาเป็นกลุ่มทอผ้าในหมู่บ้าน โดยไม่มีแหล่งวัตถุดิบภายในชุมชนของตนเองต้องซื้อหาจากภายนอก การทอผ้าให้รายได้ที่ไม่มากมายนักแต่ก็ถือเป็นอาชีพเสริมให้กับคนในชุมชน ซึ่งสมาชิกกลุ่มทอผ้าเองพอใจกับตลาดที่เป็นอยู่เพราะกำลังการผลิตมีน้อยจึงยังพอขายได้ โดยราคาขายยังไม่สู้จะดีนัก เนื่องจากสภาพการผลิตที่มีอยู่มากในหลายหมู่บ้าน ด้วยมุมมองเชิงเปรียบเทียบแล้ว กลุ่มทอผ้าภายในบ้านมะกอกมีสภาพที่ยังไม่เข้มแข็ง เมื่อเทียบกับกลุ่มทอผ้าอื่นที่สามารถจัดการระบบตลาดได้ดีกว่า การจัดตั้งกลุ่มทอผ้าของบ้านมะกอกได้เริ่มต้นในปี 2539 และมีพัฒนาการช้าๆ จนกระทั่งในปีต่อมาที่เกิดกระแสการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนได้สร้างแรงกระตุ้นให้นำผลิตภัณฑ์ทอผ้านี้เป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ปัจจุบันนี้ถือว่าการทอผ้าเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ไม่มากนัก เพราะตลาดยังค่อนข้างตึงตัว การหาตลาดจึงกลายเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้นำชุมชนเข้ามามีส่วนสนับสนุนมากขึ้น

สำหรับชุมชนบ้านมะกอกใต้แล้ว กลุ่มเศรษฐกิจที่มีอยู่นั้นยังไม่สามารถเรียกได้ว่ามีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะในด้านของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในรูปแบบต่างๆ กลุ่มอาชีพในชุมชนมีเพียงแค่งานทอผ้า ซึ่งแม้จะเริ่มตั้งมาได้ 6 ปีแล้ว แต่มีเงินทุนหมุนเวียนอยู่เพียง 3 หมื่นกว่าบาทเท่านั้น โดยส่วนใหญ่เป็นเงินทุนที่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอก ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มเย็บผ้าโหลส่งโรงงาน ก็จัดเป็นกลุ่มรับจ้างมากกว่ากลุ่มอาชีพ โดยต้องทำงานเฉพาะส่วนสูง จึงจัดได้ว่าเป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นเพื่อสนองตอบต่อการดำรงชีวิตภายใต้สังคมสมัยใหม่ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการสะสมทุนเงินตราในช่วงเปลี่ยนผ่าน เมื่อหมู่บ้านอยู่ในกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยเท่าที่ผ่านมา นั้น ยังมีโอกาสเรียกได้ว่ามีความเข้ม

แข็งด้วยตัวเอง ชุมชนยังต้องอาศัยทุนจากภายนอกในการพัฒนาอาชีพ และทุนชุมชนเดิมที่เคยมีมาในอดีตก็ไม่สามารถถูกนำมาเปลี่ยนรูปเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มเศรษฐกิจชุมชนได้เพียงพอ เพราะถูกลดทอนลงภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ด้วยเหตุนี้ เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในการศึกษาถึงชุมชนบ้านมะกอกใต้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นคำถามการวิจัยอันเกี่ยวเนื่องกับทุนชุมชนไว้ดังนี้ *ประการแรก* ชุมชนในอดีตมีทุนชุมชนอยู่ในรูปแบบใดบ้าง และทุนชุมชนเหล่านั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อใด และอย่างไร *ประการที่สอง* การสนับสนุนของทุนภายนอก เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร และ *ประการที่สาม* เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาแล้ว จะสามารถช่วยส่งเสริมทุนชุมชนได้อย่างไร

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์

การเข้าสู่ชุมชนนั้นนับได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญของการวิจัยครั้งนี้ เพราะเป็นการเข้าถึงปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา การเตรียมพร้อมในการเข้าสู่ชุมชนที่ดีที่สุดก็คือการสำรวจพื้นที่ก่อนเข้าสู่สนาม ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจพื้นที่ในวันที่ 23 กรกฎาคม 2545 ทั้งนี้เพื่อให้สามารถกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักและเตรียมแนวคำถามได้อย่างเหมาะสม นอกจากนั้นยังได้ใช้โอกาสนี้นัดหมายบางประการเพื่อความสะดวกเวลาเข้าสู่พื้นที่จริง ก่อนเข้าสู่พื้นที่ผู้วิจัยได้วางแผนการเก็บข้อมูล โดยกำหนดวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) เตรียมแนวคำถาม (guideline) ทำความเข้าใจกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนามหรือผู้ช่วยวิจัย และเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการบันทึกข้อมูล สำหรับแนวคำถามที่เตรียมไว้นั้น ผู้วิจัยได้นำไปทดลองใช้กับผู้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลหลัก และนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมก่อนที่จะถูกนำไปใช้จริง

แนวคำถามที่ผู้วิจัยใช้ เพื่อเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษาในครั้งนี้ เลือกใช้แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth interview) ที่พัฒนาขึ้นมาจากวัตถุประสงค์ของการวิจัย และประเด็นคำถามการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ การสัมภาษณ์มีลักษณะเป็นแบบไม่เป็นทางการ (informal interview) ใช้แนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้างที่เป็นปลายเปิด (semi-unstructured open-ended) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกถามได้แสดงความคิดเห็น หรือบอกเล่าปรากฏการณ์และความคิดเห็นต่างๆได้เต็มที่ นอกจากนั้นยังได้ศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชน ประวัติชุมชน รวมถึงบริบทของชุมชนในด้านต่างๆ จากเอกสารหรือข้อมูลที่หาได้ล่วงหน้า เพื่อใช้ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในขณะที่ผู้วิจัยอยู่ในชุมชน

สำหรับการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นการเลือกโดยกำหนดลักษณะผู้ให้สัมภาษณ์ไว้

คร่าวๆ ตามแนวทางการศึกษาที่สร้างขึ้น ได้จัดแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็น กลุ่มผู้นำชุมชนและกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโสของชุมชน กลุ่มชาวบ้านทั่วไปทั้งที่เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์จริง ผู้วิจัยเริ่มต้นเก็บข้อมูลโดยไปพบผู้ที่ต้องการสัมภาษณ์ทั้งผ่านประธานกองทุนหมู่บ้าน และเลือกสัมภาษณ์เองโดยตรงซึ่งทำให้แน่ใจได้ถึงความเป็นอิสระในการตอบคำถาม เป็นข้อมูลที่จะช่วยให้สามารถนำมาใช้ปรับเปลี่ยนสมมติฐานชั่วคราว (temporary hypotheses) ที่มีอยู่แล้ว ซึ่งเป็นหลักการของการหาข้อมูลรวมไปถึงการหาข้อมูลในกรณีที่มีความแตกต่าง (negative case) ทั้งหมดนี้ก็เพื่อให้ได้ข้อมูลที่จะช่วยให้ผู้วิจัยได้ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่มีอำนาจในการอธิบายหรือมีระดับของการนำไปใช้สูง

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อหาเหตุผลและเงื่อนไขของการเข้าหรือไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สำหรับผู้เป็นสมาชิก ได้เลือกสัมภาษณ์ทั้งผู้กู้เงินและไม่กู้เงิน ทั้งครั้งแรกและครั้งที่สองของการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะต่างกันเพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขของการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้าน ในการเลือกกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยต้องอาศัยความคิดในเชิงวิเคราะห์โดยพัฒนาจากสมมติฐานชั่วคราวที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมาเองในระหว่างการเก็บข้อมูล เมื่อได้คำอธิบายที่มีแบบแผนซ้ำกันและแน่นอน ย่อมหมายความว่าทฤษฎีได้ถึงจุดอิ่มตัว (theoretical saturation) แล้ว

การสัมภาษณ์แต่ละครั้งไม่ได้กำหนดเวลาที่ตายตัว และมีช่วงเวลาที่ไม่เท่ากัน บางรายใช้เวลาตลอดช่วงเช้าหรือช่วงบ่าย แต่โดยทั่วไปแล้วใช้เวลาประมาณ 60-120 นาที นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้มีโอกาสดูการทอดผ้า ฌ ที่ทำการกลุ่มทอดผ้าของชุมชนอีกด้วย ในการสัมภาษณ์มีการบันทึกเทปทุกครั้ง หลังจากนั้นเทปทั้งหมดจะถูกนำมาถอดความแบบคำต่อคำ บันทึกออกมาในลักษณะของแบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยใช้เพื่อวิเคราะห์และตีความโดยละเอียดในภายหลัง

ด้วยแนวทางการวิจัยที่กำหนดไว้เช่นนี้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์มีจำนวนทั้งสิ้น 20 ราย ดังรายละเอียดที่แสดงในตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก การเก็บข้อมูลในพื้นที่ครั้งแรกดำเนินการในวันที่ 11 สิงหาคม 2545 หลังจากนั้นได้เก็บข้อมูลอีกครั้งหนึ่งในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2545 เพื่อติดตามผลจากการดำเนินการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้านที่ผ่านมาในรอบปีแรก

ตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก

คนที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ
1	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 และประธานกองทุนหมู่บ้าน	หญิง	45
2	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 และเลขาฯกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	35
3	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 กรรมการกองทุนหมู่บ้าน และ อบต.	หญิง	36
4	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	50
5	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	48
6	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	42
7	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47
8	ประธานกลุ่มทอผ้า	หญิง	73
9	บัณฑิตอาสา กองทุนหมู่บ้าน หมู่ 8	หญิง	24
10	บัณฑิตอาสา กองทุนหมู่บ้าน หมู่ 2 ชาวบ้านหมู่ 8	หญิง	24
11	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 สารวัตรกำนัน และกรรมการกองทุนหมู่ 2	ชาย	47
12	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	54
13	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ทำนาและทอผ้า)	หญิง	55
14	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ทอผ้า)	หญิง	50
15	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ส่งผ้าไหม และให้เช่าเครื่องไฟ)	หญิง	48
16	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน	หญิง	45
17	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ทำนา)	ชาย	45
18	ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน (ทำนา ทอผ้า และรับจ้าง)	หญิง	46
19	ผู้อาวุโสของชุมชน	ชาย	72
20	ผู้อาวุโสของชุมชน	ชาย	71

หลังการเก็บข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่ต้องการสืบค้นอย่างเป็นระบบ สิ้นสุดลงแล้ว ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษา จากการนำข้อมูลที่ได้ในลักษณะแบบสัมภาษณ์มาศึกษา และกำหนดข้อสมมติฐานต่างๆให้กับกลุ่มข้อมูล โดยจัดกลุ่มมโนทัศน์ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันเข้าด้วยกัน เพื่อทำการจัดหมวดหมู่ในลักษณะที่มีนามธรรมสูงขึ้น ทำการเชื่อมโยงสรุปประเด็น เพื่อให้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษาให้ความสนใจต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่มีระยะเวลาอันต่อเนื่องยาวนาน โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงการเปลี่ยนรูปไปของทุนชุมชนในอดีต อันเป็น

เงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชนในเวลานั้น เมื่อผ่านกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และส่งผลต่อทุนชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างไร หลังจากนั้นวิเคราะห์ถึงการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่เกิดขึ้นกับความ เป็นไปของชุมชนในระยะสั้น ทั้งที่เห็นเด่นชัดในแง่ของทุนชุมชนที่เป็นรูปธรรม และที่เห็นได้ไม่ ชัดเจนในลักษณะของการสร้างสำนึกของความเป็นชุมชน และ แนวโน้มของผลที่จะเกิดขึ้นใน ระยะยาวซึ่งสะท้อนจากความคาดหวังของตัวชาวบ้านเอง

ในส่วนต่อไปของบทนี้จะได้นำเสนอถึงส่วนของข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชน เพื่อ เป็นการเปิดประตูเข้าสู่ชุมชน โดยจะระบุถึงทำเลที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของชุมชน การ ตั้งถิ่นฐานและความเป็นชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน และบริบททางเศรษฐกิจ ของชุมชน

ทำเลที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของชุมชน

บ้านมะกอกใต้ ซึ่งเป็นชุมชนหมู่บ้านกรณศึกษาในที่นี้ เป็นบ้านหมู่ที่ 8 ตั้งอยู่ทางทิศ ตะวันตกของตำบลหนึ่งในอำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นหมู่บ้านที่หมู่บ้านมีระยะทาง ห่างจากอำเภออุ้มทองประมาณ 16 กิโลเมตร ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 333 (อุ้มทอง- ด่านช้าง) โดยปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบลแห่งหนึ่ง มี เนื้อที่ประมาณ 6 ตารางกิโลเมตร มีประชากรจำนวน 245 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 1,145 คน ประชากรชายและหญิงมีจำนวนที่ใกล้เคียงกัน พื้นที่ของบ้านมะกอกใต้ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ลุ่ม และมีที่ดอนในบางแห่ง แหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่นั้น มีเพียงลำน้ำ ลำห้วย 3 แห่ง ได้แก่ คลองมะกอกเฒ่า-อุ้มทอง ห้วยประตู ห้วยบ้านห้วย ซึ่งคนในยุคปัจจุบันแทบจะจำชื่อไม่ได้ เพราะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำเหล่านี้เท่าใดนัก แหล่งน้ำที่สำคัญต่อชาวบ้านในการทำ การเกษตรก็คือคลองชลประทาน ซึ่งเรียกกันว่าคลองโคกมะกอกเฒ่า ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก ของหมู่บ้าน

อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนา รองลงมาเป็นการทำไร่อ้อยซึ่งปลูกแทนละหุ่ง และฝ้ายที่เคยทำกันมาในอดีต พื้นที่ไร่อ้อยจะอยู่คนละฝั่งกับตัวหมู่บ้านและที่นา แต่เดิมนั้น ชาวบ้านทำข้าวนาปี และแม้กระทั่งระบบชลประทานถึงหมู่บ้านแล้วตั้งแต่ปี 2508 โดยเริ่ม จากการเข้ามาสำรวจพื้นที่ในปี 2500 ในเวลานั้น ชาวบ้านก็ยังทำข้าวนาปีอยู่ คลองชล ประทานนี้มาจากคลองมะกอกเฒ่า จังหวัดชัยนาท โดยท่อน้ำมาจากเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก จนกระทั่งถึงปี 2519-20 ชาวบ้านก็เริ่มทำข้าวนาปรัง เมื่อได้รับการส่งเสริมจากการให้ใช้ ข้าวพันธุ์ กข. จะมีก็เฉพาะปีที่ชลประทานไม่ปล่อยน้ำหรือมีการซ่อมคลองชลประทานเท่านั้น ที่ชาวบ้านจะทำนาได้ปีละครั้งเดียว ปัจจุบันนอกเหนือจากการทำนาและไร่อ้อย อาชีพอื่นๆ ที่

มืออยู่ก็คือ ค้าขาย รับจ้าง และเลี้ยงสัตว์ สำหรับอาชีพเสริมที่ชาวบ้านทำกันก็คือการทอผ้า การเย็บผ้าโหลส่งโรงงาน และเริ่มมีการจักสานขึ้นมาจากการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐภายนอก

ถนนลาดยางเข้าถึงหมู่บ้านตั้งแต่ปี 2519 จากเดิมที่เป็นเพียงถนนดินลูกรังซึ่งเดินทางไปมาค่อนข้างลำบาก ทำให้ในสมัยก่อนหน้านั้นหากจะเดินทางไปตัวอำเภอหรือตัวจังหวัดชาวบ้านก็จะใช้เรือไป การมีถนนจากตัวอำเภอ ทำให้มีการขนส่งของใช้ของกินต่างๆจากภายนอกเข้ามาขายในหมู่บ้าน พอถึงปี 2521 ไฟฟ้าก็เริ่มเข้ามาในหมู่บ้าน พร้อมกับความเจริญ และการใช้น้ำประปาตามมา

สำหรับสถานที่สำคัญที่มีอยู่ใกล้ชุมชนและเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านในตำบล คือ ศูนย์ทดลองและวิจัย ซึ่งประกอบไปด้วยศูนย์พันธุ์พืชเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อและศูนย์บริการศัตรูพืชโดยชีวภาค ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านชายคลอง หมู่ 12 ของตำบล นอกจากนั้นทางการกำลังสนับสนุนก่อตั้ง “ศูนย์อุตสาหกรรมชนบทเพื่อการท่องเที่ยว” ขึ้นที่บ้านมะกอกใต้ โดยอยู่ระหว่างการรออนุมัติงบประมาณในการก่อสร้าง

การตั้งถิ่นฐานและความเป็นชุมชน

ชาวบ้านมะกอกใต้ส่วนใหญ่ สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เป็นชาวเมืองเวียงจันทน์ของ ประเทศลาว ที่เรียกกันว่า “ลาวเวียง” เล่าสืบกันมาว่าชาวบ้านรุ่นแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณพื้นที่นี้ อพยพมาจากบ้านมะกอกใหญ่ เมืองเวียงจันทน์ เมื่อประมาณ 200 ปีเศษล่วงมาแล้ว เล่าสืบมาว่า คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นครอบครัวแรกมีชื่อว่าสารวัตรแก่นและภรรยาชื่อนางเหม็น ไม่ทราบนามสกุล และได้สืบลูกสืบหลาน จนถึงรุ่นเหลนชื่อคุณยายสี สอนฆ้อง ซึ่งเป็นผู้เล่าถึงความเป็นมาของชุมชนให้กับลูกหลานของตนได้รับทราบ

เมื่อแรกเริ่มของการตั้งถิ่นฐาน การจับจองที่ทำกินเป็นไปโดยอิสระ ชาวบ้านสามารถจับจองที่ทำกินได้ตามอำเภอใจ การแบ่งบอกสิทธิของความเป็นเจ้าของ ใช้วิธีบากต้นไม้โดยการบากเปลือกไม้พบไปทางที่ต้องการจับจอง ดังที่ผู้อาวุโสของชุมชนเล่าว่า “บากเปลือกพื้ลงมา ที่ไปทางนี้ก็บากเปลือกพื้ลงไปทางนี้ ไปทางทิศตะวันออกก็บากเปลือกพื้ไปทางนั้น สมมติว่าสิทธิแปลงนี้ไปก็ว่าทางนี้ไปก็ว่า เหนือใต้ไปก็ว่า เอาไปบากกับต้นไม้ไว้ เค้าเรียกว่า บาก” คนสมัยก่อนมีความซื่อสัตย์และเคารพในสิทธิระหว่างกัน กล่าวคือหากใครจับจองที่ดินทำกินไปแล้ว ก็จะไม่มีการไปบุกรุกหรือล่วงล้ำทับสิทธิกัน ถึงแม้จะไม่มีการกฎหมายมารองรับก็ตาม ในบางกรณีที่มีความต้องการที่ทำกินที่ผู้อื่นจับจองกันไว้แล้วก็จะ “ซื้อสิทธิกัน เป็นค่าสิ่ง เป็นชั่ง”

ความเป็นชุมชนของบ้านมะกอกใต้ สนิทแน่นด้วยการรับรู้ถึงที่มาที่ไปของตนตระกูล คนบ้านมะกอกใต้ภาคภูมิใจที่จะเรียกตัวเองว่า “คนลาว” และเรียกชุมชนของตนเองว่า “บ้านลาว” ผู้อาวุโสท่านหนึ่งของชุมชนเล่าให้ฟังว่า “...บ้านลาว คนลาว ปัจจุบันลาวทั้งบ้านเลย แล้วก็ย้ายนะเล่าให้ฟัง เขาบอกว่าแต่ก่อนนี้ แคว้นนี้เป็นป่า เป็นไค้กะเมาะอยู่ทั่ว ไม่มีทุ่งไร่ทุ่งนา บ้านช่องก็ไม่มี เวียงจันทน์แตก หอบลูกหอบเต้ามาหาที่พักที่ทำมาหากิน อยู่ที่นี่จนเดี๋ยวนี้แหละ ลูกหลานก็เป็นลาวทั้งหมด” สำหรับชื่อชุมชนแต่เดิมนั้นคือชุมชนบ้านมะกอก ซึ่งได้ตั้งชื่อหมู่บ้านนี้นับแต่ที่ได้มาตั้งถิ่นฐาน โดยตั้งตามชื่อชุมชนเดิมที่เมืองเวียงจันทน์ ประกอบกับบริเวณที่ตั้งชุมชนมีต้นมะกอกใหญ่ตั้งอยู่ ตรง 3 แยกของประตูด้านใต้ของวัดโพธิ์ทองเจริญ ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชน แต่ต้นมะกอกนั้นได้ตายไปแล้วในปัจจุบันนี้ ด้วยเหตุนี้ผู้คนจึงพากันเรียกบริเวณชุมชนนี้ว่า “บ้านมะกอก”

เมื่อแรกเริ่มที่มีการใช้นามสกุลกันนั้น คนบ้านมะกอกมีตระกูลหลักอยู่ 3 ตระกูลด้วยกัน โดยมีนามสกุล ผิวอ๋อนดี จุ่มพรม และ ศรีกำแหง และในภายหลังก็ได้แตกออกมาเป็นนามสกุล หงษ์เวียงจันทน์ เอี่ยมศรี คำทา ซึ่งถือกันว่าเป็นนามสกุลหลักๆ ที่ใช้ร่วมกันมา เมื่อระยะเวลาผ่านพ้นไปชาวบ้านในชุมชนมีจำนวนมากขึ้นทุกที บ้านมะกอกได้ถูกแบ่งแยกออกเป็นหมู่บ้านย่อยๆ ชาวบ้านมะกอกจึงถูกแยกกระจายออกตามเขตการปกครองของหมู่บ้านเป็นหมู่ 2 หมู่ 8 และหมู่ 14 บ้านหมู่ 2 คงเรียกว่าบ้านมะกอก บ้านหมู่ 8 เรียกว่า “บ้านมะกอกใต้” และบ้านหมู่ 14 เรียกว่าบ้านขุนบุญมา อย่างไรก็ตามแม้จะมีการแยกหมู่ออกไปแล้ว คนบ้านมะกอกก็ยังสนิทแน่นไม่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะชาวบ้านมะกอกหมู่ 2 และชาวบ้านมะกอกใต้หมู่ 8 ที่มีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันอย่างแน่นแฟ้น เห็นได้จากการที่ชาวบ้านในหมู่ 8 เองก็เรียกตนเองว่า “คนบ้านมะกอก” โดยมีได้แบ่งแยกเป็นคนบ้านเหนือหรือบ้านใต้ที่แตกต่างไปแต่อย่างใด ความสมัครสมานกลมเกลียวกันนี้มาจากการสืบเชื้อสายแห่งความเป็นญาติพี่น้อง และโดยถิ่นฐานที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกัน ดังนั้นการทำกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นงานบุญ งานประเพณี งานสังคมต่างๆ และกระทั่งงานประชุมอย่างเป็นทางการ ชาวบ้านทั้ง 2 หมู่ก็จะมาทำกิจกรรมร่วมกันเสมอมา

ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

โดยปกติในรอบระยะเวลาหนึ่งปีของวิถีชีวิตในชุมชน ชาวบ้านจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งเป็นกิจกรรมตามประเพณีทางสังคม สมัยก่อนวัดกับโรงเรียนเป็นสถานที่เดียวกัน วัดจึงเป็นทั้งสถานศึกษา สถานที่พบปะ ร่วมทำบุญ และจัดงานประเพณีต่างๆ วัดที่ชาวบ้านใช้ร่วมกันคือวัดโพธิ์ทองเจริญ เป็นวัดที่ชาวบ้าน 4 หมู่ในตำบล ได้แก่ ชาวบ้านหมู่ 2 หมู่ 8 หมู่ 12 และหมู่ 14 ใช้ร่วมกันในการทำกิจกรรมทางศาสนาและสังคม การใช้วัดร่วมกันของชาว

บ้านทั้ง 4 หมู่นี้ ทำให้ความสมัครสมานระหว่างชาวบ้านต่างหมู่นั้นยังคงมีความแนบแน่น และส่งเสริมให้การทำกิจกรรมร่วมกันทางเศรษฐกิจหลายเรื่องดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

ประเพณีสำคัญของชาวบ้านมะกอกใต้ และชุมชนใกล้เคียงที่ร่วมสืบทอดวัฒนธรรมร่วมกันมา ก็คือ การทำบุญข้าวหลาม ซึ่งสมัยก่อนเรียกว่าทำบุญข้าวจี และประเพณีสารทลาว ซึ่งกระทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำของกลางเดือน 3 และกลางเดือน 10 ตามลำดับ นอกจากนี้ทุกปีจะมีพระภิกษุสงฆ์จำนวนมากมาทำปฐกฐกรรม ซึ่งชาวบ้านก็จะช่วยกันตระเตรียมข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะถวายพระ

ส่วนใหญ่การร่วมมือกันของชาวบ้านเกิดขึ้นแบบธรรมชาติ หมายถึงการเข้าร่วมกันเองโดยมิได้มีการออกคำสั่งหรือกะเกณฑ์กันแบบเป็นทางการ แต่ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างเป็นประเพณีและสม่ำเสมอตามงานบุญต่างๆ และงานของครัวเรือนตามวัฏจักรชีวิต นอกจากนั้นยังมีกลุ่มกิจกรรมที่ร่วมดำเนินการกัน เพื่อความเป็นอยู่และเป็นสวัสดิการกันเองในชุมชน เช่น กลุ่มประปาหมู่บ้าน กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ การช่วยเหลือกันเองในเรื่องต่างๆ ทางสังคมถือเป็นวิถีชีวิตปกติของชาวบ้าน โดยเฉพาะในระดับหมู่บ้านเดียวกัน และเชื่อมโยงไปยังหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงที่สนิทชิดเชื้อกันมาก่อน ชาวบ้านให้ความเห็นว่า ความร่วมมือร่วมใจกันนี้เป็น “จิตสำนึก” ในชุมชน การทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆ จึงไม่จำเป็นต้องมีผู้นำ ดังคำบอกเล่าที่ว่า “...คือตรงนี้นั้นเป็นอัตโนมิติไปเลย มันไม่ต้องการนำ แต่ผมว่าเป็นจิตสำนึกกัน”

ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับโรงเรียนก็เช่นกัน ปัจจุบันชาวบ้านหมู่ 2 และหมู่ 8 จะใช้โรงเรียนร่วมกัน ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับชั้นประถมศึกษา โรงเรียนของชุมชนพัฒนาขึ้นจากวัดเป็นที่ป่าช้าเดิมซึ่งยกเลิกการใช้ไปตั้งแต่มีเมรุเผาศพโดยวัดได้อุทิศที่ให้สร้างโรงเรียน ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นที่โรงเรียนเป็นเรื่องของโรงเรียน นักเรียน และผู้ปกครอง ซึ่งมักจะมีกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญ เช่น วันแม่ วันประชุมผู้ปกครอง และการจัดอาหารกลางวันไปเลี้ยงเด็กนักเรียน

บริบททางเศรษฐกิจของชุมชน

บ้านมะกอกใต้ เป็นชุมชนที่มีการประกอบอาชีพหลักคือการทำนา เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านโดยทั่วไป แต่สมัยก่อนที่ยังไม่มีน้ำจากคลองชลประทาน การทำมาหากินไม่ค่อยสะดวกนัก ชาวบ้านบางส่วนจึงมีการย้ายถิ่นไปยังพื้นที่อื่น เช่น นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก และกำแพงเพชร ในสมัยก่อนนั้น นอกจากการทำนาซึ่งเป็นนาหว่าน ชาวบ้านยังนิยมปลูกมะม่วงและฝ้ายโดยฝ้ายปลูกในที่ดอน สำหรับการขายข้าวในสมัยก่อนนั้น มีพ่อค้ามารับซื้อถึงที่ ราคาข้าวเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว ตกประมาณเกวียนละ 800 บาทเท่านั้น แต่ชาวบ้านก็รู้

ดีกว่าพออยู่ได้อย่างสบายๆ เพราะค่าใช้จ่ายในการผลิตและค่าครองชีพไม่สูง ในชุมชนมีโรงสีเล็กๆที่รับจ้างสีข้าวมาก่อน แต่ปัจจุบันมีโรงสีขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน

เมื่อมีถนนลาดยางในปี 2519 ก่อนหน้าไฟฟ้าที่เข้ามาในปี 2521 ถนนเข้าหมู่บ้านนี้พัฒนาขึ้นมาจากถนนดิน ถนนนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนทำได้สะดวก และการเข้าถึงของไฟฟ้าก็ช่วยกระตุ้นความต้องการบริโภคให้กับชาวบ้านในอีกทางหนึ่ง ด้วยเหตุนี้การใช้เงินจึงเริ่มแพร่หลายกระจายไปในชุมชนได้เร็วขึ้นมาก ชาวบ้านเองก็ได้เล่าให้ฟังว่าก่อนที่ความเจริญจะเข้ามา ชาวบ้านอยู่กันได้อย่างสงบไม่ต้องใช้สสารค์มากนัก และการค้าในรูปการแลกของต่อของก็ยังมีอยู่ให้เห็น

ชาวบ้านเริ่มทำนาปรังได้เมื่อปี 2519-20 ตามการปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริม ด้วยเหตุนี้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ชาวบ้านเคยใช้ปลูกกัน เช่น พันธุ์มะลิ รวงทอง จุดเซย นวลแดง ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวเจ้า ก็หายไป เพราะถูกแทนที่ด้วยข้าวพันธุ์ส่งเสริม เช่น ข้าวพันธุ์ กข.5 กข.16 กข.23 กข.25 สุพรรณบุรี 1 ชัยนาท 1 ข้าวนาปีจะขายได้ราคาดีกว่าข้าวนาปรัง สำหรับชาวบ้านนั้นจะขายข้าว นาปรังหมดไม่เหลือเก็บไว้กินเพราะรสชาติไม่ดี แล้วจึงนำเงินที่ได้มาซื้อข้าวนาปีกิน

ประมาณปี 2520 ชาวบ้านเริ่มหยุดปลูกฝ้ายและละหุ่ง เพราะมีการสนับสนุนจากโรงงานน้ำตาลให้ชาวบ้านปลูกอ้อยแทน จนภายหลังก็ได้มีการตั้งโรงงานในบริเวณพื้นที่ใกล้ชุมชน โรงงานน้ำตาลมีเงินให้ชาวบ้านยืมเพื่อการปลูกอ้อย โดยปลูกกันในที่ดินซึ่งเป็นที่ดินปลูกฝ้ายแต่เดิม ดังนั้นในเวลาไม่นานนักการปลูกฝ้ายและละหุ่งในชุมชนจึงหมดไป การทำไร่อ้อยจึงกลายเป็นอาชีพหลักที่สำคัญอีกอาชีพหนึ่งของชาวบ้านในยุคปัจจุบัน

ปัจจุบันนี้ชาวบ้านทำนาปรังได้ปีละ 3 ครั้ง นอกจากนั้นก็ทำไร่อ้อยควบคู่กันไปด้วย ส่วนงานอื่นที่ทำกันก็มี การเลี้ยงสัตว์ และงานรับจ้างโดยตรง นอกจากนั้นในระยะหลังมีผู้รับผ้ามาจากโรงงาน เรียกกันว่าผ้าไหล โดยจะมีหัวหน้ากลุ่มซึ่งเป็นคนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการรับชิ้นส่วนของผ้า มาส่งให้ชาวบ้านเย็บจักรเป็นดวงกางเกงหรือเสื้อ เกิดเป็นรายได้เสริมสำหรับอาชีพเสริมอีกอาชีพหนึ่งที่ทำกันก็คือการทอผ้า ซึ่งชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งกลุ่มทอผ้า บ้านมะกอกใต้ขึ้นมา และได้รับการส่งเสริมจากทางการ โดยการให้การอบรม และสนับสนุนด้านเงินทุนและปัจจัยการผลิต เช่น ไหมและก๊ทอผ้า

การนำเสนอผลการศึกษา

การนำเสนอต่อไปในบทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ถึงชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เน้นศึกษาไปที่มโนทัศน์ของทุนชุมชนตามความหมายของปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในอดีต โดยผู้วิจัยได้จัดแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่างๆเพื่อเป็นการให้ภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าวไปพร้อมกัน และภาพเหล่านั้นก็จะสะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขอัน

สำคัญทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ในฐานะปัจจัยอันเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดความเป็นชุมชนของบ้านมะกอกใต้

สำหรับบทที่ 3 ผู้วิจัยวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เพื่อศึกษาถึงจุดเปลี่ยนแปลงและพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สืบค้นว่าชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะตอบโต้/ท้าทายหรือไม่อย่างไร หรือยอมรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลง อะไรคือเงื่อนไขของปฏิกิริยาที่ชุมชนมีต่อกระบวนการพัฒนา และผลลัพธ์จากกระบวนการดังกล่าวเป็นเงื่อนไขให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อมาในลักษณะเช่นใดและอย่างไร และยังศึกษาให้เห็นถึงทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ในลักษณะของการเปลี่ยนรูปหรือการสูญหายของทุนชุมชน ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์ว่าทุนชุมชนในอดีตที่จะสามารถหล่อเลี้ยงชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งต่อไปได้นั้นยังมีหลงเหลืออยู่บ้างหรือไม่ อย่างไร

ในบทที่ 4 เป็นการศึกษาถึงการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ภายใต้กระแสการพัฒนาชุมชนในระดับรากหญ้า ผู้วิจัยตั้งใจจะวิเคราะห์กองทุนหมู่บ้านในฐานะของกระบวนการแทรกแซงชุมชนที่สำคัญ ซึ่งรัฐจัดกระทำและมุ่งตรงมายังหมู่บ้านต่างๆ ในชุมชนชนบทแบบบูรณาการ ว่าได้ก่อให้เกิดการตอบรับจากชาวบ้านในชุมชนบ้านมะกอกอย่างไร รวมถึงการประเมินผลสำเร็จจากนโยบายดังกล่าว และให้ข้อเสนอแนะอันเกี่ยวเนื่องกับกองทุนหมู่บ้านที่ได้จากการศึกษาชุมชนแห่งนี้

บทที่ 2

ทุนชุมชน : เงื่อนไขการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต

การศึกษาถึงดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต ในที่นี้ผู้วิจัยใช้สถานการณ์ของกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่เข้ามาในชุมชนเป็นเส้นแบ่งระหว่างยุคอดีตกับยุคปัจจุบัน ระยะเวลาของชุมชนในอดีตจึงกินเวลาย้อนหลังไปยาวนานเท่าที่จะสืบค้นข้อมูลของชุมชนได้ จากการศึกษางานวิจัยชุมชนส่วนใหญ่แล้ว พบว่ามีปรากฏการณ์ที่เด่นชัดอยู่บางประการของลักษณะชุมชนที่ยังมิได้ก้าวสู่กระแสของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ปรากฏการณ์เหล่านั้น ได้แก่ ประการแรก ชุมชนยังมิได้เข้าสู่รูปแบบของการปลูกพืชเพื่อขาย (cash crops) แต่คงมีวิถีการผลิตส่วนใหญ่เพื่อการยังชีพเองหรือที่เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economy) ประการที่สอง รูปแบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตยังมีระบบของการแลกของต่อของ (barter system) ปรากฏอยู่อย่างสังเกตได้ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน และ ประการที่สาม ชุมชนยังคงมีการแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนาและการทำงานต่างๆกัน โดยมิได้จ่ายค่าตอบแทนหลักเป็นเงินตรา

จากสภาพการณ์หลักดังกล่าวของชุมชน อาจนับได้นั่นคือ “วิถีชีวิต” พื้นฐานของชุมชนไทยทั่วไปในอดีต ซึ่งสะท้อนด้วยภาพของชุมชนในอดีตของการที่ชาวบ้านอยู่กันแบบพึ่งพากัน และดำรงชีวิตแบบพอเพียงซึ่งพื้นนี้ ซึ่งวิถีชีวิตพื้นฐานเช่นนี้ได้สร้างความเชื่อที่มีเหตุผลว่า ในชุมชนแต่ละแห่งต่างก็มีสิ่งที่เรียกว่า “ทุนชุมชน” ในความหมายที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย อันพียงไว้ซึ่งความเป็นชุมชนของตนเอง และเอื้อต่อการดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งมากหรือน้อย ต่างกันไปในแต่ละแห่ง โดยเป็นพลังที่ช่วยสร้างเสริมให้ระบบสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนมีความมั่นคง และมีจริยธรรมในการดำรงอยู่ ในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้สืบค้นถึงทุนชุมชนในอดีตโดยการนำเสนอได้จัดแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่างๆ ดังนี้

ทุนอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต : การทำมาหากินแบบพอเพียงชีพ

อุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของชุมชนบ้านมะกอกใต้ คืออุดมการณ์ของการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งนับว่าเป็นทุนชุมชน ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถจัดระบบการผลิตและการบริโภคให้เกิดความสอดคล้องกัน อุดมการณ์ของการผลิตแบบพอเพียงชีพจะแตกต่างไปจากอุดมการณ์ของการผลิตเพื่อขาย เพราะกล่อมเกลาให้ชาวบ้านรู้จักประมาณตนเองในการทำมาหากิน โดยการจัดระบบการผลิตให้พอเพียงต่อการดำรงชีวิตของครอบครัว

กล่าวได้ว่าอุดมการณ์ของการทำกินแบบยังชีพ เกิดขึ้นพร้อมกับวิธีการผลิตแบบพอเพียงและพึ่งตนเอง ในขณะที่อุดมการณ์ของการผลิตเพื่อขายเข้ามาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ที่ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนรูปแบบการผลิตและการบริโภค ในช่วงการทำกินแบบยังชีพนั้นชาวบ้านปลูกข้าวได้ปีละครั้งเป็นการปลูกเพื่อบริโภค ดังนั้นเมื่อชาวบ้านนิยมบริโภคข้าวเจ้าไม่ชอบบริโภคข้าวเหนียว จึงปลูกกันแต่ข้าวเจ้า การปลูกข้าวใช้ระยะเวลานาน และมีการทำกิจกรรมการผลิตต่อเนื่องเพื่อการดำรงชีวิต โดยชาวบ้านจะต้องกะประมาณว่าครวัเรียนตนเองจะบริโภคข้าวเท่าใดจึงจะพอเพียง ส่วนที่เหลือจากการบริโภคจะแลกเปลี่ยนหรือขายเพียงเพื่อให้ได้ผลผลิตอื่นที่จำเป็น ซึ่งเป็นสิ่งที่ครอบครัวตนเองไม่สามารถผลิตได้ ชาวบ้านเล่าถึงเรื่องการเก็บข้าวไว้เพื่อบริโภคให้ฟังว่า “คนสมัยเก่าข้าวในยุ้งนี้ ถ้าไม่เห็นหน้าน้องรุ่นใหม่ๆ ก็จะไม่ขาย จะเอาไว้ใช้ ใช้พอกิน จะสีไว้เลยนะ เอาข้าวสีไว้ คนสมัยก่อนลูกเยอะต้องสีไว้เป็นเกวียนสองเกวียน เอาไว้ใส่กระสอบมาตั้งตามมุมบ้าน แต่ละมุมๆ” การที่ชาวบ้านไม่รีบร้อนขายข้าว ก็เป็นเพราะ “ไม่เดือดร้อน”

นอกจากการปลูกข้าวแล้ว ชาวบ้านยังปลูกกะหล่ำกับฝ้ายเพื่อใช้ในครัวเรือน มีการปลูกข้าวโพด แตง มะเขือ และผักนานาชนิด ไว้เป็นอาหาร สำหรับฝ้ายนิยมปลูกกันมากดังนั้นเมื่อมีเหลือใช้ก็จะหอบไปขาย ส่วนที่เก็บไว้ใช้เองนั้นชาวบ้านจะนำมาทอผ้า ดังที่เล่าว่า “สมัยก่อนรุ่นยายเขาก็ปั่นฝ้ายเอง ใช้เอง ทำย่าม ทำผ้าตัดเสื้ออะไรแล้วก็ย้อมคราม ตัดใส่เองเย็บมือเอง แล้วก็เอาไม้เหมือนไม้จิ้มฟันกลัดเป็นแนวไว้แล้วก็เย็บ” ในขณะเดียวกันทุกบ้านจะปลูกต้นครามไว้ด้วยเพื่อใช้ในการย้อมผ้า

เศรษฐกิจแบบยังชีพสมัยเพื่อประมาณ 40 ปีนั้ ชาวบ้านแทบไม่ต้องใช้จ่ายเงินซื้อหากันเลยทั้งในการผลิตและการบริโภค ในด้านการผลิต ก็เป็นระบบการผลิตที่มีต้นทุนต่ำมาก ดังที่ชาวบ้านผู้หนึ่งเล่าว่า “สมัยก่อนแทบไม่ได้ซื้ออะไรเลยนะครับ ก็ไปตัดไม้ในป่าควายก็เลี้ยงเอง พันธุ์ข้าวก็เก็บไว้เอง ปุ๋ยก็ไม่ต้องซื้อยากี่ไม่ต้องฉีดพ่น เครื่องสูบน้ำก็ไม่มีครับทำตามธรรมชาติ มีแต่ใช้รถจักรยานพ่วงเอาข้าวไปหว่าน ตรงไหนไปไม่ได้ หากคันน้ามันเล็กก็ใช้ควายไป” ดังนั้นแม้จะได้ผลผลิตไม่มาก แต่กลับมีส่วนเกินจากการผลิตได้มากกว่า นั่นคือ “ถึงผลผลิตไม่ดี แต่เงินทองมันเหลือมากกว่า ค่าใช้จ่ายน้อย ต้นทุนมันน้อย ใช้ธรรมชาติ แรงงานสัตว์ แรงงานคนกันเอง”

ในสมัยเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว การหาปลาและของป่าเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านทำกัน หลังจากการเกี่ยวข้าวแล้ว แต่มีได้ถือว่าเป็นการประกอบอาชีพเพราะชาวบ้านหากันมาเพื่อการบริโภคเท่านั้น ในการหาปลานั้นชาวบ้านมีจุดประสงค์หลักอยู่ประการหนึ่งคือเพื่อการทำปลาร้า ชาวบ้านต้องไปหาปลาที่ยังพื้นที่อื่นนอกชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะไปหาที่แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำสองพี่น้อง โดยจะไปเฉพาะคนที่ทำงานได้ และมีการแบ่งงานกันทำภายในครัวเรือน

ที่ไปด้วยกัน เช่น การแห้วแห ฝึปลา ทำปลาหมักปลาร้า การเดินทางไปหาปลานั้น ชาวบ้านหลายครอบครัวจะไปด้วยกัน แต่แยกเกวียนตามครัวเรือนใครครัวเรือนมัน ชาวบ้านเดินทางเกวียนไปเป็นขบวน เรียกได้ว่าไปกันเป็นคาราวานเกวียน ซึ่งครั้งหนึ่งๆที่ไปก็จะมีเกวียนร่วมขบวนประมาณอย่างน้อย 25-30 เล่ม ชาวบ้านต้องเตรียมข้าวของ อาหาร ของแห้ง ไปด้วย เพื่อให้สามารถเดินทางไปได้หลายวัน ทั้งเพื่อการบริโภคและสำหรับนำไปแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในพื้นที่อื่นได้ด้วยหากมีโอกาส การเดินทางให้ถึงที่หมายจะใช้เวลาประมาณ 1 วัน และไปอยู่ยังพื้นที่เป้าหมายประมาณ 10-15 วัน จึงจะกลับ ผู้เฒ่าท่านหนึ่งได้เล่าถึงวิธีการทำวงล้อมเกวียนในขณะที่พักแรมให้ฟังว่า “...เกวียนขับเป็นวงเลย ล้อมรอบเอาหัวชนท้าย หัวชนท้ายนะเกวียนนี้ ที่นี้ควายกลางคืนก็เอาเข้าในวงเกวียน คนนอนรอบ” สาเหตุของการจัดที่พักแรมเช่นนี้ก็เพราะ “เอาเกวียนเนี่ยทำคอก กันโจรผู้ร้ายก็ได้ กันขโมยก็ได้ กลางคืนก็คนนอนได้ถนัดเกวียนทั้งหมดเลย” ชาวบ้านจะจัดที่นอนได้ถนัดเกวียนโดยเกี่ยวฟางมากองใต้ถุนเกวียนแล้วปูทับด้วยเสื่อไม้

เมื่อชาวบ้านหาปลามาได้ก็จะหมักกับเกลือที่เตรียมไปด้วย ใส่ให้ไว้ก่อน แล้วค่อยนำกลับมาแปรรูปที่บ้านอีกที ปลาที่หาได้เป็นปลาเบญจพันธุ์ เช่น ปลากระดี่ ปลาสร้อย ปลาหมอ ปลาดุก โดยจะทำการเป็นปลาเค็มเพื่อเก็บไว้บริโภค จึงมีเตรียมตะแกรงไว้สำหรับตากปลาไปด้วย สำหรับปลาที่หาได้นั้น แม้ชาวบ้านจะไปด้วยกันหลายครัวเรือนแต่ก็แยกเกวียนออกเป็นของแต่ละครัวเรือน บ้านใครหาได้เท่าใดก็เอาไปได้เท่านั้น ตามแต่กำลังของครัวเรือนนั้นๆ เป็นหลัก

สำหรับการหาปลาจำนวนไม่มากนักที่พอจะหาในชุมชน จะทำกันตามหนองน้ำสาธารณะ ท้องไร่ท้องนา ซึ่งแม้จะเป็นที่นาของคนอื่น เจ้าของก็ไม่ค่อยหวง ดังคำบอกเล่าในประเด็นนี้ว่า “ส่วนมากไม่หวงกันนะ หนองสาธารณะ ท้องไร่ ท้องนา ไปแห้วแห สุ่มปลากันไปวิดไปด้วยกัน” ในการไปวิดปลาจะใช้ “กระเบ็ง” เป็นเครื่องมือในการวิดปลา

การหาของป่าของชาวบ้านสามารถทำกันได้โดยสะดวก เพราะด้านหลังหมู่บ้านเป็นป่าไผ่ที่มีพื้นที่กว้างขวางหลายร้อยไร่ มีความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรธรรมชาติรวมไปถึงสัตว์ป่า เช่น เสือ เก้ง กวาง หมูป่า ชาวบ้านจึงสามารถเข้าไปเก็บของป่าได้ตามความพึงพอใจ ดังที่ว่า “ที่หน้าถูดุฝน ก็หน่อไม้ อะไร ไม่อดหรอก” ชาวบ้านมักเข้าไปหาหน่อไม้กันในป่าไผ่ ป่าไผ่จึงเป็น “เหมือนที่สาธารณะ ไม่มีเอกสิทธิ์ของใครทั้งหมด” ใครต้องการตัดไม้ไผ่ไปใช้ประโยชน์อะไรก็ได้และในจำนวนไม่น้อยเท่าใดก็ได้ เมื่อชาวบ้านต้องการตัดไม้จำนวนมากๆ ก็จะใช้วิธี “ลงแขกกันไปตัด บางเจ้าก็เป็นร้อยๆลำ ร้อยถึงสองร้อยลำอย่างนี้ ก็เอาเกวียนไป” การตัดไม้และการหาของป่านั้นไม่จำเป็นต้องขออนุญาตกับผู้ใดอย่างเป็นทางการ เพราะป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์และการใช้ของชาวบ้านไม่ได้มากมายจนเกินกำลังการเติบโตของ

ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในป่า ซึ่งในปัจจุบัน ป่าไผ่แห่งนี้ได้แปรสภาพไปเป็นศูนย์เพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ มีเนื้อที่ประมาณ 500 กว่าไร่

การเก็บอาหารไว้บริโภคในสมัยนั้น นอกจากข้าวและปลาร้าที่ต้องเก็บไว้ให้เพียงพอต่อการบริโภคทั้งปีแล้ว ชาวบ้านยังมีวิธีในการถนอมอาหารโดยนำหน่อไม้ป่าที่หาได้มาเผาไฟ แล้วล้างน้ำ ทำเปรี้ยวและตากแห้งอันเป็นกรรมวิธีเฉพาะของชุมชน ส่วนผลผลิตอื่นๆที่จำเป็นยังคงต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนที่ห่างไกลกันออกไป

สมัยก่อนนั้นชาวบ้านอาศัยน้ำฝนเป็นหลักทั้งในการทำนาและการอุปโภคบริโภค ซึ่งตักกันตามหนองน้ำ และใช้วิธีขุดบ่อน้ำโอบหรือที่เรียกกันว่าบ่อโพรง เป็นบ่อที่ขุดลึกลงดินไปประมาณ 5-10 เมตร ใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อบริโภค เนื่องจากความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นทุกปีโดยเฉพาะในเดือนมีนาคมและเมษายน น้ำฝนที่กักเก็บไว้จะไม่เพียงพอต่อการบริโภค บ่อน้ำโพรงที่กินดีน้ำจะไม่มียุงรบกวน ในการจัดสรรชาวบ้านจะจัดระเบียบแบบพึ่งพากัน ใช้วิธีการเข้าคิวใครมาก่อนก็จะได้ตักน้ำไปก่อน เวลาตักน้ำก็จะใช้กระป๋องหรือปั๊บหย่อนลงไปตัก โดยแต่ละคนสามารถตักน้ำได้ 4-6 ปั๊บ ขึ้นอยู่กับอุปกรณ์ที่ตนเองมี ในการเข้าคิวอาจใช้ปั๊บน้ำมาเข้าคิวไว้ก่อนได้

แม้ว่าลักษณะการยังชีพของชุมชนบ้านมะกอกใต้ในอดีต จะไม่ได้มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติทุกส่วน เช่นในบางปีชาวบ้านก็เผชิญกับความแห้งแล้ง แต่ก็สามารถหาหนทางออกได้ด้วยตนเอง การแก้ปัญหาเพื่อให้ตนและครอบครัวดำรงอยู่ได้จึงเป็นการต่อสู้ซึ่งเป็นประสบการณ์อันสำคัญ ในช่วงเวลานั้นเศรษฐกิจชุมชนสามารถสร้างความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดติดกันระหว่างการผลิตและการบริโภค ซึ่งย่อมก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ของการทำมาหากินแบบเรียบง่ายและแก้ไขปัญหาตนเองได้ภายในชุมชน ชะตากรรมที่ชาวบ้านได้รับเห็นได้ชัดว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติ มากกว่าเกิดจากน้ำมือการทำลายล้างของมนุษย์ที่ผลาญทรัพยากรธรรมชาติและที่ดิน ด้วยวิธีการผลิตแบบใหม่ๆในยุคปัจจุบัน

ทุนวัฒนธรรม : บ่อเกิดแห่งความร่วมแรงใจ

บ้านมะกอกใต้เป็นชุมชนที่มีความผูกพันภายในสูงมาก อันมาจากการสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมร่วมกัน ชาวบ้านรู้สึกภาคภูมิใจที่จะเล่าให้ฟังว่าชุมชนนี้เป็น “บ้านคนลาว” สามารถพูดภาษาลาวได้ และใช้กันในการสื่อสาร เพราะพื้นเพของต้นตระกูลที่มาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณนี้เป็นคนเวียงจันทน์ที่อพยพมาครั้งสมัยรัชกาลที่ 4 นามสกุลที่ใช้กันในชุมชนจึงมีซ้ำๆกันอยู่มาก เช่น หงษ์เวียงจันทน์ ผิววันดี จุมพรม เอี่ยมศรี คำทา เป็นต้น และแม้แต่คนที่ย้ายมาอยู่ที่หลัง หากไม่มีนามสกุลใช้ก็จะขอแบ่งใช้นามสกุลเดิมที่มีอยู่แล้ว จนกระทั่งมีลูกหลานนามสกุลเดียวกันกลายเป็นญาติกันไปหมด ในอดีตนั้น

ชาวบ้านเล่าว่าในหมู่บ้านนับถือกันเป็นพี่เป็นน้อง เนื่องจากยังไม่มีการค้าขาย มีอะไรก็จะมาแบ่งปันกัน เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“คนในหมู่บ้านพอเลิกจากงานก็คุยกัน เหมือนพี่น้องกันหมด มีอะไรก็ช่วยกันทำ ความแตกแยกไม่ค่อยมี เพราะการค้าขายแต่ก่อนไม่มี มีอะไรก็แบ่งกัน มีผักก็แบ่ง มีข้าวโพดก็แบ่งกัน”

ความสัมพันธ์แบบญาติพี่น้องของชาวบ้านมะกอกใต้ ยังคงถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง ด้วยการมีวัฒนธรรมร่วมกัน โดยเฉพาะในเรื่องของประเพณีงานบุญ ที่ชาวบ้านร่วมแรงกันปฏิบัติ ได้แก่ ประเพณีสารทลาว และประเพณีบุญข้าวหลามหรือบุญข้าวจี สำหรับประเพณีสารทลาวนั้น ทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ ของกลางเดือน 10 โดยชาวบ้านจะทำกระยาสาธมาถวายพระ ส่วนประเพณีบุญข้าวจีหรือที่ปัจจุบันเรียกว่าบุญข้าวหลามนั้นเป็นประเพณีที่ทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำของกลางเดือน 3 ในวันนั้นชาวบ้านจะทำข้าวจีมาถวายพระ ข้าวจีก็คือข้าวหลามที่ปิ้งแล้วผ่าออกนำมาชุบไข่แล้วปิ้งซ้ำอีกทีหนึ่ง ซึ่งในยุคปัจจุบันการทำข้าวจีจะเป็นการยุ่งยาก จึงเหลือเพียงแค่การนำข้าวหลามมาถวายพระ นอกจากนั้นก็มีประเพณีไทยคือวันบุญสงกรานต์ ซึ่งชาวบ้านทุกรุ่นจะมาร่วมสนุก กิน เล่น และอวยพรให้แก่กันในเดือน 5 ในตอนปลายปีชาวบ้านจะมีการเตรียมการกันที่วัดเพื่อเตรียมรับกับงานปรีวาสกรรม ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่เป็นการทำบุญเข้ากรรม โดยจัดกันในวันแรม 8 ค่ำ เดือน 12 นับไปเป็นเวลา 9 วัน 9 คืน ในช่วงเวลาดังกล่าวพระภิกษุจะมาเข้ากรรมที่วัดของชุมชน โดยมีจำนวนมากถึงประมาณ 300 รูป ก่อนที่จะเข้าสู่พิธีนี้ พระภิกษุที่ประสงค์จะมาเข้ากรรมที่วัดต้องมาลงชื่อก่อนล่วงหน้า เป็นการจองไว้ให้ทราบล่วงหน้า เพื่อที่ชาวบ้านจะสามารถเตรียมการได้ถูกต้อง การเตรียมของชาวบ้านเรื่องแรกก็คือ การทำเทียนให้กับพระภิกษุสงฆ์แต่ละรูป เรียกกันว่า “กระต๊อบ” เป็นเทียนขนาดพอนอนได้ 1 รูป โดยมีเสาขึ้นมาและทำหลังคาซุ้มแบบง่ายๆ กระต๊อบนี้ชาวบ้านจะทำกันที่บ้านและนำไปเรียงกันที่วัด เมื่อเสร็จงานแล้วจึงรื้อออก พระภิกษุที่มาเข้าปรีวาสกรรมจะมีเจ้าภาพทุกรูปโดยชาวบ้านจะร่วมกันเป็นเจ้าภาพ อาจรับเป็นเจ้าภาพได้ตั้งแต่ 1 รูปหรือมากกว่านั้น ตามกำลังศรัทธาและกำลังทรัพย์ ผู้ที่รับเป็นเจ้าภาพจะต้องซื้อเครื่องบริโภคนั้น เช่น โอวันติน กาแฟ นม บุหรี่ เตรียมไว้ถวาย ในช่วงเวลาของการปรีวาสกรรมนี้ชาวบ้านจะดับบาตรทุกเช้า และถวายรูปเทียนในตอนเย็น ประเพณีต่างๆ เหล่านี้ยังมีการสืบทอดมาจนยุคปัจจุบัน

การทำบุญและงานประเพณีรื่นเริงต่างๆ ของบ้านมะกอกใต้ เป็นการผสมผสานระหว่างความสนุกสนาน การทำบุญ ความร่วมมือ การให้ความเคารพต่อผู้เฒ่าผู้แก่ และความระลึกถึงบรรพชน ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมีความสนิทสนมกลมเกลียวกัน ระลึกรอยู่ตลอดเวลาถึงความเป็นพวกเดียวกัน

นอกจากงานประเพณีที่จัดขึ้นในรอบปีแล้วในอดีตชุมชนยังมีพิธีกรรมในการผลิต ซึ่งในยุคปัจจุบันได้สูญหายไปหมดแล้ว พิธีกรรมการผลิตในอดีตนับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีแนวทางควบคุมการกระทำของสมาชิกในชุมชนเพื่อให้เกิดความสงบสุข และอยู่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสรรพสิ่งได้อย่างดี การทำพิธีกรรมการผลิตเป็นการบ่งบอกถึงการให้คุณค่าต่อทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แสดงออกถึงวิธีการทำมาหากินที่ไม่เคยลบลู่ต่อสิ่งรอบตัว และปัจจัยการผลิตที่ตนเองใช้ประโยชน์ และนั่นคือการทำมาหากินที่ไม่ทำลายหรือขูดรีดต่อธรรมชาติ

พิธีกรรมต่างๆในชุมชน เกิดขึ้นตามวงจรการผลิตในแต่ละรอบปี การเริ่มต้นทำนาปีในสมัยก่อนนั้น จะต้องมีการทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น เมื่อเริ่มจะลงมือไถนา วันแรกของการไถต้องเป็นวันศุกร์เพราะถือว่าเป็นวันขวัญข้าว ดังที่ผู้เฒ่าในชุมชนกล่าวว่า “วันศุกร์เป็นวันขวัญข้าว วันที่นางแม่โพสพ แม่นางพระธรณีเคঁาเรียกหา” ก่อนลงมือไถต้องจุดธูป 1,500 ดอก เพื่อไหว้แม่พระธรณี เพราะเชื่อว่าที่นาแปลงหนึ่งจะมีที่กว้างหนึ่งวายาวหนึ่งวาเป็นที่ซึ่งมีแม่พระธรณีสถิตอยู่ โดยเจ้าของนาจะเลือกทำพิธีในมุมพื้นที่นาที่เป็นมงคล ชอบทิศไหนก็ไหว้ตามทิศนั้น

นอกจากนั้น ในวันสารทกลางเดือน 10 ชาวบ้านก็ยังระลึกถึงคุณแผ่นดินและคุณข้าว โดยจะนำข้าวตอก ดอกไม้ ไปเลี้ยงแม่พระธรณีและแม่โพสพ ถือกันว่าแม่โพสพคือน้ำนมข้าวและแม่พระธรณีคือเจ้าของที่ดิน เครื่องเซ่นที่ใช้ได้แก่ ของหวานที่นำมาทำบุญกับพระ ซึ่งทำเป็นห่อๆแบบขนมจาก คือม้วนปลาย 2 ด้าน แล้วเอาขนมใส่ตรงกลาง และยังนำไปตองมาसानเป็น “กระต๊อบ” เอาไม้เสียบตรงกลาง แล้วเอาตอกม้วนให้เป็นวงกลม ใส่หามา 5 คำ บุหรี่ 5 มวน ทำได้คันหนึ่งก็ปักไว้ เป็นพิธีกรรมของการเลี้ยงแม่โพสพและแม่พระธรณีในช่วงเวลาที่ข้าวกำลังตั้งท้อง ดังว่า “เออ ตั้งท้อง ขอให้ข้าวพเจ้า(ข้าว)ตั้งท้อง มีครรภ์อะไรสมบูรณ์”

หลังจากการเก็บเกี่ยว นวดข้าว และนำข้าวขึ้นยุ้งเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะทำพิธีทำขวัญเปิดปากยุ้ง เพื่อเตรียมขายผลผลิต การทำขวัญข้าวในพิธีนี้ชาวบ้านจะทำบายศรี โดยมีไข่ต้ม ไก่ต้ม ข้าวเหนียว ขนมต้มแดงต้มขาว และเหล้าที่หมักกันเอง เวลาทำขวัญใช้ภาษาลาวและเชิญเพื่อนบ้านมาร่วมทำบุญ พิธีทำขวัญข้าวนี้ทำกันที่ยุ้งของบ้านใครบ้านมัน ดังนั้นในวันเดียวกันหมอบทำขวัญอาจต้องขึ้นลงจากยุ้งนี้แล้วไปยังยุ้งอื่นๆต่อไป

ก่อน พ.ศ. 2520 ชาวบ้านยังมีพิธีแห่นางแมวกันอยู่ โดยต้องใช้แมวสามสี เพราะถือว่าเป็นสิริมงคล แล้วจัดดอกไม้ธูปเทียนใส่ตะกร้าวางไว้ข้างบนกองที่ใส่แมว เอาไม้คานหามกองแห่ไปยังที่ต่างๆ พิธีกรรมนี้ทำกันในช่วงฤดูฝนที่ปรากฏว่าไม่มีฝนตกต้องตามฤดูกาล

พิธีกรรมต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในอดีต สะท้อนให้เห็นถึง “อำนาจ” ในการควบคุมจัดการทรัพยากรต่างๆของชุมชน ชาวบ้านมีสิทธิอย่างเต็มที่ในการเข้าถึง (right of access) ที่ดิน

และทรัพยากรต่างๆ สามารถสร้างระเบียบทางสังคมที่กำหนดคุณค่าแก่สรรพสิ่งเพื่อการอยู่ร่วมกัน ตราบใดที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไข ในการควบคุมและจัดการทรัพยากรที่เป็นอยู่ในชุมชน อำนาจในตัวเองของชาวบ้านลักษณะนี้ก็สามารถคงอยู่ได้

ทุนความรู้และภูมิปัญญา : พลัสสร้างสรรค์ของชุมชน

สมัยก่อนนั้นชาวบ้านมีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเองและชุมชน ไม่ค่อยได้พึ่งพาผลผลิตจากภายนอกเท่าใดนัก การผลิตต่างๆเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สืบทอดและซึมซับมา โดยอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน ประสบการณ์และความชำนาญต่างๆในการผลิต เป็นเรื่องที่มีใช้ว่าจะสอนกันได้ หากมิได้มีการปฏิบัติกันต่อมาจนเป็นภูมิปัญญา เช่น การทำเสื้อผ้านเอง เริ่มต้นจากการปลูกฝ้ายมักทำในเดือนกรกฎา-สิงหาคม และได้ผลผลิตประมาณเดือนธันวาคม-มกราคม ชาวบ้านจะเก็บดอกฝ้ายใส่ในอ้าว ซึ่งเป็นไม้ขนาดเล็ก เมื่อหมุนอ้าวแล้วจะเกิดปุยฝ้ายออกมา นำปุยฝ้ายมาตากแดดให้แห้ง แล้วนำไปหีบหรือเอาเมล็ดออก เสร็จแล้วจึงเอามาตีตให้ขึ้นฟู โดยใช้ไม้รอกที่มีปลายแหลมซึ่งด้วยเส้นหวายเป็นเครื่องมือในการตีตฝ้าย เมื่อฝ้ายฟูดีแล้วก็จะนำมาผ่นกับแท่งไม้ ปั่นเป็นเส้นฝ้ายออกมาใส่หลอดไม้รวก ซึ่งเป็นหลอดไม้ใหญ่ๆ เพื่อใช้ทอผ้า หลังจากที่ได้ตัดเย็บเป็นผ้านุ่ง หรือทำเป็นย่ามแล้ว ชาวบ้านจะมีวิธีการย้อมด้วยคราม ดังนั้นในสมัยก่อนจึงมีการปลูกต้นครามกันทุกบ้าน ต้นครามมีความสูงประมาณเมตรกว่า วิธีการนำเอาต้นครามมาใช้ประโยชน์ในการทอผ้าก็คือ ตัดส่วนของลำต้นมัดเป็นกำๆ หมักไว้ในโอ่งที่ผสมกับปูนแดง กวนไปกวนมาจนเนื้อน้ำเป็นสีเขียวดำๆ ปล่อยทิ้งไว้ 1 คืน เอาน้ำใส่ๆออกเหลือแต่น้ำขุ่นๆกันโอ่ง เป็นตะกอนใช้สำหรับเป็นเชื้อคราม นำเชื้อครามนี้มาปนกับน้ำด่างอีกทีหนึ่ง ชาวบ้านจะทำน้ำด่างที่จะใช้นี้โดยการนำต้นผักขมไปเผาให้เป็นถ่าน เอามาแช่น้ำเพื่อให้เป็นน้ำด่าง จึงค่อยมาผสมกับน้ำคราม หมักไว้ประมาณ 5-7 วัน เมื่อตกดูแล้วหากเห็นว่าน้ำมีสีเหลือง แสดงว่าน้ำนั้นมีเชื้อดีพอที่จะนำผ้าขาวที่ทอได้ลงไปย้อม ขยี้ทิ้งไว้ประมาณ 2 ชั่วโมง เอาขึ้นมาปั่น แล้วจึงนำมาผึ่งแดด พอตกเย็นก็นำผ้าที่ผึ่งนั้นมาขยี้ซักกับน้ำเชื้ออีก การขยี้ซักกับน้ำเชื่อนี้เรียกว่าการจกหม้อ วันหนึ่งอาจจกหม้อประมาณ 2-3 ครั้ง ผ้าก็จะติดครามดี หรือถ้าต้องการให้สีออกดำมากๆ ก็จะขยี้ถึง 3-4 วัน ซักอย่างไรสีจะไม่จางไป นอกเหนือไปจากการย้อมสีด้วยครามแล้ว ชาวบ้านยังย้อมผ้าด้วยมะเกลือซึ่งจะได้สีออกดำๆตัดสีเป็นทางเก๋ออกไปทำนา แต่หากต้องการสีออกแดงเข้มก็จะใช้เปลือกประดู่มาย้อม

ชาวบ้านยังมีภูมิปัญญาในการทำเหล้ากันเอง บ้านไหนไม่ทำก็จะใช้ซื้อจากบ้านที่ทำเมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้วตกราคาขวดละ 3 บาท การทำเหล้าสาโทของชาวบ้านมีกรรมวิธีคือนำข้าวเหนียว (ปลูกกันประมาณ 1 ส่วนใน 10 ส่วนของข้าวเจ้า เช่นทำนา 20 ไร่ ชาวบ้านจะปลูกข้าวเหนียวไว้สัก 2 ไร่ ส่วนใหญ่เพื่อไว้ทำขนม) มาสีแล้วตำให้มีขนาดเล็ก “เท่าหนูกินได้”

ทำเป็นข้าวกล้องและนำมาแช่น้ำ เอาขี้เถ้ามาพดีให้สะอาด แล้วนำข้าวกล้องกับเกลบในสัดส่วน 3 ต่อ 1 มาแช่น้ำและนึ่งปนกัน เสร็จแล้วเอามาแผ่ให้เย็น นำน้ำปูนใส (ปูนกินหมาก) มาล้างให้สะอาด ใส่ตะแกรงให้แห้งสนิท จึงนำมาผสมกับแป้งทำสาโทที่ทำจากแป้งข้าวเหนียวตำหมักกับหัวเชื้อ เกล้าส่วนผสมเข้าด้วยกัน ทิ้งไว้ประมาณ 3-5 คืน ข้าวจะรัดตัวเป็นก้อน น้ำที่หมักไว้จะใสเรียกว่าขี้เหล้า นำขี้เหล้านี้เทลงไปในไหโดยใช้ใบตองทำเป็นกรวย ขณะเทน้ำจะกระจายและชุ่น ต้องทิ้งไว้สัก 3 คืนขึ้นไป ยิ่งทิ้งไว้นานยิ่งดี (ยิ่งนานยิ่งเมา) ก็จะได้เหล้าสาโท นอกจากนั้นยังสามารถใส่สมุนไพร เช่น ชะเอมไทย กะถา เปลือกมะเกลือ โดยนำมาอย่างก่อนย่างแล้วรองไว้ที่ก้นไห ซึ่งจะให้ประโยชน์และรสชาติที่แปลกออกไป เช่นเปลือกมะเกลือจะช่วยขับพยาธิ ส่วนชะเอมไทยจะทำให้สาโทมีรสหวานเหมาะแก่ผู้หญิงรับประทาน

การผลิตในลักษณะเช่นนี้เป็นกระบวนการที่สัมผัสกับธรรมชาติ และเป็นกระบวนการที่ครบถ้วนในตัวคนหรือครัวเรือนหนึ่งที่สามารถทำได้ ด้วยเหตุนี้การผลิตของชาวบ้านจึงมีพลังสร้างสรรค์สูง จากการได้ใส่ใจจิตวิญญาณเข้าไปในการผลิต อย่างที่ไม่ต้องยึดติดกับกรอบของการผลิตเพื่อขาย ซึ่งจำเป็นต้องผลิตตามความต้องการของตลาด

ทุนทางสังคม : การอยู่ร่วมกันอย่างมั่นคง

ในอดีต ชาวบ้านสามารถใช้ความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นกลไกขับเคลื่อนให้กระบวนการทางเศรษฐกิจและสังคมต่างๆประสบความสำเร็จ ที่เป็นเช่นนี้เพราะชาวบ้านทำการผลิตเพื่อบริโภคเอง ยังไม่ได้สนใจที่จะสร้างส่วนเกินเพื่อขายเป็นวิถีชีวิตหลักของตน แต่เป็นการผลิตเพื่อยังชีพด้วยตนเอง และชุมชนยังมีการจัดระเบียบทางสังคมที่ทำให้สามารถผลิตซ้ำรูปแบบการดำรงชีวิตที่มั่นคงในชุมชน ซึ่งนิยามไว้ในที่นี้ว่าเป็น “ทุนทางสังคม”

ทุนทางสังคมของชุมชนในอดีต มีรูปแบบต่างๆที่ทับซ้อนกันอยู่ เนื่องจากการจัดระเบียบทางสังคมหรือความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งเชื่อมโยงกันเอง รูปแบบทุนทางสังคมที่พบได้ในชุมชนอาจอยู่ในรูปของ บรรทัดฐาน เงื่อนไข หรือกระบวนการ แต่สิ่งสำคัญที่ทำให้สิ่งเหล่านี้ถูกเรียกว่า “ทุนทางสังคม” ก็เพราะเป็นทุนที่ยังมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น หากชุมชนมีการผลิตซ้ำระเบียบทางสังคมหรือความสัมพันธ์เหล่านี้ไปเรื่อยๆ และจะมีปริมาณน้อยลงได้ หากชุมชนละเลยระเบียบทางสังคมหรือความสัมพันธ์ดังกล่าวไป ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอทุนทางสังคมของชุมชนในรูปแบบที่สำคัญ 2 รูปแบบ ที่เป็นพื้นฐานให้เกิดทุนทางสังคมรูปแบบอื่นๆตามมา ได้แก่ ความไว้วางใจกัน (trust) และ บรรทัดฐานของการพึ่งพา (norms of reciprocity)

ความไว้วางใจกัน

ความไว้วางใจกันระหว่างชาวบ้านร่วมชุมชน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การพึ่งพาอาศัยกันเกิดได้อย่างปกติในชุมชน นับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาคนในชุมชนเดียวกันจะมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน นับตั้งแต่เรื่องของการจับจองที่ดิน ที่สมยอมดีต่อกันบุกเบิกที่ดินทำกิน ชุมชนยังไม่มีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ใดๆมาบังคับให้เกิดเป็นสิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน แต่ชาวบ้านก็สามารถรับรู้และเข้าใจถึงสิทธิแห่งความเป็นเจ้าของด้วยวิธีการง่ายๆ กล่าวคือแค่การบากต้นไม้เพื่อจับจองที่ซึ่งตนเองได้บุกเบิกหักร้างถางพงแล้ว ซึ่งหมายถึงความไว้วางใจได้ถูกสร้างให้เกิดขึ้นมาในกระบวนการเช่นนี้แล้วว่าจะไม่มีการล่วงละเมิดสิทธิในที่ดินทำกินกัน

นอกจากนั้น ในชุมชนประเพณีมีความเชื่อและไว้วางใจว่าการให้และการรับเป็นสิ่งที่มาด้วยกันเสมอ ดังนั้นระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานหรือการลงแขกจึงเกิดขึ้นได้อยู่ตลอดเวลา ในช่วงเวลานั้น การแลกเปลี่ยนของชาวบ้านทำกันได้ในทุกกิจกรรม ที่เกิดความต้องการจากฝ่ายผู้รับ และการตอบสนองความต้องการโดยผู้ให้ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การปลูกบ้าน การแลกเปลี่ยนผลผลิตและอาหาร การตัดไม้ในป่าไผ่ โดยผู้ให้และผู้รับต่างก็ไว้วางใจซึ่งกันและกันว่า จะมีการตอบแทนคืนกลับให้เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งต้องการ

บรรทัดฐานของการพึ่งพา

การพึ่งพากันของชาวบ้านในสังคมของชุมชนนั้น ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมรูปแบบหลักที่สำคัญเพราะเป็นการจัดระเบียบสังคมเพื่อเป็นพื้นฐานของการทำกิจกรรมต่างๆร่วมกันได้ บรรทัดฐานของการพึ่งพาทำให้ชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนทั้งอาหาร สิ่งของ เครื่องใช้ และแรงงาน ซึ่งกันและกันตามความจำเป็นและตามระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่มีน้ำใจให้แก่กัน การทำนาสมัยก่อนใช้วิธีลงแรงกัน ไม่มีการจ้าง ในกรณีที่มีความจำเป็น เกิดขัดสนขึ้นมา ชาวบ้านจะใช้แรงงานเป็นสิ่งตอบแทน เช่น หากขอยืมเงินก็จะใช้แรงงานเป็นดอกเบี้ย หากขอยืมเครื่องมือเครื่องใช้ไปปลูก ก็ใช้แรงงานตอบแทนเป็นค่าเช่า ในเรื่องของการเอาแรงสมัยก่อนนั้น ชาวบ้านเล่าว่า

“แต่ก่อนมีแต่แขก ไม่มีจ้าง ทั้งปัก ทั้งดำ ทั้งเกี่ยว พอถึงเวลาเขาก็ไปบอกไว้ว่า เออ พรุ่งนี้ช่วยเกี่ยวข้าวหน่อยนะ ลงแขก เขาเรียกลงแขก เจ้าของนาจะทำกับข้าวไว้รอ เราก็มีอย่างเดียวไปใช้แรง โดยไม่เกี่ยวว่ามากน้อย พอถึงเวลาเราก็ไปช่วยเขา เอาแรงกัน ที่เขาที่เราพอที่เราเขาก็มาช่วย ที่ของเขาเราก็ไปช่วย จะไม่มีการเกียจคร้านว่าของคุณมากของคุณน้อยไม่มี เสร็จไม่เสร็จหมดเวลาก็เลิก ตีห้าก็ต้องขี่ควายออกไปแล้ว แต่ก่อนเขาจะเรียกแขก เป็นที่สนุกสนาน”

การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกันในชุมชนเป็นเรื่องที่มีมานานจนถึงทศวรรษ 2520 ก็ยังมีอยู่ให้เห็น ในอดีตนั้นการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกัน เป็นเรื่องที่ชาวบ้านทำเพื่อการดำรงชีวิต สำหรับกรณีที่ครัวเรือนของตนไม่สามารถผลิตของกินของใช้ที่ต้องการได้ ดังที่ผู้เฒ่าท่านหนึ่งที่มีวิชาในการทำขนมได้เล่าให้ฟังว่าเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว สามารถนำขนมถ้วยฟูไปแลกกับข้าวเพื่อให้ได้ข้าวมากินทั้งปี ประมาณปีละ 700-800 ถัง ดังที่ว่า “ผมนี้ ทำขนมสมัยก่อนเพื่อแลกข้าวกับคนทำนา ไปแลกข้าว เอาไป 80 ถ้วยต่อข้าว 1 ถัง 20 ลิตร”

นอกจากการแลกเปลี่ยนในชุมชนเดียวกัน การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนก็เกิดขึ้นด้วย เช่นในระหว่างการออกไปหาปลานอกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทำกันเป็นประจำทุกปีนั้น ชาวบ้านจะนำของที่ผลิตได้ในชุมชนติดไปด้วย เพื่อที่สามารถแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นที่ตนต้องการระหว่างที่เดินทางไปยังจุดหมาย นอกจากนั้นเมื่อเกิดความต้องการสินค้าที่ชุมชนผลิตไม่ได้ เช่น กะปิ น้ำปลา เกลือ น้ำตาล มะพร้าว น้ำมันก๊าด ก็จะไปตลาดบางลี่ อำเภอสองพี่น้อง และตลาดเก้าห้อง อำเภอบางพลาม้า โดยไปกันทางเกวียน โดยการขนข้าวไปแลกเปลี่ยน ดังที่ผู้อาวุโสชุมชนท่านย้อนอดีตให้ฟังว่า

“มันก็มีกะปิ น้ำตาล พวกนี้ทำไม่ได้ ต้องไปแลกเขา แม้กระทั่งมะพร้าวยังต้องซื้อเขาไปที่ตลาดบางลี่ เก้าห้อง สุพรรณโน้นแหละ เอาเกวียนไปคั้นหนึ่ง เอาเกวียนไปถึงหน้าไถล่ทำนา ไถล่เดือนห้าเดือนหกนี้ ก็ไปแล้ว ขนข้าวไปเต็มคัน ไปแลกกะปิ น้ำตาล น้ำมันก๊าด เอาข้าวนี้ไปแลก แล้วก็ซื้ออาหารหลักของชาวนา เกลือ น้ำตาล น้ำปลา กะปิ สามสิ่งอย่างนี้ต้องเอามาตุน ตุนไว้เลย เป็นปีบ...ก็ไปขายเป็นถังโง่ สมัยก่อนข้าวล่ะ แล้วก็ตกถังกัน สมัยนั้น (ประมาณ 60 กว่าปีมาแล้ว) ยังคันอยู่หกลีบดั่งค์ ถังหนึ่ง เกวียนละ หกลีบดั่งค์ คือร้อยถัง หกลีบบาท เอาไปห้าสิบถังก็ได้สามสิบบาท สามสิบบาทนี้ซื้อของเต็มเกวียนนะ น้ำมันก๊าดปีบละหกบาท น้ำตาลก็ปีบลับห้าบาท”

แต่ก็เชื่อว่าชาวบ้านทุกคนจะไปแลกกันหมด รายที่ไม่ไปแลกซื้อโดยตรงก็ต้องมาแลกซื้อผ่านพ่อค้าชุมชนที่ลงทุนเอาเกวียนไปแลกมา ซึ่งเป็นพัฒนาการของพ่อค้าในสมัยนั้น ที่สามารถได้กำไรจากการขายต่อโดยบางครั้งสามารถแลกน้ำปลา 2 ขวด ได้ข้าวถึง 1 ถัง โดยการซื้อเชื่อจดยการไว้ จนกว่าทำนาได้ผลผลิตก็จะมาคืนข้าวกัน

สำหรับการให้โดยมิได้หวังผลตอบแทน ก็ถือเป็นบรรทัดฐานของการพึ่งพาอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชน เพราะหากบ้านใดขาดแคลนทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านร่วมชุมชนจะไม่ทอดทิ้งกัน โดยใช้วัดในชุมชนเป็นแหล่งบริจาคทานที่สำคัญ ดังนั้นหากใครไม่มีกินก็จะมีทางอดตายถ้าไปแบ่งอาหารที่วัด ในกรณีของการช่วยเหลือกันเช่นนี้ชาวบ้านเล่าว่า “คนจนก็มีแต่ไม่ถึงขนาดขอเค่ากินหรอก ไม่มีก็ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คนจนมาก ไปรวมกันที่วัด ข้าวสุกข้าวสารเยอะ ข้าวไม่มี แบ่งเอาไป กะปิ น้ำปลา”

สำหรับงานบุญ งานศพ หากบ้านใดมีงานชาวบ้านก็จะบอกต่อกันไป โดยจะมาช่วยกันจัดงาน โดยเฉพาะถ้าเป็นงานของคนที่มีฐานะลำบาก ชาวบ้านก็จะพากันหอบหิ้วอาหารและของใช้ประจำบ้านมาช่วยกัน ดังคำบอกเล่าที่ว่า “คือคนที่ไม่ค่อยมีสตางค์ พวกเราจะช่วยกัน บ้านทุกบ้านจะมีข้าวขันหนึ่ง มะพร้าวลูกสองลูก น้ำปลา น้ำตาล หอม กระเทียม จะหิ้วตะกร้าไปให้ ไปช่วย เป็นธรรมเนียม” โดยธรรมเนียมที่ว่านี้ยังคงปฏิบัติมาจนทุกวันนี้

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การแลกเปลี่ยนผลผลิตในลักษณะของการพึ่งพากันหรือกระทั่งการให้เปล่า การตอบแทนกลับคืนในระยะเวลาต่อมาไม่จำเป็นต้องมีอัตราที่คงที่แน่นอน และหากไม่มีการตอบแทนคืนกลับมาเลย ก็จะเป็นที่เข้าใจว่าเป็นเพราะคนผู้นั้นขัดสน ในขณะที่การตอบแทนกลับคืนอยู่ในอัตราที่มากกว่าตามธรรมเนียมปฏิบัติกัน ผู้คืนให้ก็คิดเพียงว่าเป็นการชดเชยให้แก่ความเห็นอกเห็นใจที่มีต่อกัน มากกว่าที่จะคิดว่าเป็นการขูดรีดของอีกฝ่ายเพื่อหวังประโยชน์ทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด

ทุนทางเศรษฐกิจ : ความมีอิสระทางเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านมะกอกใต้ในอดีต แต่ดั้งเดิมจะไม่ค่อยมีการสะสมเงินกันเท่าใดนัก แต่จะมีการสะสมผลผลิตที่จำเป็นต้องเก็บไว้บริโภคให้พอเพียงในแต่ละปี ชาวบ้านไม่สะสมเงินเพราะมีการแลกเปลี่ยนด้วยเงินน้อยมากและการขายผลผลิตก็มีไม่มากนัก ในกรณีที่เริ่มมีการขายผลผลิตมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงระยะเวลาของการเริ่มปลูกข้าวได้มากขึ้น ชาวบ้านจะเก็บเงินไว้ที่บ้าน และเงินตรา รวมทั้งทุนที่เป็นแรงงานสัตว์คือควายที่ใช้ในการปลูกข้าว ก็มักจะถูกเปลี่ยนรูปมาเป็นเครื่องมือ รถไถ ปุ๋ยและยาเคมี และเมล็ดพันธุ์พืชสมัยใหม่ ดังนั้นหากมองย้อนไปในอดีตสมัยก่อนหน้านั้นแล้วในเชิงรูปธรรม ทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนที่สำคัญ จะมีเพียงแค่แรงงานคน แรงงานสัตว์ และเครื่องมือที่ผลิตกันเอง ส่วนในเชิงรูปธรรมแล้ว ทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนอาจจะหมายถึงการที่ชาวบ้านมีอิสระในการทำกิจกรรมเศรษฐกิจ (economic autonomy) ได้แก่ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร เนื่องจากไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการตัวเองเข้ากับการผลิตเพื่อขาย ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความมีอิสระทางเศรษฐกิจของชุมชนหมดสิ้นไป

ความมีอิสระในการผลิต หมายถึง ความสามารถในการตัดสินใจเรื่องระบบการผลิตได้ด้วยตนเอง โดยอาศัยการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกภายในชุมชน เนื่องจากชุมชนยังไม่ได้เข้าสู่ระบบการซื้อเพื่อผลิต (production consumption) แต่การผลิตเน้นที่การใช้กระบวนการเรียนรู้และประสบการณ์ ทั้งส่วนที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาและส่วนที่เป็นการสร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม การมีอิสระในการบริโภค หมายถึง ชาวบ้าน

บริโคมผลผลิตตามความจำเป็น โดยยังไม่ได้รับเอาภาวะบริโคนิยมเข้ามา จึงยังไม่เกิดความ ต้องการในสินค้าทันสมัย และชุมชนยังสามารถสร้างระบบประกันการบริโภคให้แก่ครอบครัว ของตนได้ โดยการเก็บผลผลิตหลักคือข้าวไว้บริโภคให้พอเพียงตลอดทั้งปี และ การมีอิสระใน การแลกเปลี่ยนและจัดสรร หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์แบบเท่า เทียมที่มีต่อการในการเกื้อกูล แบ่งปัน และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทำให้ผลผลิตที่ชุมชน สร้างสามารถไหลเวียนกลับมาเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนเอง

ทุนทางกายภาพที่สำคัญที่สุดในสมัยก่อนไม่ใช่ทุนเงินตรา แต่เป็นที่ดินซึ่งอยู่ในฐานะ ที่ทำกิน เพราะที่ดินเป็นแหล่งผลิตข้าวและพืชพันธุ์ที่ชาวบ้านต้องบริโภคเพื่อการดำรงชีวิต ใน สมัยก่อนนั้นหากใครไม่มีที่ดินทำกินจะลำบากมากหากจะทำกินเองจะต้องเช่าที่ดิน ซึ่งในอดีต ภายในชุมชนก็ยังมิได้มีนายทุน การเช่าที่ทำกินจึงเป็นการเช่าระหว่างผู้ที่มีที่ดินมากกับผู้ที่ยาก แคลนที่ทำกิน ชาวบ้านผู้อาวุโสท่านหนึ่งเล่าว่า “สมัยก่อนถ้าทำนานะ ห้าซีกสอง” ซึ่งหมาย ความว่า หากผู้เช่าที่นาทำนาได้ผลผลิตข้าว 5 ถัง ต้องจ่ายให้กับเจ้าของที่นา 2 ถัง และตนเอง จะได้ข้าว 3 ถัง ปัจจุบันนี้การเช่านาในลักษณะนี้แทบไม่มีอยู่เลย เหลือแต่การเช่าทุนเกือบทั้ง หมด โดยเปรียบเทียบแล้วก็คือ การเช่าที่ทำกินสมัยก่อนนั้นจ่ายค่าเช่าเป็นข้าว และการเช่าก็มี ได้คิดเป็นต่อไร่แต่คิดตามผลผลิตที่ได้ จึงนับว่าเป็นระบบที่ไม่ขูดรีดนัก เพราะหากผลผลิตไม่ดี ชาวบ้านก็จะเสียค่าเช่าที่ดินที่เป็นผลผลิตน้อยตามไปด้วย ในขณะที่การเช่าที่ดินในยุคปัจจุบัน จ่ายค่าเช่าเป็นทุน ซึ่งก็คือเงินตรา โดยมีการคิดดอกเบี้ยต้นได้อยู่ตลอดเวลา และค่าเช่าคิดตาม ขนาดของพื้นที่ ไม่ใช่ตามปริมาณการผลิตที่ได้ ดังนั้นความเสี่ยงจึงเป็นภาวะการณ์ที่ชาวนาผู้ เช่าที่ดินทำกินจากผู้อื่นต้องเผชิญ

ทุนการเมือง : ความสงบสุขของชาวบ้าน

การปกครองของบ้านมะกอกได้มีทุนทางการเมืองที่เรียกได้ว่าเข้มแข็ง สืบเนื่องมาจากการปกครองในอดีตเป็นแบบญาติพี่น้องจากการสืบเชื้อสายเดียวกัน ชาวบ้านจึงมีความรัก ความเชื่อ และศรัทธาต่อผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน รวมไปถึงการเชื่อฟังต่อผู้ที่อาวุโสกว่า ในสมัย อดีตก่อนที่จะมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้นำชุมชน การปกครองแบ่งชั้นออกเป็น เขมียน สารวัตร และขุน ซึ่งไม่ได้มาจากการแต่งตั้งของรัฐ แต่เป็นคนที่ “พวกเรารั้งกันเอง” การเลือกผู้ นำชุมชนกันเองนั้น ชาวบ้านพิจารณาถึงคุณลักษณะของผู้นำที่ดี คือ ต้องเป็นคนดี มีนิสัยใจ คอโอบอ้อมอารีต่อชาวบ้าน มีความเด็ดขาด และ “ดุ” การปกครองสมัยเมื่อประมาณ 50 ปี ก่อนนั้น มีการลงอาญาแบบเด็ดขาด กล่าวคือคนไม่ดีจะถูกสังเวย ซึ่งทำให้ชาวบ้านเกิดความ เกรงขาม อำนาจของผู้ปกครองสมัยก่อนจึงขยายตัว นอกจากผู้นำในอดีตจะเป็นคนเข้มแข็ง และเด็ดขาดแล้วยังมีความเป็นตัวของตัวเองสูง ไม่จำเป็นต้องวิ่งเข้าหาผู้ใหญ่ฝ่ายราชการ

กล่าวคือ “นายอำเภอไม่เข้า เพราะเขาเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน นายอำเภอสมัยก่อนต้องเข้ามาพัก บ้านกำนันผู้ใหญ่บ้าน มากินข้าว ตำรวจก็ต้องมาพัก สมัยก่อน กำนัน...(ชื่อ)...แกใหญ่โต ขนาดนายอำเภอนี้ต้องก้มหัวให้”

ในสมัย 40 กว่าปีที่แล้ว สุพรรณบุรีถือเป็นแหล่งโจร มีทั้งเสือมเหศวร เสือฝ้าย เสือดำ แต่โจรเหล่านี้ก็จะมีหลักการในการหากิน กล่าวคือหากเป็นบ้านเกิดจะไม่ทำ ต่อมาเมื่อมีระบบการปกครองท้องถิ่นที่ผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นผู้นำชุมชน ชาวบ้านมะกอกใต้ก็ให้การยอมรับว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อชุมชน โดยผู้นำที่ผ่านมาในอดีตเป็นคนที่น่าเชื่อถือเป็นผู้เสียสละ และสามารถเป็นที่พึ่งได้ยามชาวบ้านมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกัน ชาวบ้านเล่าถึงการจัดการกับปัญหาการทะเลาะกันในชุมชนว่า “ถ้าทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่หนักจนเกินไป ก็ไกล่เกลี่ยกันเองจบ ก็ไม่มีอะไร แต่ถ้ารุนแรงไม่ยอมกันจริงๆ ก็ต้องมาที่บ้านผู้ใหญ่ กำนัน เคลียร์ให้”

ในขณะที่เดียวกันความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านโดยทั่วไป ก็เป็นความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นทุนการเมืองอีกรูปแบบหนึ่งที่มีผลต่อการปฏิบัติระหว่างกันของชาวบ้าน ในอดีตความสัมพันธ์แบบนี้ก่อรูปขึ้นมาได้ เพราะสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านมีลักษณะเหมือนกัน การทำมาหากินก็เป็นแบบเดียวกัน ในสมัยนั้นยังไม่มี การสะสมส่วนเกิน ภาวะวัตถุนิยมยังไม่มีอยู่ จึงทำให้ความรู้สึกถึงความแตกต่างด้านฐานะมีอยู่น้อย สังคมจึงยังไม่มี การแบ่งชนชั้นทางเศรษฐกิจจากความมั่งคั่งของรายได้และทรัพย์สิน ภายใต้สังคมที่มีความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม การผลิตซ้ำความช่วยเหลือเกื้อกูลจึงทำได้อย่างสม่ำเสมอเพราะต่างก็เข้าใจกัน จนชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือตามธรรมชาติในกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างง่ายดาย ซึ่งให้ภาพชัดเจนว่า มิตรภาพที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมนั้น มีความยั่งยืนกว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นตามแนวดิ่ง (horizontal relationship) ที่มีผู้เหนือกว่าและผู้ด้อยกว่าอยู่ในทุกกิจกรรมของสังคม

บทที่ 3

ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การขยายตัวของทุนนิยมในช่วงที่ประเทศดำเนินการพัฒนาสู่ความทันสมัย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2504 ได้เข้ามาถึงชุมชนบ้านมะกอกได้ช้าๆ ในระยะแรกและมีอัตราเร่งเมื่อชุมชนได้ถูกปรับโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ในระดับที่เพียงพอต่อการขยายฐานการผลิตและการเป็นตลาดสำหรับสินค้าอุตสาหกรรม เนื่องจากบ้านมะกอกได้เป็นชุมชนในจังหวัดภาคกลางแต่ก็อยู่ห่างไกลออกไปจากตัวเมืองมาก การเปลี่ยนแปลงจึงเกิดขึ้นช้ากว่าชุมชนในต่างจังหวัดแต่ก็เร็วกว่าชุมชนอีกหลายแห่งในภาคอื่น อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตหนึ่งไปสู่วิถีการผลิตหนึ่งนั้นไม่ได้เกิดขึ้นในทันที หากมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นตอนเพราะวิถีการผลิตก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงมีความแตกต่างกัน เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงจึงเกิดกระบวนการที่เรียกว่า “การประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิต” (the articulation modes of production) แนวคิดนี้เป็นแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์มาร์กซิสต์ ที่ชี้ให้เห็นว่า การก่อรูปทางสังคม (social formation) ในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านของชุมชน จากสังคมก่อนทุนนิยมไปสู่สังคมแบบทุนนิยมนั้น แทนที่การพัฒนาของวิถีการผลิตทุนนิยมจะกำจัดวิถีการผลิตก่อนทุนนิยมให้หมดไป กลับมีส่วนร่วมในการรักษาไว้พร้อมกับการทำลาย (conservation-dissolution) และในช่วงที่ชุมชนชนบทกำลังเปลี่ยนผ่านนั้น ทั้งสองวิถีการผลิตจะถูกผลิตซ้ำ โดยที่เงื่อนไขการผลิตซ้ำของวิถีการผลิตทั้งสองต้องประสานเข้ากันได้ แต่ขณะเดียวกันก็มีความขัดแย้งกันในลักษณะที่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมกำลังเคลื่อนเข้ามาแทนที่วิถีการผลิตก่อนทุนนิยม

ปรากฏการณ์การประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิต ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านมะกอกได้ เกิดขึ้นชัดเจนในช่วงปี 2519-2521 เป็นต้นมา เพราะก่อนหน้าระยะเวลาดังกล่าว ชุมชนบ้านมะกอกได้ยังเป็นชุมชนแบบพอเพียงชีพ โดยใช้ทุนชุมชนที่มีอยู่เป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์ประโยชน์ต่างๆให้แก่ชุมชน และสามารถสร้างอำนาจอิสระทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นได้ เพราะไม่ขึ้นตรงต่อระบบภายนอก

การจัดกระทำของรัฐต่อชุมชนหมู่บ้านในระดับภาพรวมของการพัฒนา

ในช่วงแรกของการพัฒนาประเทศ การที่รัฐและทุนจะเข้ามาถ่ายเทส่วนเกินไปจากชุมชนตามแนวทางการพัฒนาแบบไม่สมดุล (unbalanced growth) ได้นั้น มีความจำเป็นที่รัฐต้องสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเพื่อเอื้อต่อการขยายฐานผลผลิตส่วนเกินขึ้นเสียก่อน

เช่น การดำเนินการด้านระบบชลประทาน ช่องทางการขนส่ง ไฟฟ้า ฯลฯ พร้อมกันนั้นก็เผยแพร่ระบบการผลิตสมัยใหม่อันเป็นวาทกรรมการพัฒนาการผลิตของภาคเกษตรกรรม โดยผ่านอำนาจแห่งความรู้ทางวิชาการ ในชุดของการพัฒนาระบบการผลิตทางการเกษตรให้ทันสมัย และสามารถเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้น เพราะเมื่อผลผลิตของชุมชนมีส่วนเกินเพื่อขายก็สามารถถ่ายเทมูลค่าออกจากระบบเศรษฐกิจชุมชนได้โดยมีทุนการค้าเป็นสื่อกลาง กระบวนการเช่นนี้จึงเป็นการดึงชุมชนให้เข้าสู่ความสัมพันธ์กับตลาดภายนอก การจัดกระทำของรัฐลักษณะนี้จึงเป็นพลังผลักดันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนบ้านมะกอกได้

โดยทั่วไป ปรากฏการณ์แรกๆ ที่บ่งบอกว่าชุมชนถูกเชื่อมโยงเข้าสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมก็คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างๆ ที่เอื้ออำนวยให้ภาคเกษตรกรรมสามารถเพิ่มผลผลิต และกระจายผลผลิตออกสู่ตลาดได้อย่างสะดวก โครงสร้างพื้นฐานเริ่มแรกที่เข้ามาในชุมชนบ้านมะกอกได้และบริเวณใกล้เคียงคือระบบชลประทาน โดยปี 2505 เริ่มมีการขุดคลองชลประทาน ซึ่งทอดน้ำมาจากเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก ทำให้สภาพการใช้น้ำของชุมชนหมู่บ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น จากการผลิตที่ต้องรอแต่น้ำฝนตามธรรมชาติก็สามารถเพาะปลูกได้คล่องตัวขึ้นในทุกปี แต่ขณะนั้นการปลูกข้าวยังคงเป็นข้าวนาปีอยู่ เพราะระบบชลประทานที่เกิดขึ้นยังไม่สมบูรณ์ จนกระทั่งช่วงปี 2519-20 ที่ระบบชลประทานเสร็จสมบูรณ์ พร้อมกับการผลิตที่เป็นไปตามคำแนะนำต่างๆ ของเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น การชักจูงให้ใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริม ซึ่งเหมาะแก่การทำข้าวนาปรัง เพราะให้ผลผลิตสูงและเร็ว และใช้น้ำน้อยกว่าการปลูกข้าวนาปี ปัจจุบันข้าวพันธุ์ส่งเสริมที่ใช้กันอยู่ก็มี กข.5 กข.16 กข.23 กข.25 สุพรรณบุรี 1 และ ชัยนาท 1 การเข้าถึงของระบบชลประทานเต็มรูปแบบ ทำให้หมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น จากที่ชาวบ้านเคยต้องอพยพไปตั้งรกรากที่อื่นเช่น พืชุนโลก พิจิตร กำแพงเพชร เนื่องจากการทำนาไม่ได้ผลดีนั้น ก็เริ่มมีสภาพการเพาะปลูกที่เอื้ออำนวยขึ้นมาก จนข้าวนาทำนาปรังได้ถึง 3 รอบต่อปี โดยภาพรวมแล้วคือการเกิดประสิทธิภาพในการผลิตอย่างเต็มที่ แต่ในขณะเดียวกันค่าใช้จ่ายในการทำนาก็ปรับสูงขึ้นตามระยะเวลาที่ผ่านพ้นไปด้วยเช่นกัน ระบบชลประทานที่สมบูรณ์นี้เองเป็นจุดเริ่มต้นของคนบ้านมะกอกที่ทำการผลิตเพื่อขาย ซึ่งกระทำได้ง่ายขึ้นเมื่อมีถนนลาดยางตัดเข้ามาจากอุทุมพร ถนอมเกิดในช่วงระยะเวลาเดียวกับที่ระบบชลประทานสมบูรณ์ ชาวบ้านมีความสะดวกในการติดต่อกับภายนอกมากขึ้นจากเดิมที่การเดินทางต้องใช้เรือและใช้เท้าเดิน โดยก่อนที่จะเป็นถนนลาดยางก็มีเพียงถนนดินเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านพอจะขี่จักรยานไปยังตัวเมืองได้ โดยใช้เวลาประมาณ 4-5 ชั่วโมง ชาวบ้านถึงการเดินทางไปไหนต่อไหนในสมัยอดีตว่า

“...อย่างเช่นจะไปอุทุมพรต้องเดินไปนะ ไปเกษตรทหารต้องเดินไป ตีสี่ต้องออกเดินทางแล้ว ระยะแค่ 15 กิโลเมตร ถ้าไปสุพรรณก็นั่งทางเรือ ไปขึ้นรถที่อำเภอบางไม่เจริญ ลำบากมาก”

หลังจากการตัดถนนลาดยางเข้าถึงหมู่บ้าน ไฟฟ้าและประปาก็ตามมา สำหรับไฟฟ้าที่เข้ามานั้น ค่าใช้จ่ายครึ่งหนึ่งชาวบ้านต้องรวบรวมเงินประมาณแสนกว่าบาทเพื่อขอไฟฟ้ามาใช้ โดยรัฐออกให้อีกครึ่งหนึ่ง ส่วนประปาที่ใช้อยู่จนถึงปัจจุบันก็เป็นประปาที่ได้จากการขุดบ่อบาดาล

การจัดกระทำของระบบทุนการค้าต่อชุมชนหมู่บ้าน

การใช้วิถีการผลิตแบบพอเพียงของชาวบ้าน ที่เคยมีส่วนเกินจากการบริโภคอยู่ไม่มากนัก และเป็นส่วนเกินที่ชาวบ้านมีไว้เพื่อเป็นหลักประกันทางสังคมและทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปของวิถีการผลิตเพื่อขาย เพื่อให้ได้รายได้ที่เป็นตัวเงินมาหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจเงินตรา เพราะเศรษฐกิจชุมชนได้รับการกระตุ้นจากรัฐและภาคเศรษฐกิจการค้าซึ่งมีความต้องการขยายตลาดสินค้าสมัยใหม่ทั้งเพื่อการผลิตและเพื่อการบริโภค โดยเฉพาะสินค้าเพื่อการผลิตประเภทเครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ย และเคมีภัณฑ์ต่างๆ กระบวนการผนวกชุมชนให้เข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าจึงเกิดขึ้นด้วยอำนาจชั้นนำของรัฐ ชาวบ้านทำข้าวนาปรังได้ถึงปีละ 3 ครั้ง มีการใช้เครื่องทุ่นแรง โดยระยะแรกเป็นการใช้รถไถเดินตามที่ราคาไม่แพงนัก เมื่อขายข้าวได้ชาวบ้านจะนำเงินมาซื้อรถไถเดินตามกัน นับได้ว่าเป็นทุนกายภาพรูปแบบใหม่อันแรกที่บ้านต้องการมี และการจะได้มาซึ่งทุนประเภทนี้จำเป็นต้องผ่านกระบวนการสะสมทุนเงินตรา โดยนำผลผลิตส่วนเกินไปขายเพื่อให้ได้เงินทุนมาซื้อ ในระยะต่อมาความต้องการรถไถก็เปลี่ยนแปลงไป เพราะมีรถเครื่องที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงกว่า แม้จะมีราคาแพงกว่าก็เป็นที่ต้องการกัน ชาวบ้านเล่าว่า

“ก็ขายข้าวแล้วก็ซื้อ สมัยนั้นก็ไม่ได้แพงเท่าไร คือใช้เครื่องแล้วคนก็ยังเดินไถอยู่ ไม่เหมือนเดี๋ยวนี้ เดี๋ยวนี้ใช้รถไถนาอย่างเดียว รถไถที่มีขายสำเร็จ แต่ก่อนต้องเดินตามอย่างนั้น ถูกหน้อย ไม่ก็พันก็ซื้อได้ คูโบต้าอะไรก็ไม่ก็พันเอง”

แม้ว่ารถไถเดินตามจะไม่แพง แต่ก็ทำให้ชาวบ้านต้องสะสมเงินทุนไว้เพื่อการซื้อหามาใช้ ทั้งที่ก็เริ่มมีภาระมากขึ้นจากการใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริมด้วย ดังนั้นการผลิตแบบลงทุนจึงเกิดขึ้นโดยข้าวถูกเปลี่ยนรูปมาเป็นเงินตราเพื่อการลงทุนโดยเฉพาะมากขึ้น เมื่อทำนาปรังชาวบ้านเองก็ไม่ได้บริโภคข้าวที่ตนเองปลูกอีกต่อไปแล้ว เพราะข้าวนาปรังรสชาติไม่อร่อย ในระยะแรกของการทำนาปรังชาวบ้านมีรายได้เหลืออยู่บ้างก็มักถูกนำไปลงทุนด้านการผลิต โดยการทำมาหากินก็พออยู่ได้อย่างไม่ลำบากนัก แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปเมื่อระบบการผลิตพัฒนามากขึ้น มีการสนับสนุนด้านการใช้ปุ๋ยและสารเคมีกำจัดแมลง การจะสร้างผลผลิตให้ได้เต็มประสิทธิภาพนั้น ชาวนาต้องมีค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นมาก ทำให้รายรับ และรายจ่ายที่ยังไม่ได้รวมค่าแรงของตนเองและครอบครัว อยู่ในระดับที่สมดุลกัน ซึ่งแน่นอนว่าภายใต้กระบวนการ

เช่นนี้ได้เกิดการขูดรีดแรงงานตนเองและครอบครัวขึ้น ในสภาพแห่งความเป็นจริงจึงกลายเป็นชาวบ้านไม่มีส่วนเกินที่เป็นทุนกายภาพเหลืออยู่เท่าใดนัก

การผลิตสมัยใหม่ก้าวเข้ามาพร้อมกับกระบวนการบริโภคสมัยใหม่ด้วย การบริโภคผ่านระบบตลาดกลายเป็นเรื่องจำเป็นของชาวบ้าน แม้แต่ข้าวที่ผลิตได้เองก็ต้องถูกเปลี่ยนไปเป็นเงินตราผ่านระบบตลาดเสียก่อน แล้วจึงค่อยนำเงินตรานั้นมาแลกซื้อข้าวเพื่อบริโภค เนื่องจากข้าวที่ปลูกเป็นข้าวนาปรังที่แข็ง ในขณะที่ชาวบ้านนิยมบริโภคข้าวนาปีที่มีความอ่อนนุ่มกว่า ระบบของการหาปัจจัยด้านอาหารในป่าไผ่ ตามหนองน้ำ หรือการชวนกันไปหานอกชุมชนก็สิ้นสุดลง เพราะต้องเร่งรีบทำกินตามระบบการผลิตสมัยใหม่ ชาวบ้านเร่งปลูกข้าว ขณะเดียวกันผลผลิตอื่นๆ ที่เคยปลูกเพื่อการบริโภคก็ถูกลดความสำคัญลง เพราะเริ่มไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจในระบบการแลกเปลี่ยนแบบตลาด เช่นการปลูกมะม่วงและฝ้ายหมดลงไปอย่างรวดเร็วในช่วงระยะเวลาที่โรงงานเอกชนเข้ามาสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกอ้อยแทน เพื่อเป็นวัตถุดิบป้อนให้แก่โรงงานน้ำตาล อีกทั้งมีการจัดให้ชาวบ้านที่สนใจจะทำไร่อ้อยไปอบรมเรื่องวิธีการปลูก วิธีการใช้ปุ๋ย วิธีการดูแล ในระยะแรกๆ นั้น การปลูกอ้อยสามารถให้กำไรมากกับชาวบ้านผู้ปลูกได้มากพอสมควร ชาวบ้านจึงแห่กันมาปลูก แต่ระยะหลังค่าใช้จ่ายสูงขึ้นโดยเฉพาะต้องมีการจ้างแรงงานมาก ทำให้ได้กำไรน้อยลง อีกทั้งราคาขายไม่ได้ขยับสูงขึ้นอย่างเหมาะสม

ข้อสังเกตคือเมื่อระบบทุนการค้าให้ความสำคัญกับการผลิตผลผลิตใด ก็จะมีการจูงใจให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตหันมาผลิตตามที่ระบบทุนต้องการ แต่กระนั้นมิได้หมายความว่าชาวบ้านสามารถที่จะล้มตาอ้าปากได้ตามทิศทางความต้องการของตลาด เพราะในความเป็นจริงชาวบ้านเป็นแค่เหยื่อทางการค้าของระบบทุนนิยมเท่านั้น ภาพการทำกินอย่างกระพอน กระแท่นตามระบบทุนการค้า เป็นไปดังคำบอกเล่าของชาวบ้านผู้คร่ำหวอดมาทั้งในเรื่องการทำนา การทำไร่อ้อยดังนี้

“สมัยก่อนเขตนี้นะเราจะทำอ้อย เขาจะไม่ทำนาเพราะข้าวราคาไม่ดี ข้าวเหลือไม่กี่ไร่เขาจะยกเป็นทำอ้อยกันหมด ตอนนั้นก็หันมาทำนาอีกแล้ว พอทำนาอีกข้าวก็ราคาไม่ดีอีกแล้ว ผมทำนาแล้วมาทำอ้อย ตอนนี้อยู่จากอ้อยเลย กลับมาให้เขาเช่าทำนา

“กำไรช่วงนี้น้อยครับ ผมทำ 60 ไร่ ปีที่แล้วผมเหลืออยู่ 30,000 ก็แทบขาดทุน ก็ราคาอ้อยไม่ดี แล้วอ้อยมันไม่ค่อยสมบูรณ์ด้วย มันแล้ง อ้อยนี้ลงทุนสูงตั้งแต่เริ่มไถเลย แล้วจ้างคนไปตัด จ้างปลูกอีก แล้วต้องจ้างดายหญ้าอีก จ้างฉีดยาอีก จ้างหมดเลย ไร่หนึ่งเราขายได้ไม่ถึง 5,000 เราขาดทุนเลย...ถ้าคิดไปแล้ว เอาแรงงานเราไปเฉลี่ยแล้วไม่เหลือเลย”

การจัดกระทำของกลุ่มการเมือง : การสร้างศรัทธาเชิงสัญลักษณ์

พื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี นับได้ว่าได้รับการสนับสนุนทางด้านโครงสร้างพื้นฐานมาก จึงเป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของกลุ่มการเมือง ประกอบกับวาทกรรมการพัฒนาชุมชนที่ตรึงไว้ว่าชุมชนได้รับการพัฒนาจากความเอาใจใส่ดูแลของนักการเมืองทั้งในระดับชาติ ไล่ลงมาถึงระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น และระดับหมู่บ้าน เรื่องเหล่านี้นับเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านเป็นอย่างมาก สังเกตได้จากการพูดคุยถึงความเป็นไปในพื้นที่และคนในจังหวัดสุพรรณบุรีของชาวบ้านที่มีอายุสักประมาณ 40 ปีขึ้นไป ดังเช่นที่กล่าวว่า “เต็มร้อยครับ ภูมิใจละ” หรือที่ว่า “ดีค่ะ ดีทุกอย่าง สะดวกสบายทุกอย่าง อาหารการกินมีทุกอย่าง ผู้นำก็ดี ก็เลยบอกว่าเกิดชาติไหนก็ขอให้อยู่แถวนี้”

กลุ่มการเมืองสามารถผลิตซ้ำความศรัทธา โดยการใช้สัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นตัวแทน ไว้ในพื้นที่ ได้แก่ หอนาฬิกา โรงเรียน โครงการคนดีศรีสุพรรณ ศูนย์เพาะพันธุ์เนื้อเยื่อ ศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยว รั้วคอกม้า ถนนหนทางต่างๆ ฯลฯ เพราะเมื่อมีการกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ ชาวบ้านมักจะระบุชื่อนักการเมืองหรือกลุ่มการเมืองควบคู่ไปด้วยเสมออันเป็นศรัทธาที่ชาวบ้านมอบให้ นอกจากนั้นการสร้างศรัทธาบางอย่าง เช่น โครงการ “คนดีศรีสุพรรณ” มิเพียงแต่ฝังอยู่ในความรู้สึกนึกคิดเท่านั้น ยังมีการสะท้อนหลักปฏิบัติที่มีองค์ประกอบอยู่ 11 ประการ โดยการจัดป้ายคำขวัญที่เขียนหลักปฏิบัติทั้ง 11 ข้อนั้น เป็นตัวหนังสือตัวโตๆ แปลงออกเป็นวลีที่คล้องจองกันไว้เป็นทิวแถวก่อนทางเข้าวัดประจำหมู่บ้าน ดังนี้ หนึ่ง รักษาความสะอาดให้เพรียงพร้อม สอง สิ่งแวดล้อมอนุรักษ์ต่างๆมัน สาม มีประชาธิปไตยในชีวิต สี่ ช่วยกันประหยัดนิยมไทย ห้า ยึดประเพณีหลักศาสนา หก มารยาทงามตามสมัย เจ็ด จราจรดีมีวินัย แปด จำไว้ว่าตรงต่อเวลา เก้า เข้าแถวก่อนหลังดูลำดับ สิบ ยึดข้อบังคับสถานศึกษา สิบเอ็ด คบมิตรไม่ติดยา คือกติกาคนดีศรีสุพรรณ แล้วจึงมีวลีลงท้ายที่ว่า รัก...(นามสกุลนักการเมือง)...ชวนิรันดร์

ชาวบ้านเล่าถึงการที่ชุมชนได้รับคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านนำร่อง ในโครงการคนดีศรีสุพรรณ นี้ว่า “ท่าน...(ชื่อนักการเมือง)...ก็บอกว่า คนดีศรีสุพรรณต้องอยู่ในกฎสิบเอ็ดข้อให้ได้ ก็ทำกันไปเรื่อยๆในชุมชน ในเขตจังหวัดจะมี 20 หมู่บ้านเข้าประกวด ก็พัฒนาหมู่บ้านแข่งกันว่าหมู่บ้านไหนจะได้ หมู่บ้านไหนได้ก็จะได้เงินสามแสนบาท”

การเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ในส่วนนี้ เป็นการนำเสนอถึงภาพการเปลี่ยนแปลงไปของชุมชน หลังชุมชนถูกผนวกเข้ากับกระบวนการพัฒนาฯ โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 แง่มุมด้วยกัน แง่มุมแรก เป็นภาพสะท้อนความเป็นชุมชน จากการที่ทุนชุมชนมีการเปลี่ยนรูปไป และขาดหายไปบางส่วน แง่มุมที่สอง เป็นภาพสะท้อนความเป็นชุมชน จากการคงอยู่ของทุนชุมชนบางส่วน และ แง่มุมที่สาม เป็นภาพสะท้อนความเป็นชุมชน จากทุนชุมชนที่เข้ามาจากแหล่งภายนอก

ทุนชุมชนส่วนที่เปลี่ยนรูปและขาดหายไปกับการอธิบายความเป็นชุมชน

เมื่อชุมชนเริ่มเคลื่อนตัวเข้าสู่ภาวะความทันสมัยจากกระบวนการพัฒนา ทุนชุมชนบางอย่างที่เคยมีอยู่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยทุนเงินตรากลายเป็นทุนที่สำคัญทางเศรษฐกิจในการดำเนินกิจกรรมด้านต่างๆของชาวบ้าน ในขณะที่ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมมีความสำคัญน้อยลงไป แม้จะคงอยู่ในหลายส่วนของสังคมบ้านมะกอกก็ได้ อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชน ทั้งในแง่ของการเปลี่ยนรูป การลดทอนลง และการสูญหาย ทั้งในมิติที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

ในอดีต แบบแผนการผลิตเพื่อยังชีพ ทำให้การผลิตและการบริโภคของชุมชนมีความสัมพันธ์กันทั้งในระดับของปัจเจกและระดับชุมชน ความขาดแคลนเกิดตามวัฏจักรของฤดูกาลเท่านั้น แต่เมื่อเศรษฐกิจชุมชนได้ถูกผนวกเข้าสู่การผลิตเพื่อขายและการแลกเปลี่ยนแบบตลาด การผลิตของชุมชนจึงต้องเผชิญหน้ากับความไม่แน่นอนของความต้องการจากภายนอกด้วย จากการผลิตเพื่อบริโภคตามความต้องการบริโภคที่ค่อนข้างแน่นอน ซึ่งชาวบ้านสามารถกะประมาณได้ เปลี่ยนแปลงมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ที่ผู้ผลิตพบกับความไม่แน่นอนของอุปสงค์หรือความต้องการตลาดเพิ่มขึ้นมาอีกด้านหนึ่ง ซึ่งยากจะกะเนได้แน่นอน ทั้งนี้เพราะการบริโภคภายในครัวเรือนหรือชุมชนถูกแยกออกจากความเป็นเนื้อเดียวกันกับการผลิตไปเสียแล้ว

ภายใต้ระบบการผลิตเพื่อขายในชุมชนเกษตรกรรม การตรึงเอาวิถีการผลิตแบบเดิมไว้เป็นบางส่วนก็เพื่อส่งเสริมวิถีการผลิตแบบทุนนิยมให้พัฒนาตัวขึ้นมา ได้ทำลายการจัดระเบียบการผลิตแบบยังชีพลง ส่วนที่ระบบทุนสามารถดึงเอามูลค่าการผลิตส่วนเกินของผลผลิตชุมชนไปได้นั้น มาจากการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างๆในภาคเกษตรกรรม ทำให้ชุมชนสามารถผลิตผลผลิตได้มากขึ้น พร้อมกับดึงเอาส่วนเกินออกนอกชุมชนผ่านรูปแบบความจำเป็นต้องใช้เงินตราในการซื้อสินค้าเพื่อการผลิตทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง อุปกรณ์การเกษตร ฯลฯ ปริมาณน้ำจากระบบชลประทานที่มีเพียงพอได้

พลิกสภาพการผลิตแบบพอเพียงชีพเป็นการผลิตที่อุดมสมบูรณ์ แต่ก็เป็นการผลิตที่เน้นเฉพาะด้านมากขึ้นคือเฉพาะการทำนา ในขณะที่ผลผลิตอื่นๆที่เคยเอื้อต่อการดำรงชีวิตแบบพอเพียง ไม่ว่าจะเป็นของป่า สัตว์น้ำ หัตถกรรมในครัวเรือน ล้วนหมดไปหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงสู่การผลิตเพื่อขายทั้งสิ้น นอกจากนั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นก็คือ เมื่อชาวบ้านขายข้าวได้ รายได้ที่เป็นตัวเงินจะถูกหมุนเวียนกลับมาเป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตต่อไป โดยเงินส่วนใหญ่หลุดออกจากวงจรการผลิตและความเป็นอยู่ของชาว นา กลายเป็นทุนเงินตราของพ่อค้าในระบบทุน มิใช่ทุนเงินตราของชาวนา ประจักษ์พยานที่เห็นคือยิ่งผลิตชาวนาบ้านก็ยิ่งเป็นหนี้ทั้งในระบบและนอกระบบหมุนเวียนเป็นวัฏจักร ด้วยเหตุที่ชาวนาเองไม่มีพลังเพียงพอที่จะกำหนดราคาข้าวของตนได้เองอย่างเหมาะสม ตามต้นทุนการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป สถานการณ์เช่นนี้ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะการตกเป็นเบี้ยล่างจากการเป็นหนี้ต่อระบบทุน อีกทั้งวัฒนธรรมการบริโภคนิยมที่แพร่ขยายเข้ามากับสินค้าและบริการใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็น ค่าไฟฟ้า ค่าการศึกษา บุตร รายจ่ายในเครื่องอำนวยความสะดวกตามครัวเรือน และรายจ่ายซื้ออาหารเพื่อบริโภคผ่านระบบการแลกเปลี่ยนแบบตลาด ดังนั้นเมื่ออุดมการณ์ของการผลิตเพื่อขายเข้าครอบงำเกือบทุกส่วนของชีวิตทั้งการขายผลผลิตและการขายแรงงาน จึงไม่ได้ทำให้ชาวนามีการสะสมทุนเงินตราที่พอเพียงสำหรับตนเอง ครองครัว และชุมชนได้ กลายเป็นเครื่องมือของการพัฒนาประเทศ และเป็นกลุ่มที่ต้องการใช้ทุนเงินตราในการผลิต แต่ไม่สามารถสะสมทุนได้ด้วยตนเอง ชาวนาเล้าถึงการกู้ยืมเงินผ่าน ธกส. อย่างเป็นเรื่องปกติของชีวิตการทำนาว่า

“ผมมียอดกู้ใน ธกส. ห้าหมื่นกว่าเท่านั้น ทำนาตั้งแต่เริ่มอยู่กับพ่อแม่...เงินออกมาจากการทำนา ระยะก่อนนี้มี แต่ทีนี้พอข้าวราคาตก ก็แทบจะไม่เหลือ”

“กู ธกส. ปีสามห้า กู เริ่มกู้สามหมื่น ปีต่อๆมาก็เพิ่มเงินกู แบบว่ากลัวมันไม่พอใช้ เพราะว่าลูกกำลังเรียน แล้วก็ต้องเตรียมไว้ทำนาไ้ บางทีมันไม่แน่นอนบางที่ตายแล้วบางที่ก็ไม่ได้เลยบางปี...ทุกวันนี้ก็ยังต้องกู้ อยู่ กูห้าหมื่น”

อย่างไรก็ตามสำหรับชุมชนบ้านมะกอกนั้น นับได้ว่าเป็นชุมชนที่ยังไม่ถึงกับทรุดลงไปทั้งหมดด้วยกระบวนการพัฒนา เนื่องจากเป็นพื้นที่ในภาคกลางที่ระบบชลประทานที่เข้าถึงทำให้ชาวนาเพาะปลูกได้หลายครั้งในรอบปี แต่นั่นก็มิได้หมายความว่า ชาวนาทุกครัวเรือนจะสามารถสร้างทุนกายภาพสมัยใหม่ที่ใช้ในการผลิตประเภทเกี่ยวข้าวหรือรถไถได้ จะมีก็แต่ชาวนาบางครัวเรือนเท่านั้นที่มีอุปกรณ์การทำนาที่ทันสมัยอย่างครบครัน และชาวนาเหล่านั้นก็ได้สะสมทุนเหล่านี้ด้วยการทำนาโดยตรง หากมาจากพื้นฐานทางสังคมดั้งเดิมการขายที่ดิน การพัฒนาตนเองสู่การเป็นเจ้าของโรงสี หรือการค้าขาย จนทำให้สามารถซื้อและให้เช่าอุปกรณ์การทำนาได้ ผู้อาวุโสท่านหนึ่งในชุมชนให้ข้อคิดในเรื่องนี้ว่า

“คนเป็นเศรษฐี ทำนาเลย จะไม่มี ถ้าเป็นเจ้าของที่ดินแล้วเอาเงินค่าเช่าที่ดินไปทำการค้ำนนั้นแหละเป็น แต่เขาบอกว่าเศรษฐีชาวนา แต่ที่จริงมันไม่ใช่ เอาเงินจากตัวชาวนานี้ไปหมุนการค้าอีกที มันถึงจะรวยเป็นเศรษฐีได้”

นอกจากเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทุนอุดมการณ์ของการทำกินแล้ว ทุนชุมชนอื่นในอดีตที่เคยมีมาก็เริ่มลดทอนลงไป การที่ชาวบ้านเร่งทำมาหากินมากขึ้นเพราะต้องหาเงินมาใช้จ่ายมากขึ้น ก็กระทบต่อระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนด้วย โดยในด้านการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั้น แม้ว่าโดยภาพรวมชาวบ้านยังมีความผูกพันกันอยู่ และยังมีการทำกิจกรรมร่วมกันตามงานประเพณีและศาสนา แต่ภาวะการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปได้ทำให้ความควบแน่นของระบบความสัมพันธ์ที่เคยมีมาคลายลงไปบ้างเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ทุนชุมชนที่เป็นทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมก็เริ่มเจือจางลงไปหลายส่วน เช่น ชาวบ้านเลิกทำพิธีกรรมที่ยุ่ยยากหลายเรื่อง มีการพึ่งพากันในกิจกรรมต่างๆทางเศรษฐกิจน้อยลง เช่น หันมาใช้วิธีการจ้างแรงงานเป็นหลักแทนเพราะสะดวกและประหยัดกว่า การแลกเปลี่ยนผลผลิตต่อผลผลิตเพื่อการดำรงอยู่โดยตรงหมดสิ้นไป และบรรทัดฐานการพึ่งพากันรวมไปถึงความไว้วางใจก็ลดลงไปบ้างในบางส่วน สำหรับทุนทางการเมืองที่เคยรู้สึกกันอยู่ว่าชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันแบบเท่าเทียม ก็เริ่มมีการใช้ระบบอุปถัมภ์ค้ำจุนกันเข้ามา เพราะคนเริ่มมีฐานะความเป็นอยู่แบบคนรวย ถ้าแก่ นายจ้าง ผู้นำ และนายทุนในชุมชน เป็นช่องว่างทางเศรษฐกิจที่สร้างช่องว่างทางสังคมให้เกิดขึ้น แม้จะไม่มากนักก็ตาม ก็ทำให้เกิดความเป็นผู้นำ ผู้ตาม ที่เด่นชัดขึ้นกว่าเดิม

ความเป็นชุมชนในมิตินี้ สะท้อนว่ากระบวนการสร้างทุนทางกายภาพของชาวบ้านซึ่งอยู่ในลักษณะที่กระจายตัวนั้น เท่าที่ผ่านๆมายังไม่ประสบผลสำเร็จ เมื่อชาวบ้านอยู่ในระบบทุนเงินตราแต่ไม่มีศักยภาพในการสร้างทุนเงินตราที่เพียงพอ เพราะตกอยู่ในวงจรของภาระหนี้สินและการผลิตที่เร่งรีบในแต่ละปี รวมถึงค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ในเรื่องภาวะความเป็นอยู่ การศึกษาของบุตรหลาน ด้วยเหตุนี้เรื่องเศรษฐกิจจะดับปักเจกจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องคำนึงถึงอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่ความเข้มแข็งที่ไม่ถึงกับแน่นแฟ้นแต่ยังมีพออยู่ จึงมิได้ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างพลังร่วมทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้อย่างเข้มแข็ง

ทุนชุมชนส่วนที่คงอยู่กับการอธิบายความเป็นชุมชน

เมื่อพิจารณาโดยเปรียบเทียบกับชุมชนทั่วไป บ้านมะกอกไต้ยังนับว่าเป็นชุมชนที่ชาวบ้านยังมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่ในระดับแน่นหนาพอสมควร อธิบายได้ว่ามาจากสาเหตุ 3 ประการหลัก คือ ประการแรก เป็นเพราะเป็นชุมชนที่ห่างจากศูนย์กลางการพัฒนา แม้จะอยู่ในภาคกลางแต่ก็ค่อนข้างไกลจากส่วนกลาง ภาวะความทันสมัยต่างๆจึงเข้าสู่ชุมชนค่อนข้างช้ากว่าเมื่อเทียบกับชุมชนจำนวนมากในภาคกลาง ประการที่สอง เป็นเพราะ

เป็นชุมชนที่การทำมาหากินไม่ฝืดเคือง มีกลุ่มผู้นำที่มีฐานะดีสามารถช่วยสร้างงานให้กับคนในชุมชนได้ ชาวบ้านโดยทั่วไปมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่ถึงกับยากจน และ ประการที่สามเป็นเพราะชาวบ้านมีความเป็นเอกลักษณ์ทางด้านเชื้อชาติดั้งเดิม ความเป็นอยู่ และภาษา ความเป็นคนมาจากพื้นเพเดียวกันคือเป็น “บ้านลาว” จึงยังมีความรู้สึกถึงความเป็นพวกพ้องกันอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย

ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ในชุมชนบ้านมะกอกใต้ ยังคงมีทุนชุมชนในส่วนของทุนที่เป็นวัฒนธรรมและทุนทางสังคมอยู่ในระดับที่เอื้อต่อการพึ่งพากัน โดยเฉพาะการทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ก็ยังคงมีประเพณีอันแสดงเอกลักษณ์ที่เคยทำกันมาจากในอดีต แม้ว่ารูปแบบจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น การทำบุญข้าวหลาม พิธีปฐกฐกรรม และยังสามารถรักษาและสร้างใหม่ระเบียบทางสังคม ที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าเป็นคนบ้านมะกอก อันเป็นการผลิตซ้ำความเป็นพวกพ้องได้เป็นอย่างดี เช่น การเข้าแถวอย่างเป็นระเบียบในงานศพ การหิ้วสิ่งของมาช่วยเหลือนกันเมื่อมีงานศพ การจัดระบบคุ้มในการทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆ การนำของไปรวมไว้ที่วัดเพื่อเป็นทานสำหรับคนที่เดือดร้อน

และสำหรับการเอาแรงในการทำนานั้น ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นระบบของความสามัคคี จึงยังมีการเอาแรงกันอยู่ในปัจจุบัน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“เอาแรง เลี้ยงแพงกว่าจ้าง แต่คนแถวนี้เค้าจะคิดว่า คือคำว่าเอาแรงคือความสามัคคี ยังมีในหมู่บ้าน ยังมีความรักความผูกพัน เค้าบอกคนจะได้ใกล้ชิดกัน บางคนที่เขาจ้าง คือคำว่าจ้างนี้ ก็คือคนที่ไม่ค่อยสมาคมกับใคร ไม่มีเพื่อนฝูง เค้าคิดกันไปอย่างนี้ก็มี”

โดยชาวบ้านบอกเล่าถึงวิธีการลงแขกสมัยนี้ว่า “สมมติว่าเกี่ยวข้าว ของผมนี่ประมาณสองร้อยกว่าคนมาช่วยกัน แผนกอยู่รถเกี่ยวก็อยู่รถเกี่ยว แผนกเอาข้าวไปขึ้นรถไปโรงสีก็มี”

การที่ชุมชนยังคงมีความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับที่ควบแน่นอยู่นี้ จึงทำให้เกิดกิจกรรมต่างๆทางสังคมที่ทำร่วมกันสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีเช่นในงานบุญปฐกฐกรรม ที่ชาวบ้านเล่าว่า

“งานประจำปีนี้แหละ งานปฐกฐกรรม ชาวบ้านอยู่ไหนก็ต้องมาช่วยทำกระต๊อบ ถ้าบ้านใครไม่มีโต๊ะ ไม่มีอะไร ก็ไปช่วยกันที่วัด ถ้าบ้านใครมีก็ทำออกจากบ้าน ยกไปที่วัด แล้วคนแก่ก็จะออกไป ไปต้มน้ำร้อนน้ำชาให้พระ”

นอกจากนั้นการที่ชาวบ้านมีผู้นำที่เข้มแข็งกันนับได้ว่าเป็นทุนชุมชน ซึ่งส่งผลต่อความเป็นชุมชนปัจจุบันด้วยเช่นกัน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้าน ถึงความร่วมมือกันเป็นอย่างดี จากแบบอย่างผู้นำประพฤติปฏิบัติที่ว่า

“อย่างกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สจ. นี่ แกดูแลลูกบ้านดี ยอมรับ แล้วปลุกฝังให้ชาวบ้านรักกันดีด้วย มีงานมีอะไรก็สามัคคีร่วมมือกันทำดี อย่างงานวัดนี้ กระต๊อบมีไม่พอแล้ว ประกาศ

ชาวบ้านก็ช่วยกันเต็ม ตัดไม้ โห ใครมีรถอีแต๋นก็เอามา พวกกันไปเซ็นโต๊ะจีนเตี๋ยงไปวัดกันเต็ม ที่นี้พอออกไปทำก็เหนื่อยทางนี้เขาก็เลี้ยงกัน สจ. กำนัน ผู้ใหญ่ มีอะไรก็ซื้อมา ไม่ให้ขาด”

“ก็แบบหมู่บ้านเราดีทุกวันนี้ ก็ขึ้นอยู่กับผู้นำ แบบผู้นำแกมีเงินเยอะ ชาวบ้านบางที่ก็นิดหน่อยนะ แกก็ควัก ควัก ควักไปก่อนอะไรอย่างนี้ แต่ว่าชาวบ้านแถวนี้ละ วันนี้นะ วันที่เท่า นั้นนะ เขาจะมาตรวจ หน้าบ้านใครก็ออกมารักษาความสะอาดกันด้วยนะ ก็ออกมาช่วยกันเต็ม คือความภูมิใจผู้นำ เพราะว่าเห็นผู้นำดี อย่างลูกบ้านเห็นผู้นำดี ก็เต็มใจออกมาช่วย อย่างผู้นำเห็นลูกบ้านดีมีอะไรก็ควัก ควัก อย่างเดียว อย่างนี้ก็สมดุลกัน ถ้าผู้นำไม่ดี ชาวบ้านก็ไม่อยากมาช่วย”

ดังนั้นในอีกมิติหนึ่ง ความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้ จึงยังเป็นชุมชนที่มีความสนิทสนมกลมเกลียวกันทางสังคม มีความสมัครสมานร่วมมือร่วมใจกันในการทำกิจกรรม หากแต่กิจกรรมที่ประสบผลสำเร็จด้วยดีนั้นมักเป็นเรื่องทางสังคม มากกว่าเรื่องของการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจเช่นกลุ่มอาชีพต่างๆ ทั้งนี้คงเป็นเพราะชาวบ้านไม่มีพลังขับเคลื่อนจากภายใน อีกทั้งผู้นำก็เป็นผู้ที่มีฐานะดี และใช้ระบบอุปถัมภ์ช่วยเหลือลูกบ้านมากกว่าที่จะใช้ความสัมพันธ์ตามแนวราบของผู้ประสบปัญหา ซึ่งหากเป็นกรณีหลังย่อมสามารถช่วยเพิ่มพลังของกลุ่มชุมชนได้มากกว่าที่เป็นอยู่

ทุนชุมชนจากแหล่งภายนอกกับการอธิบายความเป็นชุมชน

การเป็นชุมชนในจังหวัดสุพรรณบุรี ที่มีผู้นำระดับชาติที่เอาใจใส่พัฒนาพื้นที่ ทำให้แหล่งทุนจากภายนอกเข้ามาพัฒนาตัวชุมชนได้ค่อนข้างมาก การที่ชาวบ้านกล่าวถึงความเอาใจใส่ของนักการเมือง ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนถึงการได้รับการสนับสนุนจากภายนอกในด้านทุนกายภาพ โดยเฉพาะเรื่องสาธารณูปการต่างๆ ดังที่ว่า

“ท่าน...(ชื่อนักการเมือง)...นี่ ท่านจะรอบรู้มากทุกอย่าง เพราะว่าถนคนคอนกรีตอะไรในบ้านนี้ พวกถนพวกประปาในบ้าน ส่วนมากจะได้แรงผลักดันมาจากท่านทั้งนั้น ก็เจริญเยอะเลย คือท่านติดตามงานมาก งานอันไหนตรงไหนที่ท่านเป็นคนผลักดันมา ท่านก็ต้องมาคอยตรวจตรางานว่าติดขัดตัวไหน

สำหรับการช่วยเหลือด้านเงินทุนจากภายนอก ในด้านการสนับสนุนกิจกรรมการผลิตในชุมชน เช่นการทอผ้าและการจักสานนั้น มาจากศูนย์หัตถกรรมภาคที่ 8 ซึ่งตั้งอยู่ที่จังหวัดนี้ โดยส่วนใหญ่การให้ความช่วยเหลือจะอยู่ในรูปการจัดการอบรมให้ในด้านการผลิต และการให้ความช่วยเหลือด้านวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เป็นต้นว่าก็ทอผ้า ไหมและหมี่ การกระตุ้นของการอาจเป็นแรงผลักดันจากภายนอกชุมชน ที่ทำให้กลุ่มอาชีพของชาวบ้าน คือกลุ่มทอผ้าที่มีมาอยู่ก่อน สามารถขับเคลื่อนกลุ่มต่อไปในอีกช่วงเวลาหนึ่ง หลังจากที่เขาเหล่านั้น อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องการหาตลาดนั้นเป็นปัญหาที่กลุ่มไม่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอกมาก่อน

ในขณะที่ปัจจุบันกำนันและผู้ใหญ่บ้านเริ่มมีบทบาทเป็นผู้หาตลาดให้โดยการรับซื้อผลผลิตทั้งหมดไปก่อน ผู้อาวุโสชุมชนซึ่งมิได้มีส่วนในกลุ่มทอผ้า ได้วิจารณ์ถึงการรวมกลุ่มของชาวบ้านโดยลำพัง ที่ผ่านมามีว่า

“บ้านเรามันรวมกลุ่มไม่ติด คือคิดอยากทำทุกก็ทำของกู มึงอยากคิดอะไรมึงก็ทำของมึงไป มันอย่างนี้ มันไม่รวมกัน...คืออย่างนั้นละคุณ กลุ่มนี้เขาตั้งไว้เป็นกลุ่มแล้วละ แต่ว่ามันไม่มาทำที่กลุ่มทำอยู่บ้านใครบ้านมัน ใครมีฝีมือหน่อยก็ขายดี คนไหนทำไม่มีฝีมือไม่เข้าตากรรมการก็จะขายไม่ออก มันรวมกันยาก”

ด้วยเหตุนี้การเข้ามาส่งเสริมของทางการโดยการให้การอบรม จึงถือเป็นการพัฒนาฝีมือ และเป็นเรื่องจูงใจที่ทำให้ชาวบ้านต้องเข้ามารวมกันที่กลุ่มมากขึ้น และการรวมกลุ่มกันมากขึ้นนี้จะช่วยปรับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพได้ตามความต้องการของตลาด อาจกล่าวได้ว่าเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มซึ่งถูกก่อตั้งมาแล้ว รวมตัวกันติดอีกครั้ง และการรวมตัวกันนี้ยังเป็นการรวมตัวกันเพื่อการขายอีกด้วย โดยผู้นำชุมชนจะเป็นผู้รับซื้อแล้ว ซึ่งในระยะหลังยังหาช่องทางกระจายผลผลิตออกด้วยการออกงานยังสถานที่ต่างๆ และที่ทำรายได้มากคือการนำสินค้าไปขายในงานที่กรุงเทพฯ เช่นที่ศูนย์ประชุมสิริกิติ์และที่เมืองทองธานี

มิติที่ขาดหายไปในการพัฒนาของบ้านมะกอกใต้

จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้เห็นภาพได้ 2 ลักษณะพร้อมกัน ภาพแรกคือ ทุนชุมชนในรูปทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ยังคงมีอยู่ในระดับที่เพียงพอให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม ในการทำกิจกรรมทางสังคมที่ต้องการการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ภาพที่สองเป็นการขาดทุนกายภาพของชุมชนโดยเฉพาะทุนเงินตรา ทุนกายภาพที่ขาดไปนี้หมายถึงทุนที่ชุมชนสร้างขึ้นจากภายใน มิใช่ทุนจากการสนับสนุนจากภายนอก การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของชุมชนบ้านมะกอกใต้จึงมีภาพความขัดแย้งอยู่ในตัวเอง ความขัดแย้งที่สามารถสะท้อนความจริงที่ว่า บ้านมะกอกใต้ภายใต้กระบวนการพัฒนา ที่การปกครองท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง ส่งผลต่อชุมชนหมู่บ้านในสองด้านด้วยกัน ด้านหนึ่งนั้นเรียกว่า “การพัฒนา” ซึ่งมักถูกชี้ชัดด้วยความเจริญทางวัตถุ เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ ถนนหนทาง สาธารณูปโภคต่างๆ การเข้ามาของโครงการพัฒนา และเงินสนับสนุนจากภายนอก ในขณะที่อีกด้านหนึ่งนั้นเห็นได้ไม่ชัดเจน และยังเป็นประเด็นของการตีความอยู่มาก ได้แก่ ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านมะกอกใต้ โดยมีมุมมองที่น่าสนใจว่าการที่ชาวบ้านมีที่พักอยู่เสมอ อาจจะทำให้การทำกิจกรรมร่วมกันทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นมานั้น เป็นไปโดยขาดจิตสำนึกแห่งความภาคภูมิใจที่ได้ร่วมกันต่อสู้ หรือกระทั่งถูกเบียดเบียนความภาคภูมิใจไปอยู่ที่ผู้นำมากกว่าที่ตัวกิจกรรม ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยากที่จะทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ร่วมกันทำนั้น เกิดความเข้มแข็งขึ้นมาได้ด้วยกลุ่มของตนเอง

หากให้นิยามในเชิงความสัมพันธ์ทางสังคม ก็อาจกล่าวได้ว่าชุมชนบ้านมะกอกไต้มีความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง แต่ในขณะเดียวกันกลับขาดพลวัตของการพัฒนาตนเองโดยนัยเช่นที่กล่าวมา แต่กระนั้นการตีความโดยชาวบ้านที่กล่าวถึงชุมชนของตัวเองคือมีความเข้มแข็งโดยวัดความเข้มแข็งของชุมชนในมิติของวาทกรรม การพัฒนาทั่วไป ได้แก่ การมีถนนขนาดใหญ่ การมีโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่เข้ามาในชุมชน และการเป็นหมู่บ้านที่ได้รับการยกย่องจากรัฐว่าเป็นหมู่บ้านนำร่องโครงการคนดีศรีสุพรรณ การที่ชาวบ้านมีความสมัครสมานร่วมมือกันในการทำกิจกรรมทางสังคมอย่างพร้อมเพรียง การมีผู้นำที่ดี ฯลฯ ซึ่งหากจะมองอย่างลงลึกก็จะเห็นว่าภายใต้การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่ส่งผลต่อความเป็นชุมชนบ้านมะกอกไต้ ได้ปกปิดความจริงที่ว่าได้เกิดการเลือก (trade off) ขึ้นระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” กับการสูญหายไปของทุนชุมชนบางอย่าง เช่น การจัดตั้งศูนย์เพาะพันธุ์เนื้อเยื่อที่เป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้าน กับพื้นที่ป่าไฟจำนวนกว้างขวางและมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ หรือกระทั่งการมีแหล่งความช่วยเหลือภายนอก กับการขาดพลวัตการขับเคลื่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยตัวชุมชนเอง

บทที่ 4

การประเมินกองทุนหมู่บ้านในฐานะ

กระบวนการแทรกแซงชุมชน

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการนำเสนอภาพของชุมชนในระยะสั้นๆ เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาลเกิดขึ้น โดยกองทุนนี้เข้ามาในชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศ ในฐานะกระบวนการแทรกแซงที่สำคัญในชุมชน ด้วยความมุ่งหวังที่จะกระตุ้นระบบเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ อย่างไรก็ตามการประเมินผลของผู้วิจัยไม่ได้กระทำในลักษณะการวัดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านด้วยตัววัดเชิงปริมาณ เนื่องจากตระหนักดีว่าภายในระยะเวลาอันสั้นกับเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทที่เข้ามาหมุนเวียนในหมู่บ้าน และกระจายออกตามครัวเรือนระดับปัจเจกนั้น มิสามารถวัดผลในมิติดังกล่าวได้ชัดเจนทันที

การนำเสนอเริ่มต้นด้วยการมองภาพย้อนหลังถึงกลุ่มในชุมชน ที่ถือว่าเป็นกลุ่มที่สามารถสะสมทุนชุมชนได้ ไม่ว่าทุนชุมชนนั้นจะอยู่ในรูปเงินตราหรือไม่ใช่เงินตรา ในรูปที่ไม่ใช่เงินตราอาจเป็นรูปทุนกายภาพประเภทวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือในการผลิต และอาจรวมไปถึงทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมรูปแบบต่างๆ โดยจะกล่าวถึงแหล่งทุนสำคัญที่ชาวบ้านสามารถพึ่งพาได้ ไปพร้อมกัน

หลังจากนั้นจะให้ภาพความตื่นตัวของชาวบ้านและการเตรียมพร้อมของหมู่บ้าน ต่อการเข้ามาของเงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งย่อมสะท้อนได้ถึงความสนใจและสำนึกความร่วมมือของชาวบ้าน ที่กองทุนหมู่บ้านสามารถกระตุ้นให้เกิดขึ้นว่าอยู่ในระดับมากน้อยเพียงใด และตอบคำถามในอีกด้านหนึ่งว่านอกเหนือไปจากการให้มีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชนแล้ว กองทุนหมู่บ้านได้ให้อะไรอื่นอีกบ้างกับชุมชน ในทางที่จะนำไปสู่ศักยภาพของการพัฒนาชุมชนด้วยตัวชาวบ้านเองในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องต่อไป

ต่อจากนั้นเป็นการนำเสนอผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนในระยะสั้น โดยผลในระดับปัจเจกจะมีการนำเสนอกรณีศึกษาของชาวบ้านรายบุคคลประกอบไปด้วยไปพร้อมกัน เพื่อให้ภาพว่ากองทุนหมู่บ้านมีประโยชน์มากน้อยอย่างไรสำหรับชาวบ้านแต่ละราย รวมไปถึงการกล่าวถึงความคาดหวังของชาวบ้านต่อกองทุนหมู่บ้านของตนในอนาคต และสุดท้ายจึงจะให้ข้อเสนอแนะที่ได้จากมุมมองของชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้

พัฒนาการของกลุ่มในชุมชนช่วงก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ในช่วงระยะเวลาก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามานั้น ชาวบ้านมีการจัดตั้งกลุ่มทอผ้ากันขึ้น ในปี 2539 และปี 2544 ก็เริ่มมีการรวมกลุ่มเพื่อรับเอาผ้าโหลมาเย็บ สำหรับการทอผ้าเป็นการทำในรูปกลุ่มเป็นทางการโดยมีการลงเงินเป็นทุนหมุนเวียน และมีการให้ทุนสนับสนุนโดยองค์การรัฐ รวมถึงการจัดอบรมที่รัฐมาดำเนินการให้ ในขณะที่กลุ่มเย็บผ้าโหลเป็นกลุ่มรับจ้างทำงานเฉพาะส่วน สำหรับกลุ่มที่จัดเป็นกลุ่มสวัสดิการสังคมที่ชาวบ้านตั้งขึ้นกันเองก็มีกลุ่มฌาปนกิจ และกลุ่มประปาชุมชน ในส่วนแรกจะได้กล่าวถึงการสะสมทุนชุมชนผ่านการรวมกลุ่มต่างๆ และแหล่งทุนชุมชนอื่นที่เข้ามาในหมู่บ้าน

กลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้

ก่อนที่จะเกิดกลุ่มทอผ้า ชาวบ้านบางรายก็มีการทอผ้าขายอยู่บ้างแล้วเป็นการทอส่วนตัวตามบ้านและขายกันเอง ต่อมาได้เกิดการรวมกลุ่มแม่บ้านขึ้นเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันในแต่ละหมู่บ้านในตำบล เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มทำขนม เป็นต้น สำหรับบ้านมะกอกใต้นั้น กลุ่มสตรีที่ดำเนินการได้ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันคือกลุ่มทอผ้า ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2539 มีประธานเป็นผู้อาวุโสของชุมชน ในระยะของการก่อตั้งกลุ่มยังมีสมาชิกไม่มากนัก โดยเป็นความร่วมมือกันกับกลุ่มสตรีบ้านหมู่ 2 เป็นกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอก เพื่อให้สะดวกต่อการรับการสนับสนุนจากภายนอกในด้านการฝึกอบรม สมาชิกของทั้งสองกลุ่มรวมกันมีอยู่ประมาณ 70-80 คน แต่ในด้านการบริหารจัดการกลุ่ม แต่ละหมู่บ้านจะแยกการดำเนินการออกจากกัน ในระยะต่อมาจำนวนสมาชิกของทั้ง 2 กลุ่มลดลง เมื่อมีสมาชิกบางรายลาออกไปทำอาชีพเสริมอื่นเช่นไปค้าขาย สำหรับกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้นั้นปัจจุบันเหลือสมาชิกอยู่ราว 30 คน โดยเมื่อเริ่มต้นตั้งกลุ่มนั้น มีการลงเงินทุนหมุนเวียนคนละ 100 บาท และระดมทุนเริ่มแรกได้ 3,045 บาท ต่อมาเงินกองทุนก็ได้มีการขยายเพิ่มขึ้น จนถึงเดือนสิงหาคม 2545 มีเงินกองทุนสะสมอยู่ทั้งสิ้น 37,794 บาท เงินจำนวนนี้ไม่ได้เกิดจากศักยภาพของกลุ่มทอผ้าเองทั้งหมด แต่ขยายตัวขึ้นโดยการสนับสนุนทุนซึ่งมีแหล่งที่มาจากภายนอกชุมชน ในรูปของการให้งบประมาณจากหน่วยงานต่างๆ เช่น งบฯ กรมพัฒนาชุมชน งบฯ อบต. งบฯ สส. ซึ่งทำให้กลุ่มมีที่ทอผ้า โดยไม่ต้องลงทุนในส่วนนี้เอง และทางศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคที่ 8 ก็ได้ให้เงินทุนสนับสนุนและจัดหาวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ รวมถึงด้ายและไหมให้แก่กลุ่มทอผ้า และยังจัดหาอาจารย์มาสอนการทอผ้าให้กับสมาชิกกลุ่มด้วย โดยเริ่มต้นมาหัดทอกันที่โรงเรียนในชุมชน ประธานกลุ่มทอผ้าได้เล่าให้ฟังถึงการขยายตัวของเงินทุนของกลุ่มว่า

“ก็ได้จากกรมส่งเสริมฯ เอาจอง เครื่องอุปกรณ์ เป็นด้าย ไหม มาให้ และมีเพิ่มเติม ทักชะ...ปีแรกก็ไปไม่ได้เท่าไร ไม่ได้เท่าที่ควร ขออีก ก็ได้เยอะกว่าปีแรก พอได้แล้วก็แบ่งกัน ขาย... ขึ้นแรกไปขออาจารย์เพิ่มเติมทักชะ ลายขึ้นดอก ยกลาย ทำเสร็จแล้วถึงจะทำไหม”

นั่นคือการทอดผ้านั้น ส่วนใหญ่เป็นผ้าฝ้าย แต่เมื่อได้ไหมมาจากศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรม จึงมีการทอดผ้าไหม โดยเมื่อทอดเสร็จแล้ว ก็แบ่งกันไปใช้ และขายเอาเงินมาเข้ากลุ่ม

ในการซื้อปัจจัยการผลิตพวกไหม ไหมหรือด้ายต่างๆ สมาชิกกลุ่มทอดผ้าจะรวมกันไป ซื้อโดยการเหมารถไป แหล่งสำคัญอยู่ที่จังหวัดลพบุรี ส่วนที่ทอดผ้านั้นหากบ้านใดมีทุนเพียงพอ ก็จะทำเองไว้ทอดที่บ้าน พวกที่ไม่มีก็จะมาทอดที่บ้านประธาน ที่เป็นสถานที่ตั้งกลุ่ม

การพัฒนาฝีมือการทอดผ้านั้นเกิดจากการให้การอบรม ซึ่งสมาชิกกลุ่มที่มีทักษะการ ทอดผ้ามาแล้วก็จะพัฒนาฝีมือไปได้เร็วกว่าผู้ที่เพิ่งมาเรียนรู้ โดยสามารถทอดผ้าลายใหม่ๆตาม สมัยนิยมได้ เช่น ตัวประธานกลุ่ม และลูกสะใภ้ที่มีฝีมือการทอดเป็นที่ยอมรับ โดยเฉพาะ ประธานกลุ่ม ได้รับการติดต่อจากกรมพัฒนาชุมชน ภายใต้การสนับสนุนเงินทุนจากโครงการ มียาชาวาให้เป็นวิทยากรไปสอนให้กับชาวบ้านที่อื่น โดยได้รับค่าตอบแทนวันละ 450 บาท

ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มทอดผ้าเริ่มที่จะเรียนรู้การนำฝ้ายที่แต่เดิมซื้อแบบมัดสำเร็จมาแล้ว มามัดหมี่และย้อมสีกันเอง จากการให้การอบรมของศูนย์อุตสาหกรรมภาค 8 และเน้นการทอด ผ้าที่มีคุณภาพสูงขึ้น เพื่อที่จะขายได้ราคาขึ้น และยังมีแผนการขายในอนาคตอันใกล้จากการ ที่กำลังจะเกิดศูนย์อุตสาหกรรมท่องเที่ยวขึ้นในพื้นที่บ้านมะกอกใต้ ด้วยเงินงบประมาณของ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งก็จะทำให้สามารถนำผลผลิต ประเภทต่างๆของชุมชนไปวางจำหน่ายได้ รวมทั้งผ้าทอดของชุมชน

ทางด้านการตลาดนั้นแต่เดิมการขายทำกันเองที่บ้านแม่เมื่อมีการตั้งกลุ่มทอดผ้าแล้วก็ ตาม ในระยะต่อมา สมาชิกก็เริ่มนำผ้ามาวางขายที่กลุ่มมากขึ้น โดยที่กลุ่มจะหักเงินเข้ากลุ่ม ฝืนละประมาณ 1-2 บาท ปัญหาด้านตลาดนั้นนับได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญ ในขณะที่ราคาขาย เป็นไปตามราคาตลาดทั่วไป เนื่องจากผ้าทอดเป็นสินค้าที่มีชาวบ้านทำกันมากในแต่ละหมู่บ้าน ราคาขายจึงไม่ดีนัก แม้ว่าผ้าทอดบ้านมะกอกใต้จะขึ้นชื่อว่ามีคุณภาพดีและเป็นที่เชื่อถือก็ตาม การพยายามรักษาชื่อเสียงของผ้าบ้านมะกอกใต้ เป็นไปดังคำบอกเล่าของสมาชิกกลุ่มทอดผ้า รายหนึ่งที่ว่า “ทอดผ้า ก็ประชุมกัน ก็บอกลูกกลุ่มว่า ไหนๆเราทำแล้ว ก็ให้เอาคุณภาพไว้ เสีย ชื่อครั้งหนึ่งมันจะขายไม่ได้ มันจะเสียชื่อเรา...ก็ขายยากอีก”

และในบางครั้งชื่อเสียงของผ้าทอดบ้านมะกอกใต้ถูกพ่อค้านำไปขายเช่นกัน คือ “เอาชื่อ บ้านเราไปขาย แต่ไม่ได้มาเอาผ้าเรา แต่เอาที่อื่น ดีไม่ดีก็เป็นของบ้านมะกอกแล้ว” ทางด้าน ช่องทางการจำหน่าย ที่ผ่านมามีพ่อค้ามารับซื้อทั้งที่บ้านและที่กลุ่มเพื่อนำไปขายต่ออีก ทอดหนึ่งหรือบางครั้งก็อาจมีลูกค้ามาซื้อโดยตรง ในระยะหลังผู้นำชุมชนคือกำนันและผู้ใหญ่

บ้านต้องการกระตุ้นอาชีพทอผ้าให้คงอยู่ในชุมชน เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้าน จึงใช้วิธีรับซื้อผลผลิตจากผู้ทอไปก่อน แล้วจึงหาช่องทางกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด จนกระทั่งปัจจุบันมีการกำหนดให้สมาชิกกลุ่มทำตาม “ออเดอร์” เพื่อให้ขายได้ ตามความต้องการของตลาด ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“ช่วงระยะนี้ทำตามออเดอร์ ที่นี้เขาให้ทำลายนี้ไปตั้งสิบชุด ให้ทำลายเดี๋ยวนี้ ออเดอร์มาที่กำนันผู้ใหญ่ กระจายทุกบ้าน ส่วนมากจะไปหาผู้ใหญ่กำนัน แล้วก็บอกว่า เขาก็ เวลาเราทอเสร็จแล้วเราไปส่ง”

“ถ้าทำแล้วมีตลาดรองรับก็ชื่นใจ อย่างทำแล้วไม่รู้จะไปขายที่ไหน เอาตอนนี้ขยันได้แล้ว ไปบ้านผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่กำนันแถมหมัด ที่นี้ชาวบ้านก็กระตุ้นขึ้นมาแล้ว แก่ว่ามีที่ส่งแล้ว ไม่ต้องว่าไม่รู้จะไปส่งไปขายที่ไหนก็ไม่มีกำลังใจ”

การทอผ้าขึ้นถือเป็นเพียงรายได้เสริมที่แม่บ้านทำกันหลังว่างเว้นจากการทำงานหลัก บางคนก็ใช้เวลาตอนกลางคืนทออยู่ที่บ้าน แต่สำหรับที่กลุ่มมีที่อยู่หลายตัว จึงมีแม่บ้านไปทอกันที่นั่นเป็นประจำทุกวัน เมื่อพิจารณาถึงรายได้จากการทอผ้าขายแม้จะได้ไม่มากนัก แต่การผลิตก็ค่อยเป็นค่อยไปจึงมิได้เกิดภาวะผลผลิตล้นจนทำให้ขายไม่ออกแต่อย่างใด หากวันหนึ่งชาวบ้านทอผ้าได้ 2 ตัว คือ 4 เมตร สำหรับการตัดเป็นเสื้อชุด ก็จะสามารถขายได้ชุดละ 400-450 บาท เมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วก็จะได้รับรายได้เป็นค่าแรงประมาณตัวละ 50 กว่าบาท วันหนึ่งจะได้มาประมาณ 107 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่ไม่มากนัก สถานภาพของการทอผ้าเป็นไปดังคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านที่ว่า “ตอนนี้ก็อยู่ได้ เพราะเป็นอาชีพเสริม คือส่วนมากผู้หญิงไม่ได้ออกไปข้างนอก เลยต้องทำตัวนี้”

การช่วยเหลือกันในกลุ่มสมาชิกเกิดขึ้นในหลายด้านด้วยกัน แบบเป็นทางการผ่านกลุ่ม ก็คือ การนำเงินกองกลางของกลุ่มมาให้ชาวบ้านกู้กันโดยไม่จำเป็นต้องเป็นสมาชิกกลุ่ม สลับหมุนเวียนกันไป รายละ 2-3 พันบาท กำหนดคืนภายใน 3 เดือน และเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 บาท ต่อระยะเวลา 3 เดือน ประธานกลุ่มทอผ้าเล่าเรื่องการให้กู้ยืมกันนี้ว่า

“ปัจจุบันเหลือเงินสามหมื่นเจ็ดพันเจ็ดร้อยเก้าสิบสี่บาท ไม่ได้ฝากไม่ได้ออมนะ บางทีก็กู้กันเอง ต่างคนต่างไม่มีนะ ก็แบ่งกันไปใช้คนละสองพัน สามพัน สามเดือนส่งดอกกันทีหนึ่ง สองพัน ดอกต่อร้อย สามเดือน ถ้าไม่มีดอกอย่างนี้ใครก็อยากได้ ก็ไม่เอามาก ถ้าไม่อย่างนั้นมันก็ไม่เติบโตอีกนั่นแหละ เอาพออยู่กันได้ ถ้าใครเอาไปพันหนึ่ง ดอกห้าสิบบาท คิดกันตกลงกันแบบนี้ พอสามเดือนก็ส่งกันมาเองแหละ”

และการช่วยเหลือแบบกันเองระหว่างสมาชิกในกลุ่มทอผ้าด้วยกัน เช่น การช่วยกันทอผ้า ในกรณีที่บางรายทอไม่ทันตามคำสั่งซื้อ ดังว่า “บางทีมีคนเขามาสั่งทอผ้า ทอไม่ทัน ก็แบ่งๆกันทอ ช่วยๆกัน เอ้อ คนนั้นจะเอาเท่านั้นผืนเท่านั้นผืน ก็ว่างไหม ถ้าว่างก็แบ่งกันไปทอ”

นอกจากนั้นยังให้ยืมยืมเงินทุนหรือวัตถุดิบซึ่งกันและกัน คือ “บางทีก็ไม่พอ วันนั้นะ เดี่ยวจะเอาลายนี้จะเอาสีนี้แหละ ของเธอมีไหม ถ้ามีก็เอามาให้ก่อน ไม่หวงกันไง เรื่องด้าย อุปกรณ์”

ในกรณีที่สมาชิกกลุ่มมีฐานะไม่ดี ก็ได้รับการช่วยเหลือให้สามารถทอผ้าได้จากผู้นำ ดังเช่น “ด้าย ตรงนี้ผู้ใหญ่เขาจะลงทุนให้ก่อน เขาก็ ใครจะเอาเขาก็ลงทุนให้ พอขายได้ก็หักไปไม่คิดดอกเบี้ย” หรือดังที่ว่า “ก็ ที่บ้านนี้จะเอาของผู้ใหญ่เขาให้ ให้มาทอเฉยๆ แต่อยู่บ้านเราคือเราไม่มีที่ทอ ของเก่าขายไปแล้ว ผู้ใหญ่เลยให้ของน้องสาวเขามา น้องสาวเขาไม่ทอ”

การดำเนินการของกลุ่มทอผ้าบ้านมะกอกใต้ เป็นไปเรื่อยๆ เรียบๆ โดยมีความพยายามหาตลาดเพื่อให้สมาชิกมีแหล่งขาย การขายไม่ได้ราคาสูงนัก ประกอบการผลิตที่ทำแบบค่อยเป็นค่อยไปในช่วงเวลาที่ว่างจากงานหลัก ทำให้กลุ่มก้าวไปช้าๆ กลุ่มจึงไม่มีการสะสมทุนเพื่อขยายขอบข่ายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากนัก การหาตลาดยังคงใช้ระบบเกื้อกูลโดยมีผู้นำเป็นผู้ขายผลผลิตให้ซึ่งก็เป็นไปตามโอกาสที่มีอยู่ การไปติดต่อกับงานแสดงสินค้าในกรุงเทพฯ เป็นช่องทางจัดจำหน่ายที่ได้ผลดี เพราะสามารถขายผลผลิตที่ค้างอยู่ได้ อย่างไรก็ตามภายในกลุ่มทอผ้าได้สร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ีระหว่างสมาชิกของกลุ่ม โดยมีบ้านประธานกลุ่มเป็นแหล่งรวมความสามัคคีและการช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกัน เนื่องจากตัวประธานกลุ่มเองก็เป็นผู้อาวุโสใจดีของหมู่บ้าน ที่ทุ่มเทแรงกายแรงใจให้การทอผ้า และกลุ่มทอผ้า โดยมีได้หวังผลตอบแทนทางการค้า ระบบการพึ่งพา ความไว้วางใจ และความสมัครสมาน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมส่วนหนึ่งในชุมชนจึงสร้างขึ้นได้โดยผ่านการดำเนินการของกลุ่มทอผ้านี้เอง

กลุ่มจักสาน

กลุ่มจักสานเป็นกลุ่มอาชีพเสริมอีกกลุ่มหนึ่งที่เพิ่งริเริ่มขึ้นมาตอนปลายปี 2545 โดยเน้นไปทางกลุ่มพ่อบ้าน เนื่องจากยังมีผู้สูงอายุที่มีความสามารถที่จะทำการจักสานได้อยู่ จากที่สมัยก่อนนั้นพื้นที่หลังหมู่บ้านเป็นป่าไผ่ ซึ่งมีไม้ไผ่ หวาย จำนวนมาก ที่ชาวบ้านนำมาใช้จักสานเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ชาวบ้านเล่าว่า

“จริงๆ แล้ว เมื่อก่อน ก็ส่วนมากก็จะเป็นชาวบ้านของเราเนี่ย มักมีพวกไม้ไผ่ พวกหวาย เมื่อก่อน เพราะมันมันมีป่า ก็คนรุ่นก่อนๆ ก็มีกันหลายคนที่ยังทำกันอยู่ อย่างพวกจักสาน พวกกระบุง พวกตะกร้า อะไรพวกนี้ จะทำใช้กันเอง”

การจัดกลุ่มจักสาน ในอีกแง่มุมหนึ่งจึงเปรียบเสมือนการฟื้นฟูภูมิปัญญา โดยมีการขอความช่วยเหลือจากทางราชการให้ส่งวิทยากรมาช่วยฝึกงาน เพิ่มทักษะ การทำลายให้ละเอียดและสวยงามขึ้น การจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเป็นการสะดวกต่อการทำงานร่วมกัน โดยมีการอบรมครั้งแรกไปเมื่อปลายเดือนกรกฎาคม 2545 และมีสมาชิกกลุ่มอยู่ 20 คน

กลุ่มเย็บผ้าโหล

กลุ่มเย็บผ้าโหลจัดเป็นกลุ่มรับจ้าง ที่จัดตั้งโดยมีหัวหน้ากลุ่มซึ่งเป็นคนในหมู่บ้าน เป็นผู้ดำเนินการ นำผ้าจากโรงงานที่กรุงเทพฯ และพุทธมณฑล มาขายให้แก่ลูกกลุ่มในสังกัด ปัจจุบันกลุ่มเย็บผ้าโหลที่มีหัวหน้ากลุ่มอยู่ในบ้านมะกอกมีอยู่ 3 รายด้วยกัน เป็นผู้หญิงทั้งสามราย ริเริ่มโดยผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทำมาตั้งแต่ 4-5 ปีที่แล้ว ตั้งแต่ยังไม่ได้เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มที่สองเป็นชาวบ้านรายหนึ่ง และกลุ่มที่สามเป็นกลุ่มของผู้ใหญ่บ้าน แต่ละกลุ่มจะมีสมาชิกลูกกลุ่มอยู่ราว 30 คน

การเกิดขึ้นของกลุ่มเย็บผ้าโหล มาจากการเห็นคนนอกหมู่บ้าน นำงานเย็บผ้ามาขายให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้านทำ บ้านที่จะทำต้องมียจักรเย็บผ้า หากไม่มีต้องหาซื้อกันมาเอง ระยะแรกมักใช้จักรเล็ก แล้วค่อยมีการขยับขยายซื้อจักรใหญ่ การซื้อจักรอาจทำโดยการขอเบิกเงินล่วงหน้าก่อน หลังจากชาวบ้านรับจ้างเย็บผ้าโหล ก็ทำให้เกิดแนวคิดในกลุ่มชาวบ้านสตรีว่า ควรทำระบบตรงกันเอง ผู้ริเริ่มจึงชักชวนไปกันที่ตลาดโบ๊เบ๊อันเป็นแหล่งขายส่งเสื้อและกางเกงโหล เพื่อดูป้ายที่ติดประกาศในแถวๆนั้นว่า โรงงานเย็บผ้าโหลจ่ายงานนอก ซึ่งก็จะมีการบอกเบอร์โทรศัพท์ให้ติดต่อ จนสามารถหาโรงงานพบ และติดต่อเพื่อขอรับงานเอง

ต่อมาผู้ใหญ่บ้านเริ่มจ้างงานนี้ การทำงานส่วนนี้ของผู้ใหญ่ถูกมองว่าเป็นงานเพื่อส่วนรวมมากกว่างานส่วนตัว เนื่องจากตัวผู้ใหญ่มีกิจการมากมายอยู่แล้ว โดยการจัดตั้งกลุ่มเย็บผ้าโหลที่มีสมาชิกราว 30 คน จึงกลายเป็นการรวมกลุ่มสตรีที่ว่างจากการทำงาน มาเย็บผ้าที่นำมาเป็นชิ้นส่วนให้เข้าเป็นตัวกางเกงขาชั้นใส่เชือกผูกที่ขอบเอว ชาวบ้านได้ค่าแรงตัวละ 3-4 บาท แต่อาศัยที่ทำวันหนึ่งได้จำนวนมากจึงสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกไม่น้อย ตกวันหนึ่งจะได้รายได้เกือบ 200 บาทต่อคน หรือเดือนหนึ่งสมาชิกกลุ่มจะมีรายได้ตรงนี้ประมาณ 5,000-6,000 บาท โดยมีค่าใช้จ่ายผันแปรคือด้ายและค่าใช้จ่ายคงที่คือจักรเย็บผ้าที่ต้องลงทุนเอง และหากไม่มีทุนผู้ใหญ่ก็จะหาจักรเย็บผ้ามาให้ก่อน และหัวหน้ากลุ่มบางรายใช้วิธีหาจักรมาให้ลูกกลุ่มของตนเช่า โดยเสียค่าเช่าเดือนละ 200 บาท

การติดต่อไปรับงานนั้น หัวหน้ากลุ่มต้องวิ่งรถเข้ากรุงเทพฯ ทุกสัปดาห์ ช่วงที่มีงานมากประมาณเดือนมีนาคม-พฤษภาคม อาจไปถึงสัปดาห์ละสองครั้ง โดยทำตามระบบที่โรงงานนัดหมาย ปัจจุบันโรงงานที่ติดต่อไว้มีอยู่หลายแห่ง โรงงานบางแห่งหัวหน้ากลุ่มจะไปด้วยกันโดยการเหมารถร่วมกันคันเดียว แล้วเมื่อกลับมาถึงค่อยมาแบ่งงานกัน และยังมีการหาโรงงานใหม่อยู่ตลอด เนื่องจากบางโรงงานมีปัญหาเรื่องการรับคืนมาก เช่น ไม่พึงพอใจในงานก็จะไม่รับคืน ดังที่หัวหน้ากลุ่มรายหนึ่งเล่าว่า

“เค้าบอกว่างานไม่สวย เราต้องรับผิดชอบเอง เพราะเราเป็นคนเอามา คนที่ส่งต้องรับผิดชอบเองทุกอย่าง บางทีเพื่อนฝูงอะไรพวกนี้ ถึงเราชักออก เขาก็ไม่เอา”

เมื่อโรงงานไม่รับคืน หัวหน้ากลุ่มต้องรับผิดชอบโดยการซื้อจากโรงงานในส่วนที่โรงงานไม่รับในราคาตัวละประมาณ 16-17 บาท เพื่อให้ได้เท่ากับราคาขายส่งของโรงงานคือตัวละ 20 บาท และนำไปขายตามหมู่บ้านหรือตลาดนัด ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะขายในราคา 20 บาท เท่านั้น ในขณะที่ราคาขายปลีกตกตัวละ 39 บาท

รายได้ของหัวหน้ากลุ่มคือตัวละ 1-2 บาท นั้นหมายความว่าเมื่อไปรับผ้ามาจากโรงงาน แล้วกลับไปส่งคืนจะได้ค่าแรงจากโรงงานประมาณตัวละ 4-5 บาท ซึ่งต้องไปจ่ายให้กับลูกกลุ่ม 3-4 บาท แต่เนื่องจากหัวหน้ากลุ่มแต่ละรายจะรับผ้าไปเป็นจำนวนมากถึง 3-4 พันตัว จึงคุ้มค่าน้ำมันและค่าดำเนินการ ผู้เย็บผ้าโหลของบางกลุ่มเป็นชาวบ้านนอกหมู่บ้าน โดยอยู่ในหมู่บ้านและตำบลใกล้เคียง

การตั้งกลุ่มเย็บผ้าโหล เป็นการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน ขณะเดียวกันผู้ดำเนินการก็ได้รับผลตอบแทนในระดับหนึ่ง ซึ่งต้องนำมาเป็นค่าน้ำมัน ค่าแรงตนเอง รวมไปถึงความรับผิดชอบเมื่อเกิดความเสียหายต่างๆ อย่างไรก็ตามกลุ่มในลักษณะเช่นนี้ก็เป็นที่ยอมรับในสายตาชาวบ้านว่าทำให้ชาวบ้านมีรายได้ จึงเป็นกลุ่มที่ผกผันระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวกับผลประโยชน์ของชุมชน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า

“ผ้าโหลจากโรงงาน ค่าแรงพออยู่ได้ เป็นตัวรับมาจากโรงงาน ก็ประมาณ 3-4 บาท เขาตัดผ้ามาเป็นชิ้นๆ ก็มาเย็บและประกอบเป็นตัว เขาตัดมาให้เราสำเร็จ เราก็เย็บไป ถ้าคนไหนไม่เป็นก็ต้องมาฝึกฝนนะ เวลาส่งก็ บางครั้งอาทิตย์หนึ่งก็เป็นหมื่นๆตัว ของเรามีกลุ่มเย็บผ้า อย่างต่ำก็หมื่นตัวกระจายออกไป ประมาณกลุ่มละ 30 คน ในกลุ่มของผู้ใหญ่นี้ก็เฉลี่ยกันไป”

กลุ่มสวัสดิการชุมชน

ในหมู่บ้านมีกลุ่มที่อยู่ในรูปสวัสดิการชุมชน 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้าน และกลุ่มประปาชุมชน เป็นการรวมกลุ่มแบบช่วยเหลือกันเอง และพึ่งพาตนเองเวลาเกิดปัญหาขึ้น กลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้านนั้น เป็นการดำเนินการในระบบประกัน โดยเริ่มต้นมาจากการเข้าร่วมกับบ้านมะกอกหมู่ 2 ที่จะเก็บเงินจากผู้เข้าเป็นสมาชิกเมื่อมีคนในครัวเรือนของสมาชิกอื่นตาย ครัวเรือนละ 20 บาท ซึ่งปรากฏว่าจำนวนเงินที่ได้รับน้อย คือตกประมาณศพละ 3,000 บาท หมู่ 8 บ้านมะกอกใต้จึงได้ตั้งกลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้านของตนเองขึ้น และมีชาวบ้านหมู่ 2 ร่วมมาเป็นสมาชิกด้วย โดยการเก็บครัวเรือนละ 100 บาท สมาชิกของกลุ่มเริ่มแรกมีอยู่ 70 คน จนถึงปัจจุบันนี้มีอยู่ 106 คน ซึ่งศพหนึ่งจะได้เงินช่วยเหลือจากส่วนนี้ประมาณหมื่นกว่าบาท เงินดังกล่าวนี้สามารถช่วยเหลือให้แก่บ้านผู้ตายในการทำศพหรือใช้จ่ายในเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้องกับผู้ตาย

สำหรับเงินกองทุนประปาชุมชนนั้น เป็นประปาบาดาล ที่สูบน้ำขึ้นจากบ่อบาดาลโดยตรงขึ้นไปทีหอสู้สูง แล้วจ่ายน้ำไปตามครัวเรือนรวม 400 กว่าหลังคา เกิดขึ้นเป็นเวลา 10 ปีมาแล้ว เป็นการดำเนินการร่วมกับชาวบ้านหมู่ 2 โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมอนามัยให้สร้างขึ้นมา เริ่มต้นมีการเรียกเก็บเงินจากเจ้าของบ้านที่ใช้น้ำหลังคาเรือนละ 280 บาท เป็นค่ามาตรวัด และเก็บเป็นเงินหมุนเวียนอีก 30 บาท เพื่อนำมาบริหารงานให้กับผู้ใช้น้ำประปา นอกจากนั้นก็จะเก็บเป็นค่าน้ำยูนิตละ 3 บาท และได้ปรับขึ้นมาเป็นยูนิต ละ 4 บาท และเก็บค่ารักษามาตรวัดอีกเดือนละ 5 บาท ปัจจุบันนี้ประปาชุมชนมีผลกำไรเหลืออยู่ประมาณ 170,000 บาท แต่ก็มีได้นำมาปล่อยกู้และปันผลให้แก่สมาชิก คงเอาเงินจำนวนนี้ไว้ใช้ในการบริหารงานและซ่อมแซม และใช้เพื่อกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ เช่น การซื้อคอมพิวเตอร์ติดตั้งในหมู่บ้าน การซ่อมแซมถนนที่เป็นหลุมเป็นบ่อ

เงินทุนจากแหล่งต่างๆ

ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามานั้น ชาวบ้านมีแหล่งเงินทุนต่างๆ ดังนี้ แหล่งแรก เป็นการกู้ยืมจาก ธกส. ซึ่งมีการให้กู้ โดยให้ชาวบ้านจัดกลุ่มมาประมาณ 10-11 คน เพื่อให้ช่วยกันค้ำประกัน และยังมีเงื่อนไข คือหากจะขอกู้ใหม่คนในกลุ่มนั้นทุกคนต้องชำระหนี้เก่าหมดแล้ว สำหรับการพักหนี้จาก ธกส. ก็สามารถช่วยชาวบ้านได้พอสมควร แต่ขณะเดียวกันชาวบ้านเองก็หาหนทางในการใช้นี้คืนอยู่เช่นกัน ชาวบ้านเล่าว่าการพักหนี้นั้นมีใช้ว่าทำกันโดยไม่มีจุดหมายปลายทาง หากแต่จะมีการให้รวมกลุ่มคนพักหนี้ หาอาชีพเสริมเพื่อให้เกิดรายได้ ออกเงยมาใช้หนี้อีกทางหนึ่ง และในขณะที่พักชำระหนี้จะไม่สามารถกู้ยืมเงินต่อไปได้ ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“บางรายก็พัก บางรายก็ไม่พัก จริงๆแล้วโครงการพักหนี้เขาไม่ให้พักเฉยๆนะ คือคนที่พักหนี้ทางรัฐบาลเขาจะมีนโยบายให้มาที่กลุ่มพักชำระหนี้ เขาก็จะหาอาชีพให้ทำเพื่อที่จะได้มีเงินเก็บสะสม แต่ปรากฏว่าบางคนคือพักแล้วไม่ทำ พักชำระหนี้ก็จะกู้เพิ่มอีกไม่ได้สามปี นั่นคือคุณต้องหยุดเลย แต่คุณต้องไปหารายได้เข้ามา แล้วอีกสามปีคุณต้องใช้คืน แล้วก็มีบางคนมีบางกลุ่มที่ว่าจะให้อำเภोजัดหาอาชีพมาให้ทำ เพื่อที่จะได้มีเงินไว้อีกสามปีข้างหน้าไว้ใช้หนี้”

แหล่งที่สอง เป็นการกู้ยืมจากพ่อค้าในตลาดที่ชาวบ้านเรียกว่ากู้จากเจ๊กหรือกู้จากเถ้าแก่ ซึ่งจะเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงมาก คือร้อยละ 3-5 ต่อเดือน ซึ่งเป็นระบบที่มานานสืบต่อมา ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ตลาดคนจีนร้อยละห้าร้อยละสามต่อเดือน เมื่อก่อนนี้ทำนาสมัยเก่าที่वानานหวาน คนจีนเขาจะเอาเป็นดอกข้าวร้อยละสามถึงสี่ถือว่าสูงมากๆเลย ที่นาบางคนก็โดนเค้ายึดไปหมด”

หรือการกู้จากแขกเสียดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 20 ต่อเดือนก็มี ชาวบ้านเล่าว่า

“กู้ตลาดข้างนอกร้อยละสิบก็มี เป็นพวกชาวแขกอะไรพวกนี้ เค้ามาปล่อยแล้วก็มาเก็บเป็นวันๆต่อเดือน แล้วก็ร้อยละห้าพวกโรงสี แล้วก็ร้านค้าใหญ่ๆที่ปล่อยกู้ บางทีก็เอาที่ไปจำนองเค้าแล้วก็เอาเงินมา”

แหล่งที่สาม เป็นการกู้แหล่งจากเงินทุนที่รัฐจัดสรรมายังชุมชนที่ชาวบ้านเรียกว่าเงินหมิ่นและเงินแสน เงินหมิ่นคือเงินสงเคราะห์ที่ได้จากประชาสงเคราะห์จังหวัดให้สำหรับคนเดือดร้อนยี่ม หมู่บ้านละ 12,000 บาท และเงินแสนคือเงินที่ผ่าน อบต. บ้านมะกอกใต้มีสมาชิกเงินแสนอยู่ 61 ราย เงินนี้จะถูกแบ่งให้กับกลุ่มแม่บ้านและกลุ่มเกษตรกรในชุมชน กลุ่มละครั้ง โดยเกษตรกรเอาไปซื้อปุ๋ย ซื้อยา ซื้อพันธุ์ข้าว ในขณะที่กลุ่มแม่บ้านเอาไปซื้อด้ายและไหม ลักษณะการปล่อยกู้เป็นรายบุคคล คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปี โดยกำหนดส่งให้หมดภายใน 4 ปี และเมื่อแบ่งแล้ว สมาชิกได้เงินรายละ 2,000 บาท ซึ่งจะต้องส่งดังนี้ “ปีสี่เจ็ดให้ส่งสี่ร้อยสิบบาท ปีสี่แปดสี่ร้อยสิบบาท ปีสี่เก้าแปดร้อยบาท นี่เป็นหนึ่งในพันหกร้อยบาท ส่งสามปีให้หมด...ก็ขั้นแรกเขาก็จะเรียกคนละห้าร้อยบาทก่อนใช่ไหม เอาไปเข้าธนาคารไว้ก่อน เป็นแบบว่าเป็นหลักไว้ก่อน คนไหนที่ว่าได้ยากก็เอานั่นแหละชนไว้ก่อน” นอกจากนั้นก็มีเงินสวัสดิการที่ได้จาก อบต. ในลักษณะของการหาเงินทุนมาใช้ในการด้านต่างๆ เช่น เงินช่วยเหลือคนชรา และคนพิการ และ การจัดศูนย์เลี้ยงเด็ก

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อรัฐบาลมีนโยบายกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นชาวบ้านก็ได้รับรู้และติดตาม กระทั่งได้รับนโยบายมาเพื่อเตรียมการในเบื้องต้น เห็นได้ชัดว่าชุมชนบ้านมะกอกใต้เองก็มีความกระตือรือร้นและได้เตรียมการเพื่อรอรับการเข้ามาของกองทุน กระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของชาวบ้านมะกอกใต้ ดำเนินไปอย่างมีขั้นตอนดังนี้

การทำความเข้าใจกับชาวบ้าน

กองทุนหมู่บ้านนับเป็นโครงการรูปแบบใหม่ ที่แตกต่างไปจากเงินทุนอื่นที่รัฐให้แก่ชุมชน เนื่องจากมีหลักการที่ให้ชุมชนนั่นเองเป็นผู้ดูแลจัดการ ดังนั้นชาวบ้านจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจและรับรู้หลักการนี้ก่อน ให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันว่าเงินกองทุนหมู่บ้านที่ได้รับมานี้ควรมีการบริหารจัดการกันอย่างไร เพื่อที่จะได้มีส่วนออกเอยออกมาได้ใช้หมุนเวียนกันไปโดยเงินไม่ร่อยหรอลงไป ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกองทุนหมู่บ้านได้เล่าให้ฟังในประเด็นนี้ว่า

“ตอนแรกชาวบ้านไม่ค่อยเข้าใจ บางคนคิดว่าเงินตัวนี้ได้ฟรีมาไม่ต้องเอาคืน แต่เราบอกว่าไม่ใช่เงินตัวนี้ถ้าบริหารไปจะอยู่ถึงลูกหลาน ก็ต้องอธิบายให้ชาวบ้านฟังถึงจะเข้าใจ”

ในระยะแรกของการสร้างการรับรู้นั้นเป็นการเรียกชาวบ้านมาพูดคุยกันก่อน โดยชาวบ้านมาร่วมฟังกันไม่ถึงร้อยคน

การเลือกกรรมการกองทุน

วันที่ 2 มิถุนายน 2544 ชุมชนได้มีการจัดประชุมกันอย่างเป็นทางการ มีพัฒนาการอำเภอร่วมชี้แจงรายละเอียด และหลักการของการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านในชุมชน โดยมีชาวบ้านมาร่วมประชุมกันเกินกว่า 3 ใน 4 ของหลังคาเรือนทั้งหมด ซึ่งเป็นไปตามกฎระเบียบที่สามารถทำการเลือกตั้งกรรมการกองทุนได้เลย โดยมีวิธีการคือ เริ่มต้นจากการให้ชาวบ้านเสนอชื่อผู้ที่เหมาะสมจะเป็นกรรมการขึ้นมาทีละคนและให้มีผู้รับรองในที่ประชุม หากมีผู้รับรองครบแล้ว ก็จะขอมติจากชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม ซึ่งส่วนใหญ่มีมติเป็นเอกฉันท์สำหรับชื่อที่ถูกเสนอมา ชาวบ้านที่ถูกเสนอชื่อให้เป็นกรรมการ แม้จะมีการบ้ายเบี่ยงไม่ยอมรับเป็น ก็ต้องยอมรับมติให้เป็นกรรมการ เพราะชาวบ้านจะไม่ยอมให้ถอนตัว เนื่องจากพิจารณาแล้วว่าเหมาะสม ในเรื่องนี้เป็นไปดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่า “มีบางคนที่เขาเสนอชื่อ ก็ไม่เอาเหมือนกัน แต่ก็ไม่ยอม ต้องเอา ต้องเอาให้ได้ เหมาะสมแล้ว” ในกรณีที่ชาวบ้านที่ถูกเลือกมาไม่ยินยอมจริงๆ ซึ่งมีอยู่เพียงรายเดียว ก็จะทำให้เขียนว่าขอลาออกจากตำแหน่งกรรมการ เพื่อเป็นการยืนยันให้ชาวบ้านทั่วไปรู้ว่าได้รับการรับเลือกเป็นกรรมการแล้ว แต่ขอลาออกให้มีการเลือกใหม่ เมื่อเลือกกรรมการได้ครบ 15 คน ปรากฏว่าเป็นกรรมการผู้ชาย 13 คน และกรรมการผู้หญิง 2 คน กรรมการทั้งหมดก็จะมาตกลงเลือกตั้งกรรมการดำรงตำแหน่งต่างๆ เช่น ประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก ฯลฯ รวมไปถึงแต่งตั้งที่ปรึกษากองทุน และผู้ทรงคุณวุฒิ หลังจากนั้นกรรมการก็จะมาเรียนรู้หลักการของกองทุนหมู่บ้านโดยละเอียดอีกครั้ง เพื่อการร่างระเบียบกองทุนของหมู่บ้านบ้านมะกอกใต้ขึ้นมา

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน

หลังจากที่ได้กรรมการดำรงตำแหน่งต่างๆแล้ว ก็เป็นขั้นตอนของการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งกรรมการบอกว่าทำไม่ยาก เพราะมีแนวทางมาให้ศึกษาก่อนเพื่อพิจารณาว่าจุดไหนควรได้รับการปรับปรุง ในการนำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ของหมู่บ้าน ส่วนกฎเกณฑ์ทั่วไปส่วนใหญ่ก็มีความคล้ายคลึงกันระหว่างหมู่บ้านต่างๆ ขั้นตอนแรกของการเข้าสู่กองทุนหมู่บ้านก็คือการสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก่อน เพื่อให้ได้สิทธิในการกู้ แต่จะกู้หรือไม่ก็ได้ นอกจากนั้นผู้เข้าเป็นสมาชิกจะต้องเสียเงินค่าแรกเข้าคนละ 20 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายด้านเอกสารต่างๆ และมีการเก็บเงินออมทรัพย์ที่จะอยู่ควบคู่ไปกับเงินกองทุน ที่เรียกกันว่าเงินสัจจะ โดยเงินนี้สำหรับบ้านมะกอกใต้ จะเก็บคนละ 20 บาทต่อเดือน แต่เก็บครั้งเดียวเป็นรายปี ตั้งแต่วันที่เข้าเป็นสมาชิก การคิดดอกเบี้ยที่ต้องจ่ายคืนพร้อมเงินกองทุนที่ยืมไปนั้น คิด

อัตราร้อยละ 4 ต่อปี โดยยึดหลักเทียบจากอัตราดอกเบี้ยธนาคาร การคิดดอกเบี้ยในอัตราที่ค่อนข้างต่ำของบ้านมะกอกได้ ก็เพราะกรรมการให้ความเห็นกันว่า “ถ้ามากก็เป็นการค้ากำไร เพราะเงินทุนนี้ต้องการให้ช่วยเหลือชาวบ้าน มากไป ไม่ช่วยเหลือ”

ในการจ่ายเงินคืนนั้น กฎระเบียบของกองทุนหมู่บ้าน บ้านมะกอกได้ระบุไว้ว่าหากใครมีความสามารถส่งก่อนก็จะได้ลดดอกเบี้ยลงไป แล้วสามารถทำเรื่องขอกู้ใหม่ได้ แต่การได้เงินงวดใหม่ต้องรอพร้อมกันหมดทั้งหมู่บ้าน ส่วนผู้ที่ส่งทีหลังจะถูกคิดดอกเบี้ยเพิ่มอีกร้อยละ 1 ต่อปี เป็นร้อยละ 5 ในการปล่อยกู้นั้น กรรมการจะต้องกันเอาไว้ใช้เพื่อฉุกเฉิน ซึ่งได้กันไว้ประมาณ 160,000 บาท ซึ่งให้กู้ได้ครั้งละ 3,000 บาท คืนเงินภายใน 3 เดือน คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน แต่ปรากฏว่าไม่มีผู้ขอกู้ เพราะกู้ฉุกเฉินต้องคืนเงินเร็วกว่ากู้ปกติ

สำหรับมาตรการระแวดระวังนั้น ได้ปรากฏอยู่ในระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านมะกอกได้ว่า ให้การกู้ยืมนั้นกระทำกันเป็นกลุ่ม คือแม้จะเป็นการขอกู้รายบุคคล แต่ผู้ที่จะมากู้ต้องรวมตัวกันมาเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 10-12 คน เพื่อขอกู้พร้อมกัน และภายในกลุ่มนั้นจะมีการค้ำประกันกันเองโดยใช้ผู้ค้ำประกัน 2 คน ซึ่งก็จะหมุนเวียนกันอยู่ในกลุ่ม ผู้ค้ำคนหนึ่งจะค้ำประกันสมาชิกอื่นได้ไม่เกินกว่า 3 ราย กรรมการกองทุนจะแบ่งหน้าที่กันดูแลกลุ่มตามที่ได้มอบหมาย

จำนวนสมาชิกกองทุน การเขียนโครงการและการพิจารณาจำนวนเงินกู้ยืม

จากจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งสิ้น 245 ครัวเรือน มีผู้สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านจำนวน 131 ครัวเรือน ในจำนวนนี้ได้ทำเรื่องขอกู้เงิน 125 ราย และไม่ได้ขอกู้เงิน 6 ราย ซึ่งทุกรายได้รับอนุมัติเงินกู้ แต่ในจำนวนที่ลดทอนลงมา แม้ในหลักการแล้วจะเขียนขอกู้ได้สูงสุดคนละ 20,000 บาทในกรณีปกติ ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกของกองทุนมีมากในขณะที่วงเงินที่มีอยู่เทียบกับการขอกู้จะมีไม่เพียงพอ ดังนั้นคณะกรรมการกองทุนฯ จะทำการพิจารณาอนุมัติเงินกู้เป็นรายๆ ไป และตัดวงเงินออกตามความจำเป็นของการประกอบอาชีพ การเขียนโครงการเป็นเรื่องที่ผู้ขอกู้ทุกคนต้องทำ โดยให้เขียนระบุลงไปว่าต้องการกู้ไปเพื่อทำกิจกรรมใด เช่น

“ถ้าคนทำนาก็คือเอาไปซื้อปุ๋ย ค่าแรง ค่ารถไถ ถ้าเป็นพวกอาชีพค้าขาย ก็เขียนโครงการว่าอาชีพค้าขาย จะเอาไปซื้ออะไร ถ้าเป็นกลุ่มทอผ้าก็คือเอาไปซื้อไหม ถ้าเป็นเลี้ยงไก่เลี้ยงอะไร ก็เขียนว่าซื้ออาหาร ซื้อได้ อะไรอย่างนี้”

โดยกรรมการกองทุนได้กำหนดให้สมาชิกที่ประสงค์จะขอกู้เงินส่งโครงการมาก่อนเงินออกล่วงหน้า 2 เดือน เพื่อจะได้มีเวลาพิจารณาในภาพรวม ปรากฏว่าอาชีพที่สมาชิกเขียนขอกู้มากที่สุดก็คือการทำการเกษตรโดยใช้ในการปลูกข้าว ในขณะที่โครงการประเภทอื่นจะมีไม่มาก

เงินกองทุนหมู่บ้านของบ้านมะกอกใต้ เป็นเงินงวดที่ 2 ของรัฐบาล ที่ปล่อยลงมาให้กับหมู่บ้านต่างๆ โดยบ้านมะกอกใต้ได้ปล่อยกู้ไปในเดือนพฤศจิกายน 2544 ซึ่งครบกำหนด 1 ปี ในวันที่ 31 เดือนตุลาคม 2545 วงเงินที่ปล่อยกู้ไปแล้วทั้งสิ้นประมาณ 840,000 บาท คงเหลือสำหรับการกู้เงินอีก 160,000 บาท ผู้ที่กู้ได้มากที่สุดคือ 8,000 บาท และเป็นวงเงินที่ได้รับกันส่วนใหญ่ ส่วนที่ได้ต่ำสุดคือได้เพียง 3,000 บาท เป็นการกู้เพื่อไปค้าขายย่อยคือขายส้มตำ กับข้าว และผลไม้

การเปลี่ยนคณะกรรมการเมื่อครบวาระ 1 ปี

เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านของบ้านมะกอกใต้ตั้งกันมาตั้งแต่วันที่ 2 มิถุนายน 2544 จึงครบวาระ 1 ปีแล้วในวันที่ 2 มิถุนายน 2545 ทำให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ ซึ่งตามระเบียบกองทุนแล้ว จะต้องมีการจับสลากกันออกกึ่งหนึ่ง สำหรับบ้านมะกอกใต้ได้ให้กรรมการจับสลากออก 8 คน แต่มีผู้ขอลาออกเอง 3 คน จึงจับสลากออกเพียง 5 คน แต่ก็สามารถเลือกคนเก่าเข้ามาได้อีกเป็นวาระที่ 2 ปรากฏว่าได้คนเก่ามาเป็นกรรมการทุกคน ยกเว้นคนที่ลาออกเนื่องจากต้องไปต่างประเทศ กับผู้ที่ติดธุริกิจส่วนตัวไม่มีเวลาว่างเพียงพอ จึงมีการเปลี่ยนกรรมการใหม่รวม 3 คน ซึ่งในภาพรวมแล้วยังคงเป็นผู้ชาย 13 คน และผู้หญิง 2 คน เช่นเดิม

“เปลี่ยนกรรมการ ก็มีเปลี่ยนใหม่อยู่สามคน นอกนั้นก็คนเก่า ชาวบ้านก็เลือกเอาคนเก่าหมด แต่จะมาเปลี่ยนใหม่อยู่สามคน คือสองคนเขาลาออก บอกจะไปอยู่กรุงเทพ เขาขออีกคนหนึ่งแบบจับฉลากแล้วโดนออก เขาก็ไม่ขอกลับมาใหม่”

การคืนเงินรอบแรก

เงินกู้กองทุนหมู่บ้านถึงกำหนดคืนในวันที่ 31 ตุลาคม 2545 ดังนั้นจึงได้มีการเรียกประชุมชาวบ้านตอนต้นเดือนเพื่อเป็นการเตือน อีกทั้งได้มีประกาศแจ้งข่าวเสียงตามสาย เป็นการประชาสัมพันธ์ไว้ล่วงหน้าไว้

“เขาจะประกาศก่อนจะครบกำหนด ส่งเงินแล้วนะ เขาให้ส่งภายในกำหนดเดือนที่แล้ว(เดือนตุลาคม) สิ้นเดือนที่แล้วหมดกำหนดส่ง ทำเรื่องกู้กันต่อ พอส่งเสร็จก็ทำเรื่อง”

รวมไปถึงการดูแลจากกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ที่จะต้องดูแลลูกกลุ่มของตนตามที่ได้แบ่งกลุ่มไว้ตั้งแต่ต้น ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกองทุนหมู่บ้านเล่าว่า

“เราบอกว่าสิ้นเดือนนี้เก็บเงินคืนหมด บางคนก็ค้าขาย บางคนก็ทำนา ช่วงนี้เป็นฤดูเกี่ยวข้าว เราขอเก็บคืนไม่มีปัญหาเรื่องการคืนเลย...บอกว่าในกลุ่มมีปัญหาใหม่ (กรรมการ) เขาก็บอกว่าไม่เห็นมีปัญหาสักคน เขาว่าอย่างนั้นนะ ให้กรรมการสืบห้าคนแบ่งกันดูแลลูกกลุ่มก็คือใครอยู่ใกล้กลุ่มไหนก็ดูแลกลุ่มนั้น แบ่งมาตั้งแต่ต้นแล้ว”

กรรมการกองทุนหมู่บ้าน กำหนดให้สมาชิกฯ มาส่งเงินได้ในวันที่ 30-31 ตุลาคม 2546 โดยการเก็บเงินนั้นใช้การแบ่งเขตเก็บโดยแยกไปตามบ้านกรรมการแต่ละคน เพื่อลดความยุ่งยากและกระจายความเสี่ยงออกไปเนื่องจากเงินมีจำนวนมาก ในวันที่คืนเงินนั้นชาวบ้านสามารถยื่นเรื่องเขียนโครงการกู้เงินใหม่ได้เลย เมื่อได้เงินคืนมาเรียบร้อยแล้ว ผู้ใหญ่บ้านก็จะนำเงินฝากเข้าธนาคารเพื่อตรวจสอบ และรอคอยการพิจารณาอนุมัติโครงการจากคณะกรรมการ การคืนเงินรอบแรกสามารถเรียกเงินคืนพร้อมดอกเบี้ยได้ครบถ้วน โดยให้ทำสัญญากู้รอบสองใหม่พร้อมกันในวันนั้นเลย พอวันรุ่งขึ้นคือวันที่ 1 พฤศจิกายน ได้ทำการปล่อยกู้รอบสองทันที แต่ชาวบ้านจะได้รับเงินในวันที่ 13 พฤศจิกายน โดยกรรมการจะเรียกเก็บสมุทธนาคราออมสินจากลูกกลุ่มของตน และทำการโอนเงินเข้าบัญชีให้

การปล่อยเงินกู้รอบสอง

ก่อนที่จะมีการคืนเงินกู้รอบแรกนั้น กรรมการได้มีการประชุมกันแล้วล่วงหน้า เพื่อปรึกษารื้อหรือการปล่อยกู้ในรอบที่สอง เนื่องจากได้เปิดให้มีการสมัครเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ไว้แล้ว ปรากฏว่ามีสมาชิกเพิ่มเข้ามาอีก 9 คน เป็น 140 คน แต่มีผู้แจ้งว่าจะขอกู้อยู่ 133 คน ซึ่งเมื่อเทียบกับรอบแรก มีคนกู้เพิ่ม 8 ราย และเนื่องจากการปล่อยกู้ครั้งแรกนั้น ไม่ได้ปล่อยกู้ทั้งหมด แต่มีการกันไว้เพื่อฉุกเฉินซึ่งไม่มีใครมากู้ในส่วนนี้เลย ในรอบสองกรรมการได้คำนวณดอกเบี้ยที่จะได้รับรวมกับเงินหนึ่งล้านเดิมแล้ว จึงมีความคิดว่าควรจะนำเงินมาปล่อยกู้ให้มากที่สุด การจัดสรรเงินดอกเบี้ยตามหลักการของกองทุนหมู่บ้านในแต่ละด้านจึงมิได้กระทำกัน แม้แต่กรรมการก็ตกลงกันว่าจะไม่เอาค่าตอบแทนใดๆ ดังนั้นในรอบสองนี้จากวงเงินปล่อยกู้หนึ่งล้านเดิมรวมกับดอกเบี้ยที่ได้มาอีกประมาณสามหมื่นกว่าบาท ได้ปล่อยกู้รอบสองไปทั้งสิ้นถึง 1,004,000 บาท คงเหลือดอกเบี้ยส่วนหนึ่งและนำเอาเงินออมทรัพย์สองรอบที่เก็บสะสมได้อีกประมาณเกือบ 70,000 บาท สำรองไว้เป็นเงินฉุกเฉิน จำนวนเงินที่สมาชิกแต่ละรายได้รับเรียกได้ว่าสมาชิกเก่าทุกคนได้รับเพิ่มขึ้นรายละเอียด 1,000 บาท กล่าวคือวงเงินสูงสุดและต่ำสุดของการปล่อยกู้จะมากขึ้นกว่าเดิมอีก 1,000 บาทด้วยเช่นกัน คือสูงสุด 9,000 บาท และต่ำสุดเป็น 4,000 บาท เว้นแต่สมาชิกจะเขียนขอกู้มาเท่ากับหรือน้อยกว่าที่เคยได้รับไปครั้งที่แล้ว ซึ่งก็ปรากฏว่าทุกคนเขียนมามากกว่าวงเงินที่ตนเคยได้รับครั้งแรกทั้งสิ้น

ประธานกองทุนฯ มีความเห็นว่าขั้นตอนของการทำงานในรอบสองนี้จะง่ายขึ้นมาก เพราะชาวบ้านทุกคนมีความเข้าใจมากขึ้น และมีการตัดทอนเอกสารต่างๆ ไปมาก คือ “ปีนี้บังคับไม่เอาเอกสาร ไม่เอาโครงการ ไม่เอาสัญญา คือสัญญากับโครงการอยู่ที่เรา เอาแต่ยอดสรุป ผู้ใช้หนี้กับผู้กู้ใหม่ประหยัดเวลาและก็ประหยัดเงินเยอะ” สำหรับระเบียบการกู้ยืมเงินต่างๆ รวมไปถึงดอกเบี้ย ยังคงใช้หลักการเดิม

ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น

การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ : ผลพวงของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อมีกองทุนหมู่บ้าน และมีแบบแผนการบริหารที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการออมทรัพย์เองร่วมไปด้วย นับว่าเป็นส่วนที่ให้ผลสำเร็จอย่างมากต่อการออมทรัพย์บ้านมะกอกใต้ เนื่องจากแต่เดิมนั้นชุมชนบ้านมะกอกใต้ ไม่เคยมีกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านมาก่อนเลย ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมีแหล่งเงินออมที่มีอนาคต เพื่อใช้หมุนเวียนกันต่อไป ผู้ใหญ่บ้านเล่าเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ว่า

“ไม่ได้ทำ ตัวนี้เพิ่งเริ่มทำ แต่ก่อนไม่มี มาทำที่ว่ามีโครงการหมู่บ้านละล้าน แล้วก็ให้เริ่มมีออมทรัพย์ ออมทรัพย์ที่ว่าเดือนละยี่สิบบาท ชาวบ้านก็เริ่มออมทรัพย์ เพราะว่าต้องมีหักเงินออมทรัพย์ไว้ แล้วเขาก็เริ่มรู้จักว่าออมทรัพย์เป็นอย่างไร จากที่ว่าแต่ก่อนไม่ได้ออม”

ในปีแรก เงินออมทรัพย์ที่เก็บเดือนละ 20 บาท แต่จ่ายเป็นรายปี 240 บาทนั้น มีจำนวนอยู่ 31,440 บาท และในปีที่สองมีสมาชิกเพิ่มเข้ามาอีก 9 คน ก็ให้จ่ายย้อนเป็น 2 ปี ทำให้ยอดเงินออมทรัพย์เพิ่มขึ้นเป็น 67,200 บาท แต่ในปัจจุบันเงินจำนวนดังกล่าวยังไม่ได้มีการให้กู้ยืม จึงอยู่ในลักษณะของเงินออม ซึ่งอนาคตจะมีการนำมาปล่อยกู้ เพื่อให้ผู้ออมมีเงินปันผลและดอกเบี้ยจากเงินออมตรงนี้

การสืบทอดสำนึกความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

จากการที่ชาวบ้านให้ความสนใจและร่วมมือกันในเรื่องของกองทุนหมู่บ้าน กระตุ้นให้เกิดพลังความร่วมมือของชาวบ้าน แม้ว่าภาวะความเป็นผู้นำในชุมชนจะเริ่มจากผู้นำตามตำแหน่ง ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่เป็นผู้ริเริ่มงานกิจกรรมต่างๆ แต่การที่ได้จัดให้มีการแบ่งกลุ่มร่วมกันรับผิดชอบกันเองในกลุ่ม เพื่อช่วยกันดูแลและกระตุ้นเตือนกัน ทำให้เกิดกระบวนการรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งกระบวนการของกองทุนหมู่บ้านนี้ คาดหวังได้ว่าจะเป็นการสืบสานสำนึกแห่งความเป็นชุมชนให้คงอยู่ได้ ในประเด็นนี้บัณฑิตอาสาได้ให้ความเห็นจากการที่ได้สัมผัสกับกองทุนและการที่เป็นคนในชุมชนโดยกล่าวว่า

“...เพราะชาวบ้านจะได้มีความกระตือรือร้นในการคัดเลือกคณะกรรมการขึ้นมาจัดสรรเงิน โดยการพัฒนาตัวเองที่ยั่งยืน ต่อไปก็ไม่ต้องอาศัยหน่วยงานของราชการ”

นอกจากนั้น ชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมกับการบริหารงานของกองทุน ก็รู้สึกว่าได้ได้รับความรู้ ได้รับประโยชน์จากการทำงานกองทุนหมู่บ้านอย่างมาก และสามารถนำหลักการไปใช้กับกิจกรรมอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ผมมีความรู้สึกที่ดีมากเลยครับ ถึงจริงๆ คณะกรรมการหมู่บ้านบริหารงานกันเอง โดยที่ทางส่วนราชการ ทางอำเภอมาให้ความรู้อะไรต่อมิอะไร ทางธนาคารทางอะไรก็ดีมากให้

ความรู้ จากคนที่ไม่เคยมีความรู้ทางการบริหาร พอได้เงินตัวนี้เข้ามาเนี่ยดีมากเลย กลุ่มอะไรต่ออะไรก็ได้หลักการนี้เข้าไปช่วย”

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก

ผลทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจก เกิดขึ้นในหลายระดับ ได้แก่

ระดับแรก เป็นการกู้เพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียน คือ มีเงินไปสนับสนุนการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำอยู่ปกติ ในลักษณะของเงินทุนหมุนเวียน โดยทั่วไปจะเป็นเรื่องของการทำนา เช่น ใช้ซื้อปุ๋ย ซื้อยา หรือในการทอดผ้า การเย็บผ้าโหล ก็จะมีเงินไปซื้อวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ มาใช้ก่อน ดังที่ว่า “หนูกู้มานี้ ก็ซื้ออุปกรณ์ให้ลูกน้องเย็บผ้า ก็ช่วยได้เยอะ ดี มีเงินใช้ได้เยอะ ลดต้นทุนลงไปเยอะ อย่างด้ายเราซื้อมาก็คุ้มได้”

ระดับที่สอง ในกรณีที่เป็นผู้ที่มีอาชีพอยู่แล้ว สามารถนำเงินกองทุนที่กู้ไปขยายกิจการของตนได้ ผู้ใหญ่เล่าถึงประเด็นนี้ว่า “บางคนแบบพ่อแม่ก็ไม่ค่อยมีอะไร จะมีก็คือขายเล็กๆ ขายน้ำเต้าหู้ป่าทองโก๋ พอได้เงินตัวนี้เขาก็ไปซื้อของแห้งใส่ท้ายรถไปขายตลาดนัด ออกทุกวันก็รายได้ดี มันก็เปลี่ยนไปในทางที่ดี”

ระดับที่สาม คือการที่ชาวบ้านซึ่งไม่มีทุนในการทำอาชีพที่ไม่ใหญ่นัก ได้ริเริ่มทำในสิ่งที่ตัวเองมีความต้องการ ตัวอย่างเช่น “ตอนนี้แกก็ขายกับข้าวตอนเช้า ทำเป็นกับข้าวเป็นหม้อๆ มาขายตอนเช้า แกบอกว่าแกดีขึ้นนะ แต่ก่อน จากที่แกจะต้อง ถ้าไปยืมใครก็คงไม่มีใครอยากจะให้ยืมนะ เพราะไม่มีรายได้ แต่ตอนนี้แกว่าแกอยู่ได้ แล้วพอว่างจากงาน แกก็ไปหาซื้อของอย่างอื่นมาค้าขายของแก เป็นผลไม่เป็นอะไร”

เมื่อมองในแง่มุมหนึ่ง เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีต้นทุนต่ำ จึงเป็นการลดภาระดอกเบี้ยจากแหล่งอื่นๆ ลงได้ ดังที่ชาวบ้านให้ความเห็นในประเด็นนี้ไว้ว่า

“ดีเสียแหละประหยัดเงินเจ็ทไปเยอะเสีย อ้าวจริงๆ ถ้าไปกู้เจ็ทสิร้อยละห้าร้อยละสิบต่อเดือน แล้วร้อยละห้าบาทมั่ง ผลออร้อยละสิบมั่ง ไม่มีก็ต้องเอาพูดถึงนะ”

“อย่างน้อยๆ ก็ช่วยเป็นทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านของเรา เป็นทุนให้ชาวบ้านของเราจะมาประกอบอาชีพ ก็ช่วยได้เยอะครับ ดีกว่าที่เราต้องไปกู้ธนาคารครับ ธนาคารดอกเบี้ยมันแพงกว่าเยอะ ร้อยละสามถึงห้าต่อเดือน ก็ช่วยได้เยอะ บางคนมันไม่มี ไปหาขี้อะไรนอก ระบบต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน”

อย่างไรก็ตามในบางทัศนะของชาวบ้านเอง ก็มีมุมมองกองทุนหมู่บ้านในทางกลับกันด้วย กล่าวคือเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาก็อาจเป็นการสร้างหนี้ใหม่ ทำให้คนเป็นหนี้มากขึ้น

“ก็เหมือนมีหนี้สินเยอะขึ้น จากคนที่ไม่เคยเป็นหนี้ พอได้เงินล้านได้ดอกถูกก็มากู้กัน ก็เหมือนว่าอะไรได้มาง่ายก็อยากได้ บางคนก็ว่าให้กู้ก็คือดอกถูก มีให้กู้ ดอกไม่เยอะ แต่ไม่คิด

ว่าตัวเองเป็นหนี้เพิ่ม ถ้าสำหรับตัวเองคิดว่าไม่ดีหรอก ก็เหมือนทำให้เราเป็นกิเลส อยากเป็นหนี้ตัวนี้”

“ก็บางคนเขาก็บอกว่ามีดีกับไม่ดี เหมือนกับเข้ามา เหมือนกับไปสร้างหนี้ให้เขา แต่มั่นคนเราพอมีเงินมาก็อยากจะได้ ก็ดีอย่างเสียอย่าง แต่ก็ช่วยกันได้เลยอะ บางคนค้าขาย ตอนนี้มีไม่มีเงินก็ได้เงินตรงนี้ บางคนซื้อรถเข็นอะไร ก็ต่อกันได้เลยอะ”

เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเรื่องการใช้จ่ายของเงินในระดับปัจเจก ในที่นี้ได้ยกกรณีศึกษารายบุคคล ทั้งชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกองทุน ซึ่งกู้เงินและไม่ได้กู้เงิน และชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน นำเสนอดังนี้

กรณีพี่บัว สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กู้ครั้งแรก ไม่ได้กู้ครั้งที่สอง

พี่บัวฐานะทางบ้านไม่ดี สามีเสียชีวิตแล้ว มีหนี้สินมาก จึงขายที่นาไปใช้หนี้ เดิมเย็บผ้าโหลและทอดผ้าเพื่อหารายได้มาใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ปัจจุบันสลายตาไม่ดี การเย็บผ้าโหลมีปัญหาต้องมาแก้ไขทำให้เลิกเย็บ จึงทอดผ้าอย่างเดียว ในรอบแรกพี่บัวกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยการจับกลุ่มกับลูกสาว และเพื่อนบ้าน ช่วยกันค้ำประกัน แต่พอการกู้ในรอบที่สอง พี่บิงไม่ได้กู้ สาเหตุก็คือกลัวว่าจะหาเงินมาใช้หนี้ไม่ทัน แล้วคนค้ำประกันจะเดือดร้อน อย่างไรก็ตามเมื่อถามถึงการได้มาของเงินทุนหมุนเวียนเพื่อซื้อผ้าซื้อไหม พี่บิงเล่าว่าได้มาจากผู้ใหญ่เอามาให้ก่อน พอขายได้จึงจะหักเงิน โดยไม่คิดดอกเบี้ย

“ไม่กู้เอง (ลูกสาว) เขาไม่ได้บอกหรอก คิดเอง เดียวหาไม่ทัน ก็เลยไม่กู้ เดือดร้อนเขา ถ้าเรากู้ได้ เราก็จะกู้ รอไปก่อน”

กรณีของพี่บิงชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านเองโดยปกติแล้ว ไม่ได้คิดแต่อยากจะทำ โดยไม่ประมาณตนเอง หากมีวิธีคิดที่ดูเรียบง่าย แต่ก็แฝงให้เห็นถึงความคิดที่ไม่อยากรบกวนผู้อื่น ให้มากังวลกับปัญหาของตัวเอง ในขณะที่เดียวกันพี่บิงก็เริ่มมีการอ้อมทวิญญ์กับกองทุนหมู่บ้าน โดยการเตรียมเงินเอาไว้ล่วงหน้า

กรณีพี่มัย ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

พี่มัย มีอาชีพทำนา และทอดผ้า มีลูก 2 คน สามีทำนาและเป็นแรงงานรับจ้างก่อสร้างเป็นช่วงๆ สำหรับพี่มัยนั้น ไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สาเหตุก็เพราะคิดเองว่าตัวเองมีรายได้น้อย หากกู้ไปแล้วพอถึงกำหนดจะไม่สามารถส่งเงินกู้ได้ เพราะยังกังวลกับจังหวะของการใช้เงินคืนว่าจะตรงกับช่วงเวลาขายข้าวหรือไม่ พี่มัยเล่าเรื่องของตนเองว่า

“กลัวพอถึงเวลาจะไม่มีส่งเขาอีก เขาเรียกไปประชุมเหมือนกัน แต่ไม่ได้ออกไป รายได้มันน้อยกลัวไม่มีส่งเขาเอาง่ายๆ ไม่เอาเลย เขาก็ว่าเอาคนละหมื่น คนละเท่าให้ร่อย่างนี้ ก็ทำนา กลัวส่งเขาไม่ทัน ถ้าช่วงจังหวะเกี่ยวข้าวก็พอทัน แต่นี่บางครั้งมันก็ไม่โดนจังหวะอันนั้น ก็หมุนไม่ทัน ก็เลยไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุน ก็อยากได้เหมือนกัน แต่กลัวเขาไม่ให้กู้ไง ถ้า

เอามาสองพัน ค่าอะไร ค่าใช้จ่ายมันก็ไม่พอ ต้องซื้อปุ๋ยซื้ออะไร เขาว่าฐานะอย่างแกไม่เกินสองพัน เขาว่าอย่างนี้ก็ไม่เอา ก็เพื่อนบ้านนั่นแหละ ฐานะมันเล็ก เออเขาก็พูดกัน”

สำหรับพี่สั้ม แม้จะอยากสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน แต่เมื่อได้พูดคุยกันเองกับเพื่อนบ้านกลับทำให้รู้สึกว่ตนเองไม่สมควรกู้ อีกทั้งไม่แน่ใจในเรื่องวงเงินที่จะได้ จึงไม่สมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

กรณีพี่สั้ม หัวหน้ากลุ่มเย็บผ้าโหลและให้เช่าเครื่องไฟ สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กู้สองรอบ

มีสั้มจัดว่าเป็นชาวบ้านที่มีฐานะอยู่ในระดับดี นอกจากจะเป็นหัวหน้ากลุ่มเย็บผ้าโหลและให้เช่าเครื่องไฟแล้ว ครอบครัวยังมีเครื่องดูดข้าว 1 คัน ให้เช่า พี่สั้มกู้เงินรอบแรกได้ 8,000 บาท และกู้รอบสองได้ 9,000 บาท โดยเขียนโครงการว่าใช้ในกิจการเครื่องไฟทั้งสองรอบ

“ก็แล้วแต่กรรมการเขาจะให้คนละเท่าไร เขาให้เท่าไรก็คือเอาเท่านั้น แต่ถ้าเอามาเยอะ เวลาใช้เราก็กลำบาก แปรผันแรกเครื่องไฟอย่างเดียว”

พี่สั้มเล่าเรื่องการเตรียมเงินเพื่อคืนไว้ว่า

“เราเตรียมไว้แล้วไง ก่อนที่จะส่งวันไหน เดือนไหน เราก็เตรียมเงินไว้ก่อน เราจะแยกไว้เลยเงินส่วนนี้ ส่วนที่เราจะใช้เราต้องแยกไว้เลย ก็ได้จากที่วิ่งผ้าโหลนี้แหละ แล้วก็กิจการของ แฟน ก็แฟนทำแล้วก็มาให้ เก็บเงินก็รวมกัน”

กรณีป้าจาด ผู้อาวุโส ประธานกลุ่มทอผ้า สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กู้สองครั้ง

สำหรับป้าจาด การเป็นผู้อาวุโสที่มีคนเคารพมากมาย อีกทั้งเป็นตัวตั้งตัวตีในการก่อตั้งกลุ่มทอผ้า แม้ว่าเมื่อจัดกลุ่มตามฐานะทางเศรษฐกิจ ป้าจาดไม่ถึงกับเป็นคนร่ำรวยนักแต่ก็มีฐานะที่ไม่ลำบาก ความเชื่อถือทางการเงินจัดได้ว่าดี ดังนั้นเมื่อป้าจาดซึ่งดูเหมือนไม่อยากจะเงิน ได้กู้เงินตามการกระชั้นคะยของสามีและลูกสาว ก็จะได้วงเงินสูงสุด ป้าจาดเล่าว่า

นี่กรรมการเขาจัดให้เอง คนที่ไม่มี อยากได้มาก แต่ให้มากไม่ได้ เพราะดูฐานะก่อนกลัวจะเก็บยาก ถ้าฐานะพอให้เยอะก็จะให้เยอะ อย่างป้านี้เขาโยนให้เลย แต่ป้าว่า บ่อยากกู้หรือก เดียวลูกมันก็ส่งให้กินให้ใช้อยู่แล้ว แก่แล้ว ลูกก็ว่าเอาไปเถอะไว้ทำบุญทำทาน ถ้ามันขาดเหลืออะไร ก็จะได้เอาไว้ใช้กินไป”

ป้าจาดเขียนโครงการกู้เงินกองทุนไว้ว่ากู้เพื่อการทอผ้า ต่อคำถามที่ว่าจริงๆ แล้วกู้ไปตรงตามวัตถุประสงค์ที่เขียนไว้หรือไม่ ป้าจาดเล่าว่า “ก็ใช้มัน อะไรมัน ก็ซื้อด้ายมัน” ข้อสังเกตกรณีของป้าจาดก็คือ เป็นการกู้ที่ไม่ได้เกิดจากความจำเป็นในการประกอบอาชีพจริงๆ เพราะมีเงินทุนของตัวเองพอเพียง ดังนั้นการใช้เงินจึงผสมปนเปกันไปในหลายด้าน มากกว่าที่จะเจาะจงมาลงที่การประกอบอาชีพเพียงอย่างเดียว การกู้เงินกองทุนจึงเป็นเรื่องของการมีเงินไป

หมุนเวียนใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่าหากสามารถมีโครงการพิเศษที่มีลักษณะเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการทอดผ้าของตนเอง และต่อเนื่องมาถึงกลุ่มได้ เงินกองทุนตัวนี้ก็น่าจะสร้างโอกาสใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นได้บ้างแก่ชุมชน

อย่างไรก็ตามในฐานะประธานกลุ่มสตรีทอดผ้า ป้าจาดก็ได้กล่าวถึงความคิดเห็นของกลุ่มแม่บ้านเกี่ยวกับประโยชน์ใช้สอยของเงินกองทุนหมู่บ้านเท่าที่ได้ยินมาว่า “แม่บ้านเขาก็ว่า พอได้มา เขาก็ไปซื้อด้ายมาลง บางคนก็ลงทุนซื้อปุ๋ย ซื้อยา ทำนา” และในด้านดอกเบี้ยและการบริหารของกรรมการที่ว่า “เอ เห็นเขาพูดกัน เขาก็ว่าดีนา ไม่เหมือนไปกู้เงินที่ตามชาวบ้าน ชาวบ้านเขาก็ไม่บ่นอะไรหรอก เขาก็ว่าดีเขาก็ว่าดอกน้อย กรรมการเขาก็บริหารเข้มแข็ง”

การเข้าถึงเงินกองทุนของชาวบ้าน

เมื่อพิจารณาถึงการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้าน โดยไม่คำนึงว่าชาวบ้านมะกอกได้มีจำนวนมากเมื่อเทียบกับเงินกองทุน ซึ่งทำให้แต่ละรายสามารถกู้ได้ในวงเงิน 3,000-8,000 บาท ในรอบแรก และ 4,000-9,000 บาท ในรอบที่สอง ก็จะพบว่ากรรมการกองทุนได้เปิดโอกาสเต็มที่ให้แก่ชาวบ้านในชุมชน ในการเข้าเป็นสมาชิกกองทุน อย่างไรก็ตามมีข้อจำกัดอยู่ในตัวกฎเกณฑ์เอง ที่อาจทำให้ชาวบ้านเข้าไม่ถึงเงินกองทุนด้วยเช่นกัน ก็คือการจัดกลุ่มให้คำกันเอง แม้จะมีข้อดี แต่ก็อาจสร้างแรงกดดันการเข้าถึงแหล่งเงินได้ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามในชุมชนบ้านมะกอกได้นั้น ด้วยความที่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมค่อนข้างดีมาก ทำให้โดยปกติชาวบ้านจะช่วยกัน แม้กระทั่งในเรื่องการค้ำประกัน บางรายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีนักหัวหน้ากลุ่มเองก็ออกปากว่าจะค้ำประกันให้ หรืออย่างน้อยการมีระบบเครือญาติที่แน่นหนาทำให้ทุกคนมีญาติมิตรที่จะจับกลุ่มร่วมกัน จึงไม่พบกรณีที่มีผู้ต้องการเป็นสมาชิกแต่ไม่มีกลุ่มให้เข้าร่วม หรือผู้ที่ต้องการกู้ แต่ไม่มีคนค้ำประกันให้ ปัญหาที่พบมักเป็นเรื่องของวงเงินที่ผู้ที่มีฐานะด้อยกว่าในสังคมซึ่งมักเป็นพวกมีอาชีพรับจ้าง จะถูกประเมินวงเงินกู้ให้ต่ำกว่า

ในประเด็นของการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ สมาชิกกองทุนที่ไม่ได้เป็นกรรมการกองทุนรายหนึ่งให้ความคิดเห็นในประเด็นนี้ว่า

“คนที่ฐานะไม่ดี กู้ไม่ได้ค่ะ เมื่อเขามีปัญญาๆ เขาก็มีปัญญาใช้ แต่เขาจะได้ไม่เยอะ ประมาดสามพัน ได้ยินข่าวว่าเขาได้เท่านั้นเท่านี้ ก็มีนายหอม นางพยอม นี่เค้าได้สามพัน สี่พัน อาชีพรับจ้างแล้วเขาก็ใช้ไปแล้ว ที่ๆไปขายโอเลี้ยงก็มี”

“เอ เงินล้านมานี้ กรรมการเขาคิดนะ บ้านไหนที่ทำนาเยอะๆ เขาก็ให้เยอะ บ้านไหนที่ไม่มีไรมีนา เขาก็ให้แค่สองพันสามพัน แบ่งกัน”

ความคาดหวังของชุมชนกับอนาคตของกองทุนหมู่บ้าน

ในความนึกคิดของชาวบ้านมะกอกใต้แล้วมีความบริสุทธิ์ใจกับการบริหารเงินกองทุน โดยต่างก็กล่าวว่าแม่เงินจำนวนนี้จะถูกแบ่งปันได้มากบ้างน้อยบ้าง ตามแต่ละชุมชนหมู่บ้านที่มีขนาดประชากรไม่เท่ากัน แต่ผลที่กองทุนหมู่บ้านให้นั้นมีใช่เป็นผลลัพธ์ที่หยุดอยู่กับที่ หากแต่สามารถให้ความหวังแก่ชุมชนได้ถึงอนาคตของเงินกองทุน ที่หากบริหารกันอย่างดีแล้ว เงินกองทุนจะสามารถถกเงยมาทำประโยชน์ที่มากขึ้นๆ แก่ชุมชนหมู่บ้านได้ในอนาคตต่อไปอีก ดังความคาดหวังของชาวบ้านที่ว่า

“ผมอยากให้ขยายขึ้นไป คิดว่าตอนนี้มีแผนงานว่าจะให้กองทุนอันนี้ขยายใหญ่ขึ้น อยากบอกตรงๆนะ ใจตัวนี้สำหรับหมู่บ้านผม หมู่บ้านที่เห็นคือหมู่ของผมนะ คิดว่าคงจะเจริญ แนนอน เติบโตแนนอน เยอะๆเลยต้องมีให้มากกว่านี้อีกนะ”

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่ได้คาดหวังอะไรมากนักกับเงินกองทุนหมู่บ้าน นอกจากจะเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนระยะสั้นปีต่อปีไปเรื่อยๆ เนื่องจากว่าเพิ่งเริ่มดำเนินการมาในระยะเวลานั้นสั้น อีกทั้งใช้รูปแบบการกู้ยืมในระดับปัจเจกอยู่ และยังไม่ได้กำหนดแผนระยะยาวเกี่ยวกับกองทุนไว้เลย

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน

เนื่องจากบ้านขามใต้ เป็นชุมชนที่สามารถจัดการกับระบบกองทุนหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านไม่ได้คาดหวังมากมายเกี่ยวกับกองทุน แต่ขณะเดียวกันก็กระขานใจในการคืนเงิน และทำได้โดยไม่รู้ลึกเดือดร้อนจนถึงกับต้องไปพึ่งแหล่งเงินกู้อื่นมา ด้วยเหตุนี้ในมุมมองของชาวบ้านเกี่ยวกับกองทุนจึงมีความเห็นในแง่พึงพอใจมากกว่าไม่พึงพอใจ และไม่มีปัญหา มากกว่ามีปัญหา อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านอยู่บางประเด็นที่สืบค้นได้จากความคิดเห็นของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเห็นพ้องต้องกันทั้งหมด แต่ทุกความเห็นมีมุมมองที่เปื้อประโยชน์ต่อการนำไปปรับเปลี่ยนนโยบายของรัฐในเรื่องหลักการปฏิบัติของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งสมควรถูกนำมาพิจารณาถึงในแง่มุมต่างๆ เมื่อการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านผ่านมาระยะหนึ่งแล้ว ข้อเสนอแนะมีดังนี้

ประการแรก เป็นประเด็นในด้านวงเงินที่กำหนดให้มีขนาดเท่ากันในแต่ละชุมชน ซึ่งขนาดประชากรของชุมชนมีมากน้อยต่างกันไป ประเด็นนี้ชาวบ้านไม่ถึงกับรู้สึกเดือดร้อนอะไร แต่ก็ถูกหยิบยกมากล่าวถึงบ้าง โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านยังคงพึงพอใจกับจำนวนเงิน แม้ในหมู่บ้านนี้จะมีประชากรมาก จึงกู้ยืมได้รายละไม่เกิน 8,000 บาทในรอบแรก และ 9,000 บาทในรอบที่สอง ซึ่งหลายรายรู้สึกว่ามันเพียงพอต่อความจำเป็นของการใช้เงิน ในกรณีเช่นนี้มีผู้ให้

ข้อเสนอว่า ควรมีหลักการในการกำหนดการให้วงเงินใหม่อีกครั้งในระดับภาพรวม หากจะได้รับการหยิบยกมาพิจารณาถึง นอกจากนั้นความคิดการที่จะกู้เป็นกลุ่มเพื่อทำโครงการต่างๆ ก็จะไม่สามารถกระทำได้อย่างเต็มที่ เพราะวงเงินที่ได้รับขอย่อยลงไปตามส่วน จึงอาจจะทำได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย และไม่เกิดโครงการประเภทนี้ขึ้นในชุมชน

ประการที่สอง หลักของการปล่อยกู้ พิจารณาตามฐานะทางการเงินประกอบด้วย ทั้งที่มีการให้สมาชิกด้วยกันค้ำประกัน และร่วมกันรับผิดชอบหากเกิดปัญหา ซึ่งการมีวิธีการพิจารณาเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่าคนอื่น เกิดความกังวลว่าตนเองไม่สมควรจะขอกู้ บางรายเกรงว่าจะไม่มีใครอยากค้ำประกันให้ จึงไม่ขอสมัครเข้าเป็นสมาชิก หรือเป็นสมาชิกแต่ไม่ขอกู้ ทั้งที่มีความต้องการใช้เงินเพื่อขยายการทำมาหากินของตน เช่นเดียวกับชาวบ้านคนอื่นๆ ในขณะที่ผู้กู้บางรายไม่ได้ต้องการขอกู้ แต่ก็ถูกคะยั้นคะยอจากกรรมการหรือญาติมิตร เนื่องจากรู้ว่าจะไม่สร้างปัญหาให้เกิดขึ้นกับกองทุนแน่นอน ดังนั้นการกำหนดระเบียบในลักษณะนี้ แม้แง่มุมหนึ่งจะเป็นการรอบคอบเพื่อให้ชาวบ้านใช้เงินกู้คืนได้ โดยการดูที่ฐานะการเงินประกอบก็ตาม แต่ก็ได้ทำให้เงินกองทุนไม่สามารถกระจายออกไปตามความเหมาะสมของผู้ที่มีความต้องการเงินมากหรือน้อยได้

1 บทนำ.....	1
ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา.....	1
การเข้าสู่ชุมชน.....	2
สนาม.....	2
การเข้าสู่สนาม.....	2
การเก็บข้อมูล.....	3
การวิเคราะห์ข้อมูล	4
2 ทุณชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย.....	5
มิติที่ 1 ทุณพื้นฐานทางทรัพยากร.....	5
มิติที่ 2 ทุณภูมิปัญญา.....	7
มิติที่ 3 ทุณทางสังคม.....	14
3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่	
ความทันสมัย.....	20
การเข้ามาของชลประทาน.....	20
การเข้ามาของเครื่องสูบน้ำ บ่อโยก และประปา.....	21
การเข้ามาของความรู้ในการผลิต เทคโนโลยีการผลิต	22
การเข้ามาของการดูแลสุขภาพแผนใหม่.....	24
การเข้ามาของการศึกษาในระบบโรงเรียน.....	24
การเข้ามาของการพักผ่อนหย่อนใจแนวใหม่	25
การตื่นตัวของราคาที่ดิน.....	25
ระบบความสัมพันธ์ที่ก่อตัวขึ้นภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	26
4 การปรับตัวของชุมชน.....	27
การปรับตัวของชุมชน.....	29
การทำสมุนไพรรูป.....	32

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	หน้า
5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน.....	36
การดำเนินการกองทุน.....	37
กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน.....	39
ผลจากการดำเนินการกองทุน.....	42
ข้อเสนอเกี่ยวกับการดำเนินการกองทุนจากฝ่ายสมาชิกผู้กู้ยืม.....	53
ข้อสังเกตจากผู้วิจัย.....	54
6 สรุป.....	55

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

หมู่บ้านกุลแก้ว เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ที่ประกอบด้วยประชากร 274 คน 65 ครอบครัว 59 ครัวเรือนตั้งอยู่ในเขตเทศบาลริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ชุมชนหมู่บ้านแห่งนี้ตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพมหานคร ใช้เวลาการเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงหมู่บ้านโดยรถยนต์กินเวลาเพียง 1 ชั่วโมง 45 นาที หมู่บ้านกุลแก้วแม้จะเป็นหมู่บ้านที่มีสภาพคล้ายคลึงกับหมู่บ้านที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในพื้นที่ราบภาคกลาง แต่จุดที่น่าสนใจของหมู่บ้านแห่งนี้ คือ เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับวัดสำคัญแห่งหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาและจัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวหรือจุดแวะชมหรือสักการะของบุคคลทั่วไป ทำให้พื้นที่นี้มีความพลุกพล่านตั้งแต่พ่อค้าแม่ค้า ผู้คนที่สัญจรไปมา ตลอดจนคนต่างถิ่นที่เข้ามาแวะเยี่ยมสักการะหลวงพ่อ ณ วิหารของวัดแห่งนี้

มูลเหตุสำคัญที่ดึงดูดให้ผู้วิจัยสนใจและสืบเสาะที่เดินทางเข้ามาสำรวจพื้นที่ในหมู่บ้านนี้ ก็เนื่องจากข้อมูลที่ทำและเผยแพร่โดยกรมพัฒนาชุมชนที่บ่งบอกถึงผลิตภัณฑ์ของหมู่บ้านต่างๆ ที่ระบุถึงสมุนไพรแปรรูป ครั้งแรกที่เข้ามาสำรวจในพื้นที่แห่งนี้ ผู้วิจัยได้พบกับผู้ใหญ่บ้านโดยบังเอิญที่ตลาดหน้าวัด เมื่อได้สอบถามข้อมูลเบื้องต้นก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีด้วยความมีน้ำใจอารีและเอื้อเฟื้อตลอดจนท่าทีที่แสดงถึงความเต็มใจและพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการประสานการดำเนินการวิจัยประกอบกับเป็นหมู่บ้านที่สามารถเดินทางติดต่อได้สะดวก และที่สำคัญคือ ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ส่วนใหญ่มีพื้นฐานอาชีพในการเกษตร ได้แก่ ทำนา ทำสวน ตลอดจนจับสัตว์น้ำจืด เช่น ปลาต่างๆ ที่มาตามลำน้ำและในพื้นที่นา และจุดเด่นที่ชวนให้สนใจคือ ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำอาชีพเสริมด้วยการแปรรูปผลผลิตเกษตรต่างๆ เช่น การแปรรูปสมุนไพร อันเป็นผลิตภัณฑ์ที่ไม่เพียงแต่จะได้รับการยอมรับและสร้างชื่อเสียงให้กับหมู่บ้านแห่งนี้เท่านั้นแต่ยังเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักให้แก่ครอบครัวอีกด้วย

การศึกษานี้มีเป้าประสงค์ที่จะศึกษาให้เห็นถึงลักษณะของชุมชนบ้านกุลแก้ว ใน สามมิติด้วยกันคือ มิติภาพในอดีตที่สะท้อนให้เห็นถึงทุนชุมชนในมิติต่างๆ ตั้งแต่ ทุนพื้นฐานทางธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา (ความรู้) ทุนทางสังคม มิติภาพแห่งการเคลื่อนไหวของชุมชนในการปรับเปลี่ยนไปตามความเจริญและวิทยาการความรู้ในยุคแห่งการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ตลอดจนมิติภาพของการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และความหมายให้กับกองทุนหมู่บ้าน ตลอดจนผลที่มีต่อชุมชน ทั้งด้านระบบวิถีคิด กติกา การบริหารจัดการ การดำเนินการกองทุน รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากกองทุนว่าเป็นไปในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ต่อบุคคล กลุ่ม

บุคคล หรือชุมชนโดยรวมไม่ว่าจะเป็นในส่วนของการพัฒนาทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ ที่สะท้อนออกมาในรูปของการพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การสร้างรายได้ การลดรายจ่าย การสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน

การเข้าสู่ชุมชน

การสืบค้นเพื่อคลี่คลายให้เห็นถึงมิติภาพดังกล่าว ประเด็นสำคัญในการศึกษาอยู่ที่การสืบสาวเพื่อให้เห็นถึง สภาพชุมชนในช่วง/ยุคสมัยก่อนที่จะมีการดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยอาศัยการศึกษาผ่านทุนชุมชนในมิติต่างๆ คือ ทุนพื้นฐานทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา ทุนทางสังคม ต่อเนื่องด้วยการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการจัดกระทำดำเนินการกับชุมชนในรูปของระบบความรู้ชุดใหม่ที่เข้ามาเบียดขับระบบความรู้ชุดเดิมออกไป ภายใต้กระบวนการนี้ ประเด็นสำคัญที่ต้องสืบค้นคือ การเรียนรู้ การปรับตัวและการต่อสู้เพื่ดำรงอยู่ในพื้นที่ของระบบความรู้ใหม่ของชุมชนหมู่บ้านที่สามารถศึกษาผ่านประสบการณ์จริงของคนในชุมชนหมู่บ้านเกี่ยวกับการจัดกระทำดำเนินการกิจกรรมต่างๆในวิถีการดำเนินชีวิต ตลอดจนการให้ความหมายและความสำคัญกับการจัดกระทำดำเนินการต่างๆ ซึ่งเป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงระบบความรู้ ที่มีต่อสิ่งต่างๆ ซึ่งการให้ได้มาซึ่งข้อมูลในส่วนนี้อาศัยวิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก(grounded theory)

สนาม (Field)

สนามที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ ชุมชนหมู่บ้านกุลแก้ว เป็นหมู่บ้าน ในเขตที่ราบภาคกลาง โดยพื้นที่ชุมชนแห่งนี้เป็นที่ชุมชนเกษตรที่มีพื้นฐานดั้งเดิมจากการทำนา มีการปรับตัวจากฐานด้านการเกษตรไปสู่การเป็นผู้ค้าและผู้แปรรูปผลผลิตรายย่อย

การเข้าสู่สนาม

หลังจากการสำรวจและเลือกพื้นที่ในการศึกษาวิจัยแล้ว แนวคำถามและการเตรียมการเข้าสู่สนามได้ถูกจัดวางและกำหนดขึ้น โดยแนวคำถามถูกสร้างขึ้นภายใต้กรอบของการวิจัย

การเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูล ใช้แนวคำถามในการสัมภาษณ์ระดับลึก บุคคลผู้เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก(key informant) ถูกคัดเลือกโดยอาศัยหลักการเลือกเชิงทฤษฎี(theoretical sampling)คือการใช้ทฤษฎีเข้ามากำหนดสิ่งที่ต้องการวิเคราะห์ โดยกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักตามหลักการเลือกเชิงทฤษฎีออกเป็น 4 กลุ่ม คือ (1) ผู้อาวุโสของหมู่บ้านเพื่อสืบสาวถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน (2) กรรมการกองทุนเพื่อศึกษาเกี่ยวกับการบริหารและการดำเนินการของกองทุน (3) ผู้เป็นสมาชิกกองทุนซึ่งแบ่งได้เป็นผู้ที่เป็นสมาชิกกองทุนที่กู้ยืมเงินจากกองทุนและสมาชิกกองทุนที่ไม่กู้เงินจากกองทุน เพื่อศึกษาวิถีคิดเหตุผลความจำเป็นตลอดจนการดำเนินการและการใช้ประโยชน์จากกองทุน (4)ผู้ไม่เป็นสมาชิกกองทุน เพื่อศึกษาระบบความคิดเกี่ยวกับการเข้ามามีสิทธิมีส่วนในกองทุนหมู่บ้าน โดยเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 33 คน ดังต่อไปนี้

ลำดับที่	ตำแหน่งในหมู่บ้าน/กองทุนหมู่บ้าน	เพศ	อายุ(ปี)
1. ผู้ใหญ่บ้าน	ประธาน	หญิง	41
2. ค้าขาย	ผู้อาวุโส	หญิง	70
3. พระ	ไม่เป็นสมาชิก	ชาย	50
4. ทำสวน	ผู้อาวุโส	ชาย	75
5. ทำนา	กรรมการ กู้	หญิง	45
6. รับราชการ	เหรียญก	หญิง	40
7. ค้าขาย	กรรมการ	ชาย	51
8. ค้าขาย	เลขานุการ	ชาย	47
9. ทำนา	กรรมการ ไม่กู้	หญิง	40
10. รับจ้าง	รองประธาน	ชาย	61
11. ค้าขาย	สมาชิก กู้	ชาย	59
12. ทำสมุนไพรแปรรูป	สมาชิก กู้	หญิง	67
13. ค้าขาย	สมาชิก กู้	หญิง	41
14. ทำสวน	สมาชิก กู้	หญิง	65
15. ทำนา ค้าขาย	สมาชิก กู้	ชาย	45
16. ทำนา	สมาชิก กู้	ชาย	36
17. ทำนา ค้าขาย	กรรมการ กู้	หญิง	55
18. ทำนา ทำสวน แปรรูป	สมาชิก กู้	หญิง	59

ลำดับที่	ตำแหน่งในหมู่บ้าน/กองทุนหมู่บ้าน	เพศ	อายุ(ปี)
19. ค้าขาย	สมาชิก กู้	หญิง	54
20. รับจ้าง	สมาชิก กู้	ชาย	26
21. ค้าขาย	สมาชิก กู้	หญิง	45
22. ลีเก(เก่า) ค้าขาย	สมาชิก กู้	หญิง	56
23. รับจ้าง	สมาชิก กู้	หญิง	44
24. รับจ้าง	สมาชิก กู้	หญิง	35
25. ค้าขาย	สมาชิก ไม่กู้	หญิง	70
26. ทำสมุนไพรแปรรูป	สมาชิก ไม่กู้	หญิง	66
27. แปรรูป	สมาชิก ไม่กู้	หญิง	45
28. ทำนา แปรรูป	สมาชิก ไม่กู้	หญิง	62
29. รับจ้าง	สมาชิก ไม่กู้	หญิง	36
30. รับจ้าง	สมาชิก ไม่กู้	หญิง	39
31. ทำนา	ไม่เป็นสมาชิก	หญิง	50
32. รับจ้าง	ไม่เป็นสมาชิก	ชาย	58
33. ทำนา	ไม่เป็นสมาชิก	ชาย	65

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ได้ถูกเก็บรวบรวมโดยการจดบันทึก และบันทึกด้วยแถบเสียง จากนั้นจึงนำมาถอดความคำต่อคำ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์

การรายงานผลการวิจัยทำในรูปของการบรรยาย ที่เน้นการให้รายละเอียด(thick description) เพื่อสื่อให้เห็นรายละเอียดของมิติภาพต่างๆ โดยมีหัวเรื่องที่น่าสนใจดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 ทุณชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

บทที่ 4 การปรับตัวของชุมชน

บทที่ 5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

บทที่ 6 สรุป

บทที่ 2

ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษาในส่วนนี้เป็นการสืบค้นย้อนอดีตเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงสภาพของชุมชนในช่วงก่อนที่ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากนโยบายในการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยโดยประเด็นสำคัญที่ทำการศึกษาในส่วนนี้อยู่ที่การสะท้อนให้เห็นถึงทุนชุมชนใน 3 มิติ คือ

มิติที่ 1 ทุนพื้นฐานทางทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการศึกษาเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงสภาพแวดล้อม สภาพภูมิศาสตร์ ตลอดจนทรัพยากรในพื้นที่ของชุมชนอันเป็นฐานสำคัญทางเศรษฐกิจในการผลิตและการบริโภคในชุมชน

มิติที่ 2 ทุนภูมิปัญญา เป็นการศึกษาเพื่อสะท้อนให้เห็นถึง ระบบความรู้ ความเข้าใจในธรรมชาติ ตลอดจนความรู้ในการประสานส่วนต่างๆจากธรรมชาติเพื่อประโยชน์ในการผลิตและการดำรงชีพ ที่สะท้อนออกมาในรูปของการทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ ตลอดจน การพักผ่อนหย่อนใจ รวมทั้งการสร้างระบบการเรียนรู้เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไปสู่คนรุ่นหลัง

มิติที่ 3 ทุนทางสังคม เป็นการศึกษาเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ ระบบการแลกเปลี่ยน และระบบการปันผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างความร่วมมือและจิตสำนึกในการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน

มิติที่ 1 ทุนพื้นฐานทางทรัพยากรธรรมชาติ

พื้นที่ชุมชนหมู่บ้าน

ชุมชนบ้านกุลแก้วเป็นชุมชนหมู่บ้านที่ตั้งมาเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 70 ปี ในเขตพื้นที่ราบภาคกลางตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ในส่วนที่เป็นโค้งของคุ้งน้ำ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มอุดมไปด้วยป่าไผ่ และทุ่งหญ้า มีคู หนอง คลอง บึง จำนวนมาก ซึ่งนอกจากจะเป็นที่เก็บกักน้ำฝนเพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้แล้วยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์และที่อยู่ของสัตว์น้ำจืด อันส่งผลให้พื้นที่นี้อุดมไปด้วยพันธุ์ปลานานาชนิด กุ้ง กบ มีซูกชุม มากพอที่จะใช้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน และในบางฤดูกาลก็มีมากเพียงพอที่จะสามารถนำไปขาย หรือแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นที่มีในต่างชุมชน ชาวบ้านจึงได้เล่ากันว่า พื้นที่ชุมชนนี้เป็น **อู่ข้าวอู่น้ำ**

... โอโฮ พูดถึงว่าเมื่อก่อนจังหวัดอ่างทองนี้เป็นเมืองอู่ข้าวอู่น้ำจริง...

การตั้งอยู่ริมน้ำเจ้าพระยานอกจากจะอาศัยลำน้ำเป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้แล้วยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในการติดต่อกับส่วนอื่นๆนอกชุมชน การติดต่อกับชุมชนอื่นจึงเป็นไปได้สะดวกทั้งทางบกและทางน้ำ ไม่ว่าจะเป็นด้วยการเดินเท้าและการสัญจรโดยทางเรือ ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับพื้นที่ของวัดสำคัญในพื้นที่ ซึ่งพื้นที่วัดแห่งนี้นอกจากจะเป็นที่ชุมนุม หรือประกอบกิจกรรมทางศาสนาของชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้และชุมชนในหมู่บ้านใกล้เคียงแล้วยังเป็นศูนย์รวมในการมาพบปะซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตในทุกวันพระที่มีการมาชุมนุมเพื่อประกอบกิจกรรมทางศาสนา ชุมชนหมู่บ้านกุลแก้วจึงเป็นพื้นที่ที่สามารถติดต่อกับคนนอกชุมชนได้สะดวก

อย่างไรก็ตามเนื่องจากช่วงของลำน้ำเจ้าพระยาที่หมู่บ้านแห่งนี้ตั้งอยู่เป็นส่วนโค้งของลำน้ำการไหลบ่าของกระแสน้ำจึงกระแทกชายฝั่งที่ตั้งของหมู่บ้านส่งผลให้ในฤดูน้ำหลากที่น้ำเหนือไหลบ่า กระแสน้ำแรงจะซัดเซาะตลิ่งชายน้ำทำให้คันดินริมตลิ่งพังทะลายลงทีละน้อย ส่งผลให้ชายตลิ่งมีลักษณะสูงชัน และลำน้ำก็กว้างขึ้น

...ก็พอน้ำมันกัดเซาะมันก็กัดเซาะมาเรื่อยๆถึงแม่น้ำตรงช่วงนั้นมันจะโค้งเข้ามา พุ่งมาทางนี้ มันจะเป็นทางหักอย่างนี้ มันก็เหมือนกับทางนี้เลย มันก็จะเป็นการกัดเซาะมา พังไปๆเป็นที่ลึกลงอย่างนี้ สายน้ำที่มันพุ่งเข้ามา แล้วมันไม่มีผนังไม่มีอะไรไปกั้นมันก็พังไปเรื่อยๆจนกว้างอย่างนี้...

แรงกัดเซาะของสายน้ำยังทำให้พื้นที่หมู่บ้านซึ่งเดิมมีต้นพิกุลอยู่เรียงรายถูกน้ำกัดเซาะล้มลงพร้อมตลิ่ง ดังผู้อาวุโสท่านหนึ่งที่มีอายุกว่า 70 ปี เล่าว่า

...ตะกอนมีตมพิกุล หน้าบ้านมีต้นพิกุลหลายต้น แบบเขาว่าเป็นวัดร้างที่บ้านที่ฉันอยู่นะ ฉันทกเกิดไม่ทันวัดร้างเดิมอย่างว่ามีต้นพิกุลที่นี้ตลิ่งมันพังเรื่อยมาต้นพิกุลก็ลงน้ำไป...

นอกจากนั้นในบางปีที่มีน้ำหลากลงมามากประกอบกับฝนชุกก็จะประสบกับภาวะน้ำท่วมอยู่เนืองๆ บ่อยครั้งที่ส่งผลให้ไร่นาเสียหายไม่ได้ผลผลิต แต่ในขณะเดียวกันหลังฤดูน้ำลด พื้นที่นาหรือที่เพาะปลูกก็จะมีความอุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกได้ผลดีโดยไม่ต้องอาศัยปุ๋ย

ถาม : สมัยก่อนทำนาครั้งคะ

ตอบ : สมัยแรกมาก็เดียวก็ปีละหน ปีละครั้ง เพราะว่าเขื่อนเจ้าพระยายังไม่มี น้ำจะท่วมทุกปี จะทำได้แต่ปีละครั้ง อีกอย่างหนึ่งพอเขาเรียกว่าหัวน้ำลด พอน้ำแห้งแล้ว ก็เขาก็ทำไถ่พวกพืชล้มลุก ได้พวกแดงโม แดงกวา อะไรกิน สมัยนั้นปุ๋ยไม่ค่อยได้

ใช้นะ มันถึงปึกเปลี่ยนหน้าดิน พอหัวน้ำลดก็ทำกินให้ทันยางดินละก็ อะไรๆมัน
ก็ได้กินทั้งนั้น ...

ภายใต้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เอื้ออำนวยเช่นนี้ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงหาเลี้ยงชีพ
ด้วยการทำนา และการจับสัตว์น้ำเป็นอาหาร โดยมีการจัดสรรพื้นที่ในการทำนาและพื้นที่ของการ
อยู่อาศัยโดยจัดให้พื้นที่อยู่อาศัยอยู่ติดกับแหล่งน้ำ เพื่อประโยชน์ในการใช้น้ำในการอุปโภค
บริโภค บ้านเรือนจึงตั้งอยู่ริมแม่น้ำ และในเขตแดนของพื้นที่บ้านอยู่อาศัยซึ่งเป็นที่ดอนมีการปลูก
พืชสวนครัว ไม้ผล เพื่อการบริโภคในครัวเรือน ส่วนพื้นที่ลุ่มก็จะจัดเป็นที่นา ปลูกข้าว

ถาม : สมัยก่อนทำนาก็ นาอยู่ติดบ้านมัยคะ หรือว่าอยู่ที่อื่น

ตอบ : นามันก็มีอยู่พื้นที่เดียวกับบ้านเนี่ย ตัดเป็นพื้นบ้านชะครั่ง ทำนาชะครั่งหนึ่ง ช้างหลังก็ทำนา
บ้าน เก่านะนะ

ถาม : เอ๊ะ! แล้วคนอยู่กันยังไ้คะเนี่ยบ้าน บ้านอยู่นี้นาล้อมรอบเลยรึ

ตอบ : ไม่ได้ล้อมนะ ตัดเป็นตอนไปเลย อย่างของเราอยู่ชายน้อยอย่างนี้ละ ตัดเป็นตอนไปเลย แถบ
โน้น ทำนา แถบนั้นเป็นบ้านไปเลย ปลูกผลไม้มังอะไรมั่งยังงั้นนะ ปลูกพวกละมุด มะนาว
มะกรูด อะไรอย่างนั้นนะ ตัดตอนไปเลยพื้นมันมัน 13 ไร่ ที่อยู่ติดทำนาชะครั่ง เอาไว้ทำสวน
ชะครั่งที่บ้านด้วย

ถาม : อ้อ! แล้วนากับบ้านก็ติดกันเลย

ตอบ : ติด ยังงั้นก็ติดกัน ยังงั้นทำนา แถบนี้ปลูกนี้

ถาม : อ้อ! นี่นาคือบ้านแล้วสวนก็อยู่อย่างงี้ อ้อ!

ตอบ : ก็ปลูกต้นไม้ชิตก็ทำยังงั้น แถบสวนก็แถบตอน แถบนาก็เอาลงแถบลุ่ม

มิติที่ 2 ทุนภูมิปัญญา

ทุนภูมิปัญญา คือ ระบบความรู้ของชุมชนหมู่บ้าน ได้แก่ ระบบความคิดความเชื่อใน
การให้ความหมาย ความสำคัญ หรือคุณค่ากับสิ่งต่างๆ รวมทั้งการให้ความสำคัญกับ ความมุง
หมายในการดำเนินชีวิตที่มีการผลิตและแพร่กระจายในหมู่บ้าน โดยระบบความรู้จะเป็นตัว
อธิบาย ถึงความแตกต่างของสรรพสิ่งพร้อมทั้งเป็นกฎเกณฑ์สำคัญในการกำกับการจัดกระทำ
ดำเนินการต่างๆในชุมชน สาระสำคัญในส่วนนี้อยู่ที่การสืบค้นให้เห็นถึง ระบบความรู้ของชุมชนหมู่
บ้านในฐานะเป็นกฎเกณฑ์สำคัญในการเข้าไปกำหนดความหมาย ความสำคัญให้กับสิ่งต่างๆ
และด้วยความหมายและความสำคัญที่ให้กับสรรพสิ่งก็จะเข้าไปกำหนดพฤติกรรมกระทำของ
มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในชุมชน ซึ่งสามารถสืบค้นให้เห็นถึงระบบความรู้เหล่านี้ได้จากกิจกรรมสำคัญ

ในการดำรงชีพ คือ การทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ การพักผ่อนหย่อนใจ และการสร้างระบบการเรียนรู้เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไปสู่คนรุ่นหลัง

การทำมาหากิน

จากสภาพพื้นฐานทางธรรมชาติแวดล้อมดังกล่าวแล้วในส่วนของทุนพื้นฐานทางทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการผลิตและการบริโภคในครัวเรือนซึ่งสืบค้นย้อนไปพบว่าชาวบ้านมีอาชีพหลักในการทำนาและเมื่อว่างจากการทำนาก็จะใช้เวลาในการจับสัตว์น้ำ ปลุกพืชผักไม้ผลตลอดจนการทำเครื่องใช้ไม้สอย จักรสานต่างๆ โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือการสร้างความมั่นคงในการบริโภคให้กับครัวเรือน โดยการดำเนินกิจกรรมการผลิตเหล่านี้จะสะท้อนให้เห็นถึงระบบความรู้ ความเข้าใจในธรรมชาติตลอดจนความรู้ในการประสานส่วนต่างๆจากธรรมชาติเพื่อประโยชน์ในการผลิตและการบริโภคที่สะท้อนออกมาในรูปของการทำมาหากิน การทำมาหากินของคนในพื้นที่จึงเป็นไปในลักษณะของการผลิตเพื่อให้ได้มาซึ่งความมั่นคงในการบริโภค อาชีพหลักจึงอยู่ที่ การทำนา ทำสวน และการจับสัตว์น้ำ รวมทั้งการผลิตรูปแบบอื่นๆ เช่น การปลูกผัก ทำสวนไม้ผล จักรสาน อุปกรณ์ต่างๆ ตามความถนัดหรือความสนใจ

การทำนา

การทำนาสมัยก่อนต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นสำคัญดังคำบอกเล่าที่ว่า “ สมัยก่อนตอนเขื่อนเจ้าพระยายังไม่เกิดต้องฝากชีวิตไว้กับเบื่องบนโนนละ ฝนตก ก็ได้ ” ดังนั้นการที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้จำเป็นต้องเรียนรู้สภาพของธรรมชาติเพื่อปรับใช้ในการทำมาหากินเพื่อดำรงชีวิต

การทำนาอาศัยแรงงานคนและสัตว์ คือ ควาย เป็นหลัก โดยใช้ควายในการเตรียมแปลงนา โดยเริ่มจากการ ไถตะ เพื่อพลิกดินให้หญ้าที่มีอยู่ในพื้นดินตาย จากนั้นไถแปร เป็นการไถในแนวขวางเพื่อเป็นการทอนดินก้อนใหญ่ให้เล็กลง เมื่อเตรียมดินด้วยการไถเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็หว่านเมล็ดพันธุ์ แล้วจึงไถกลบอีกรอบหนึ่ง จากนั้นก็รอฝนและดูแลปิดคันนาเพื่อขังน้ำไว้หล่อเลี้ยงให้ต้นข้าวเติบโต ด้วยการทำนาในลักษณะนี้ ผลผลิตจากนาจึงขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีว่าจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ และปริมาณของน้ำฝนก็มีผลอย่างมากในการผลิตในรูปของการทำนา

ถาม : แล้วสมัยพ่อแม่เราทำนากันอย่างไร

ตอบ : เขาใช้ควายครับ ไถตะ เทียวก่อน หญ้ามันจะตาย แล้วไถแปรขวางๆ ให้ดินก้อนใหญ่มันแตก พอไถเสร็จก็เอาข้าวหว่าน บนดินแล้วไถกลบ พอไถกลบก็น้ำให้ข้าวขึ้น ต้องรอฝน ถ้าฝนตกดีข้าวก็ดี ถ้าฝนไม่ตกไปเดือนกว่าข้าวจะขึ้นบางแม่ทำมายังงั้น

การลงแปลงนา พื้นที่ดินในนามีลักษณะไม่เรียบเสมอกัน ต้องอาศัยการไถ คราดให้เรียบหรือใช้จอบค่อยๆเกลี่ยวันละเล็กละน้อยตรงไหนที่พื้นที่ลาดเอียงต้ำน้ำก็จะขังมากก็ต้องศึกษาและสังเกตและมีการปรับทิศทางการจ่ายน้ำเข้าออกจากนา และในแปลงนาที่มีพื้นที่สูงต่ำก็จะมี การปรับการใช้พันธุ์ข้าวผสมกัน เพื่อให้เข้ากับธรรมชาติของพื้นที่ และเป็นการผ่อนแรงในการทำนาที่สามารถทยอยทำได้

...สมัยก่อนมีควายอย่างเดียวไม่มีรถไถ ก็ใช้จอบค่อยๆเขี่ยวันละเล็กละน้อย จะทำขึ้นตรงนี้มันเอียงกว่านะ น้ำมันก็ไปตกตรงนี้มากกว่า ตรงนี้ลึกกว่าก็จะเปลี่ยนทางเข้า และถ้าแปลงนี้ลึกถ้าต้นข้าวพันธุ์นี้ไม่พื้ น้ำ ตรงนี้น้ำตื้น เขาจะใช้ 2 พันธุ์แล้ว และเริ่มแบ่งซอยนูนซอยนี้เป็นร่องๆไป พอใช้ 2 พันธุ์ก็ทำไม่พร้อมกันแล้ว ไม่เหนียวด้วยทยอยทำ...

สำหรับการวิดน้ำเข้านาในพื้นที่นี้อาศัยขั้วรู ที่ทำจากปืบนามาต่อกันแล้วทำด้ามวิดน้ำใส่หัวคันนาโดยอาศัยแรงคนและให้ความลาดเอียงของพื้นที่และแรงดันของน้ำดันน้ำไปจนเต็มพื้นนา

การเก็บเกี่ยวนั้นต้องมีการเตรียมลานเพื่อนำข้าวที่เกี่ยวได้มาสูบรวมเพื่อนวดข้าว โดยการทำลานนี้อาศัยขี้ควายผสมดินเหนียวเพื่อให้ดินเรียบ ข้าวที่เก็บเกี่ยวแล้วจะถูกลำมากองสุ่มบนลานและอาศัยควายย่ำเดินวนจนกว่าเมล็ดข้าวจะหลุดจากต้น และด้วยการเตรียมลานเช่นนี้เมล็ดข้าวจะไม่จมดินหายไป

การทำนาสมัยก่อนไม่จัดว่าเป็นเรื่องส่วนตัวแต่เป็นกิจกรรมที่ต้องจัดกระทำร่วมกันของชาวนา ด้วยการลงแขก ไม่ว่าจะเป็นการลงแขกเกี่ยวข้าว หรือการร่วมแรงกันในการขนข้าวขึ้นลาน โดยกิจกรรมเหล่านี้ดำเนินไปพร้อมกับการกำหนดให้เป็นเทศกาล หรือประเพณีพื้นบ้าน การดำเนินกิจกรรมต่างๆร่วมกันเป็นหมู่คณะพร้อมกับการจัดกิจกรรมรื่นเริงประกอบด้วยการทำให้นานาที่เป็นงานหนักถูกแปรสภาพไปเป็นเรื่องของการสมาคม และเป็นช่วงของการพบปะสังสรรค์ ทำให้การทำนาแม้จะเป็นงานหนักกลายเป็นเรื่องของความสนุกสนานเพลิดเพลินไป

ในยุคนี้ข้าวเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกครัวเรือนต้องมีเก็บไว้ใช้บริโภคเนื่องจากในช่วงนี้ไม่มีการซื้อข้าวกินทุกบ้านต้องทำนาเก็บเกี่ยวข้าวใส่ยุ้งไว้ เพื่อใช้ในการบริโภคและการเลี้ยงสัตว์ในครัวเรือน

...ข้าว ทุกคนต้องมียุ้งข้าวเก็บไว้ ใช้สีกินเอง สมัยนั้นไม่ได้ซื้อข้าวกิน คือทำแล้วส่วนใหญ่จะใส่ยุ้งไว้ ใส่กระป๋องซึ่งสานจากไม้ไผ่เป็นลูกโตๆจะเก็บได้ประมาณ 30 ถัง ขึ้นไป ก็จะมีเลยว่ามีปีหนึ่งจะกินข้าวก็ถึงก็จะเก็บข้าวเปลือกไว้ แล้วทยอยไปสี แล้วสมัยนั้นมีการเลี้ยงสัตว์หมูไก่ ก็เก็บรำ ข้าวเปลือกไว้เลี้ยง...

จะเห็นได้ว่านอกจากความรู้ในการผลิตแล้วชาวนาในสมัยนั้นยังมีความรู้เกี่ยวกับการคิดคำนวณเพื่อเก็บสำรองข้าวไว้ใช้ในการบริโภคในครัวเรือนให้เพียงพอทั้งในส่วนของสมาชิกในครอบครัวและสัตว์เลี้ยง

การทำนานอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของชุมชนแล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจในความจำกัดของมนุษย์ในการดำรงอยู่ในธรรมชาติ ดังนั้นการดำเนินการต่างๆ จึงมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป อาศัยความเพียรและมานะอดทน ไม่ว่าจะเป็นการวิดน้ำเข้านาโดยอาศัยขังรู การปรับพื้นดินโดยใช้จอบ หรือแม้แต่การนวดข้าวที่อาศัยการลงแรงปฏิบัติ ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัตินี้อาจปรากฏชัดเจนให้เห็นและสัมผัสได้ในการมีผลผลิตไว้ใช้บริโภค ขณะเดียวกัน การปฏิบัติเช่นนี้ยังก่อให้เกิดทักษะความรู้ขึ้นโดยไม่รู้ตัว

การทำสวน

การทำสวนจัดทำในที่ดอน ซึ่งได้แก่พื้นที่ติดบ้านที่อยู่อาศัย หรือตามหัวไร่ปลายนา การเพาะปลูกในส่วนนี้ได้แก่ การปลูกพืชผักสวนครัว เช่น ถั่ว แตง บวบ ข้าวโพด แตงกวา ซึ่งสามารถเก็บเกี่ยวได้ในระยะเวลา 2 เดือน ซึ่งถือว่าเป็นการผลิตเสริมสำหรับใช้ในการบริโภคประจำวัน ส่วนสวนไม้ผลที่ปลูกในบริเวณบ้าน ได้แก่ ส้มจุก มะปราง มะม่วง มะกรูด มะนาว ฯลฯ การผลิตในส่วนนี้มีผลผลิตหลักที่สะท้อนความมั่งคั่งหรือความมั่นคงในการบริโภค แต่เป็นผลผลิตที่ช่วยเสริมในการเกาะเกียวยึดโยงเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน หรือครัวเรือนในชุมชน ผลผลิตที่ผลิตได้ในส่วนนี้จึงถูกแจกจ่ายให้กันกินในหมู่บ้าน มิตร

การจับสัตว์น้ำ

พื้นที่ในชุมชนแห่งนี้ในสมัยก่อนจัดได้ว่าเป็นที่มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ จนได้ชื่อว่า เป็นบ้านหนองเมืองน้ำ ผักปลาหากินได้ง่าย เนื่องจากมีอยู่ชุกชุม

...ตามสิงห์ อ่างทอง นี่มันเป็นบ้านหนองเมืองน้ำเลยนะ เมื่อก่อนนี้เรียกว่า หนองกียะอะ ผักปลาเนี่ย ใ้อโฮ ! หากินง่าย หน้าท่าเนี่ยมือเปล่า เนี่ยจับกินได้ เมื่อก่อนนี้ใ้อัย มันชุมเหลือเกิน กุ้งปลานะ นอกหลังบ้านออกไปเขาเรียกว่าหนอง ...

...พูดถึงว่าเมื่อก่อน จังหวัดอ่างทองนี่เป็นคู่ข้าว อยู่น้ำจริงๆ ...

...เรียกว่าวันๆ การครองชีพอย่างเมื่อก่อนนี้เรียกว่า ปลาหากินได้ชะอย่างนี้ อย่างอื่นมันก้อทุนไปได้หมดนะเนอะ หลังออกไปเนี่ยมันมี 2 หนองติดกัน เขาเรียกกลุ่มนอกกลุ่มใน ทั้งตะปีไม่มีแห้ง ...

การจับสัตว์น้ำทำได้โดยวิธีการง่ายๆ เช่นการตีต่ง คือการใช้ไม้สานแล้วยกคันนากัน เอาไม้สานตีน้ำไล่ปลาเข้าก็สามารถจับปลาได้ ความซุกซมของปลาสามารถสะท้อนให้เห็นได้จากการบอกเล่าของผู้เฒ่าที่ว่า “...ปลาช่อน มันไม่กินหอยทาก กินเฉพาะตัวเท่านั้น เพราะมีหนองติดกันอยู่ 2 ฟากข้าง ไม่แห้งทั้งตะปี ปลาช่อน ...”

การผลิตอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ

การผลิตอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ในหมู่บ้าน สัมพันธ์โดยตรงกับลักษณะของการผลิต จะเห็นได้ว่า อุปกรณ์สำคัญที่ใช้ในการผลิตหลัก คือ การทำนา ซึ่งนอกจากจะต้องอาศัยไถ แยก ตลอดจนเกี่ยวน มักจะซื้อ-ขายจากนอกหมู่บ้าน อุปกรณ์สำคัญที่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของคนในหมู่บ้านนี้ได้แก่ ช้าง ที่เป็อุปกรณ์ใช้สำหรับชักน้ำเข้านา และไม้ไผ่สานสำหรับการตีต่งจับปลา ซึ่งเป็นอุปกรณ์ง่ายสามารถผลิตได้จากวัตถุดิบภายในบ้าน ส่วนอุปกรณ์พื้นบ้านอื่นเช่น ตะกร้า ตะแกรง กระบุง กระด้ง มีการจัดทำโดยผู้เฒ่าในบ้านโดยไม้ไผ่ซึ่งมีอยู่จำนวนมากในหมู่บ้าน

การดูแลสุขภาพ

การจัดการเรื่องสุขภาพสมัยก่อนอาศัยการดูแลตนเองด้วยการศึกษาจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าที่ใช้สมุนไพรและอาหารเป็นยา เช่น แกงส้มดอกแคแก้ไข้หัวลม ไข่บอระเพ็ดเป็นยาแก้โรคท้องร่วงในไก่ และไข่บอระเพ็ดเพื่อหย่านมในเด็ก นอกจากนั้นเนื่องจากการกินอยู่ในยุคสมัยนั้นเป็นการกินอยู่โดยอาศัยผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติที่อาศัยการปรุงแต่งน้อย และมีการออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอในรูปของการทำงานเกษตร ส่วนอาหารหลักจำพวกโปรตีนได้แก่ปลาชนิดต่างๆ โรคภัยไข้เจ็บที่มีในลักษณะพื้นๆก็มีการดูแลรักษาโดยอาศัยพืชสมุนไพร ส่วนการเจ็บไข้ที่มีลักษณะพิเศษก็จะต้องอาศัยหมอพื้นบ้านที่นอกจากจะใช้ยาสมุนไพรเป็นตัวรักษาแล้วยังประกอบเข้ากับคาถาอาคม การจับยาม และ การเข้ากันได้ในฐานะการอุปถัมภ์กันของผู้รักษาและผู้รับการรักษา ความรู้เกี่ยวกับรักษาพยาบาลจึงมิใช่เป็นเรื่องของสรีระร่างกายล้วนๆแต่มีส่วนของจิตวิญญาณเข้ามาร่วมด้วย ดังคำบอกเล่าของผู้เฒ่าคนหนึ่งที่เขาถึงภรรยาว่าได้ป่วยเป็นโรคชนิดหนึ่ง มีอาการนอนซม ไม่รู้สึกตัว และตามข้อมีลักษณะปองเป็นลูกเหี้ยมดอง ก็ได้อาศัยหมอบ้านได้รักษาให้ แต่การให้ได้มาซึ่งหมอมารักษานั้นต้องไปหาพระเพื่อผูกดวงว่าสมพงษ์อุปถัมภ์กับผู้ป่วยหรือไม่ แล้วจึงเดินทางไปหาหมอตามทิศที่พระกำหนด

...จนกระทั่งหายแล้วอะไรแล้ว แกมาเล่าให้เราฟังว่า แกรู้ตั้งแต่คนตามไข่ นั่งผินหน้าไปทางไหน คนไข่นี้เคยอุปถัมภ์กันไหม แกรู้ถึงอย่างนั้น อันนี้หมอบิราณเขารู้ถึงกระทั่งยังงั้นนะครับ...

สำหรับการคลอด หรือการทำคลอดนั้นเป็นเรื่องที่ต้องจัดการในครัวเรือน โดยการคลอดสมัยก่อน อาศัยหมอตำแยประจำบ้าน ซึ่งสามารถที่จะตาม หรือเรียกให้มาดูแลทำคลอดได้ทุกเวลา โดยทั่วไปก็มักจะอาศัยหมอตำแยที่อยู่ใกล้เป็นหลักเพื่อความสะดวกในการติดตามตัว และการเดินทาง

การเตรียมคลอดนั้นพ่อบ้านจะมีหน้าที่ ต้องตัดพินเตรียมไว้เพื่อให้ภรรยาอยู่ไฟ พร้อมกับทำยกพื้นหรือแคร่ให้ภรรยานอนอยู่ไฟ และนั่งหนุนหลังภรรยาเมื่อถึงเวลาคลอด ส่วนการดูแลภรยานั้นอาศัยญาติฝ่ายหญิงเข้ามาช่วยดูแลตั้งแต่การเตรียมคลอดและหลังคลอด โดยแม่สามี หรือแม่ภรรยาจะช่วยในการเลี้ยงดูทารกแรกเกิด ขึ้นอยู่กับการปลูกเรือนอยู่ในบ้านของฝ่ายใด

ส่วนหมอตำแยต้องเตรียมไม้รวกสำหรับตัดสายรก ด้ายผูกสายรก สำหรับการตอบแทนหมอตำแยนั้นมีเพียงเงินค่ายกครูดอกไม้รูปเทียนเท่านั้น

...ไอ้เรื่องหมอตำแย คนโบราณเขาถือนะลูก ไอ้เราจะให้เป็นสินน้ำใจ เขาให้ทีหลัง ค่าน้ำมนต์ ค่านั่นเขาจะมี นั่นมันจะเป็น 6 สลึง หรือ 3 บาทก็ไม่รู้ เมื่อก่อนคนโบราณค่าหมอตำแยมันไม่แพง ไอ้เราจะสมนาบุญคุณกันแล้วนี่มันอีกเรื่องหนึ่ง เขาไม่แพง มากกว่านั้นเขาก็ไม่เอา คนโบราณเขาถือ แค่อธิษฐาน หรือ 3 บาทเท่านั้น ดอกไม้รูปเทียน...

การดำเนินการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านในยุคหนึ่ง ว่าแม้จะมีเงินตราเข้ามาเกี่ยวข้องแต่เงินตราก็มิได้ถูกจัดให้มีคุณค่าความสำคัญเท่ากับการดำรงอยู่ร่วมกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ความรู้ที่สะท้อนออกในการพักผ่อนหย่อนใจ

การพักผ่อนหย่อนใจในสมัยก่อนมีแต่เทศกาลงานวัด ที่มีการเล่นลิเกเป็นการละเล่นสำคัญและในพื้นที่บ้านแห่งนี้ ความรู้ที่มีการสืบทอดในวงษ์สกุลคือ การแสดงลิเก ซึ่งถือว่าเป็นการละเล่นของผู้มีความรู้ โดยผู้ที่จะสามารถแสดงลิเกได้ต้องผ่านการศึกษาภาคบังคับแล้ว ซึ่งประมาณอายุในราว 15 ปีขึ้นไป คือต้องรู้จักการใช้ภาษา และความแตกต่างของภาษาที่ใช้กับบุคคลต่างๆ โดยผู้ที่สามารถฝึกฝนลิเกได้นั้นนอกจากจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับราชาศัพท์แล้วต้องมีใจรัก เนื่องจากการฝึกฝนในสมัยนั้นอาศัยการแนะนำสั่งสอนจากครู ที่ศิษย์เองต้องจดจำสังเกตจากการปฏิบัติจริง โดยการฝึกหัดลิเกนี้ต้องฝึกทั้งในส่วนของการร้องควบคู่กับการรำ การฝึกหัดก่อนที่จะสามารถออกแสดงได้นั้นต้องอาศัยการฝึกฝนเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 3 เดือน คือต้องฝึกหัดจนสามารถเต้นได้ คือสามารถร้องสด ได้ โดยผู้ที่สามารถเป็นลิเกที่มีความสามารถได้นั้น ต้องอาศัยปฏิภาณและไหวพริบ

การฝึกสอนลิเกนี้ไม่สามารถเรียนรู้ได้จากตำราแต่จำเป็นต้องอาศัยการเรียนรู้ด้วยตา ด้วยการสั่งสอนของครูตั้งแต่การจับมือ จัดท่าทาง

...โดยมากจะใช้ครูสั่งครูสอน ครูแนะครูนำ สำหรับตำรามันมีเหมือนกัน แต่ว่าเราไปอ่านในหนังสือแล้วมันไม่เหมือนเห็นด้วยตา ครูสั่งครูสอนเขาจะจับมือ มือจะต้องยกกระดบอย่างนั้น อย่างนี้ เขาก็ต้องก้าวเท่านั้นก่อน เท่านั้นก่อน...

ลิเกจะสามารถเล่นได้ต้องมีสมาชิกจำนวนหนึ่ง อย่างน้อยก็ให้เพียงพอกับตัวละครในท้องเรื่องที่จะเล่น อย่างน้อยต้องมีนาง 2 ผู้ชาย 8

ในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านแห่งนี้ มีบ้านตระกูลลิเกที่เป็นโต้โผใหญ่ มีงานซุกโดยในช่วงหน้างานลิเกดัง เดือน 4 เดือน 5 จะมีงานมากจนแทบไม่มีวันว่าง และต้องเดินทางไปเปิดการแสดงในพื้นที่ต่างๆ บางครั้งไปไกลข้ามจังหวัด เช่น นครสวรรค์ สุพรรณบุรี เป็นต้น

...คืออย่างเมื่อก่อนนี้ ลิเกดังๆนี้ เดือน 4 เดือน 5 นี้จะมีวันว่างก็ไม่กี่คืน แรมเจ็ดๆนี้ นอกะนั้นเต็มเดือน...

ชุมชนแห่งนี้มีความรู้เกี่ยวกับการใช้คำและภาษาซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเป็นพื้นที่ที่ภาษาหนังสือเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน แต่ภาษาหนังสือนั้นยังไม่มีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิตหลักในชีวิตประจำวัน แต่ได้สอดแทรกเข้ามาในพื้นที่ของการละเล่น หรือกิจกรรมบันเทิงพื้นบ้านที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมพื้นบ้านที่สืบทอดในชุมชนแห่งนี้

ระบบการเรียนรู้เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไปสู่คนรุ่นหลัง

ระบบความรู้ที่สะท้อนออกมาในการจัดกระทำดำเนินการในกิจกรรมต่างๆล้วนแสดงให้เห็นถึงระบบการเรียนรู้และการสืบทอดความรู้ที่อาศัยการอบรมสั่งสอนผ่านการฝึกฝนสังเกตและการปฏิบัติจริง ไม่ว่าจะเป็นการฝึกฝนเรียนรู้เรื่องการทำนาที่ต้องเรียนรู้ผ่านการลงนา ที่ไม่มีตำราใดหรือห้องเรียนใดที่จะมีประสิทธิภาพเท่าพื้นนา หรือแม้แต่การสืบทอดความรู้เรื่องการดูแลรักษาสุขภาพผู้ที่จะมีความรู้เช่นนี้ได้ต้องเฝ้าติดตามช่วยเหลือเป็นผู้ช่วยแก้หมอใหญ่ก่อนจากนั้นจึงฝึกฝนทักษะจากการติดตามเป็นลูกมือช่วยหมอใหญ่ และจะสามารถมีความรู้ในการรักษาคนได้ ก็ต้องผ่านการรับรองจากหมอครูที่ผู้สนใจศึกษานั้นติดตาม เช่นเดียวกับการฝึกหัดลิเกที่ไม่สามารถทำได้ผ่านการเรียนรู้จากตำราแต่ต้องผ่านการสังเกตจดจำจากการกระทำและบอกเล่าของครู หรือรุ่นพี่ ซึ่งเป็นระบบการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการฝึกฝนปฏิบัติจริง

มิติที่ 3 ทนทางสังคม

ภายใต้กฎเกณฑ์ธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์สามารถเรียนรู้ร่วมกันและสามารถลดความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากภัยธรรมชาติได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเป็นไปเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับการดำรงชีพภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

ระบบความรู้เกี่ยวกับการลดข้อจำกัดในการดำรงอยู่ในธรรมชาติเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพ ถูกสะท้อนออกมาในรูปของการจัดการหรือการกำหนดระเบียบ กฎเกณฑ์ในการจัดกระทำดำเนินการต่างๆ ตั้งแต่ การกำหนดรูปแบบการดำรงอยู่ร่วมกันในระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ระบบการแลกเปลี่ยน และระบบการถือถือผลประโยชน์ร่วมกัน

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน

นับเนื่องแต่มีการอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเขตพื้นที่ชายน้ำเจ้าพระยาแห่งนี้เมื่อสืบค้นย้อนไป พบว่า เริ่มจากการย้ายข้ามฝั่งแม่น้ำมาของครอบครัวหนึ่งโดยเข้ามาขอซื้อที่ดินที่เดิมเป็นบริเวณของวัดร้าง และเมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ก็มีการขยายพื้นที่และสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้น จนเป็นชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งสมาชิกในชุมชนหมู่บ้านนี้ก็จัดได้ว่าเป็นเครือญาติ ระบบเครือญาติจึงถูกกำหนดขึ้นเพื่อเป็นฐานในการสร้างระบบความสัมพันธ์ และเป็นฐานเบื้องต้นในการติดต่อสัมพันธ์ ร้องขอ เกื้อกูล ฯลฯ ในการร่วมจัดกระทำดำเนินการกิจกรรมต่างๆ การกำหนดเช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นในการจัดกิจกรรมดำเนินการต่างๆ ที่มักเป็นไปในลักษณะที่เอื้อ หรือเกื้อกูลตลอดจนก็พึ่งพากันในหมู่เครือญาติก่อนที่จะขยายวงไปยังกลุ่มอื่นๆ เช่น การแลกเปลี่ยนผลผลิตกับบุคคลอื่นจะสามารถกระทำได้ต่อเมื่อได้มีการกันผลผลิตให้เพียงพอกับส่วนที่จำเป็นสำหรับการบริโภคในครัวเรือนแล้วเท่านั้น และเมื่อมีผลผลิตจำนวนมากเหลือจากการบริโภคในครัวเรือนแล้วจึงมีการนำออกแจกจ่ายให้กับหมู่ญาติมิตร

ก้อ น้อยนะ ตะกอนน้อยไม่ค่อยทำสวนกัน ทำกันไม่เป็นก้อจะปลูกกล้วยอ้อยกันกินธรรมดา ฝรั่งมะเฟือง มีแต่แบ่งกันกิน ไม่มี คือ ให้กันไป บ้านโน้นไม่มีกิน ก็เอาไป บ้านนี้ไม่มีกินก็เอาไป ไม่ได้ ไม่ได้ซื้อขายกัน จะมาซื้อขายก็ช่วงหลัง...

นอกจากนั้นการนับเนื่องกันเป็นญาติยังมีความคาดหวังที่เกิดขึ้นจากการนับถือกันเป็นญาติว่าจะต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ช่วยเหลือกัน

ถาม : ญาติกันนี้มันต่างจากคนอื่นยังไ้

ตอบ : มันก็!

ถาม : ถ้อยยังไ

ตอบ : เานับถือกันว่าเราเป็นญาติกัน นี่เราก็มีอะไร
เราไม่โกหกอะไรกัน มีอะไรก็แบ่งกันกิน

ถาม : ต้องช่วยเหลือกัน

ตอบ : ช่วยเหลือกัน อย่างเพื่อนบ้านไม่มีอะไรกิน
เราก็ให้ เรามีเราก็ให้เขาไปเขามีเขาก็ให้เรา มา ที่เรา
ไม่มี ก็ให้กันไป รักกัน สนทนกันเหมือนยังกะพี่น้องเหมือนกัน

ตอบ ไม่ใช่เลย หลังบ้านเขาหากิน ปลาไม่อดนะบ้านนี้
เค้าหาได้เค้าก็ให้เรื่อย คนนี้ส่งคนนั้นมั่ง ก็ไม่ใช่ใคร
ญาติ ๆ กัน

ระบบการแลกเปลี่ยน

การแลกเปลี่ยนสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับข้อจำกัดของมนุษย์ที่ต้องดำรงอยู่และพึงพาธรรมชาติในการผลิต เช่นการทำนา การทำสวน การจับสัตว์น้ำ ที่มีโอกาสที่จะประสบภาวะเร่งด่วนที่ต้องการระดมแรงงานในการหว่านไถ หรือเก็บเกี่ยวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ หรือภาวะน้ำแล้ง ฝนแล้ง อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผลผลิตไม่ได้ตามเป้าหมาย หรือไม่เพียงพอต่อการบริโภค ระบบการแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างความมั่นคงในการบริโภคให้กับผู้ประสบปัญหาหรือภัยธรรมชาตินี้ถูกสะท้อนออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน ในการแลกเปลี่ยนแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิต

การแลกเปลี่ยนแรงงาน เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างครัวเรือนเพื่อช่วยให้การดำเนินกิจกรรมการผลิตสามารถเป็นไปได้ในกรณีที่มีความจำเป็นเร่งด่วนแต่แรงงานในครัวเรือนไม่เพียงพอสามารถใช้แรงงานนอกครัวเรือนในชุมชนเข้ามาช่วยเสริมในการผลิต เช่น การเอาแรงในการทำนา ตั้งแต่การหว่านไถ การเก็บเกี่ยว ฯลฯ รวมทั้งการเอาแรงในการสร้างบ้านเรือน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ไม่สามารถดำเนินการได้โดยลำพัง

การแลกเปลี่ยนแรงงานจึงเป็นเสมือนการสร้างแหล่งแรงงานสำรองไว้สำหรับการดำเนินการในกิจกรรมต่างๆที่ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก หรือกิจกรรมที่ต้องการความรวดเร็ว เร่งด่วน

... การทำนาสมัยนั้น เป็นการช่วยกันระหว่างชาวนาด้วยกัน เป็นการลงแรงเรียกว่า ลงแขก ไม่ว่าจะเป็นการ เกี่ยวข้าว เอาข้าวเข้ามาในลาน ทุกอย่างช่วยกันหมดเลยจะเป็นการเอื้ออาทรกันระหว่างคนในหมู่บ้านแต่ละครอบครัว อย่างที่บ้านจะมี พ่อ กับแม่ที่ทำนา ก็จะไปเอาแรงกับเพื่อนบ้านอีก 2 คน ก็มาเป็น 4 คน

การแลกเปลี่ยนผลผลิต เนื่องจากการผลิตถูกกำหนดจากความต้องการบริโภคในครัวเรือน อันส่งผลให้การผลิตในครัวเรือนนั้นมีลักษณะหลากหลาย เช่น การทำนาปลูกข้าว ปลูกผัก ทำสวนไม้ผล หรือการปลูกฝ้ายไว้ทอเป็นเครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนการจัดทำอุปกรณ์เครื่องใช้ไม้สอยภายในบ้าน เช่น แอ็ก ไถ กระบุง ตะกร้า เครื่องจักสานต่างๆ ฯลฯ อันเป็นการผลิตสำคัญที่มีอยู่ในทุกครัวเรือน การจัดการผลผลิตที่ได้จากการผลิตนี้เป็นไปเพื่อสร้างความมั่นคงในการบริโภค คือเพียงพอและสอดคล้องกับความต้องการหรือความจำเป็นในการบริโภค และด้วยหลักการที่ให้ความสำคัญกับความมั่นคงในการบริโภคเช่นนี้ ผลผลิตจึงถูกปันส่วนเก็บรักษาไว้เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนก่อน ส่วนที่เหลือจากการกินไว้บริโภคแล้วจึงสามารถนำไปแลกเปลี่ยน เพื่อให้ได้ผลผลิตอื่นที่ไม่มีการผลิตในครัวเรือนมาใช้ในการบริโภค หรือแจกจ่ายเพื่อกระชับความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ หรือมิตรสหาย

การแลกเปลี่ยนผลผลิตมิได้เป็นไปเพียงเพื่อแลกหรือให้ได้มาซึ่งผลผลิตที่ครัวเรือนนั้นไม่สามารถผลิต หรือผลิตได้ไม่เพียงพอเท่านั้น แต่ยังเป็นระบบของการป้องกันความเสี่ยงที่เกิดจากภัยธรรมชาติโดยครัวเรือนที่ประสบภัยสามารถนำผลผลิตที่มีอยู่ไปขอแลกกับผลผลิตที่จำเป็นในการบริโภคได้ โดยการแลกเปลี่ยนนี้ปริมาณนั้นไม่ใช่ปัจจัยสำคัญแต่ให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือกันมากกว่า

...ก็แบบว่าเขาให้มาอย่างเจี๊ย ก็แล้วแต่เราจะให้เขา เขาไม่ได้กะเกณฑ์ ให้เท่าไรเขาก็เอาเท่านั้น ไ้อ้เราเห็นของของเขาแล้ว เราก็ต้องให้พอสมน้ำสมเนื้อ เราก็กะให้สมเนื้อสมน้ำ ของเขาแหละ เราบอกว่าไม่เอา เขาก็ขอ จะมาขอเฉยๆก็กลัวว่า ก็เลยเอาของมาให้ ดีกว่ามาขอเฉยๆ อันก็ตักให้ไป ...

นอกจากนั้นความแตกต่างของลักษณะทางกายภาพและสภาพธรรมชาติของพื้นที่ต่างๆ ยังส่งผลต่อการผลิตของชุมชนในพื้นที่ต่างๆ และด้วยความแตกต่างนี้ พื้นที่ของชุมชนจึงถูกแบ่งเป็นเขตพื้นที่การผลิตที่แตกต่างกัน เช่น เขตพื้นที่อำเภอลำทะเมนชัย เป็นพื้นที่ของข้าว ปลา อาหาร พืชผักต่างๆ ส่วนพื้นที่อำเภอสว่างหงส์ เป็นพื้นที่การผลิตแปรรูปผลไม้ เป็นต้น

...คืออย่างนี้ เมื่อก่อนนะลูก ไ้อ้บ้านเมืองแบบว่า เขาแบ่งภาค แบ่งกลุ่มนะ อย่างบ้านอำเภอสว่างหงส์ เป็นแหล่งผลิตแปรรูปผลไม้ ซื้อแปรรูปผลไม้บ้านเราก็ไปอำเภอสว่างหงส์ ทางนี้มีพวกข้าวปลาอาหารพวกผักหญ้า ปลาอะไรนี่ก็หาไปขายบ่อนโน้น แล้วเราอยากได้อะไรทางโน้น ของฝากทางโน้น ละก็แลกกันนะ

การแบ่งพื้นที่การผลิตเช่นนี้ ทำให้การแลกเปลี่ยนสามารถกระทำได้เมื่อมีการเดินทางติดต่อระหว่างพื้นที่ ซึ่งในระยะต่อมาได้มีการสร้างพื้นที่ในการผลานการผลิตที่หลากหลายเหล่านี้เข้าด้วยกันผ่านการสร้างพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด ที่เรียกว่า ตลาดนัด

ตลาดนัดเป็นพื้นที่ที่มีอยู่ดั้งเดิมโดยตลาดนัดที่ชุมชนแห่งนี้เข้าไปมีส่วนในการนำผลผลิตไปแลกเปลี่ยนได้แก่ ตลาดนัดวันพระหน้าวัดซึ่งอยู่ไม่ห่างจากหมู่บ้านและเป็นตลาดนัดที่มีอยู่ดั้งเดิม จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านอาวุโสก็พบว่า เป็นตลาดที่มีมาตั้งแต่จำความได้ สำหรับการนัดชุมนุมเพื่อแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างบ้านหรือชุมชนนั้นกำหนดให้มีเดือนละ 4 ครั้งคือทุกวันพระ

ถาม : คุณป้าชาตลาดสมัยก่อนอยู่ตรงไหน

ตอบ : ตั้งแต่ฉันเกิดมาเมื่อก่อนนี้อยู่หน้าวัดนี้เลย นี่มันพังหมดแล้ว หน้าวัดนี้เลย

ถาม : ตีตขายน้านี้เลยหรอ

ตอบ : ตรงมุมนี้เลย นี่เขาทำเขื่อนแล้ว เมื่อก่อนเป็นคัน นั่งขายกันเป็นแถว ตลาดนัดนะเดือนหนึ่งก็ 4 วัน

ถาม : เดือนหนึ่ง 4 วัน แล้วต่างคนต่างก็พายเรือมาขาย

ตอบ : หน้านี้ก็หาบมา รถไม่มี หาบมาขายกันตั้งขายกันเป็นแถว

ถาม : เดือนละ 4 วัน เป็นวันอะไรบ้างละคะ

ตอบ : เป็นวันพระที่เนี่ยนะ เป็นวันพระ ขึ้น 8 ค่ำ แล้วก็กลางเดือน แล้วก็ไปแรม 8 ค่ำ แล้วก็สิ้นเดือน

ถาม : แล้วคนที่มาซื้อเป็นใครคะ

ตอบ : เมื่อก่อนก็พวกบ้านลาด พวกอะไรทางโน้นนะมากันเยอะ ทางแควน้อยถ้าใครมีผักเขาก็มาขาย ถ้าใครไม่มีผักเขาก็มาซื้อเอาไปกิน เอากระบุงมาหาบกันไปกินนะขายได้

ระบบการเกื้อกูลประโยชน์ระหว่างกัน

ภายใต้พื้นฐานการผลิตที่มีการทำนาเป็นหลักในการสร้างความมั่นคงในการบริโภคให้กับครัวเรือน ดังนั้น ที่ดินสำหรับการทำนาจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต และเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงความมั่งคั่ง ของครัวเรือน อย่างไรก็ตามในครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินเพียงพอสำหรับการทำนาในพื้นที่บ้านแห่งนี้มีระบบให้ครัวเรือนที่ไม่มีที่นาสามารถอาศัยทำนาในพื้นที่ของครัวเรือนที่มีที่ดินมากได้ โดยมีข้อตกลงที่จะต้องให้ผลผลิตที่ผลิตได้จำนวนครึ่งหนึ่งแก่เจ้าของที่ดิน

ในแต่ละบ้านก็จะมีที่สำหรับการทำนา สำหรับบ้านที่ไม่มีที่นาก็จะใช้วิธีการทำนาแบ่งครึ่ง คืออาศัยที่นาของบ้านที่มีที่ดินมากเมื่อได้ผลผลิตก็แบ่งครึ่งหนึ่งให้กับเจ้าของที่ดิน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านท่านหนึ่งที่ได้เล่าถึงประสบการณ์การทำนาในฐานะชาวนาที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง

ถาม : สมัยก่อนทำนาปี

ตอบ : ปีละครั้ง

ถาม : แล้วสมัยคุณพ่อคุณแม่มีนาก็ไร

ตอบ : ไม่มีครับ

ถาม : แล้วเราทำนาที่ไหน

ตอบ : ก็เรียกว่าแบ่งครึ่งกับเขาที่แรกๆเลย

ถาม : เขาเรียกเช่าหรือเปล่า

ตอบ : ไม่เช่าครับ เขาแบ่งครึ่งเลยได้มานะ ถ้าได้เกวียนหนึ่ง เขาก็เอา 50 ถัง เรา 50 ถัง

ถาม : แล้วที่ดินของเขาหรือคะ

ตอบ : ที่ดินของเขาอาศัยเขาทำ

การปันส่วนผลผลิตลักษณะนี้ในยุคสมัยที่การผลิตเป็นไปเพื่อการบริโภคแล้วถือได้ว่าเป็นการเอื้อกูลให้กับครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินให้สามารถอาศัยทำการผลิตเพื่อยังชีพได้

ในสมัยนั้นการทำนามีลักษณะของนาฝน ดังนั้นจึงทำนาได้เพียงปีละหนึ่งครั้งเท่านั้น หากปีใดฝนตกต้องตามฤดูกาล และมีปริมาณพอเหมาะผลผลิตก็จะสมบูรณ์

ถาม : ทำนาสมัยก่อนลำบากกว่าเยอะเลยใช่มั้ยคะ

ตอบ : นั่นแหละนาปีน้ำฝน เคียวนี้นาเขามีเจ้าของแล้วตรงไหนจะเอาเขาเอาให้เลย ไม่รอฟ่น แล้ว จะตกก็ตกเขาทำทั้งตะปีเลย เมื่อก่อนปีทำหนเดียว

ถาม : ทำช่วงเดือนไหน ขยายจำได้มั้ยคะ

ตอบ : ก็เดือน 4 เดือน 5 เป็นเดือนที่ว่างไม่ทำอะไรเลย เกี้ยวข้าวเดือนอ้ายเดือนยี่ เดือน 3 เสร็จหมดแล้ว เดือน 4 เดือน 5 เข้าเดือน 6 ฝนมีเมื่อไหร่ก็เริ่มเอาควายตะไถไปรอฟ่น ถ้าฝนเบา ก็หว่านเทียวที่ 2 เรียกว่าแปร ถ้าฝนไม่มีเจ้าไหนไม่ถูกโชคก็แย

เจ้าไหนหว่านแล้วฝนตกก็ขึ้นเลย ก็ได้ดีเป็นบางนา ได้ทุกนาใครจะสวย ไม่สวย ทำกันมาลำบาก เล่าให้เด็กเดี๋ยวนีฟังแล้วก็เหมือนยังกับเรื่องโกหก ไม่เข้าใจต้องรุ่นเดียวกันนี้ เหลืออยู่ไม่กี่คนแล้ว

เมื่อได้ผลผลิตก็จะเก็บเข้ายุ้งฉางไว้สำหรับกินตลอดปี ในปีใดที่น้ำมากนาที่อยู่ในที่ลุ่มก็ประสบปัญหาน้ำท่วมนา ผลผลิตข้าวเสียหายไม่ได้ผล ส่วนนาที่อยู่ในที่ดอนก็จะได้ผลผลิตสมบูรณ์ ในปีที่มีปัญหาเช่นนี้ บ้านที่ประสบปัญหานาล่มก็จะมีการนำผลผลิตอื่น เช่น ปลา หอม กระเทียม เครื่องจักสาน ที่สามารถผลิตได้ไปแลกกับข้าว และมั่นใจว่าในบ้านที่ได้ผลผลิตสมบูรณ์นั้นจะมีผลผลิตที่มีผู้นำมาแลกอยู่แล้วก็จำเป็นต้องแลกข้าวให้ไป เนื่องจากเห็นใจในความยากลำบากและเป็นกติกากาที่ถูกกำหนดขึ้นในการอยู่ร่วมกันของชุมชน

...แบบไอบ้างที่เขาถือเอาพวกพริก หัวหอม กระเทียม มาขอข้าวกิน ไอบ่พวกที่น้ำมันเสีย บอก อ้าว แล้วไปถึงมาอย่างนี้ละ นาล่มหมดน้ำลงเสียหมดใจ

...แบบว่าข้าวทุ่งไหนล่ม ทุ่งนั้นต้องมาแล้ว บอกเมื่อก่อนที่นี้ก็เสียเหมือนกัน เราก็บอกเขาอะ บอกที่นี้ก็เสีย แต่มันมีที่ดอนมั่ง ก็ไม่เสียที่ดอน ที่ลุ่มมันเสีย เมื่อก่อนนาล่มได้ น้ำมันเยอะ ...

ระบบการเกื้อกูลนี้ยังเห็นได้ชัดเจนในการทำนาที่อาศัยความสมดุลของการเกื้อกูลกันของระบบนิเวศ เช่น การทำนาใช้แรงงานจาก วัว ควาย และใช้มูลวัว/ควายในการทำปุ๋ย หรือการใช้มูลควายในการพอกเพื่อทำลานข้าว ขณะเดียวกันคนก็ต้องดูแลเลี้ยงดูให้อาหาร

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในชุมชนหมู่บ้านกุลแก้ว นับแต่รัฐได้ดำเนินการโครงการสร้างเขื่อนชลประทานที่จังหวัดชัยนาทซึ่งมีผลต่อการจัดการน้ำในพื้นที่ต่างๆในเขตที่ราบภาคกลาง พร้อมกับการนำเข้าของวิทยาการความรู้และเทคโนโลยีการเกษตรแผนใหม่ที่อาศัยเครื่องจักรเครื่องกลและสารเคมีในการผลิต การดูแลสุขภาพด้วยวิทยาการทางการแพทย์ ตลอดจนการสร้างควมหมายและความสำคัญให้กับการศึกษาในระบบโรงเรียน ในฐานะเป็นวิชาความรู้สำคัญที่นำไปสู่การมีงานทำ หรือการมีอาชีพที่มั่นคงด้วยการรับราชการ

การให้ความหมายกับสิ่งต่างๆเหล่านี้ในฐานะกลไกการพัฒนาจึงเป็นกลไกสำคัญที่ถูกสร้างขึ้น และทรงอิทธิพลอำนาจในการย่อยสลายทุนของชุมชนที่มีอยู่เดิม และยังสามารถรองรับการดำเนินชีวิตและการจัดระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆในชุมชนได้อีกด้วย

การสืบค้นวิเคราะห์ในส่วนนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อเผยให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอันเกิดจากแนวนโยบายในการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทั้งในส่วนของกระบวนการเปลี่ยนแปลงระบบความรู้และความสัมพันธ์ของชุมชน ตลอดจนการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตการให้คุณค่าและการผลิตและการบริโภค

การเข้ามาของชลประทาน

หลังจากที่เขื่อนชัยนาทสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2499 การจัดการระบบน้ำได้ถูกจัดส่งเข้าสู่หมู่บ้านด้วยการจัดระบบคลองชลประทานที่มีการส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่เกษตรในชุมชน การเข้ามาของคลองชลประทานนี้ถูกทำให้เห็นถึงความสำคัญในรูปของประโยชน์ ที่มีต่อพื้นที่การเกษตรที่สามารถส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่เกษตรได้กว้างขวางและสามารถมีน้ำใช้ในการเกษตรได้ตลอดปีอันเป็นผลให้เกิดความมั่นคงในการดำเนินการผลิตด้านการเกษตรที่ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาน้ำฝนเพียงแหล่งเดียว ขณะเดียวกันเขื่อนชัยนาทยังทำหน้าที่กักกั้นน้ำเหนือที่จะไหลบ่าในฤดูน้ำหลากซึ่งช่วยทำให้น้ำจากแม่น้ำไม่ไหลท่วมประดังลงมามากซึ่งช่วยลดปริมาณน้ำที่จะส่งผลให้เกิดน้ำท่วมในพื้นที่นี้ได้ ประโยชน์ของการจัดการน้ำภายใต้ระบบการชลประทาน จึงปรากฏชัดเจนในด้านการเกษตรที่ช่วยให้มีน้ำใช้ในการเพาะปลูกทำให้สามารถทำนาได้ตลอดปี และขยายพื้นที่เพาะปลูกได้มากขึ้น ขณะเดียวกันก็ลดความเสียหายจากภาวะน้ำท่วมที่มักเกิดขึ้นเป็นประจำทุกปีในพื้นที่นี้ลง

การเข้ามาของเครื่องสูบน้ำ บ่อโยกและประปา

เมื่อคลองส่งน้ำชลประทานเข้ามาในพื้นที่เกษตรของหมู่บ้านส่งผลให้พื้นที่เกษตรที่ติดคลองชลประทานสามารถเปิดน้ำจากคลองชลประทานเข้านาได้แต่สำหรับพื้นที่เกษตรที่อยู่ห่างไปก็ยังคงต้องอาศัยน้ำจากน้ำฝน トラบจนกระทั่งมีการนำเอาเครื่องสูบน้ำเข้ามาในพื้นที่ช่วยให้สามารถดึงน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรได้ ทำให้การผลิตด้านการเกษตรมีปัจจัยที่เอื้ออำนวยมากขึ้น ความเสี่ยงและความเสียหายจากการเกษตรเนื่องจากการขาดน้ำในการผลิตก็ลดลงความสะดวกสบายในการให้น้ำมาใช้ในการเกษตรก็สะดวกสบายขึ้น

ถาม : สูบน้ำแล้วใช้มั้ยคะ

ตอบ : สูบน้ำได้ เดียวนี้ ๆ สูบน้ำตื่นท่าไปรดสวน ผังไ้ท่อ ไ้ท่อเป็นคอตตอน

ผังเอถึงหลังบ้านเลย ท่อเบ่อเร่อ ตื่นท่าหนักก็เอาเครื่องตั้งตื่นท่า สะดวก

ถาม : ก็สบายแล้ว

ตอบ : ก็ต้องสูบกันั้นอย่างนั้น หากว่าแล้งนะ หากฝนตกก็ไม่ต้อง

ในสมัยก่อนนั้นการตั้งบ้านเรือนของหมู่บ้านตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอาศัยน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาในการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน โดยการให้ได้มาซึ่งน้ำนี้ต้องอาศัยการตกและหาบเข้ามาบ้าน ในขณะที่บริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านนั้นตั้งอยู่ตรงโค้งของคู้่งน้ำที่ถูกระแสน้ำกระแทกและกัดเซาะตลิ่งคันดินทำให้ตลิ่งบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านสูงขึ้น การหาบน้ำจากท่าจึงยากลำบากเนื่องจากความสูงชันของตลิ่ง การเข้ามาของบ่อโยกและประปา จึงเป็นเทคโนโลยีที่สามารถช่วยลดความยากลำบากในการดำรงชีพของคนในหมู่บ้านลง

ถาม: สมัยก่อนมันเป็นยังไงคะ สมัยก่อนมันเป็นตลิ่งลงน้ำไปมันก็...

ตอบ : มันเป็นตลิ่งคล้าย ๆ ว่าลงไปยังเจ็ย บางหัวหลังมันชันนาต้องตาก ไม่งั้นขึ้นไม่ได้ ตัก

น้ำกินไม่ได้ กินน้ำตื่นท่านะ

ถาม : สมัยก่อนก็ใช้น้ำท่านี้ ต้องไปหาบมาหรือไง บ้านก็อยู่แถว ๆ นี้

ตอบ : จ๊ะ! กินน้ำตื่นท่าต้องไปหาบมา ลำบากรุ่นนั้นลำบากตักน้ำก็ไกล บางทีโน่นก็ลง ต้อง

ลงไปอีก แล้วมาป็นตลิ่งขึ้น หัวตลิ่งชัน จ๊ะ บ่อโยกนี้มันมีสมัยหลังนี้ พอเขามี

บ่อโยกก็สร้างบ่อโยกมั่ง เอาไว้ตักน้ำไว้ใช้ไม่ต้องลงตื่นท่า

ถาม : ปีไหนคะ ที่เขามีบ่อโยกนี้

ตอบ : โอ๊ย! แต่จำไม่ได้ หลายปีแล้วนา

การเข้ามาของความรู้ในการผลิต เทคโนโลยี การผลิต

การเข้ามาของเทคโนโลยีการผลิตรูปแบบใหม่ที่ถูกส่งผ่านทาง การเผยแพร่อำนาจการโดยหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่ให้ความสำคัญกับ เทคโนโลยี เครื่องจักรกลต่างๆที่สามารถลดแรงงานและเวลาในการผลิต ตั้งแต่การเข้ามาของรถไฟ รถเกี่ยวที่อาศัยเครื่องกลและน้ำมันแทนที่ใช้แรงงานจากสัตว์ ซึ่งส่งผลให้การดำเนินการเป็นไปได้อย่างสะดวกและรวดเร็วขึ้น แต่เนื่องจากเครื่องจักรกลต่างๆเป็นสิ่งที่ต้องนำเข้าจากภายนอกที่ต้องอาศัยการซื้อ การเช่า หรือการจ้างเพื่อนำเข้ามาใช้ได้ และด้วยการกำหนดเงื่อนไขให้การสามารถนำเทคโนโลยีใหม่มาใช้ได้ก็ต่อเมื่อมีทุนในรูปของตัวเงินในการผลิตทำให้ เงินกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมากกว่าแรงงานที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิตแบบเดิม

นอกจากเครื่องจักรกลแล้วการเข้ามาแนะนำและสาธิตวิธีการเกษตรแผนใหม่ของเจ้าหน้าที่เกษตรที่เข้ามาแนะนำการใช้ปุ๋ย และสารเคมีที่ช่วยในการป้องกันโรคพืช หรือการเร่งการเจริญเติบโตและการเพิ่มผลผลิตด้วยฮอร์โมนต่างๆ การให้ได้มาซึ่งสารต่างๆเหล่านี้เพื่อเพิ่มผลผลิตนั้นสามารถทำได้โดยอาศัยเงินทุนเป็นสำคัญเนื่องจากเป็นสิ่งที่ต้องนำเข้าจากภายนอก ด้วยปัจจัยเหล่านี้ ทุนเงินตราจึงกลายมาเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบการผลิต เป้าหมายการผลิตเปลี่ยนแปลงไปจากการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนไปสู่การผลิตเพื่อการค้าเพื่อให้ได้มาซึ่งเงินตราในการสร้างความมั่นคงและสะดวกสบายให้กับการดำรงชีวิต

ภายใต้ยุคสมัยแห่งทุนนิยมที่เข้าครอบงำการจัดกระทำดำเนินการต่างๆในรูปของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่ผลิตและแพร่เข้ามาในชุมชนในรูปของโครงสร้างพื้นฐาน ตั้งแต่การจัดระบบน้ำ โดยผ่านการสร้างเขื่อนชลประทานและคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่การเกษตร และการระบายน้ำออกผ่านคลองทิ้งน้ำ ทำให้น้ำใช้ในการเกษตรต้องพึ่งพาการปล่อยน้ำจากชลประทาน ขณะที่หนอง บึง คู คลองตามธรรมชาติถูกปิดกั้นจากแหล่งน้ำ เพื่อให้สามารถจัดการระบบน้ำ และปันส่วนน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพและด้วยการปิดกั้นนี้แหล่งน้ำธรรมชาติประเภท คู หนอง บึง จึงเหือดแห้งไป พร้อมกับที่อยู่อาศัยและแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำจืดในพื้นที่นี้ พันธุ์ปลา และความชุ่มชื้นของสัตว์น้ำก็ลดลง อย่างไรก็ตามแม้ว่าแหล่งน้ำธรรมชาติเหล่านี้จะลดลงแต่น้ำที่มาจากคลองชลประทานกลับมีไม่ขาดสายซึ่งช่วยให้ชาวนามีน้ำใช้ในการทำนาตลอดปี อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้พื้นที่นี้สามารถทำนาได้ตลอดปี แต่การที่จะสามารถทำนาได้ตลอดปีนั้นไม่สามารถทำได้ด้วยวิทยาการความรู้เดิม แต่ต้องอาศัยเทคนิควิทยาการที่ย่นย่อเวลาในการดำเนินการ ตั้งแต่การเตรียมดิน การเก็บเกี่ยวรวมทั้งพันธุ์ข้าวที่ต้องมีอายุการให้ผลผลิตที่รวดเร็ว และด้วยวิทยาการ และเทคโนโลยี เครื่องจักร เครื่องกลสมัยใหม่จึงกลายเป็นทางออกที่สามารถช่วยให้สามารถทำนาได้ตลอดปี แต่ในขณะเดียวกันการพึ่งพาเงินทุนก็เป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

การทำนาที่ใช้ระบบทุนเป็นปัจจัยในการดำเนินการนั้นมีให้พบเห็นในปัจจุบันและเงินทุนเข้าไปมีส่วนสำคัญในทุกขั้นตอนตั้งแต่การเตรียมดิน การหว่าน การเก็บเกี่ยว ดังนี้

การเตรียมดิน

การเตรียมดินเริ่มตั้งแต่การปรับพื้นนา ให้เรียบเสมอเพื่อให้ระดับน้ำในนาสม่ำเสมอ จากนั้นก็ไถน้ำเข้านาและไถโดยใช้รถไถเพื่อพลิกดินและทำลายวัชพืช เช่น หญ้า จากนั้นก็ทิ้งไว้ประมาณ 3 วัน เพื่อให้วัชพืชในดินเน่าเปื่อย แล้วจึงไถคราดและตีดินเพื่อให้ดินแตกเป็นก้อนเล็กๆ และให้ดินและหญ้าจมเป็นปุ๋ยในดิน โดยการไถนี้ใช้ระบบจ้างซึ่งอยู่ในอัตราค่าจ้างไร่ละ 350 บาท หลังจากเตรียมดินเรียบร้อยแล้วก็ทำการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวในการหว่าน โดยเมล็ดพันธุ์ข้าวในปัจจุบันมักซื้อหาพันธุ์มากกว่าที่เก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เอง โดยราคาพันธุ์ข้าวอยู่ในอัตราถึงละ 65 บาท ปริมาณการใช้เมล็ดพันธุ์อยู่ในราว ไร่ละ 3-4 ถัง ขึ้นอยู่กับความต้องการในการหว่านให้หนาแน่นเพียงไร

ก่อนการนำเมล็ดพันธุ์ไปหว่านในนานั้นต้องมีการเตรียมเมล็ดพันธุ์โดยนำเมล็ดพันธุ์ใส่กระสอบไปแช่น้ำประมาณ 1 คืน (6 โมงเย็น ถึง 6 โมงเช้า) จากนั้นจึงนำขึ้นจากน้ำทิ้งไว้ 2 คืน เมล็ดข้าว จะงอกโดยในระหว่างที่ทิ้งไว้นี้ต้องนำเมล็ดพันธุ์ในกระสอบจุ่มน้ำทุกวัน โดยทั่วไปถ้าเมล็ดพันธุ์ดี จะงอกในเวลา 1-2 คืน และสามารถนำไปหว่านได้

การหว่าน

เมื่อเตรียมเมล็ดพันธุ์เรียบร้อยแล้ว สิ่งที่ต้องทำต่อไปก็คือการปล่อยน้ำออกจากนา ให้แห้ง หากมีแ่งในผืนนาต้องเปิดออกให้หมดจากนั้นจึงสามารถหว่านเมล็ดพันธุ์ได้ หากใช้การจ้างหว่านก็อยู่ในอัตราไร่ละ 30 บาท หลังจากหว่านแล้ว 2-3 คืนข้าวจะงอกสูง ประมาณองคุลี จากนั้นก็ฉีดยาคุมหญ้า หลังจากฉีดยาได้ 3 วันจึงเปิดน้ำเข้านา เพื่อมิให้หญ้างอก จากนั้นประมาณ 3 วันก็เริ่มใส่ปุ๋ย ซึ่งในขณะนี้ใส่ปุ๋ยยูเรีย หลังจากนั้น 15 วันจึงใส่ปุ๋ยผสม คือปุ๋ยเม็ด และปุ๋ยยูเรีย โดยใส่ประมาณ 5 กิโลกรัมต่อไร่ เพื่อช่วยให้ต้นข้าวโตเร็ว และแข็งแรง ซึ่งหากใส่ปุ๋ยยูเรียอย่างเดียวแม้ต้นข้าวจะงามแต่ก็เป็นโรคได้ง่าย จึงต้องผสมปุ๋ย สูตร 20 20 เพื่อให้ต้นข้าวแข็งแรง จากนั้นต้องเฝ้าระวังหากไม่มีแมลงรบกวนก็ปล่อยได้ หากมีแมลงรบกวนซึ่งสามารถสังเกตได้จากใบที่มีหนอน หรือตัวแมลงหิวข้าว กรณีที่ไม่มากก็ใส่ปุ๋ยไปเรื่อยๆ ระยะ 1 เดือน ถ้าข้าวใบเหลือง ก็ใส่ปุ๋ยต่อไปอีก 30-45 วันต่อครั้ง จากนั้นจึงสามารถทิ้งช่วงเป็น 80-90 วัน จึงให้ครั้งต่อไป โดยทั่วไปการให้ปุ๋ยจะให้ประมาณ 2-3 ครั้งต่อรอบระยะเวลาการผลิต หลังจากนั้นเมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องก็ฉีดฮอร์โมนบำรุงรากเพื่อช่วยให้ข้าวออกรวงมาก ไม่มีเมล็ดลีบ

การเก็บเกี่ยว

การเก็บเกี่ยวโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่สามารถทำได้สะดวก รวดเร็ว โดยใช้รถเกี่ยว ซึ่งมีอัตราการจ้างเกี่ยว ไร่ละ 400 บาท ผู้รับจ้างจะขนข้าวขึ้นรถเรียบร้อยแล้วสามารถนำไปโรงสีได้เลย

จากการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีและความรู้ใหม่เกี่ยวกับการผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาที่เป็นพื้นฐานหลักในการทำมาหากินของคนในชุมชนนี้ จะเห็นได้ว่าปัจจัยสำคัญที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการผลิต คือเงินทุน ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การให้ได้มาซึ่งปัจจัยการผลิต เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย

ยาฆ่าแมลง เทคโนโลยี เครื่องทุนแรงที่การให้ได้มาต้องจัดกระทำโดยใช้เงินทุนเป็นสื่อกลาง ดังนั้น เงินทุนจึงกลายมาเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ขณะที่ผลผลิตข้าวที่ได้จะถูกกำหนดราคาจากตลาดที่กระทำผ่านโรงสี โดยข้าวที่เก็บเกี่ยวแล้วนำไปขายที่โรงสีจะถูกตีราคาให้แตกต่างกันไปตามภาวะของตลาดและระดับคุณภาพของผลผลิตซึ่งขึ้นกับความชื้นของข้าว คือ ถ้าเป็นข้าวที่เรียกว่า เกียวเขียว คือข้าวที่แก่จัดแต่มีความชื้นสูงราคาก็จะถูกตัดลง ถ้าเป็นข้าวเกี่ยวสุก คือข้าวที่แก่จัดและแห้ง (ความชื้นต่ำ) จะได้ราคาดี

การเข้ามาของการดูแลสุขภาพแนวใหม่

หลังการเข้ามาของการแพทย์แผนใหม่ที่เข้ามาในรูปของหมออาสา คือชาวบ้านที่ได้รับการอบรมการแพทย์แผนปัจจุบันที่เข้ามาในรูปของผดุงครรภ์ก่อน จากนั้นก็มีการตั้งสถาบันในรูปของสถานีนามัย โดยการแพทย์แผนใหม่นั้นมีประสิทธิภาพสูงในการรักษาบาดแผล หรือโรคระบาด ทำให้คนนิยมและเข้ารับการรักษา เมื่อมีอาการเจ็บป่วยก็เข้ารับการรักษายาบาลที่สถานีนามัย และหากเจ็บป่วยมากก็จะถูกส่งต่อไปยังโรงพยาบาลอำเภอ หรือจังหวัดต่อไป ขณะที่การดูแลสุขภาพโดยวิธีพื้นบ้านไม่ว่าจะเป็นการคลอด โดยหมอตำแย การอยู่ไฟ หรือการรักษาอาการเจ็บป่วยตามวิธีพื้นบ้านก็ได้ลดความนิยมลง เนื่องจากการรักษาเห็นผลช้า ส่วนการใช้พืชเป็นสมุนไพรยังคงมีการใช้ในการประกอบอาหารแต่ไม่ได้ให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นยา ความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพที่เป็นหน้าที่ของหมอพื้นบ้าน หมอตำแยและการดูแลร่วมกันของคนในหมู่บ้านถูกปรับเปลี่ยนไปอยู่ในมือของรัฐในรูปของการจัดกระทำดำเนินการผ่านสถานีนามัย โรงพยาบาลหรือนโยบายสาธารณสุข

การเข้ามาของการศึกษาในระบบโรงเรียน

หลังจากการเข้ามาของระบบโรงเรียน และการสร้างให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาที่กำหนดให้การศึกษาภาคบังคับอยู่ในฐานะของความรู้พื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิต และด้วยความรู้นี้ยังสามารถเป็นหนทางสำคัญในการให้ได้มาซึ่งงานอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นงานราชการ ที่เป็นที่มาของรายได้ ชื่อเสียงเกียรติยศ และการยอมรับยกย่องนับถือ หรือการมีงานทำในโรงงานอุตสาหกรรมที่มีการขยายตัวเข้ามาจัดตั้งในพื้นที่ และเป็นแหล่งรองรับแรงงานในพื้นที่แต่การที่บุคคลใดจะเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมได้ต้องมีคุณสมบัติเบื้องต้น คือ มีวุฒิการศึกษาในระดับการศึกษาภาคบังคับเป็นอย่างต่ำ การศึกษาในระบบโรงเรียนจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับเยาวชนในทุกครัวเรือนไม่ว่าจะยากจนเพียงไรก็พยายามส่งลูกเรียน บางบ้านพยายามหาเงินส่งลูกได้เรียนโดยการไปทำงานต่างประเทศ บางคนต้องไปหางานทำในต่างถิ่น และทิ้งลูกไว้กับญาติผู้ใหญ่ ขณะที่ไปทำงานหาเงินในต่างถิ่นเพื่อส่งเงินกลับมาให้ลูกใช้เป็นค่าเล่าเรียน การเรียนรู้จากวิถีการดำรงชีวิตไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำสวน หรือการจับสัตว์น้ำที่เรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันกลายเป็นสิ่งที่ไม่

จัดว่ามีคุณค่าความสำคัญต่อการดำรงชีวิตส่งผลให้ได้กลุ่มใหม่มักไม่สนใจงานนาและไม่ได้สัมผัสกับงานนา เนื่องจากมีภารกิจต้องไปเรียนหนังสือในโรงเรียนประกอบกับ พ่อแม่ผู้ปกครองก็มีทัศนะว่างานนาเป็นงานที่ยากลำบากและไม่มีความมั่นคงในการสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน จึงไม่ยอมให้ลูกหลานมาตากตรา พยายามส่งให้ได้เล่าเรียนสูงๆ เพื่อจะได้มีอาชีพที่ดีกว่าไม่ลำบากเหมือนพ่อแม่

การเข้ามาของการพักผ่อนหย่อนใจแนวใหม่

ภายใต้ภาวะการตื่นตัวกับความเจริญและความทันสมัยที่ล้นหลามเข้าสู่ชุมชนในทุกด้านนั้นไม่ว่าจะเป็นความรู้ เทคโนโลยีการผลิต การดูแลสุขภาพ ตลอดจนการเรียนรู้การศึกษาซึ่งไม่ยกเว้นแม้กระทั่งการพักผ่อนหย่อนใจที่การละเล่นพื้นบ้าน เช่น ลิเกถูกมองว่าเป็นเรื่องของความล้าสมัย ประกอบกับการหยิกยกเอาความคิดความเชื่อเกี่ยวกับการเล่นลิเกว่าเป็นการเดินกินรำกีนไม่มีความมั่นคงในฐานะที่มาของรายได้ ความนิยมจึงเสื่อมลง เด็กรุ่นใหม่ไม่ได้รับการสนับสนุนให้เข้ามาฝึกฝนทำให้เกิดภาวะหมดตัวขึ้นในพื้นที่คือ ผู้จัดการวงลิเกแก่เฒ่าลง ขณะที่ไม่มีคนรุ่นใหม่สืบทอด ตัวแสดงจึงลดลงไม่สามารถจัดการแสดงต่อไปได้ คณะลิเกจึงล้มเลิกไปพร้อมกับการเล่นแนวใหม่ที่เข้ามาแทนที่ เช่น การเต้นรำ ดิสโก้ เป็นต้น

การตื่นตัวของราคาที่ดิน

กรรมสิทธิ์ในที่ดินของคนในหมู่บ้านสืบทอดจากการได้รับมรดกจากบรรพบุรุษที่มีการส่งมอบกรรมสิทธิ์ที่ดินไปยังคนรุ่นลูกหลานแต่กรรมสิทธิ์นี้จะถูกลดทอนลงตามช่วงชั้นของรุ่นอายุ

...คุณตาเคยพูดบอกว่าคนต้องเพิ่มมากขึ้น ก็อย่างตามา สองคนยายชวดอย่างนี้ มีลูกห้า คนตาหาที่ไว้ 70-80ไร่ หารด้วย 5 แล้ว 5 คนมีลูกหลานก็กระจายไปเรื่อยๆ ถูกแบ่งไปเรื่อยๆหารไปเรื่อย...

ด้วยวิธีการนี้การถือครองที่ดินของคนรุ่นหลังจึงมีปริมาณลดลง ในขณะที่ ในช่วงปี 2534-2539 เศรษฐกิจมีการขยายตัวอย่างมาก ที่ดินมีราคาแพงทำให้คนที่ถือครองที่ดินบางส่วนขายกรรมสิทธิ์ออกไปส่งผลให้ที่ดินในการผลิตหรือการทำนาลดลง

การเข้ามาของความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ที่ถูกทำให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญผ่านคุณประโยชน์ที่เข้ามาช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความสะดวกสบายขึ้น แต่การให้ได้มาซึ่งความรู้และเทคโนโลยีนั้นจะต้องแลกมาด้วยเงินตรา เงินตราจึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญตั้งแต่เป็นที่มาของเทคโนโลยีการผลิตที่ช่วยในการพัฒนาการผลิตมีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพมากขึ้น เป็นที่มาของ

เครื่องทุ่นแรงที่ช่วยให้การดำรงชีวิตสะดวกสบายมากขึ้น เป็นที่มาของการให้ได้มาซึ่งความรู้ในรูปของการศึกษาที่นำไปสู่การงานอาชีพที่มั่นคง รายได้สูง มีเกียรติเป็นที่ยอมรับในสังคม

การปรับเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นกระบวนการสำคัญที่สร้างความหมาย คุณค่าให้กับเงินตราให้อยู่ในฐานะของสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตและการประกอบกิจการทั้งปวง ซึ่งเงินตราไม่เพียงแต่จะมีอิทธิพลต่อการให้ได้มาซึ่งปัจจัยการผลิตและวิธีการผลิตเท่านั้นแต่ยังมีส่วนต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชนด้วย

ระบบความสัมพันธ์ที่ก่อตัวขึ้นภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนก่อนที่จะมีนโยบายในการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนั้นให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ลักษณะเครือญาติ และการพึ่งพาช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน แต่เมื่อมีนโยบายในการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยพร้อมกับการปรับเปลี่ยนสิ่งต่างๆ ให้เห็นได้ว่าเป็นรูปธรรมส่งผลให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลายมากขึ้น เช่น การติดต่อสัมพันธ์ผ่านการแลกเปลี่ยนที่มีเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนก่อให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ในรูปของพ่อค้า กับลูกค้านั้น คือฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่ขายอีกฝ่ายทำหน้าที่ซื้อ ซึ่งบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายจะมีข้อกำหนดที่เป็นที่ยอมรับโดยปริยายว่าฝ่ายผู้ขายต้องเป็นฝ่ายที่ได้กำไรจากการขายนั้น และผู้ซื้อต้องเป็นผู้รับภาระในส่วนต่างของต้นทุนและราคาขายไป ซึ่งลักษณะของความสัมพันธ์นี้มีให้เห็นในการติดต่อสัมพันธ์อื่นๆ อีกหลากหลายลักษณะ เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานที่เดิมจัดกระทำผ่านการช่วยเหลือเอาแรงระหว่างบ้านถูกปรับไปสู่การแลกเปลี่ยนแรงงานผ่านระบบเงินตราที่จัดทำในรูปของการจ้างแรงงานก่อให้เกิดความสัมพันธ์ลักษณะของนายจ้างและลูกจ้าง โดยนายจ้างเป็นผู้กำหนดอัตราค่าจ้างและงานที่ต้องทำ ส่วนลูกจ้างมีพันธะที่ต้องปฏิบัติงานให้แล้วเสร็จและรับเงินเป็นค่าตอบแทน การเกื้อกูลประโยชน์ร่วมกันระหว่างผู้มีที่ดินมากกับผู้ไม่มีที่ดินในระบบการทำนาแบ่งครึ่ง ถูกปรับไปสู่ระบบความสัมพันธ์ของเจ้าของที่ดินและผู้เช่า ที่มีการกำหนดรูปแบบการดำเนินการทางธุรกรรมไว้อย่างชัดเจน เช่น การเช่าที่ดินผู้เช่าต้องเสียค่าเช่าให้แก่เจ้าของที่ดิน การกู้ยืม ผู้กู้ต้องเสียดอกเบี้ย ให้แก่ผู้ให้กู้ และในการกู้ยืมต้องมีการค้ำประกัน เป็นต้น

รูปแบบความสัมพันธ์ที่ปรากฏใหม่นี้จะเห็นได้ว่าถูกกำหนดผ่านทรัพยากรสำคัญในการผลิต ไม่ว่าจะเป็นเงินตรา ที่ดิน แรงงาน เทคโนโลยี ผู้ที่มีปัจจัยการผลิตมากก็จะอยู่ในฐานะตำแหน่งที่เหนือกว่า หรือได้เปรียบกว่า คุณค่าที่ให้กับสิ่งต่างๆ จึงปรับเปลี่ยนไปสู่ทัศนคติของวัตถุนิยม ที่ให้ความสำคัญกับวัตถุ ทรัพย์สิน เงินตรา การให้ความสำคัญและคุณค่าในลักษณะนี้ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของชุมชนดังจะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ 4

การปรับตัวของชุมชน

ด้วยการรุกเข้าเข้ามาของวิทยาการความรู้ใหม่ในรูปของเทคนิควิทยาการการผลิตสมัยใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุดและการจัดแบ่งการทำงานออกตามความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะทำให้การดำเนินการผลิตถูกแบ่งแยกตัดตอนออกเป็นส่วนๆ และมีเทคนิควิทยาการ เครื่องจักร เครื่องกลเฉพาะทางที่เข้ามาช่วยในการผลิต หรือการจัดกระทำดำเนินการ รวมทั้งมีการจัดตั้งสถาบันเฉพาะด้านเข้ามารับผิดชอบ จัดกระทำดำเนินการในด้านต่างๆ เช่น การดูแลสุขภาพ จัดกระทำผ่านแพทย์ในสถาบันเฉพาะ คือสถานีนามัย หรือ โรงพยาบาล การศึกษาจัดกระทำผ่านครู ในสถาบันเฉพาะ คือโรงเรียน หรือวิทยาลัย เพื่อให้การจัดกระทำดำเนินการกิจกรรมต่างๆเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดคือ ได้ผลผลิตสูงสุด ใช้เวลาในการผลิตต่ำสุด แต่ผลที่เกิดจากการจัดกระทำดำเนินการแบบแบ่งส่วนเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดกลับส่งผลให้เกิดการขาดสมดุลย์ของระบบนิเวศน์ เช่นการทำนา ปีละ 3-4 ครั้งเป็นการใช้ ทรัพยากรในดินอย่างเต็มที่และเป็นการดึงทรัพยากรในดินขึ้นมาใช้จนทำให้สภาพดินเสียไม่สามารถทำการเกษตรได้โดยไม่ใช้สารเคมีอีกต่อไป

นอกจากนั้นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการจัดระบบน้ำชลประทาน ที่มีทั้งในส่วนของคลองส่งน้ำเพื่อจัดสรรน้ำเข้าสู่พื้นที่เกษตรและคลองทิ้งน้ำเพื่อส่งน้ำทิ้งออก โดยคลองทั้ง 2 ส่วนนี้ตัดผ่านพื้นที่ที่มีคู คลอง หนอง บึงของหมู่บ้าน ซึ่งจำเป็นต้องมีการปิดกั้นแหล่งน้ำธรรมชาติเหล่านี้เพื่อให้สามารถควบคุมระบบน้ำได้และด้วยการปิดกั้นนี้ทำให้แหล่งน้ำเดิมไม่เชื่อมต่อกับแหล่งน้ำที่ไหลเวียนมาหล่อเลี้ยงในหน้าแล้งทำให้แหล่งน้ำเหล่านี้เหือดแห้งไป ภายใต้การจัดการน้ำเช่นนี้แม้จะช่วยให้มีน้ำใช้ในการเกษตรได้ตลอดปีและลดปัญหาน้ำท่วมที่นาในหน้าฝน ก็ตามแต่ก็ส่งผลให้ คู หนอง คลอง บึงเหือดแห้งไป ทำให้แหล่งทรัพยากรจากแหล่งน้ำเหล่านี้หายไปด้วย กล่าวคือพันธุ์ปลา และความอุดมสมบูรณ์ของปลาลดลง

ตอบ : พอชลประทานเขามาสำรวจขุดคลอง ทิ้งน้ำ มันกลับตรงกันข้าม หนองที่นี้มันแห้งหมด แห้งหมด เพราะว่ามันมีไ้คลองทิ้งน้ำนี้มันลง
ในคลองไซโยนี้ แห้งไม่มีเหลือเลยละ ตะนี้พอเขานั่นน้ำมาเขาก็ส่งมาตาม ขุดคลองมาตามไ้ ๆ เขาเรียกคลองชลประทานละ มันมีสายเอกสายโท จากเขื่อนยางมณีเนี่ย ตอนหลังนี้มันทำกินได้ทั้งปี ตอนนี้นะ นานะ เขามีคลองส่งน้ำ

ถาม : อ้อ! แล้วปลาในหนองก็ไม่มี หายหมดแล้ว หนองหมด

ตอบ : อ้อ พูดถึงปลาเดี๋ยวนั้นะ มันมันแย่ ไป ๆ ไฉ่คล้าย ๆ ว่า จะเหลืออยู่บ้าง ไฉ่ที่เขาวง
ไฉ่คลองทิ้งน้ำ พอจะได้เป็นที่อาศัยเกิดพันธุ์ปลา ทำนาก็ต้องใช้ยาหวาน ยาฉีด
ตายหมด มีส่วนน้อย แต่ว่ามันก็ไม่ถึงจะสูญพันธุ์หรอกแต่ว่าเป็นส่วนน้อย

การผลิตที่เป็นการผลิตเพื่อการบริโภคจึงเป็นการผลิตที่ไม่เพียงพอกับการสร้างความมั่นคงใน
การดำรงชีพในยุคสมัยของความทันสมัย ทั้งแง่การผลิตและด้านของความรู้ที่ใช้ในการผลิตจากเดิม
ที่ความรู้ในการผลิตเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาในชุมชนและมีการถ่ายทอดส่งผ่านห้องเรียนห้องใหญ่
ด้วยการปฏิบัติจริงและการอบรมสั่งสอนจากพ่อแม่ปู่ย่าตายาย หรือครูบาอาจารย์ที่ถูกดึงหน้าให้ออก
ไปสู่การศึกษาในระบบโรงเรียนและการสร้างให้ความรู้ที่มีอยู่ภายนอกกลายมาเป็นความรู้สำคัญ
และจำเป็นในการจัดกระทำดำเนินการต่างๆ แม้แต่การทำนาที่เป็นการทำมาหากินที่เป็นพื้นเดิมของ
ชุมชน ความรู้ในการดูแลสุขภาพสภาพที่ต้องอาศัยวิทยาการแพทย์สมัยใหม่ที่ต้องอาศัยการส่งผ่าน
ทางสถานีอนามัย หรือโรงพยาบาล รวมทั้งความรู้ที่ถูกกำหนดให้กลายเป็นความรู้พื้นฐานในการ
ดำรงชีวิตทั้งที่ไม่อาจนำมาใช้ในวิถีการดำรงชีวิตในชุมชนที่มีฐานการผลิตด้านการเกษตรได้ รวมทั้ง
การพักผ่อนหย่อนใจที่มีการสืบทอดในชุมชนก็ถูกลดทอนคุณค่าความสำคัญให้เป็นเพียงการเดินกิน
รำกึ่งที่ไม่สามารถสะท้อนให้เห็นความรู้ความสามารถของผู้ฝึกหัดได้ ในขณะที่จะสามารถ
เล่นลิเกได้ในสมัยก่อนต้องเป็นผู้ที่มีการศึกษา คือต้องรู้หนังสือเพื่อสามารถใช้ถ้อยคำต่างๆ ได้ถูกต้อง
และสามารถเข้าใจเรื่องราวที่มีการแสดงซึ่งเป็นกลุ่มที่รู้หนังสือเท่านั้น แต่ด้วยการเบียดขับของ
เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่อาศัยลีลาที่ครึกครื้น สนุกสนานแสงสีในการสร้างบรรยากาศของความบันเทิงที่
ถูกนิยามใหม่ในรูปของแนวเพลงที่ได้รับการแพร่กระจายผ่านสื่อต่างๆ การแสดงดนตรี หรือรำวงใน
พื้นที่ต่างๆ จึงสามารถเข้ามายึดพื้นที่และเบียดขับการเล่นลิเกให้ลดความสำคัญลงและหมดไปจาก
พื้นที่ตามอายุขัยของตัวลิเก และผู้จัดการคณะลิเก

อย่างไรก็ตามการให้ได้มาซึ่งวิทยาการความรู้ใหม่ถูกผูกติดกับระบบการแลกเปลี่ยนตอบแทน
ภายใต้ระบบการค้าแบบทุนนิยม โดยใช้เงินตราเป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนทำให้เงินตรากลายเป็น
ปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตประจำวันและการผลิต ไม่ว่าจะเป็นในรูปของค่าใช้จ่ายรายวัน ที่ถูก
ใช้จ่ายในรูปของการซื้อหาอาหาร แม้จะมีฐานในการทำนาแต่ผลผลิตที่ได้จากการทำนาแต่ละครั้งจะ
ถูกขายทั้งหมด ส่วนข้าวที่ใช้ในการบริโภคประจำวันเป็นสิ่งที่ต้องซื้อหาเข้ามา การผลิตที่สำคัญที่เป็น
ฐานคือการทำนาที่กลายเป็นการผลิตที่อาศัยเงินทุนสูง และมีปัจจัยเงินทุนเข้ามาเกี่ยวข้องในทุกชั้น
ตอนการผลิต หรือการให้ได้มาซึ่งการรักษาพยาบาลก็ต้องอาศัยพึ่งพาบริการจากสถานีอนามัย หรือ
โรงพยาบาลที่การรักษาพยาบาลในแต่ละครั้งมีค่ารักษาพยาบาล ค่ายา รวมไปถึงค่าเดินทาง หรือ
อุปกรณ์การแพทย์ ค่าใช้จ่ายที่เป็นไปในรูปตัวเงินที่เป็นค่าใช้จ่ายในสัดส่วนที่สูงมากเมื่อเทียบกับค่า
ใช้จ่ายอื่นภายในครัวเรือนได้แก่ ค่าใช้จ่ายในการให้การศึกษาแก่บุตรหลานโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการ

ศึกษาที่สูงกว่าการศึกษาภาคบังคับที่นอกจากค่าเล่าเรียนแล้วยังผูกโยงเข้ากับค่าเดินทาง ค่าตำรา ค่าอุปกรณ์การศึกษา รวมทั้งค่าใช้จ่ายที่ครอบครัวต้องจ่ายสนับสนุนในการกินการใช้ในแต่ละวัน

นอกจากการทำการผลิตที่ปรับเปลี่ยนจากการใช้แรงงานคนและสัตว์ไปสู่การใช้เครื่องจักร เครื่องกลและสารเคมีแล้ว การช่วยเหลือเกื้อกูลในการทำการผลิต เช่นการเอาแรงในกิจกรรมต่างๆก็ ถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นการจัดกิจกรรมดำเนินการที่ถูกตัดตอนเป็นเรื่องของปัจเจกไปเนื่องจากการผลิต เกี่ยวเนื่องกับเงินทุน และการเอาแรงก็ถูกปรับเปลี่ยนไปสู่การจ้างแรงงาน

นอกจากนี้ภายใต้การแลกเปลี่ยนด้วยระบบตลาด ผลผลิตต่างๆจะถูกกำหนดคุณค่าผ่านการ ตีราคาเป็นตัวเงิน การแลกเปลี่ยนผลผลิตจึงจำเป็นต้องกระทำผ่านการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการ แลกเปลี่ยน โดยอาศัยตลาดเป็นแหล่งรวมผลผลิตเพื่อความสะดวกในการซื้อขาย แต่ด้วยกลไกการ ทำงานของระบบตลาดที่ถูกกำหนดขึ้นภายใต้ระบบทุนนิยมซึ่งทำให้การกำหนดราคาสินค้านั้นไม่ได้ กำหนดโดยผู้ผลิตแต่ถูกกำหนดโดยความต้องการของตลาดและด้วยปัจจัยเหล่านี้ความมั่นคงในการ ผลิตในระบบทุนนิยมนี้จึงไม่สามารถสร้างความมั่นคงในการบริโภคของครัวเรือนได้ อันเป็นพลัง สำคัญที่ทำให้ชุมชนต้องเรียนรู้และปรับตัวเพื่อเข้าสู่ภาวะของความทันสมัยที่ทำลายและเบียดขับพื้นที่ การดำรงอยู่ของชุมชน

การปรับตัวของชุมชน

ภายใต้การรุกเข้ามาทุนนิยมและความทันสมัยที่สามารถช่วงชิงพื้นที่ในการจัดกระทำดำเนินการ ต่างๆในวิถีการดำรงชีวิต ทั้งในด้านการผลิตและการบริโภคของชุมชนส่งผลให้วิถีการผลิตแบบ เดิมไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างปกติโดยความไม่ปกติเหล่านี้แสดงออกอย่างชัดเจนในการที่ชาว บ้านต้องตกอยู่ในภาวะของความเป็นหนี้ ซึ่งการเป็นหนี้นี้มีให้เห็นทั่วไปตั้งแต่การกู้ยืมในหมู่เครือญาติ เพื่อนฝูง เพื่อนบ้าน รวมไปถึงการกู้จากร้านค้า หรือบ้านที่มีเงินในชุมชน หรือนอกชุมชน ตลอดจนการกู้กับสถาบันการเงินที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาเพื่อรองรับความต้องการเงินทุนของชาวบ้านในรูปแบบ ของสหกรณ์การเกษตร ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ รวมไปถึงกลุ่มออมทรัพย์ที่มีการจัดตั้ง และรวมตัวกันในหมู่บ้านเพื่อต่อสู้กับภาวะการขาดแคลนเงินทุนในหมู่บ้านในการจัดกระทำ ดำเนินการต่างๆที่ล้วนต้องพึ่งพาเงินทุนทั้งสิ้น นอกจากนั้นความไม่ปกติยังแสดงออกในรูปแบบของการที่ คนต้องอพยพย้ายถิ่นเพื่อไปหางานทำนอกชุมชนไม่ว่าจะเป็นการย้ายไปต่างถิ่นเช่นการเข้ามาหา งานทำในกรุงเทพฯ หรือการไปทำงานในต่างแดน เพื่อหาเงินมาส่งเสียให้ลูกได้ร่ำเรียน หรือใช้จ่ายใน ครัวเรือน และที่ชัดเจนคือการทำนาที่นอกจากไม่สามารถสร้างความมั่นคงในการผลิตและบริโภคให้ กับครัวเรือนได้แล้วยังเป็นช่องทางที่นำความเสียหายให้กับความมั่นคงของครัวเรือนอีกด้วย เช่นการ ผลิตที่มีต้นทุนสูงขณะที่ผลผลิตราคาตกต่ำ

ภายใต้สภาวะการณ์เช่นนี้ชุมชนจึงพยายามที่จะปรับตัว ให้สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาทรัพยากร ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ในการปรับวิถีการผลิตและวิถีการดำรงชีวิต

จากเดิมที่ชาวบ้านมีวิถีชีวิตในการผลิตที่มีฐานจากการผลิตด้านการเกษตรที่พึ่งบนแรงงานของครัวเรือน ไม่มีเครื่องทุ่นแรงที่อาศัยเทคโนโลยีที่ซับซ้อน ทำให้การหาเลี้ยงชีพนั้นต้องลงแรงสูง ความรู้ทักษะจึงจำกัดเฉพาะในส่วนของกิจกรรมที่ดำเนินการ เช่น คนทำนาจะไม่มีทักษะความรู้เรื่องค้าขาย หรือคนค้าขายก็จะไม่มีทักษะความรู้ในการทำนา แต่จากการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบความรู้ทักษะที่อาศัยเทคโนโลยีขั้นสูง ตลอดจน ค่านิยม และคุณค่าของเงินตราที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิต อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนต้องปรับตัว

ตอบ :เมื่อแรกคนทำนาเขาจะไม่ค้าขาย คนค้าขายจะไม่ทำนา

ถาม :ทำไมละคะ

ตอบ :คล้ายกับว่าคนมันน้อยไปลูก ถ้าไปทำนาด้วย ค้าขายด้วยมันเป็นไปได้ แล้วอีกอย่างหนึ่งความถนัดมันไม่เหมือนกัน จะเอาคนค้าขายมาทำนาไม่ได้ เพราะคำว่านามันต้องลงแรง แล้วอีกอย่างต้องใช้คนมาก ถ้าค้าขายนะ คน 2 คนมันก็ค้าได้ จะเอาคนนั่งร้านมาทำนาเขาไม่ค่อยเคยตากแดดไม่ไหวนะ

ถาม :สมัยนี้ทำนาด้วยค้าขายด้วย

ตอบ :ก็ค่าครองชีพมันดังตัว อย่างเดียวมันไม่พอกิน แล้วไอ้เรื่องปากท้องนี่มันสำคัญที่สุดเลย จะไปทำนาอย่างเดียวก็ไม่พอกิน ค้าขายอย่างเดียวก็ไม่พอกิน...

ทรัพยากรที่เป็นพื้นฐานสำคัญที่ถูกนำมาใช้ในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตในชุมชนคือฐานการผลิตด้านการเกษตร ที่ชาวบ้านสามารถสร้างผลผลิตได้ด้วยภูมิปัญญาเดิม ประกอบเข้ากับความได้เปรียบของพื้นที่ที่เป็นชุมชนอยู่ใกล้ตลาดคุ้นเคยกับการค้าขายมาแต่เดิม ภูมิรู้เกี่ยวกับการค้าจึงกลายมาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ปรับเปลี่ยนระบบคิดจากผู้ผลิตเพียงอย่างเดียวไปสู่ผู้ผลิตและผู้ค้า โดยอาศัยพื้นที่ตลาดหน้าวัดเป็นสถานประกอบการค้า

ความพยายามในการปรับตัวนี้ปรากฏชัดเจนนับแต่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากการทำนาเพื่อการบริโภคไปสู่การทำนาเพื่อการค้าและอาศัยเทคโนโลยีในการผลิตที่มีเงินตราเข้ามาเกี่ยวข้องทุกขั้นตอนส่งผลให้การผลิตไม่คุ้มกับการลงทุน

...สมัยก่อนทำนาลงทุนไม่มาก เดี่ยวนี้ลงทุนบางครั้งบางนาไปถามดูว่าได้กำไรไหม บอกขาดทุนค่าจ้าง ขาดทุนค่าปุ๋ย ค่ายาซึ่งสมัยก่อนก็ไม่ถึงขนาดนี้นะ เขาก็อยู่ได้ แล้วผลผลิตข้าวก็ไม่ได้ตกต่ำหรือด้อยไปกว่า อย่างไหนเคยได้ร้อยถึง ก็ยังได้ร้อยถึง แต่ตอนนี้ได้ 50 ถึง เป็นผลจากการใช้สาร

เคมี แล้วราคาจำหน่ายก็ไม่ได้สูง เมื่อก่อนนี้ราคาเกี่ยวสนะ 2000 บาท ถือว่าสูงแล้ว แต่ตอนนี้ 4000-5000 บาทถามว่าทำไมใครดีกว่า สมัยก่อนดีกว่า สมัยก่อนอาจจะลงทุนแค่ 500 บาท แต่ตอนนี้ลงทุนเกี่ยวสนหนึ่งได้ 4000 แต่ลงทุน สามพันกว่า เห็นไหมต่างกันตรงนี้เลย...

เมื่อฐานการผลิตเดิมไม่สามารถสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตและคุณภาพชีวิตได้จึงต้องมีการปรับตัว โดยการปรับตัวนี้เริ่มตั้งแต่การรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อไปค้าขายนอกพื้นที่ โดยการเร่ขายขนมเช่น ขนมเบื้อง ขนมถั่วแตก ถั่วทอด ฯลฯ ในงานเทศกาลหรืองานวัดต่างๆ โดยการเดินทางไปนั้นจะรวมกันไปหลายๆบ้านโดยร่วมกันออกเงินค่ารถ กินอยู่ค้าขายร่วมกันในต่างถิ่น ด้วยสายสัมพันธ์นี้จึงเกาะเกี่ยวยึดโยงมาจนมีการรวมตัวเป็นกลุ่มแม่บ้านเพื่อร่วมกันปรับปรุงรูปแบบการผลิตเพื่อการค้า

จากการได้ออกไปติดต่อค้าขายในต่างถิ่นและการค้าขายในพื้นที่ทำให้ได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างผู้ผลิตและผู้ซื้อซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญที่ช่วยให้มีการปรับปรุงรูปแบบการผลิต และอาศัยกลุ่มแม่บ้านเป็นที่พบปะแลกเปลี่ยนสารัตถ์ ลองผิดลองถูกเพื่อพัฒนาการแปรรูปผลผลิต โดยอาศัยกลุ่มแม่บ้านเป็นฐานในการขอความช่วยเหลือแนะนำจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นจากหน่วยงานของรัฐหรือการเผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ รวมทั้งการหาประสบการณ์ด้วยตนเองของชาวบ้านจากการค้าขายพบปะแลกเปลี่ยนกับลูกค้าผ่านคำติชมหรือคำแนะนำของลูกค้า ดังเช่นการก้าวเข้าสู่การแปรรูปผลผลิต โดยการทำสมุนไพรแปรรูปในพื้นที่หมู่บ้านแห่งนี้ ได้รับการบอกเล่าว่าได้รับความรู้จากคนจีนที่นำเอามะกูดเชื่อมเข้ามาเผยแพร่ในชุมชนและมีการสืบทอดต่อกันมา โดยมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตด้วยการลองผิดลองถูกจนสามารถผลิตออกขายได้ ประกอบกับผู้นำชุมชนที่มีความรู้ด้านโภชนาการได้เข้ามาช่วยเสริมความรู้ด้านการแปรรูปและขยายรูปแบบการแปรรูปผลผลิตให้มีความหลากหลาย ปรับปรุงผลผลิตจนได้รับรางวัลจากการประกวด ส่งผลให้หมู่บ้านนี้มีชื่อเสียงในการแปรรูปสมุนไพร และการทำสมุนไพรแปรรูปกลายเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้หลักให้แก่ครอบครัวได้ เนื่องจากการทำสมุนไพรแปรรูปนั้นอาศัยผลผลิตที่ผลิตได้ภายในบ้านซึ่งมีมูลค่าทางเศรษฐกิจต่ำ แต่ด้วยการแปรรูปสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตได้หลายเท่าตัว ประกอบกับชาวบ้านสามารถเข้าถึงความรู้ได้จากการแลกเปลี่ยนกับสมาชิกในหมู่บ้านและสามารถผลิตเพื่อค้าในพื้นที่ได้ ด้วยปัจจัยเหล่านี้ การปรับจากการทำนาไปสู่การค้าและการแปรรูปผลผลิตจึงกลายเป็นทางออกหรือทางเลือกที่น่าสนใจสำหรับคนในหมู่บ้านนี้

การทำสมุนไพรแปรรูปมีหลักการสำคัญคือใช้วัตถุดิบภายในบ้าน โดยสามารถนำพืชผักต่างๆ ที่มีในบ้านมาทำการแปรรูปซึ่งสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับพืชผักเหล่านั้นได้อย่างน่าสนใจ

ตารางแสดงมูลค่าที่เพิ่มขึ้นของการแปรรูปผลผลิต

ผลผลิต	บอระเพ็ด	มะระขี้นก	เขี้ยวไข่กา	พริก	กระชาย
ดิบ	10	5-15	5	20-35	20-35
(หน่วย บาทต่อ หนึ่งกิโลกรัม)					
แปรรูป	300	300	300	300	300
(หน่วย บาทต่อ หนึ่งกิโลกรัม)					

ผลผลิต	มะเขือเทศ	ผักขมหนาม	ขิง	กระเทียม	มะเฟือง	มะเขือไข่เต่า
ดิบ	3-35	5	15-40	2-5	3-7	5-15
(หน่วย บาทต่อ หนึ่งกิโลกรัม)						
แปรรูป	80-150	200	200	80-100	100	200
(หน่วย บาทต่อ หนึ่งกิโลกรัม)						

ผลผลิต	มะกรูด	มะนาว
ดิบ	20-30	10
(หน่วย บาทต่อร้อยลูก)		
แปรรูป	80-150	80-150
(หน่วย บาทต่อหนึ่งกิโลกรัม)		

การทำสมุนไพรแปรรูป

เริ่มทำเมื่อ 8-9 ปีที่ผ่านมา แม้จะได้รับการแนะนำแต่ปัจจัยสำคัญคือต้องเรียนรู้และพลิกแพลงจากการทดลองปฏิบัติจริง และจากการรวมกลุ่มช่วยให้มีการระดมความคิดเข้ามาช่วยในการทดลองปรับปรุงคุณภาพซึ่งชาวบ้านก็ยอมรับว่าน่าจะสามารแปรรูปผลผลิตให้ออกมามีรูปลักษณะที่น่ารับประทานและรสชาติถูกปากแล้วต้องลองผิดลองถูกอยู่นาน กว่าที่จะทำได้ก็ต้องยอมเสียของไปเยอะกว่าจะสามารถผลิตได้อย่างมีคุณภาพ

ตอบ : เดิมทีเขาทำมาขาย แต่มันไม่ดีเท่าที่ควร ที่นี้เราก้ สอบถามเขาแล้วก็มาพลิกแพลงเอาเอง

ถาม : แล้วอย่างเอาลูกอะไร ตำลึง เอาเขี้ยวไข่กามาเนี่ย

ตอบ : เนี่ย! เราก็มาพลิกแพลงกันเอง

ถาม : อืม ใครเป็นคนคิดละคะ

ตอบ : เออ! คิดกันเองลองทำดู ตอนแรกคิดว่าเป็นเกษตร มาแนะนำให้ทำ ก็คงเป็นมะกรูด แต่เขาบอกให้ ทำไม่ได้ที่เขาบอกมาทำไม่ได้ ทำแล้วเสีย ทำแล้วเสีย แล้วพอตอนหลังเราก็มาคิดค้นทำกันเอง ลองแบบนี้ คือ แะแบบนี้มันไม่ดี ก็เอาแบบใหม่ เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะดี บอระเพ็ดยังทำไม่ให้มได้ เห็นมั้ย แล้วมะระขมยังทำไม่ให้มได้ เนี่ย!

อย่างไรก็ตามการทำสมุนไพรแปรรูปแต่ละตัวนั้นก็มีการพื้นฐานเดียวกันคือต้องทำการแช่น้ำปูน หรือสารส้มให้หมดรสเฝื่อน ขม แล้วจึงนำไปเชื่อมกับน้ำตาลแล้วปรุงรสชาติให้มีลักษณะ 3 รส คือ หวาน เปรี้ยว เค็ม แต่ในการทำการแปรรูปผลผลิตแต่ละชนิดก็จะมีเทคนิคที่ละเอียดอ่อนแตกต่างกันออกไป เช่น **เขียวไข่กา** จัดว่าเป็นพืชชนิดหนึ่งมีผลกลมคล้ายแตงโมใบจิ๋วผิวนอกมีขนอ่อนๆ ภายในมีเมล็ดคล้ายเม็ดแตงกวาแต่มีสีดำ รสชาติ ขม เพื่อน โดยปกติไม่นิยมนำมารับประทานสด แต่ได้รับการยอมรับว่ามีสรรพคุณเป็นยา การนำเขียวไข่กามาทำการแปรรูปนั้น อาศัยทำจากผลสดที่ต้องเก็บมาไม่ข้ามคืน จากนั้นทำการปอกเปลือก แล้วนำไปลวกด้วยน้ำร้อน แล้วแช่ในน้ำเกลือ จากนั้นจึงควั่นเอาเมล็ดออกแล้วจึงแช่ในน้ำปูนจนกว่าจะหายขมและเฝื่อน นำไปล้างแล้วจึงนำไปเชื่อม

มะกรูด นิยมทำกันมากเนื่องจากมูลค่าเพิ่มหลังจากการแปรรูปนั้นอยู่ในระดับที่สามารถสร้างรายได้ในระดับที่น่าพอใจ ประกอบกับขั้นตอนการทำนั้นไม่ยุ่งยากและไม่ใช้เวลามากวัตถุดิบก็มีจำนวนมากในพื้นที่ การแปรรูปมะกรูดเริ่มจากการนำผลมะกรูดสด ปอกเปลือกออกจนหมดจากนั้นผ่าครึ่ง คั้นน้ำออก นำเข้าเครื่องปั่นและเปลี่ยนถ่ายน้ำทุก 15 นาที เป็นเวลาประมาณ หนึ่งชั่วโมงครึ่ง จากนั้นจึงนำไปแช่น้ำเกลือประมาณ 1 คืน จากนั้นก็นำไปชวบน้ำเกลือออกแล้วจึงนำไปเชื่อมปรุงรสด้วยเกลือ มะนาว โดยมีเทคนิคในการเชื่อมคือใส่น้ำ น้ำตาล เกลือลงไปตั้งให้เดือดก่อนจึงใส่มะกรูดลงไปเคี่ยวจนแห้งและมีสีเหลืองจากนั้นก็ใส่เบะแซ่เล็กน้อยเพื่อให้ขึ้นมะกรูดเชื่อมขึ้นเงาสวยงามด้วยขั้นตอนที่ไม่ยุ่งยากนักแต่ต้องใช้แรงงานในส่วนของการปอกผลมะกรูดที่ไม่สามารถใช้เครื่องทุ่นแรงได้ในขณะนี้การทำการแปรรูปมะกรูดจึงเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้านที่ไม่มีเงินทุนและไม่มีทักษะความรู้ในการทำการแปรรูปผลมะกรูด **มะเขือเทศ** การทำมะเขือเทศเชื่อม มีเทคนิคสำคัญที่ต้องควั่นเมล็ดออก และแช่น้ำปูนประมาณ 1 คืน จากนั้นจึงล้างออกให้สะอาดแล้วแช่น้ำสารส้มเพื่อรักษารูปทรงหลังการเชื่อม จากนั้นก็ล้างออกแล้วจึงนำไปเชื่อมการเชื่อมต้องใส่น้ำตาลเกลือเบะแซ่เช่นเดียวกัน ซิมให้มี 3 รส คือ เปรี้ยว หวาน เค็ม **มะระ** มีขั้นตอนการทำที่ยุ่งยากมากกว่ามะเขือเทศและใช้ระยะเวลาในการทำยาวนานกว่า โดยต้องนำมะระสดมาผ่าเอาเมล็ดออกลวกด้วยน้ำร้อนแล้วล้างด้วยน้ำเย็น จากนั้นแช่สารส้มถ่ายเปลี่ยนน้ำสารส้มใหม่ทุกอาทิตย์ ประมาณ 6-7 อาทิตย์ก็จะหายขม จากนั้นนำไปเชื่อมโดยการเคี่ยวน้ำตาลแล้วนำมะระลงไปแช่และต้องกดมิให้มะระพองน้ำเชื่อมประมาณ 2 อาทิตย์ ถ่ายน้ำออก เคี่ยวน้ำตาลแช่ใหม่ ปรุงรสชาติให้มี 2 รส คือ หวาน กับเค็ม ในทำนองเดียวกัน **กระชาย** ใช้เวลาการทำที่ใกล้เคียงกับมะระ คือ

ใช้เวลาแช่กระชายสดที่ปอกเปลือกแล้วในสารส้มเพื่อไล่ความเ็นอนขมประมาณ 2 เดือน และในช่วงเวลา 2 เดือนนี้ต้องเปลี่ยนน้ำสารส้ม ทุก 2 วัน และใช้เวลาในการแช่น้ำเชื่อมประมาณ 1 อาทิตย์ รวมเวลา 8 - 9 อาทิตย์ หรือสองเดือนเศษ ส่วน**ตำลึง**ซึ่งชาวบ้านนิยมทำและสามารถขายสร้างรายได้พอสมควรนั้นมีเทคนิคสำคัญในส่วนของการควั่นเมล็ดที่ต้องอาศัยความชำนาญและที่สำคัญคือขั้นตอนการเชื่อมที่จะต้องเอาน้ำตาลละลายน้ำขณะที่น้ำยังไม่เดือด จากนั้นจึงตั้งเตาไม่ต้องรอให้น้ำเดือดก็ใส่ผลตำลึงลงไปจากนั้นก็ทยอยใส่น้ำตาลไปเรื่อยๆ คือ ตำลึง 10 กิโลกรัมต้องใช้น้ำตาลประมาณ 7 กิโลกรัมพอสีสวยก็รีบตักออกจากน้ำเชื่อมเลยและต้องพยายามลดอุณหภูมิเพื่อมิให้ผลตำลึงเปลี่ยนสี สมุนไพรแปรรูปที่ได้รับความนิยมอีกชนิดหนึ่งคือ **บอระเพ็ด** ซึ่งมีรายละเอียดในการทำค่อนข้างมากตั้งแต่การปอก ที่ใช้เฉพาะเนื้อส่วนที่อยู่ระหว่างเปลือกนอกกับแกนข้างในซึ่งต้องอาศัยการปอกด้วยการลอกเปลือกออก จากนั้นตัดทอนเป็นท่อนๆแล้วดึ่งแกนในออก โดยมีเทคนิคในการลอกด้วยการนำเอาบอระเพ็ดใส่ลงไปตากแดดให้บอระเพ็ดคายน้ำแล้วนำมาฝึ้งการลอกเปลือกก็จะล่อนสามารถลอกออกได้ง่าย หลังจากนั้นนำแช่น้ำสารส้มจนกว่ารสขมจะหายไปแล้วจึงนำไปแช่ในน้ำเชื่อม จนกว่าจะหายขม

เทคนิคของการทำที่ต่างกันและระยะเวลาที่ต่างกัน และการตอบรับของตลาดตลอดจนมูลค่าเพิ่มที่เกิดขึ้นหลังการแปรรูปล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่เข้ามามีส่วนในการกำหนดการตัดสินใจเลือกทำการผลิตสมุนไพรแปรรูปของชาวบ้าน

นอกจากการทำของเชื่อมจะเป็นการสร้างงานและสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตที่มีในชุมชนแล้ว ชุมชนนี้ยังมีการแปรรูปผลผลิตลักษณะอื่นๆอีก เช่น การทำขนมเบี๊ยะที่มีการนำไปขายตามงานเทศกาลต่างๆ เช่น งานไหม จังหวัดขอนแก่น งานฤดูหนาวที่จังหวัดเลย ฯลฯ โดยการเดินทางไปขายของในงานเทศกาลต่างๆนี้เป็นการเดินทางในลักษณะของหมู่คณะที่ร่วมเดินทางไปพร้อมกันเพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทางและในการเดินทางแต่ละครั้งต้องมีการเตรียมเครื่องมืออุปกรณ์ไปให้พร้อม ซึ่งในแต่ละงานสามารถสร้างรายได้ให้ถึงหลักหมื่น บางครั้งการเดินทางก็จะมีลักษณะต่อเนื่องไปทำให้ต้องใช้เวลาในการเดินทางไปตามงานต่างๆ ไม่ได้กลับบ้านเป็นแรมเดือน

ความพยายามในการปรับตัวเข้าสู่ภาวะแห่งความทันสมัยของชุมชนปรากฏในรูปของการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่เคยเป็นการผลิตด้านเดียว เช่น การทำการเกษตร หรือทำนาที่ทำเพียงอย่างเดียว แต่ด้วยการเบียดขับของภาวะทุนนิยมและวัตถุนิยมที่เข้ามาครอบงำการดำเนินการในทุกๆด้านทำให้ชุมชนปรับตัว โดยอาศัยปัจจัยสำคัญที่เป็นฐานเดิมของชุมชน คือ ฐานการผลิตด้านการเกษตร สถานที่ตั้งที่ใกล้ตลาดและความคุ้นเคยกับการค้าขาย ผสมกับการมีเครือข่ายการติดต่อการค้าตามงานวัดต่างๆที่มักมีการสับเปลี่ยนหมุนเวียนในพื้นที่งานต่างๆ ตลอดจนความรู้ที่มาจากภายนอกด้วยการแนะนำของส่วนราชการและการติดต่อค้าขายระหว่างชุมชน และการประสานความรู้

ระหว่างความรู้ที่มาจากภายนอกและฐานความรู้และทรัพยากรภายในชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยและเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนปรับตัวจากฐานการผลิตด้านการเกษตรไปสู่การค้าและการแปรรูปผลผลิต

การปรับตัวนี้มีหลายระดับทั้งในส่วนที่ละทิ้งการทำนาที่เป็นฐานการผลิตเดิมไปสู่การแปรรูปและการค้า และมีทั้งที่ยังดำรงการผลิตในส่วนของการทำนาไว้แต่ก็มีการเสริมกิจกรรมการประกอบอาชีพอื่นด้วยและด้วยการปรับตัวนี้ทำให้การดำรงอยู่ในภาวะของการถูกรอรับไปด้วยระบบทุนนิยมนั้นไม่บีบรัดจนเกินไป

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

จากการที่รัฐได้ออกนโยบายในการพัฒนาประเทศภายใต้โครงการพัฒนาสังคมขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “ กองทุนหมู่บ้าน ” ซึ่งเป็นโครงการที่มีขอบข่ายการดำเนินการกว้างขวางครอบคลุมทุกหมู่บ้านกว่า 70,000 หมู่บ้านทั่วประเทศ โดยมีแนวนโยบายที่ชัดเจนในการกระจายอำนาจให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเป้าหมาย กติกา การดำเนินการให้มีลักษณะเฉพาะตามความต้องการของชุมชน และด้วย **คุณลักษณะเฉพาะ** ของแต่ละหมู่บ้านนี้ จึงเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องการศึกษาในส่วนนี้ เพื่อเผยให้เห็นถึงกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ ความหมายให้กับกองทุนหมู่บ้าน เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านว่ามีลักษณะอย่างไร และด้วยพื้นฐานของอัตลักษณ์ความหมายที่ถูกสร้างขึ้น และกำหนดในการรับรู้ของชาวบ้านก็จะเป็นกรอบสำคัญในการกำหนด ระบบวิธีคิด กติกา วิธีการบริหารจัดการ ตลอดจนการดำเนินการกองทุน และด้วยระบบระเบียบวิธีการบริหารจัดการกองทุนนี้ก็จะเป็เงื่อนไขสำคัญที่เข้าไปกำหนดขอบเขตการใช้ประโยชน์จากกองทุนหมู่บ้าน ให้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลต่อบุคคล หรือกลุ่มบุคคล(การรวมกลุ่ม) หรือชุมชนโดยรวม ที่สามารถสะท้อนให้เห็นได้จากการสะสมทุน(การสร้างรายได้ การลดรายจ่าย) การพัฒนาอาชีพ(การสร้างงาน)การสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน(การบรรเทาเหตุฉุกเฉิน ที่มีความจำเป็นเร่งด่วน)

การศึกษาในส่วนนี้จึงแบ่งออกเป็น

1. การดำเนินการกองทุน เป็นการนำเสนอถึงระเบียบกฎเกณฑ์กติกาของกองทุนที่กรรมการและสมาชิกกองทุนได้ดำเนินการกำหนดขึ้น
2. กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งจะได้นำเสนอถึงกระบวนการผลิตและเผยแพร่ความหมายและความสำคัญของกองทุนหมู่บ้าน เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านให้กับสมาชิกกองทุน
3. ผลจากการดำเนินการกองทุน ซึ่งจะศึกษาในส่วนของผลในด้านต่างๆ ดังนี้
  - 3.1 ผลของกองทุนต่อการสะสมทุน(การสร้างรายได้ ลดรายจ่าย)
  - 3.2 ผลของกองทุนต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้ การสร้างงาน
  - 3.3 ผลของกองทุนต่อการสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน
  - 3.4 ผลของกองทุนต่อการรวมกลุ่ม
  - 3.5 ผลของกองทุนต่อปัจเจกชน

การดำเนินการกองทุน

กองทุนหมู่บ้าน เข้ามาในหมู่บ้านกุลแก้ว ปี 2545 และให้ชาวบ้านรู้ในเดือนพฤศจิกายน ปีเดียวกัน การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน เริ่มจากการเรียกประชุมเพื่อชี้แจงข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านให้กับชาวบ้าน พร้อมแจ้งเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ที่ชาวบ้านต้องมีส่วนรับผิดชอบในการดำเนินการ ตั้งแต่การเลือกกรรมการ การเป็นกรรมการ สิทธิในการกู้ยืม ฯลฯ หลังจากนั้นก็จัดเวทีการประชุม ที่เรียกว่า เวทีประชาคม เมื่อจัดเวทีประชาคมแล้วมีการทิ้งช่วงเวลาให้ชาวบ้านได้บอกเล่าต่อกันคิดค้น หาคณที่จะเข้ามาทำหน้าที่ในการเป็นกรรมการกองทุน จากนั้นจึงได้นัดให้สมาชิกมาร่วมกันตัดสินใจ เลือกกรรมการกองทุน

การเลือกกรรมการกองทุน ดำเนินการโดยอาศัยหลักเกณฑ์ที่ทางการกำหนดเป็นแนวทาง โดยกำหนดเป็นคุณสมบัติพื้นฐานและเปิดโอกาสให้สมาชิกได้พิจารณาตนเองว่ามีคุณสมบัติหรือไม่ เช่นคุณสมบัติว่าด้วยการต้องเป็นคนในชุมชนอย่างน้อย 2 ปี หากใครที่ขาดคุณสมบัติก็ให้ออจมีคุณสมบัติก่อน โดยการเป็นกรรมการนั้นใช้การเลือกโดยต้องได้รับการยอมรับจากชาวบ้านในที่ประชุม

นอกจากหลักเกณฑ์กว้างๆที่ถูกกำหนดขึ้นจากส่วนกลางในคุณสมบัติของกรรมการกองทุน แล้ว ภายในหมู่บ้านยังมีข้อกำหนดในการเลือกกรรมการหมู่บ้านที่กำหนดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ กล่าวคือผู้ที่เป็นกรรมการกองทุนต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ เป็นคนสุจริต ซื่อตรง อุปนิสัยดี เอื้ออาทร ใจดี

... ดูคุณสมบัติก็มีความรู้หน่อย เป็นคนที่สุจริต ไม่คิดแบบว่า เค้าเป็นคนพื้นที่ เราอุปนิสัยใจคอเป็น ยังไง คนซื่อตรงไหม ...

เมื่อได้กรรมการแล้วก็เปิดรับสมาชิก โดยกำหนดคุณสมบัติของสมาชิก ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งใน ลักษณะของปัจเจกและในลักษณะของกลุ่มหรือองค์กรชุมชน โดยคุณสมบัติพื้นฐานของการเป็น สมาชิกคือการเป็นสมาชิกของหมู่บ้าน การสมัครเข้าเป็นสมาชิกนี้ต้องผ่านการพิจารณาคุณสมบัติ จากคณะกรรมการกองทุนหลังจากนั้นผู้ผ่านการพิจารณาต้องเสียค่าธรรมเนียมสมาชิกแรกเข้ารายละ 30 บาท ภายในเวลา 3 วันหลังจากการได้รับการพิจารณาอนุญาตจากคณะกรรมการกองทุน หลังจากการเปิดรับและได้สมาชิกกองทุนแล้วมีการประชุมหารือร่วมกันเพื่อจัดทำข้อกำหนดในการดำเนินการกองทุน ตั้งแต่วัตถุประสงค์ของกองทุน การใช้เงิน การกู้ยืม ระยะเวลาตลอดจนดอกเบี้ย

วัตถุประสงค์ของกองทุน กองทุนมุ่งให้มีการพิจารณาตนเอง หรือรู้จักตนเองก่อนผ่านการ ประเมินตนเอง โดยกองทุนมิได้สนับสนุนให้ใครเป็นหนี้ กองทุนมีเป้าหมายที่จะดำรงอยู่อย่างยั่งยืน และเป็นไปเพื่อสร้างความสามัคคีกลมเกลียวกันของชุมชน

ข้อกำหนดเกี่ยวกับการออม กำหนดให้สมาชิกต้องมีการออมเงินสัจจะที่กำหนดขั้นต่ำไว้ไม่ต่ำกว่า 10 บาท โดยกำหนดส่งเงินสัจจะทุกเดือน และกำหนดอัตราดอกเบี้ยเงินฝาก ร้อยละ 4 เงินสัจจะของหมู่บ้านจึงไม่เพียงทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดการออมให้กับสมาชิกเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นตัวชี้วัดถึงความสามารถและระดับความรับผิดชอบของสมาชิกที่มีต่อการกักเก็บเงินของกองทุนอีกด้วย

ข้อกำหนดเกี่ยวกับการกู้ยืม การกู้ยืมสามารถทำได้ในวงเงินไม่เกินรายละ 20,000 บาท โดยการพิจารณาถูกกำหนดให้มีการเสนอโครงการกู้ยืมในที่ประชุมและร่วมกันพิจารณาตัวเลขรายรับรายจ่ายของสมาชิกที่ขอกู้ยืมเพื่อพิจารณาภาระหนี้ที่มีอยู่และพิจารณาร่วมกันถึงการชำระหรือลดภาระหนี้ของสมาชิก หากเสนอโครงการกู้ยืมในวงเงินเกิน 20,000 บาทต้องนำเข้าที่ประชุมใหญ่พิจารณา ดอกเบี้ยกำหนดให้อยู่ในอัตราร้อยละ 6 โดยจ่ายพร้อมเงินต้นเมื่อครบกำหนดการกู้ยืมหรือ ตามการร้องขอของสมาชิก เช่น ส่ง 3 เดือน 4 เดือน 6 เดือน หรือ 1 ปี โดยสมาชิกที่เลือกส่ง 1 ปี มากที่สุด 28 ราย มีผู้กู้ขอส่งคือรอบ 6 เดือน 1 ราย

การดำเนินการกู้ยืม ต้องเสนอเรื่องขอกู้ยืมโดยจัดทำคำขอและแสดงความจำนงในการกู้ว่าเป็นไปเพื่ออะไร เช่น กู้ไปค้าขาย พร้อมประมาณการรายจ่ายที่ใช้ในการลงทุน พร้อมถ่ายสำเนาทะเบียนบ้าน และบัตรประชาชน อย่างละ 2 ชุด ให้กรรมการ 1 ชุด และธนาคาร 1 ชุด โดยกรรมการจะอนุมัติการกู้ยืมส่วนธนาคารจะเป็นฝ่ายจ่ายเงินให้กับผู้ขอกู้โดยตรง

การรับเงินและการคืนเงินกู้ จัดกระทำผ่านธนาคารออมสิน โดยกรรมการกองทุนช่วยดูแลช่วยเหลือเรื่องการจัดทำเอกสาร ส่วนการรับเงินและจ่ายเงินคืนนั้นสมาชิกที่ขอกู้ต้องดำเนินการด้วยตนเองผ่านธนาคาร

การเลือกตั้งกรรมการชุดใหม่หลังครบวาระ 1 ปี ที่ประชุมใหญ่ของกองทุนหมู่บ้านกุลแก้วมีมติเป็นเอกฉันท์ให้คณะกรรมการชุดเดิมดำเนินการต่อไป หลังจากการดำเนินการบริหารกองทุนหมู่บ้านมาครบระยะเวลา 1 ปี กรรมการกองทุนถูกประเมินว่า จำนวนกรรมการที่กำหนดไว้ 15 คน โดยในการจัดตั้งครั้งแรกนั้นมีเป้าประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมและเรียนรู้หลักเกณฑ์กฎระเบียบตลอดจนการดำเนินงาน แต่การที่ระเบียบกองทุนกำหนดให้เมื่อครบวาระแล้วจำนวนกรรมการที่ออกไปนั้นต้องตั้งกรรมการเข้ามาใหม่ให้จำนวนรวมของกรรมการเท่าเดิม คือออกไปเท่าไรก็ต้องเลือกเข้าไปใหม่เท่านั้น ในสัดส่วนที่ทดเต็มกันนั้น แต่จากการประเมินของประธานกองทุนในการดำเนินงานในระยะที่ผ่านมาพบว่า กรรมการบางคนไม่ได้ทำงานเลย ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้สำคัญที่ชี้ให้เห็นว่าจำนวนกรรมการมีจำนวนมากเกินไป เมื่อเทียบกับการมอบหมายงานให้กรรมการดำเนินการ นอกจากนั้นยังเป็นปัญหาในการดำเนินการประชุมที่ทำให้องค์ประชุมไม่ครบ ดังที่ประธานกองทุนของหมู่บ้านกุลแก้วได้ในทัศนะในส่วนนี้ว่า

ความจริงที่นี้ก็อยากจะลด เพราะว่าบางคนไม่ได้ทำงานเลย เห็นว่าเข้าประชุมที่เดียวไม่ครบองค์ประชุมก็จะลำบาก เอาที่จำเป็นจริงๆ ดีกว่า 9 คนต่ำสุดอย่างเงี้ย องค์ประชุม 5 คน ก็ประชุมได้ ไม่ต้องมารอ 15 โอกาส มันเปิดประชุมไม่ได้ ไม่ใช่ไม่คิด คิด แต่ ติดขัดที่ระเบียบ ...

กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

“กองทุนหมู่บ้าน” ถูกทำให้รับรู้และเข้าใจว่า เป็นของส่วนรวมที่รัฐจัดสรรมาให้กับหมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาทจึงไม่ใช่เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ทุกคนมีสิทธิในเงินก้อนนี้ แต่การที่จะก่อให้เกิดภาพเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านในลักษณะนี้ได้ นั้น มีกระบวนการจัดกระทำอย่างเป็นขั้นเป็นตอนผ่านการจัดเวทีชาวบ้าน และการกำหนดชุดของวาทกรรมที่เข้ามาพร้อมกำหนดระบบความคิดในการให้ความหมายความสำคัญให้กับสิ่งต่างๆ ที่สำคัญ คือ

“หนี้” “การกู้หนี้” “การเป็นหนี้” มีความหมายผันแปรไปตามยุคสมัยในยุคก่อนที่ความทันสมัยจะเข้ามาในชุมชนนั้นการเป็นหนี้ถูกมองว่าเป็นสิ่งไม่ดีถือว่าเป็นภาระ และเป็นเครื่องหมายที่สะท้อนให้เห็นว่าผู้เป็นหนี้คือผู้ที่หาเลี้ยงชีพได้ไม่พอเพียงจึงต้องเป็นหนี้ แต่ในยุคของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย คำว่าหนี้ ถูกหมายให้อยู่ในฐานะของอำนาจในการกู้ยืม ใครที่กู้ได้มากแสดงว่ามีเครดิต ใครที่ไม่กู้หนี้แสดงว่าไม่มีเครดิต แต่ในยุคของการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน หนี้ถูกกำหนดให้มีความหมายและนัยสำคัญในเชิงลบ โดยถือว่าเป็นภาระที่ถูกผูกมัดไว้ด้วยดอกเบี้ยที่เพิ่มพูนขึ้นตามจำนวนเงินกู้และระยะเวลาในการกู้ยืม การให้ความหมายและความสำคัญกับหนี้ในลักษณะเช่นนี้ จึงมีผลต่อระบบความคิดความเชื่อของคนในชุมชน และส่งผลให้คนในชุมชนระมัดระวังกับการกู้หนี้จากกองทุนหมู่บ้าน ขณะเดียวกันก็ส่งผลต่อการจัดกระทำดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านในแง่มุมต่างๆ ด้วยเช่นกัน

“เงินสัจจะ” เป็นภาพของการออม เพื่อสร้างวินัยให้กับตนเองในการออม และการแสดงออกซึ่งความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ ความผูกผันสัญญาที่มีต่อกองทุน ที่ถูกกำหนดให้ระยะเวลา 1 เดือน ต้องมาส่งสัจจะ ซึ่งนอกจากจะได้ส่งเงินสัจจะแล้วเป็นการสร้างช่องโอกาสในการได้พบปะแลกเปลี่ยนติดต่อสัมพันธ์กัน

“การค้ำประกัน” เป็นการสำรองความรับผิดชอบ หรือภาระหนี้ให้กับบุคคลที่ค้ำประกัน

กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับชาวบ้านเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านนี้มีการจัดกระทำอย่างเป็นขั้นเป็นตอนโดยเริ่มตั้งแต่ การสร้างประเด็นเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านในฐานะเป็นสิ่งที่ใหม่ที่เข้ามาในหมู่บ้าน โดยจัดกระทำผ่าน การจัดเวทีชาวบ้านครั้งที่ 1 เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ที่รัฐบาลจัดสรรให้กับหมู่บ้านทุกแห่งทั่วประเทศหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท โดยการดำเนินการในขั้นตอนนี้มีการระดมสมาชิกในหมู่บ้านเข้าร่วมประชุมจากทุกครัวเรือน และด้วย

ประเด็นการเข้ามาของกองทุนนี้เป็นการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านได้มีการ คิด พิจารณา ถกเถียงกันพูดคุย วิพากษ์ เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ขณะเดียวกันก็เป็นช่วงที่มีการวิเคราะห์สรรหาผู้ที่มีความรู้ความสามารถเหมาะสมในการเข้ามาเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้าน

ขั้นตอนต่อไป จัดกระทำผ่านการจัดการ**ตั้งกองทุนหมู่บ้าน**โดยการเปิดรับสมาชิกกองทุนและ กำหนดให้สมาชิกกองทุนมีหน้าที่ในการคัดเลือกกรรมการบริหารกองทุน ซึ่งกำหนดให้มีการคัดเลือก กรรมการโดยการเสนอชื่อบุคคลที่เห็นว่าจะมีความเหมาะสมในการเป็นกรรมการซึ่งคัดจากคนที่มีความ ซื่อสัตย์สุจริต ทำมาหากิน มีความรู้ และตั้งกรรมการดำเนินการกองทุนที่มีจำนวน 15 คนในการจัด เวทีชาวบ้านครั้งที่ 2

จากนั้นจึงมีการจัดทำร่างระเบียบกองทุนที่มีระเบียบกองทุนจากส่วนกลางกำหนดให้เป็นแนว หรือขอบเขตที่วางให้หมู่บ้านต้องดำเนินการให้เป็นไปตามระเบียบหลัก พร้อมทั้งกำหนดให้มีการตี ความระเบียบหลักที่ใช้เป็นบรรทัดฐาน โดยกำหนดให้ผู้ที่จะสามารถตีความระเบียบนี้ได้เป็นเพียงเจ้า หน้าที่ของรัฐเท่านั้น ส่วนชาวบ้านนั้นถูกกำหนดให้อยู่นอกกรอบของผู้ที่มีความรู้ความสามารถใน การตีความระเบียบนี้ได้

... ถึงได้บอกว่า ชาวบ้านตีความหมายของระเบียบไม่ออก ก็ให้เจ้าหน้าที่คนที่มีความรู้ เสนอได้เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนแถมจะแม่น แถมจะพูดทีละข้อ ไม่เข้าใจให้ถามแถมจะบอกข้อนี้ตีความ ให้เสร็จ หมายความว่าอย่างนี้ๆ ใครสงสัยถามเดี๋ยวนี้อาจได้ไม่ลืมหาก็จะถามทีละข้อๆ...

การกำหนดระเบียบกองทุนหมู่บ้านจึงเสมือนถูกกำกับจากระเบียบใหญ่จากส่วนกลางทำให้ การดำเนินการบางประการแม้จะไม่ก่อให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพก็ตามเช่น จำนวนกรรมการ ที่กำหนดให้มีจำนวน 15 คน ซึ่งในทางปฏิบัติจริงหลังจากได้ดำเนินการมาเป็นเวลา 1 ปี พบว่ามี กรรมการบางส่วนที่ไม่ได้มีการหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ และการกำหนดให้มีกรรมการ 15 คนยังทำให้ การจัดการประชุมไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างคล่องตัวเนื่องจากต้องรอองค์ประชุมเหล่านี้เป็นต้น นอกจากนั้นการกำหนดระเบียบกองทุนนั้นส่วนใหญ่มักจะดำเนินไปตามโครงที่ถูกกำหนดจากส่วนกลาง

... เรามีตุ๊กตา เขาให้คิด คนของเรายังไม่สามารถ ฉันต้องการอย่างนู้นอย่างนี้หรือคะ แต่เรา มีตุ๊กตาให้ดูว่าเขาคิดกันไว้อย่างนี้นะ เราจะเอาอย่างนี้ใหม่...

เมื่อระเบียบกองทุนได้รับการกำหนดโดยกรรมการภายใต้ขอบเขตการดำเนินการที่ถูกกำหนด ขึ้นจากส่วนกลางแล้วก็นำมาชี้แจงให้แก่สมาชิก เพื่อให้สมาชิกพิจารณารับรองเพื่อประกาศใช้ เป็นระเบียบกองทุนหมู่บ้านทุกแล้ว

จากระเบียบข้อบังคับดังกล่าวก็จะนำมาเป็นข้อกำหนดในการให้กู้ยืมแก่สมาชิกพร้อมกับกำหนดขั้นตอนในการดำเนินการขอกู้ยืมแล้วจึงกำหนดเวลาในการให้กู้ยืมไปจนถึงขั้นตอนการอนุมัติการกู้

การพิจารณาอนุมัติการกู้ยืมมีการจัดกระทำในรูปเวทีชาวบ้าน เนื่องจากการกำหนดให้เงินกองทุนเป็นของส่วนรวมดังนั้นการพิจารณาอนุมัติเงินกู้จึงไม่สามารถกำหนดให้เป็นเรื่องส่วนบุคคลได้ โดยทำการระดมให้คนในหมู่บ้านออกมาพูดแสดงความคิดเห็น โดยเริ่มจากการแนะนำตัว และแสดงความคิดเห็นความรู้สึก ซึ่งวิธีการนี้ไม่เพียงเป็นการฝึกให้ชาวบ้านได้คุ้นเคยกับการแสดงความคิดเห็นเท่านั้นแต่ยังเป็นการแสดงออกถึงศักยภาพของชาวบ้านที่มีอยู่ในตนเอง

การทำประชาคมใช้วิธีให้ออกมาพูด ตะแคง บางคนไม่เคยแนะนำตัวเลย ชาวบ้านระบุว่าทุกคนนั้นแบบนี้ ก็มีกระดานให้อ่านออกมาเขียนกัน ความรู้สึกเป็นอย่างไร ระบายกันออกมาในหมู่บ้าน ระบายกันมาเลย เหมือนขำนะ เหมือนทุกคนขำกันเอง ไม่เคยออกมาพูด บอกว่าวันนี้ลองกล้ากันซักวันซิ แสดงตัวตนออกมา ทุกคนไม่เคยก็แหมมองกัน แค่ 50 คน อายุกันเอง แต่จริงๆตัวตนเค้าเค้ามีความสามารถเค้าอยู่ในตัว เค้าไม่เคยแสดงออกมาเลย เราก็มารู้จักกันในเวที คนนี้ใช้ได้ เราจะเริ่มมองแล้วคนไหนพอจะใช้ได้แล้วแบ่งกลุ่มกัน แบ่งกลุ่มก็เสนอปัญหา...เราก็จะเริ่มว่า ทำไม่คิดอย่างนั้น เค้าก็จะยืนพูด เลยว่าอย่างนั้นอย่างนี้ ก็จะมีการปรับความคิดไปเรื่อยๆ ซึ่งในระยะแรกไม่มีใครเก่งกว่าใคร ทุกคนเรียนรู้กันหมด แม้แต่กรรมกรเองต่างคนต่างก็ไม่รู้...

การกำหนดให้ผู้ขอกู้ต้องชี้แจงเหตุผลความจำเป็นในการกู้ประกอบกับพิจารณาความสามารถในการบริหารเงินกู้ที่จะยืมไปพร้อมทั้งแจกแจงภาระหนี้ที่มีอยู่ในขณะขอกู้ยืมกองทุนหมู่บ้าน ด้วยกระบวนการนี้ส่งผลให้คนจำนวนหนึ่งต้องละหรือเลิกความตั้งใจในการกู้ยืมเงินกองทุน เพราะทันทีที่มีการแจกแจงภาระหนี้ขึ้นในที่ประชุมก็จะมีที่ตั้งคำถามจากสมาชิกที่เข้าร่วมประชุมว่าจะสามารถบริหารเงินเพื่อใช้คืนกองทุนได้หรือไม่และด้วยวิธีการนี้ทำให้ข้อกำหนดว่าด้วยวงเงินกู้ที่กำหนดให้ไม่เกิน 20,000.- บาทกลายเป็นสิ่งที่ชอบธรรม แม้การดำเนินการในกิจกรรมอื่นที่สมาชิกก็เห็นชัดเจนว่าเงินกู้เพียง 20,000.- บาทไม่สามารถช่วยให้การดำเนินกิจการนั้นสำเร็จได้ แต่ด้วยการสกัดกั้นด้วยภาระดอกเบี้ยที่มีอยู่เป็นฐานเดิมของผู้กู้ทำให้การกู้ยืมนั้นเป็นไปในขอบเขตที่จำกัด เช่น การกู้เพื่อทำนา วงเงินกู้เพียง 20,000.- บาทไม่สามารถที่จะใช้เป็นเงินทุนสำหรับการทำนาในแต่ละคราวการผลิตได้ในทางตรงข้ามสำหรับการขอกู้ในวงเงิน 20,000.- นี้สำหรับการประกอบกิจกรรมอื่น เช่น การปลูกกระชาย หรือการทำ สมุนไพรเชื่อมอาจไม่มีความจำเป็นที่ต้องกู้เงิน แต่กรรมกรก็ไม่สามารถตัดทอนวงเงินการกู้ลงได้ ยิ่งไปกว่านั้นการกำหนดให้การส่งคืนเงินกู้ยืมที่กำหนดรอบระยะเวลา 1 ปี ก่อให้เกิดปัญหาสำหรับการกู้เพื่อการดำเนินโครงการที่มีช่วงการให้ผลตอบแทนช้ากว่า 1 ปี

ตารางการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

ครั้งที่	วันที่	การดำเนินการ
1	24 มิ.ย. 44	ซักซ้อมความเข้าใจ โดยมีตัวแทนทุกครัวเรือนเข้าประชุม เพื่อชี้แจงข้อมูลเพื่อเป็นการสร้างประเด็นให้เกิดการวิพากษ์ในชุมชน
2	2 ก.ค.44	คัดเลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้าน
3	23 ก.ค.44	กำหนดภาระหน้าที่ของกรรมการ และข้อบังคับกองทุน
4	24 ก.ค.44	ชี้แจงข้อบังคับของกองทุน
5	15 ก.ย.44	ชี้แจงขั้นตอนการขอกู้ และการจัดสรรเงิน
6	30 ต.ค.44	กำหนดเวลาการยื่นคำขอกู้ การทำสัญญาและการรับเงินกู้
7	1 พ.ย. 44	อนุมัติเงินกู้ 12 ราย เป็นเงินกู้ทั้งหมด 210,000.- บาท

ผลจากการดำเนินการกองทุน

จากการสอบถามถึงการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านพบว่าในทัศนะของชาวบ้านแล้วเห็นว่าการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านเข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านที่ยากจน

ถาม : การมีกองทุนเข้ามาดีหรือไม่ดี

ตอบ : ก็ดี คนที่ไม่มี เคยไปกู้ชาวบ้าน ก็ไม่ต้องไปกู้เสียดอกแพง รัฐบาลช่วยเหลือดี

การช่วยเหลือชาวบ้านที่ยากจนที่ชัดเจนคือการช่วยลดการกู้รายวันลง โดยการกู้รายวันถือเป็นการกู้ชนิดค้ำชันมากที่สุด และมีอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ที่สูงที่สุด อย่างไรก็ตามในการศึกษานี้ได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อการจัดกิจกรรมดำเนินการภายในหมู่บ้านในด้านต่างๆ ดังนี้

1. ผลของกองทุนต่อการสะสมทุน(การสร้างรายได้ ลดรายจ่าย)
2. ผลของกองทุนต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้ การสร้างงาน
3. ผลของกองทุนต่อการสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน
4. ผลของกองทุนต่อการรวมกลุ่ม
5. ผลของกองทุนต่อปัจเจกชน

1. ผลของกองทุนต่อการสะสมทุน(การสร้างรายได้ ลดรายจ่าย)

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านสามารถช่วยเหลือในส่วนของการเป็นแหล่งเงินทุนให้กับชาวบ้านแม้จะเป็นวงเงินที่ไม่มากมายนักสำหรับการลงทุนในปัจจุบันซึ่งแน่นอนว่าวงเงินกู้ขนาด 20000 บาทไม่สามารถใช้ลงทุนในกิจการขนาดใหญ่ได้ แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากหมู่บ้านกุลแก้วได้พยายามในการปรับตัวจากที่มีการผลิตข้าวเป็นสำคัญไปสู่ชุมชนที่มีการทำมาหาเลี้ยงชีพมากกว่า 1 อย่างซึ่งทำให้การผลิตมีลักษณะหลากหลายขึ้น ขณะเดียวกันความต้องการและความจำเป็นในการใช้เงินทุนในหมู่บ้านก็เพิ่มมากขึ้น การเข้ามาของกองทุนจึงสามารถช่วยเป็นแหล่งเงินทุนให้กับชาวบ้านในส่วนที่มีกิจกรรมการผลิตขนาดเล็กได้ ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถเป็นแหล่งเงินทุนให้กับการดำเนินการในกิจการขนาดกลางหรือการดำเนินการที่ต้องการเงินทุนจำนวนมากและมีช่วงของการได้ผลผลิตที่มีรอบระยะเวลาการผลิตที่นานกว่า รอบ 1 ปี

2. ผลของกองทุนต่อการพัฒนาอาชีพ การสร้างรายได้ การสร้างงาน

จากการสืบค้นถึงการดำเนินการให้กู้ยืมแก่บุคคลต่างๆในชุมชนพบว่า การเข้ามาของเงินกองทุนมีผลต่อการพัฒนาอาชีพและการสร้างงานให้กับชุมชนได้ในระดับหนึ่งทั้งนี้มิได้เกิดขึ้นจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านโดยลำพังแต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากฐานเดิมของชุมชนที่ได้มีการปรับตัวจากชุมชนที่มีฐานการผลิตที่การทำนาปลูกข้าวไปสู่การแปรรูปผลผลิตและได้มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มแม่บ้าน ที่มีการตั้งขึ้นในปี 2535 โดยในกลุ่มแม่บ้านจะมีกิจกรรมหลักในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการแปรรูปผลผลิตต่างๆซึ่งถูกพัฒนาขึ้นจากหน่วยงานของรัฐและได้รับการสนับสนุนในหลายๆด้านทั้งด้านเงินทุนและทักษะความรู้ต่างๆทั้งความรู้ที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกและความรู้ทักษะที่เกิดจากประสบการณ์การเรียนรู้ของคนในชุมชนเอง กลุ่มแม่บ้านจึงเป็นเสมือนศูนย์การเสริมสร้างความรู้สำคัญที่สามารถให้ความรู้เกี่ยวกับการทำสมุนไพรแปรรูปให้แก่สมาชิกรวมทั้งบุคคลทั่วไปได้ และด้วยการเสริมสร้างความรู้ในส่วนนี้เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในฐานะแหล่งทุนทำให้การกู้ยืมเงินกองทุนเพื่อเป็นทุนในการทำการผลิตสมุนไพรแปรรูปและพัฒนาการผลิตและการแปรรูปให้เป็นไปได้ ขณะเดียวกันก็ช่วยเสริมสร้างทักษะความรู้ในการแปรรูปสมุนไพรให้มีการขยายตัวไปในรูปแบบและผลิตภัณฑ์ที่มีความหลากหลายมากขึ้น แต่การเข้ามาของเงินกองทุนยังไม่มีผลต่อการสร้างความมั่นคงในอาชีพ เนื่องจากการแปรรูปผลผลิตนี้จะสามารถดำเนินการต่อไปได้จำเป็นต้องอาศัยการดำเนินการด้านการตลาดที่มีประสิทธิภาพคือสามารถเปิดตลาดและยึดพื้นที่ส่วนแบ่งด้านการตลาดให้อยู่ในระดับที่คงที่หรือขยายตัว หากการดำเนินการด้านการตลาดไม่มีการขยายตัวและปรับตัวลดลง การดำเนินการสมุนไพรแปรรูปก็จะประสบกับปัญหา

3. ผลของกองทุนต่อการสร้างสวัสดิการให้กับสมาชิกในชุมชน

การดำเนินการกองทุนในขณะนี้ยังไม่มีผลในทางปฏิบัติในส่วนของการช่วยเสริมสร้างสวัสดิการให้กับชุมชน แต่ก็มีกำหนดไว้เป็นแผนที่อาจมีการดำเนินการในอนาคต

4. ผลของกองทุนต่อการรวมกลุ่ม

เนื่องจากการกำหนดให้การกู้ยืมเงินกองทุนนั้นจำเป็นต้องมีบุคคลที่ต้องรับภาระหนี้และการจ่ายคืนดอกเบี้ยเงินกู้เป็นรายบุคคลทำให้การกู้ยืมในนามของกลุ่มไม่สามารถดำเนินการได้ ดังนั้นกองทุนหมู่บ้านจึงไม่จัดว่าเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับการรวมกลุ่มได้โดยตรง แต่เนื่องจากการดำเนินการกลุ่มในหมู่บ้านแห่งนี้มีกลุ่มที่มีลักษณะโดดเด่นคือกลุ่มแม่บ้านที่มีกิจกรรมสำคัญที่ร่วมกันจัดกระทำคือการทำสมุนไพรแปรรูปโดยกำหนดให้สมาชิกสามารถส่งผลผลิตเข้ากลุ่มได้โดยกลุ่มจะหักเงินเข้ากลุ่มร้อยละ 2 จากยอดขายผลผลิตที่สมาชิกลำมาขายให้กับกองทุน โดยที่การลงทุนการผลิตนั้นกลุ่มจะมีส่วนช่วยในด้าน ความรู้ อุปกรณ์ วัตถุดิบ ส่วนการลงทุนนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละราย การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านแม้จะไม่ได้ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มโดยตรงแต่ก็เป็นตัวกระตุ้นให้การรวมกลุ่มการขยายตัวมากขึ้น

5. ผลของกองทุนต่อปัจเจกชน

ด้วยภาพลักษณ์ของกองทุนหมู่บ้านที่เข้ามาในฐานะของแหล่งเงินทุนของส่วนรวมที่ทุกคนในฐานะสมาชิกของหมู่บ้านสามารถเข้ามามีสิทธิมีส่วนในเงินกองทุนนี้ได้ ส่งผลให้การใช้ประโยชน์จากกองทุนมีลักษณะที่หลากหลายตามความต้องการและจำเป็นของสมาชิกหมู่บ้านแต่ละราย ซึ่งสามารถเห็นถึงการใช้ประโยชน์จากกองทุนนี้ได้จากการตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนและการใช้ประโยชน์จากกองทุน

การตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน การเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านถูกกำหนดด้วยปัจจัยสำคัญที่ชาวบ้านแต่ละบ้านจะพิจารณาจากฐานะทางการเงินของตนเองคือถ้าบ้านใดพิจารณาว่าบ้านของตนเองหรือครอบครัวของตนเองไม่ได้เดือดร้อนเรื่องการเงินก็มักจะตัดสินใจไม่เข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ดังเช่น นางลัดดาที่มีอาชีพทำนา ค้าขาย และทำสวน โดยมีสามีเป็นลูกจ้างประจำในหน่วยงานราชการ มีที่นา 10 ไร่เศษ มีลูก 2 คน ที่โตและมีงานทำแล้วเมื่อถูกถามถึงสาเหตุว่าทำไมจึงไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก็ได้รับคำตอบว่า “...เพราะเราไม่เดือดร้อน... เราไม่รู้ว่าจะกู้เอามาทำอะไร เรามีอยู่แล้ว ไม่รู้จะเอามาทำอะไรเป็นภาระเรา...”

การใช้ประโยชน์จากกองทุน

เป็นการศึกษาการใช้ประโยชน์จากกองทุนโดยศึกษาจากชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกองทุนและกู้เงิน จำนวน 7 ราย เป็นสมาชิกกองทุนและไม่กู้ จำนวน 2 ราย และผู้ที่ไม่เป็นสมาชิกจำนวน 2 ราย รวม 11 ราย โดยที่แต่ละรายมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

นาง อายุ 41 ปี มีลูก 2 คน คนโตกำลังศึกษาอยู่ชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 3 คนเล็กศึกษาอยู่ชั้น ประถมศึกษาปีที่ 5 ได้รับอนุมัติเงินกู้จำนวน 20,000.-บาท โดยกู้เพื่อทำการแปรรูป เพื่อการค้า โดยกิจกรรมหลักคือ ทำขนมเบี๊องขายในงานประเพณีต่างๆซึ่งต้องเดินทางไปขายในต่างถิ่น และในยามว่างจากการออกเวยขายขนมก็ใช้เวลาในการรับปัก เย็บผ้า แกะเสื้อผ้า ตัดชิป ฯลฯ ส่วนสามีก็จะใช้เวลาว่างในการจับปลา ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนก็มีค่าน้ำ ค่าไฟ ค่ากับข้าว ค่าใช้จ่ายของลูกๆ ซึ่งจะหนักไปในค่าไปโรงเรียนของลูกซึ่งตกประมาณวันละ 100 บาท ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามานั้น นางต้องอาศัยการกู้ยืมจากร้านค้าโดยการซื้อสินค้าเงินเชื่อ หรือในยามคับขันไม่มีเงินติดบ้านจริงๆนั้นก็อาศัยกู้ยืมจากญาติพี่น้องและเพื่อนส่วนใหญ่เป็นการกู้ระยะสั้นที่ต้องมีการกำหนดเวลาการใช้คืนที่แน่นอน แต่การกู้ลักษณะนี้ก็มีข้อดีที่ไม่ต้องเสียดอกเบี้ยเนื่องจากเป็นญาติกันและมีความเข้าใจและรับรู้ถึงความจำเป็นในการกู้ที่ผู้ให้กู้มีต่อผู้กู้ แต่สำหรับนางเองแล้วการขอกู้ยืมแต่ละครั้งเป็นเรื่องหนักใจ ดังคำบอกเล่าถึงความยากลำบากใจในการขอกู้ที่ว่า “ บางทีเราจะไปขอยืมเขา บางทีเลี้ยงไป 2 เที้ยว 3 เที้ยว เราก็ไม่กล้าพูด อายเค้า กลัวเขาไม่ให้ ... คือเราจะไปต้องตัดสินใจ ถ้าเราไม่ตัดสินใจเราก็ไม่ได้ ถ้าเราไม่หน้าด้านก็ไม่ได้...”

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามานางสามารถกู้เงินได้ 20,000.- บาทซึ่งเป็นวงเงินสูงสุดที่กองทุนหมู่บ้านให้กู้แก่สมาชิก เงินกู้ที่ได้รับถูกใช้จ่ายไปในการลงทุนตั้งแต่ เครื่องมือ เช่น กระทะ ถังแก๊ส รถเข็นร่วม เตาขนมเบี๊อง วัตถุดิบ เช่น แป้ง น้ำตาลทราย น้ำตาลปีบ ถั่ว น้ำมัน แป้งข้าวเจ้า แป้งหมี่ เพื่อทำขนมเบี๊อง ขนมถั่วงอก ถั่วทอด ข้าวเกรียบงาปิ้ง ตลอดจนค่าใช้จ่ายในการเดินทางซึ่งใช้ไปในการเช่าเหมารถปีละ 12,000 บาท **รายได้ที่สามารถทำได้ในการขายขนมในงานต่างๆที่เดินทางไปนั้นไม่แน่นอนแต่ประมาณได้ว่าการขายในงานซึ่งเป็นเวลาประมาณ 10 วัน จะมีรายได้หักค่าใช้จ่ายแล้วประมาณ 10,000.- บาท ซึ่งดีกว่าที่ขายอยู่บ้านโดยเฉพาะในหน้าที่มีผลไม้ชุกการขายขนมเหล่านี้จะมียอดการซื้อขายลดลง**

ในการกู้กองทุนหมู่บ้านสำหรับรายนี้ต้องมีคนค้ำประกัน 2 คน ซึ่งนางเห็นว่า วงเงินกู้ที่ได้รับนี้เป็นจำนวนเงินที่น้อยไปไม่เพียงพอสำหรับการลงทุนและระยะเวลาในการให้กู้นั้นก็สั้นเกินไป “ อยากให้กู้ระยะยาว คนที่ไม่มี อย่างเงิน 20,000 ไปซื้ออะไรไม่ค่อยได้ อยากให้กู้ระยะยาว แล้วผลัดผ่อนสัญญาเป็น 5 ปี อย่างกู้ 50,000 ส่งปีละ 10,000 พร้อมต้นและดอก...”

ยม อายุ 45 ปี อาชีพทำนา สามีรับจ้างปลูกบ้าน มีลูก 1 คน มีที่นา 40 กว่าไร่ ปัจจุบันเก็บที่ไว้ทำนาทำสวนเพียง 5 ไร่ โดยปลูกกระถ่อน มะม่วง บวบ ข้าวโพด ถั่วฝักยาว พักทองนอกนั้นให้เช้านอกจากนั้น ยังหารายได้จากการขายผลผลิตจากสวนและทำขนมขาย เช่น ขนมเบื้อง ถั่วทอด

ยมได้รับอนุมัติการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านในวงเงิน 20,000.- บาท แต่ยมกู้เพียง 10,000.- บาท ทั้งๆที่ไม่มีความเดือดร้อนในเรื่องของเงินทุน โดยยมเล่าว่าตลอดการทำงานมาก็ได้เก็บสะสมเงินไว้บ้างแต่เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาและให้สิทธิในการกู้ประกอบกับดอกเบี้ยไม่แพงจึงกู้ไว้มายกยัดสนดังที่ยมเล่าว่า

...เพื่อเราขาดเหลือ เอาติดไว้ ดอกมันถูกดี ก็เลยแบบเอาไว้ เค้าเอากันข้างบ้านดอกมันถูกดี ...เค้าให้ 2 หมื่นนะ แต่เราไม่เอา ชี้แจงแบบเอาง่ายตอนใช้นี้ชื่ แบบเราพออยู่ได้ ติดไว้ซักหมื่นเพื่อขาดเหลืออะไรอย่างเงี้ยนะ ...เราก็กู้มาพอใช้ไม่อยากจะเป็นอย่างนี้เขา...เราไม่เคยเป็นหนี้ใคร เราก็กู้แล้วเราพอใช้อยู่แล้ว เราหาพอใช้ ไม่อยากจะเป็นอย่างนี้ใครใจคอไม่ดี มันก็อยู่เรื่อยมันต้องใช้ ไม่อยากจะเป็นอย่างนี้ใคร ดอกมันถูก เอาก็เอา...

ทัศนะของยมเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ สามารถเป็นแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยราคาถูกให้กับชาวบ้านไว้เป็นแหล่งเงินทุนยามขัดสน และเห็นว่าการดำเนินงานของกองทุนที่ดำเนินการอยู่เป็นสิ่งที่ดีแล้ว

นิ อายุ 45 ปี เดิมอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครมีอาชีพทำรองเท้า และขายรองเท้า เมื่อประเทศประสบปัญหาเศรษฐกิจ ทำให้การค้าในเมืองขาดทุน ทำให้มีหนี้สินสูงถึง 7 แสนบาท จึงตัดสินใจขายบ้าน เครื่องมือในการทำรองเท้าและย้ายมาอาศัยอยู่ในชุมชนโดยซื้อที่ดินต่อจากชาวบ้าน ในระยะแรกที่ย้ายเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน ก็เลี้ยงชีพโดยการเร่ขายพระเครื่องตามเมืองต่างๆ เช่น สิงห์บุรี ตัวเมืองอ่างทอง ลพบุรี บ้าง โดยเดินทางไปค้าขายทุกที่ที่มีตลาดพอให้ได้เงินทุนค้าขาย โดยในการค้าขายนี้ในระยะแรก นี่ต้องเดินทางติดตามสามีไปเร่ขายพระเครื่อง ต่อมาเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้กู้ยืมเงินเพื่อลงทุนนั้น นี่ก็ได้อาศัยแหล่งเงินทุนนี้เข้ามาช่วยโดยในรอบแรกที่มีการเปิดให้กู้ยืมนี้ ได้กู้ยืมเงินกองทุนจำนวน 15,000.- บาท เพื่อเป็นเงิน ลงทุนค้าขายโดยนำไปลงทุนซื้อน้ำลูกยอมาขาย พระเครื่อง ชี้อรรถเช่น ร่ม และปันเงินที่กู้บางส่วน(2,000 บาท)ให้แก่ลูกชายไปลงทุนเลี้ยงไก่สวยงาม ซึ่งนี้สามารถใช้คืนเงินกู้งวดแรกได้ และได้ขอกู้ยืมเงินในรอบถัดไปเป็นเงิน 20,000 บาท โดยนำไปลงทุนพระเครื่องและน้ำลูกยอ โดยนี้มีรายจ่ายที่เป็นค่าใช้จ่ายในบ้าน ได้แก่ ค่าบ้านที่กู้เงินธนาคารเอกชนมาและต้องผ่อนส่งชำระเดือนละ สองพันกว่าบาท ค่าน้ำค่าไฟ ค่าเล่าเรียนของลูก ค่าเช่าที่วางสินค้า แม้ว่าเงินกองทุนหมู่บ้านจะถูกจัดสรรให้กับสมาชิกกองทุนได้ใน

จำนวนที่ไม่สูงมากนักแต่ในทัศนะของนี่เห็นว่า เป็นการช่วยเหลือสำคัญจากภาครัฐที่ชาวบ้านได้รับประโยชน์โดยตรง

... พูดจริงๆนะ แบบว่าดีใจมากที่หลวงมาช่วยตรงนี้ ให้กองทุนหมู่บ้าน ให้เงินสะพัดอะไรอย่างนี้ แล้วชาวบ้านก็ไม่ต้องดิ้นรนกันมากมาย ไซ้ไหม เราทำให้เห็นๆกันอย่างนี้ เราไม่ได้เอาเงินไปทำอะไร เพื่อเราเอากำไรมาใช้มากิน...

การได้รับอนุมัติเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านจึงสามารถจะช่วยให้การดำเนินธุรกิจของนี่เป็นไปได้ คล่องตัวขึ้นแต่เนื่องจากการกำหนดให้อัตราดอกเบี้ยของกองทุนสูงถึงร้อยละ 6 ต่อปี ทำให้เกิดภาระที่ค่อนข้างหนักมาก ซึ่งนี่เห็นว่า “... อยากให้ดอกเบี้ยลดลงเหลือ ร้อยละ 3 ... ”

ศักดิ์ อายุ 26 ปี จบการศึกษาระดับปวช. สาขาวิชาบัญชี แต่สนใจเรื่องการแต่งหน้า และจัดดอกไม้ ซึ่งได้ศึกษาด้วยตนเองจากตำรา จากผู้มีประสบการณ์ จนสามารถใช้ความรู้มาเป็นอาชีพ โดยมีอาชีพรับแต่งหน้าแต่งตัวเจ้าสาว กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่งวดสอง รอบปีแรกเป็นเงิน 2 หมื่นบาทโดยนำไปใช้ลงทุนตัดชุดราตรี เพื่อให้เจ้าสาวเช่าในการจัดงานแต่งงาน โดยเงินสองหมื่นสามารถนำไปลงทุนตัดชุดราตรีได้ 2 ชุดและชุดไทย 2 ชุด งานที่รับทำนั้นมีตั้งแต่แต่งหน้าแต่งตัวเจ้าสาวให้เข้าชุด รวมไปถึงรับจัดดอกไม้ และร้อยพวงมาลัยบ่าวสาว ตลอดจนงานบวช งานศพ ทำบายศรี การรับงานนี้มีช่วงเวลาที่มั่งงานชุกและบางช่วงเวลาที่งานเบาบาง เช่น เดือนที่มั่งงานชุกจะได้แก่ เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือน 3 เดือน 4 และเดือน 6 เดือน 9 เดือน 12 รายได้โดยเฉลี่ยเดือนละ 6,000.- บาท

ศักดิ์ มีวิธีจัดการด้านการเงินด้วยการวางแผนการเงินโดยการจัดเก็บเงินรายได้บางส่วนที่จำเป็นต้องใช้จ่ายรวบรวมไว้ทุกครั้งหลังจากรับเงินรายได้เข้ามา

... เราจะมีวิธีการออมเงินของเรา ก็คือว่า พอรับงานงานหนึ่งเราจะเหลือเงินเอาไว้ส่ง งานละเท่าไร วางแผนเอาไว้เลย ถ้าเกิดเราเสียเครดิตกับกลุ่มแล้วมันก็ไม่ดี ... คือว่า ผมวางแผนออมเงินเอาไว้ ส่งกลุ่มก็คือ ว่า วางไว้ต้องงาน แล้วก็งานต่อเดือน ว่าเดือนนี้มีกี่งาน บางวันเรารับ 3 งานเราก็เฉลี่ยไว้เลย ว่า 3 งานนี้เราจะเอาไว้เท่าไร ...

การคิดเงินค่าจ้างสำหรับงานเหล่านี้ศักดิ์มีวิธีคิดอัตราค่าจ้างที่ต่างไปจากร้านค้าหรือร้านที่รับจ้างจัดการเรื่องเหล่านี้โดยตรงโดยให้เหตุผลว่า ไม่ได้เปิดร้านเป็นกิจลักษณะ แต่รับทำโดยใช้บ้านเป็นที่ติดต่อก็จะมีคนรู้จักบอกต่อกันไป ประกอบกับคนที่มาก็มักจะเป็นคนที่รู้จักแนะนำต่อกันมา

ก็ไม่สามารถคิดแพงได้ และที่สำคัญที่ศักดิ์ยึดถือคือไม่คิดว่าทำเป็นการค้า แต่เป็นการช่วยเหลือกัน และในการรับงานแต่ละงานก็เท่ากับเป็นการฝึกทักษะและได้เรียนรู้ไปด้วย

ถาม : ดูว่าตัวน้องเองไม่ได้มุ่งหวังด้านการค้ามากนัก

ตอบ : คือว่า ช่วยด้วย คือ เหมือนกับว่า ช่วยเพื่อนบ้านด้วยกัน หรือว่าช่วยคนกันเอง และถือว่าการฝึกทักษะเรียนรู้ไปด้วย

ในทัศนะของศักดิ์เห็นว่ากองทุนหมู่บ้านที่เข้ามาสามารถช่วยเป็นแหล่งเงินทุนให้กับชาวบ้านได้ และเห็นว่าหากวงเงินกู้สูงขึ้นอีกเล็กน้อยก็จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานในอาชีพของตนเองมากขึ้น

ถาม : ถ้ามองในแง่ของเงิน กองทุนหมู่บ้านน้องเห็นว่ามีความประโยชน์ไหม

ตอบ : มีประโยชน์มาก ช่วย ... อยากจะให้กู้เพิ่มได้อีกซักชนิดหนึ่ง เพราะอย่างที่ว่าผมไปลงทุนได้ชุดราตรี 2 ชุด ชุดไทย 2 ชุด เงินก็ยังเหลืออีกเล็กน้อยแต่ก็ไม่พอที่จะได้ชุดเพิ่มอีก...

หอม อายุ 58 ปี จบการศึกษา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เป็นกรรมการหมู่บ้าน มีอาชีพทำของเชื่อมมากกว่า 20 ปี ได้เริ่มกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านเมื่อกองทุนเปิดให้กู้ยืมรอบ 2 สาเหตุที่ไม่ได้กู้ในรอบแรกนั้นด้วยในตอนแรกยังไม่รู้สึกสนใจ และยังไม่ชัดเจนหรือมีความจำเป็นในการใช้เงิน จึงไม่ได้กู้ แต่ในรอบสองนั้น หลังจากเห็นการดำเนินงานของกองทุนไประยะหนึ่งเห็นว่า ดอกเบี้ยที่กองทุนคิดจากผู้กู้นั้นไม่แพง เมื่อเปิดกู้รอบสองจึงได้ขอกู้ โดยแจ้งว่ากู้เพื่อทำของเชื่อม โดยได้รับอนุมัติเงินกู้จำนวน 20,000.-บาท เงินกู้นี้ได้นำไปใช้ในการจัดซื้อวัตถุดิบในการผลิต เช่น มะกรูด ตำลึง เชียวไข่กา บอระเพ็ด มะเขือเทศ มะระ น้ำตาล กระชาย อุปกรณ์การผลิต เช่น กะละมัง เตา

หอม เรียนรู้ ในการทำการแปรรูปจำพวกของเชื่อมนี้มานานก่อนที่จะมีการตั้งกลุ่มแม่บ้านที่มี การทำการแปรรูปสมุนไพรจนเป็นผลผลิตที่มีชื่อเสียงของหมู่บ้าน โดยหอมเล่าว่าเรียนรู้ในการทำการแปรรูปผลผลิตลักษณะนี้ด้วยตนเอง และมีตลาดของตนเอง โดยเดิมผลผลิตที่แปรรูปได้จะถูกส่งให้กับลูกค้าที่ จังหวัด จันทบุรี เพชรบุรี และนครนายกเป็นหลัก เมื่อมีการตั้งกลุ่มแม่บ้านก็ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มแม่บ้าน

ปัจจุบันรายได้จากการขายสมุนไพรแปรรูป ซึ่งตั้งขายหน้าวัดเฉพาะวันเสาร์ – อาทิตย์ ถ้าขายไม่ดีก็ได้ เพียง 1,000.- บาท ถ้าขายดี 2 วันจะได้ถึง 2,000.- บาท สำหรับการค้าส่งจากเดิมที่ส่งไปยังจังหวัดต่าง ๆ นั้น ตลาดมีความจำกัดลงเนื่องจากการแย่งตลาดกันด้วยการจัดส่งผลผลิตไปถึงที่ ซึ่งหอมไม่สามารถต่อสู้ด้านการตลาดในส่วนนี้ได้จึงต้องสูญเสียตลาดค้าส่งบางส่วนไปเหลือเพียง

ตลาดในส่วนของจังหวัดนครนายกเท่านั้น โดยมารับสินค้าที่บ้าน รายได้โดยเฉลี่ยเดือนละ 3-4 พันบาท หักค่าใช้จ่ายแล้วเหลือประมาณเดือนละ พันกว่าบาท

การออมเงินของหอม ใช้วิธีการลงแชร์เพื่อเก็บเป็นเงินก้อน "... คือเราขายของมาได้ ก็เอาไปเล่นแชร์เก็บเงินก้อน เราขายของได้เอาไว้ที่แชร์ พอเราส่งเขาเนี่ย เราก็กู้แล้วก็เปย์แชร์ของเรา เงินที่เราขายของได้ นี่กว่าฝากกองทุนที่แชร์เอาไว้ ต้องหมุนเวียนเอาไว้ ไม่หมุนเงินก็ใช้หมด มีมากก็ใช้หมด..."

นอกจากการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านแล้ว หอมยังกู้เงินจากสหกรณ์ ด้วยเป็นเงิน 15,000.- บาท โดยสหกรณ์คิดดอกเบี้ยร้อยละ 12

สิ่งที่หอมเห็นว่ากองทุนหมู่บ้านควรปรับปรุงคือช่วงระยะเวลาการกู้และการคืนเงินกู้และดอกเบี้ยที่กำหนดเป็นเวลา 1 ปีนั้น เห็นว่าเป็นระยะเวลาที่สั้นเกินไปน่าจะไ้ยืดเวลาออกไป เช่น ปีครึ่งหรือ 2 ปี

หวัง อายุ 36 ปี จบการศึกษาชั้น ประถมปีที่ 6 เคยมีอาชีพทำนา แต่ปัจจุบันเปลี่ยนไปทำงานในโรงงานทำตู้เย็น ตู้แช่ มีลูก 1 คนกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยแจ้งว่ากู้เพื่อลงทุนปลูกกระชายเพื่อส่งให้ทำกระชายแช่อิ่ม ได้รับอนุมัติเงินกู้จำนวน 20,000.- บาท

การลงทุนทำกระชายนี้มีค่าใช้จ่าย ในการซื้อดิน ซื้อเป็นรถ คันละ 600.- บาท จำนวน 2 คัน ซื้อไม้ประมาณ หนึ่งพันกว่าบาท ทราขาย เป็นรถ คันละพันกว่าบาท ถูเพาะ จากนั้นมาปลูกดินใส่ถุง แล้วจึงปลูกกระชายลงในถุงเพาะ รวมทั้งสิ้นประมาณ 4,000 – 5,000 บาท

ในรอบสองนี้ได้กู้อีก 20,000.- บาทโดยนำมาใช้จ่ายในการปรับปรุงเครื่องไฟฟ้าหวังบริการให้เช่าแก่คนในหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นการไปติดตั้งในงานต่างๆ โดยค่าเช่าคิดเป็นรายวัน และงานแต่ละประเภทราคาให้เช่าจะต่างไป เช่น ในงานศพจะราคาถูก คืนหนึ่งอยู่ในอัตรา 500.- บาท สำหรับคนที่รู้จักกัน ถ้าไม่รู้จักคิดคืนละ 700 - 800 บาท

การจัดสรรเงิน ใช้วิธีการเก็บเงินส่วนที่ต้องส่งคืนเงินกู้ไว้ต่างหาก

เรือง อายุ 54 ปี มีลูก 5 คน อาชีพ เดิมขายขนมเปี๊ยะ ตามงานประจำจังหวัดต่างๆ เช่น จังหวัด เชียงใหม่ ขอนแก่น ลำปาง แพร่ น่าน โดยการเหมารถไปเป็นหมู่คณะ โดยตั้งขายในงานแบ่งจุดขายกัน กู้เงินกองทุน จำนวน 20,000.- บาท โดยกู้ให้ลูกชายโทรศัพท์มือถือ การกู้มากกว่า 20,000.- บาทถูกทำให้กลายเป็นเรื่องยุ่งยากที่ต้องมีการทำเรื่องให้กรรมการพิจารณาใหม่และใครที่ขอกู้มากกว่า 20,000.- บาทก็ถูกมองว่าเป็นแกะดำ และก่อให้เกิดความเกรงใจไม่มีใครกล้าขอกู้มากกว่า 20,000.- บาท

... ถาม : มีใครที่เป็นอย่างคุณพี่ ที่อยากกู้มากกว่า 20,000.-

ตอบ : ชลอเขาอยากกู้

ถาม : เขาทำอะไรคะ

ตอบ : เขาค้าขายหลายอย่าง

ถาม : เขาอยากจะกู้มากกว่า 20,000.-

ตอบ : ให้ลูกเขา

ถาม : แล้วกรรมการบอกว่าต้องทำเรื่องใหม่

ตอบ : ยุ่งกับเขาเป็นแกะดำ

ถาม : ใครคือแกะดำ

ตอบ : คิดเอง

ถาม : กรรมการเป็นหน้าที่เขานะคะ ที่เขาจะต้องพิจารณาตามคำขอจะให้หรือไม่ให้อีก
เรื่องหนึ่ง คิดอย่างนั้นหรือเปล่า หรือเกรงใจเขา

ตอบ : เกรงใจเขา

ถาม : เราเกรงใจเขาเองใช่ไหม

ตอบ : กลัวเขามาประชุมจะไม่มีเวลา

ถาม : เขาพูดว่ากรรมการต้องมาประชุม แต่ไม่ได้บอกว่าต้องเกรงใจเขา

ตอบ : เกรงใจเอง..

บัว อายุ 36 ปี มีลูก 2 คน คนโตเรียนอยู่ ปวช.ปีหนึ่ง คนเล็ก เรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ 5 อาชีพรับจ้างทั่วไป เช่น รับจ้างทำงานบ้าน คายหญ้า ขุดหลุมปลูกกล้วย หาวตูดใบในการทำสมุนไพรเชื่อม เช่น ลูกตำลึง เขียวไข่กา ฯลฯ รวมทั้งการทำสมุนไพรเชื่อมส่งกลุ่มแม่บ้าน และทำนาบนพื้นที่นาของสามีจำนวน 2 ไร่ เศษ โดยข้าวที่ได้จากการทำนาจะประมาณ 80 ถัง จะถูกนำไปขายทั้งหมด ส่วนข้าวที่ใช้กินในบ้านนั้นเป็นข้าวที่ซื้อหาได้จากตลาด เงินรายได้ที่ได้จากการขายข้าวจะถูกนำมาลงทุนในการทำนาครั้งต่อไป โดยสามารถทำนาได้ปีละ 3 ครั้งแต่ละครั้งขายข้าวได้เป็นเงินประมาณ 7,000-8,000 บาท โดยการลงทุนทำนาแต่ละครั้งจะใช้เงินทุนไม่ต่ำกว่า 4,000.- บาท โดยลงทุนเป็นค่า ข้าวปลูก ที่มีต้นทุนถึงละ 75 บาท ที่นา 2 ไร่เศษ ก็ใช้ข้าวปลูกถึง 2 ถัง เป็นเงิน 150 บาท เนื่องจากไม่มีที่สำหรับตากเมล็ดพันธุ์จึงต้องปรับเปลี่ยนจากการเก็บเมล็ดพันธุ์ไปสู่การซื้อเมล็ดพันธุ์ ค่าจ้างหว่าน ไร่ละ 35 บาท ค่ายาคลุมหญ้า คือเป็นสารเคมีที่ใช้สำหรับฉีดไม่ให้หญ้าขึ้น รวมทั้งยาบำรุงต้นข้าวและยาฆ่าแมลง การกำจัดหอยเชอรี่ และเป็นค่าจ้างเกี่ยว ไร่ละ 400 บาท ค่าขนข้าวไปขายถึงละ 1 บาท

บัว เป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านแต่ไม่ได้กู้ยืมเงินจากกองทุน ส่วนหนึ่งมีสาเหตุเนื่องจากเกรงว่าจะหาเงินมาคืนกองทุนไม่ได้ เนื่องจากมีรายได้ไม่แน่นอน แต่มีรายจ่ายสูง และไม่คิดว่าจะกู้มาลง

ทุนในการทำสมุนไพรแปรรูปด้วยบัวเหินว่าการทำสมุนไพรแปรรูปเป็นงานที่ไม่ได้ทำตลอดแต่ทำเมื่อมีการสั่งซื้อจากกลุ่ม

ถาม : กองทุนเปิดกี่ปีแรก 2 ครั้งปีนี้ก็อีกครึ่งทำไมไม่ได้กู้เลยสักครั้ง

ตอบ : เพราะกลัวหาเงินไม่ทัน รายได้ไม่แน่นอน เดียวได้เดี๋ยวไม่ได้ เราหาได้ค่าใช้จ่ายในบ้านก็หมดไปแล้ว ที่จะเก็บเป็นก้อนไม่มี

ถาม : ทำไมไม่คิดอย่างเช่นที่เขากู้มาลงทุนทำแปรรูปผลผลิตกันเยอะแยะ

ตอบ : แปรรูปเราก็ไม่ได้ทำประจำ ไม่ได้ทำทั้งปี แล้วแต่หน้าเทศกาล ก็เลยไม่กล้า ถ้ามีออเดอร์มาสั่งของ หรือทำทั้งปีอย่างนั้นมันก็พอเก็บได้ มันเป็นช่วงๆก็เลยไม่กล้า อีกอย่างลูกบอกแม่ไม่ต้องไปกู้หรอก ไม่อยากเป็นหนี้

อย่างไรก็ตามบัวก็มีความคิดว่าการมีกองทุนเป็นสิ่งที่สร้างความมั่นคงให้กับครัวเรือนในฐานะที่เป็นแหล่งเงินทุนสำรองกรณีที่เกิดความจำเป็นในการใช้เงิน

สาเหตุอีกประการหนึ่งคือ บัวได้เข้าเป็นสมาชิกกลุ่มแม่บ้านที่มีกิจกรรมหลักในการทำสมุนไพรแปรรูปโดยในกลุ่มแม่บ้านมีเงินทุนให้สมาชิกได้กู้ยืมด้วยซึ่ง บัวได้กู้ยืมเงินจากกลุ่มแม่บ้านเป็นเงิน 6,000.- บาท โดยมีช่วงระยะเวลาการคืนเงินยืมเป็น 2 ช่วง คือช่วงละ 6 เดือน โดยคืนพร้อมดอกเบี้ย ครั้งละ 100.- บาท โดยการจัดการเงินที่ให้อุปการะสมาชิกในส่วนนี้คำนวณจากเงินของกลุ่มทั้งหมดหารเฉลี่ยกับจำนวนสมาชิกที่ต้องการกู้ยืม

มะพลับ อายุ 39 ปี อาชีพ ตัดเย็บเสื้อผ้า รายได้ประมาณเดือนละ 3,000.- ถึง 7,000.- บาท จบการศึกษาชั้น ประถมศึกษาปีที่ 6 ได้รับเลือกเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ปัจจุบันไม่ได้กู้กองทุนหมู่บ้าน โดยมะพลับมีเหตุผลในการไม่ขอกู้ว่า หากพอใช้จ่ายจึงไม่ต้องการเป็นหนี้

... ไม่กู้ค่ะ ก็หนูจะเป็นหนี้ทำไม หนูพอค่ะ ที่จะใช้ได้ หนูก็ไม่อยากเป็นหนี้ เพราะหนูก็ต้องส่งไข่ไหมคะ พอถึงกำหนดเวลาอย่างนี้ เออ 2 หมื่น เฮ้ยต้องมาหาส่ง ไม่เอา ...

พร อายุ 49 ปี ไม่รู้หนังสือ อาชีพรับจ้าง มีลูก 1 คนอายุ 10 เดือน ไม่มีที่ดินของตนเอง อาศัยอยู่กับพ่อแม่ และอาศัยที่ดินของพ่อแม่ทำกิน ปลูกสวน มะกอก มะรุม กล้วย แต่ยังไม่ได้อผลผลิต รายได้ปัจจุบันได้จากการรับจ้างปลูกบอระเพ็ด ซึ่งเป็นรายได้ที่เพียงพอแค่การซื้อข้าวในแต่ละวันเท่านั้น พรถูกมองว่าเป็นคนประสาทไม่ดี ไม่ได้รับการยอมรับจึงไม่สามารถเข้าร่วมเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน และไม่สามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนได้ โดยพรเองมักได้รับฟังความเห็นของคนอื่นๆที่

มีต่อตัวเขาว่า เป็นคนทำอะไรไม่เป็นแม้เขาจะรู้สึกขัดแย้งกับสิ่งที่เขาได้รับรู้รับฟังเกี่ยวกับตัวของเขาเอง ดังที่เขา มักคิดเสมอว่าไม่มีใครสามารถทำอะไรได้โดยไม่ผ่านการฝึกฝน “... ใดๆเขาบอกมึงเป็นหรือ มันท้องต้องลอง ไม่เป็นมาจากในท้องนี้ มันท้องต้องหัดก่อนจู่ๆจะให้ เป็นเลยมันเป็นไปได้ เพราะเราไม่ได้หัดเลย มันเป็นไปได้ เค้าเป็นแล้วนี่ทำอะไรก็คล่อง ...” เมื่อถูกถามว่าไม่คิดจะเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเลยหรือก็ได้รับคำตอบว่า “ ก็อยากจะเป็นแต่ไม่มีใครชักจูงจะมาเป็นไปได้...” แม้ว่าตัวพระองค์มีความคิดที่อยากจะกู้เงินกองทุนและมีโครงการที่จะลงทุนต่างๆ เช่น กู้มาลงทุนขายน้ำอัดลมหน้าวัด หรือกู้มาซื้อวัว ควายมาเลี้ยง หรือกู้มาลงทุนเลี้ยงไก่ เป็ด แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการได้เพราะไม่มีใครช่วยค้ำประกันในการกู้เงินจากกองทุน “...ก็ไม่มีใครค้ำให้ผม ผมไม่รู้จะไปกู้กับใคร ใครเขาจะให้กู้... ช่วยตัวเองตลอด ไม่มีใครค้ำให้ผมจะไปกู้ได้ไง อย่างพ่อแม่เค้าก็ไม่พูดอะไร ได้แต่ว่าว่าผมเป็นคนโง่ ไม่รู้เรื่อง ผมเป็นคนโต น้องเค้าสบายมีผมคนเดียวที่แยกว่าเพื่อน...”

มา อายุ 65 ปี เดิมมีอาชีพทำนา ต่อมาเมื่ออายุเพิ่มมากขึ้นประกอบกับค่าใช้จ่ายในการทำนาเพิ่มสูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นค่าจ้าง ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง จึงได้เลิกการทำนา โดยในช่วงนั้น มีลูกได้ 1 คน แล้วไม่มีกัช่วยให้ลูกกินเลยคิดทำสวนกินและหันมาทำสวนปลูกขนุน มะม่วง ลำไย กัช่วย เหลือจากกินก็นำไปขาย ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและไม่ได้มีส่วนร่วมในการเป็นกรรมการที่ปรึกษาให้กับกองทุนหมู่บ้าน มามีความเห็นว่าการมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามานั้นเป็นส่วนดีที่รัฐบาลได้พยายามช่วยเหลือเรื่องของเงินทุนให้กับชาวบ้าน

ถาม : คิดอย่างไรกับกองทุนหมู่บ้านคะ

ตอบ : ก็คงเป็นส่วนดีของหมู่บ้านที่รัฐบาลเขาให้มากู้ทำกองทุน ดีกว่าไปอ่อนวอนนายทุน

จะเห็นได้ว่าผู้มีความจำเป็นในการใช้เงินทุนสามารถกู้เงินจากกองทุนได้ก็มี หรือที่ไม่จำเป็นใช้แต่สามารถกู้ได้ก็มี แต่ในรายที่จำเป็นใช้เงินทุนแต่ไม่สามารถกู้เงินจากกองทุนได้ก็มี ข้อมูลนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า ไม่ใช่ทุกคนที่มีความต้องการเงินทุนจะสามารถพึ่งพาแหล่งทุนจากกองทุนหมู่บ้านได้

ปัญหาเกี่ยวกับการดำเนินการกองทุน จากการประเมินของฝ่ายกรรมการกองทุนหมู่บ้านกุลแก้ว ชี้ให้เห็นว่าการดำเนินการที่ผ่านมาไม่มีปัญหาอุปสรรคที่น่าวิตก สำหรับประเด็นการนำเงินกู้ยืมไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ เช่น กู้ไปใช้ในการบริโภคที่ไม่ก่อให้เกิดผลผลิต แม้ว่าจะมีการตระหนักและเล็งเห็นถึงปัญหาลักษณะเช่นนี้ แต่การป้องปรามนั้นทำได้ในขอบเขตจำกัดเนื่องจากสมาชิกของกองทุนก็เป็นบุคคลที่เป็นที่รู้จักกันภายในหมู่บ้านการห้ามปรามจึงถูกมองว่าเป็นการปิดกั้นการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ยืมที่ถูกมองว่าเป็นของหมู่บ้านและสมาชิกของหมู่บ้านได้ ประเด็นเหล่านี้จึงถูกมองว่าเป็นบทเรียนสำคัญที่ทุกคนจะต้องเรียนรู้ร่วมกัน เงินกู้ยืม 20,000 บาทก็ไม่ได้มากเกินไปที่จะช่วยให้เกิด

การเรียนรู้ร่วมกัน ดังที่ประธานกองทุนกล่าวว่า “...เราขอให้เหตุการณ์มันผ่านไป 1 ปี ก่อนเราถึงจะสอนเขาได้...”

แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะมองว่ากองทุนหมู่บ้านที่เข้ามาในหมู่บ้านสามารถให้ความช่วยเหลือแก่คนยากจนหรือคนที่ประสบปัญหาเกี่ยวกับแหล่งเงินทุนได้ก็ตามแต่การดำเนินการของกองทุนบางส่วนก็ยังเป็นส่วนที่อาจก่อให้เกิดปัญหา หรือความยากลำบากให้กับผู้กู้ยืมซึ่งอาจเป็นจุดที่สามารถสร้างปัญหาด้านการเงินให้กับผู้ขอกู้เงินต่อไปได้ ซึ่งชาวบ้านได้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินการกองทุนบางประการดังนี้

ข้อเสนอเกี่ยวกับการดำเนินการกองทุนจากฝ่ายสมาชิกผู้กู้ยืม ระยะเวลาของการกู้ยืมที่จำกัดได้ไม่เกิน 1 ปี สำหรับผู้ที่มีเงินทุนน้อยและไม่มีแหล่งเงินทุนสำรองประกอบกับมีภาระหนี้สินอยู่เดิม การกู้ระยะสั้นทำให้ไม่สามารถสะสมทุนได้มากพอที่จะช่วยให้หลุดพ้นจากภาระหนี้ที่มีอยู่ได้ แต่ที่ช่วยได้คือการถ่ายโอนภาระหนี้จากแหล่งหนึ่งไปยังอีกแหล่งหนึ่งเท่านั้น

การกำหนดระยะเวลาในการกู้ยืมควรพิจารณาถึงกิจกรรมหรือโครงการที่ขอกู้ยืมด้วยบางกิจกรรมช่วงระยะเวลาการกู้ 1 ปีก็เป็นเวลาที่สั้นเกินไปไม่สามารถหารายได้มาทันการส่งคืนเงินกู้ได้

ระยะเวลา กับอาชีพที่เคำขอมันน่าจะมองวงกว้างไว้ หรือการกลั่นกรองของคณะกรรมการแต่ไม่ใช่มาขีดเส้นว่าต้อง 1 ปี จะทันไม่ทันก็ช่าง จะกี่หมื่นก็ช่าง มันขีดเส้นตายให้ไง ถ้าเราบอกว่า 2 ปี แต่ต้องมีข้อแม้เนาะ กับอาชีพแบบนี้เนะ ก็จะมีการยืดหยุ่น แต่ 1 ปีที่ทำมา อย่างดำนนา ปีหนึ่งมันไม่ค่อยทัน มันไม่มีโอกาส มันก็ต้องหาเงินที่อื่นมาใช้ หมุนเงินเนะ

ดอกเบี้ย ในการให้กู้ยืมชาวบ้านเห็นว่าไม่มีความจำเป็นหากพิจารณาว่ากองทุนนี้จะเป็นปัจจัยที่มุ่งช่วยเหลือชาวบ้าน ดังทัศนะของประธานกองทุนที่ว่า

ให้เงินตราคงอยู่ ย่งยิ้น ทำไมต้องให้พวกเรามาเจ็บซ้ำเพราะดอกเบี้ย ดอกเบี้ยไม่เห็นเอาไปทำอะไรเลย เราต้องไปคิดทำไม เราก็มองในอนาคตข้างหน้า ไม่จำเป็นดอกเบี้ยก็ไม่จำเป็น แต่ให้เงินมันอยู่ 1 ล้าน ไม่ให้ถูกโกงความซื่อสัตย์ของชาวบ้านมีตลอด นี่ซื่อสิ่งที่เราต้องการ ความซื่อสัตย์ในสังคม ดีกว่าหาตระแวงกัน ล้านนี้อยู่ไหม ปีนี้คนนั้นเอาไป ห้าหมื่น คนนั้นเอาไป แส่นเหลือแปดหมื่นแล้ว เหลือห้าหมื่นแล้ว ตายแล้วมันจะเอามาคืนไหม กระวนกระวายกัน ...

ข้อสังเกตจากผู้วิจัย การเข้าถึงเงินกองทุน หรือการให้ได้มาซึ่งการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้าน ถูกจำกัดอยู่ในวงของชาวบ้านที่มีฐานะระดับปานกลางขึ้นไป สำหรับชาวบ้านที่มีฐานะยากจนจริงๆ ก็จะถูกมองว่าไม่มีศักยภาพในการคืนเงินกู้ และด้วยการมองเช่นนี้การกู้ยืมโดยอาศัยการค้ำประกัน จากเพื่อสมาชิกจำนวน 2 คนจึงเป็นเสมือนการปิดกั้นการเข้าถึงเงินกองทุนนี้ แม้แต่ตัวผู้กู้เองก็มองว่า ตนเองไม่มีคุณสมบัติจึงไม่มีสิทธิในการเข้าเป็นสมาชิกและใช้ประโยชน์จากกองทุน

บทที่ 6

สรุป

ภายใต้แนวนโยบายในการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ที่ส่งผลให้เกิดโครงการพัฒนาต่างๆ เข้าสู่พื้นที่ชุมชนตั้งแต่การพัฒนาการผลิตด้านการเกษตร การพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาสาธารณสุข การพัฒนาด้านการศึกษา ส่งผลให้ปรับเปลี่ยนค่านิยมความคิดเกี่ยวกับการให้ความหมายและความสำคัญกับสรรพสิ่งต่างๆ ในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปจากการให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนไปสู่การให้ความสำคัญกับความเป็นปัจเจก และการให้คุณค่าความสำคัญกับวัตถุและเงินตราในฐานะที่มาของวิทยาการ ความรู้ เทคโนโลยีต่างๆ ที่จะช่วยให้การผลิตเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ขณะเดียวกันก็ช่วยให้การดำรงชีวิตเป็นไปด้วยความสะดวกสบายมากขึ้น แต่ด้วยการปรับเปลี่ยนระบบคุณค่านี้ทำให้ชุมชนต้องปรับตัวเกี่ยวกับการทำมาหากินที่ต้องอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชนเป็นฐานในการปรับตัวและด้วยคุณลักษณะพิเศษของพื้นที่ของชุมชนแห่งนี้ที่มีพื้นฐานการผลิตด้านการเกษตร และเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้ตลาดและเป็นพื้นที่ที่มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกได้สะดวกทำให้ การปรับตัวจากการเป็นชุมชนที่ดำรงชีพด้วยการผลิตด้านการเกษตรเพียงอย่างเดียวปรับเปลี่ยนไปสู่การเป็นผู้ค้าและผู้แปรรูปผลผลิตรายย่อย

การก่อรูปกองทุนหมู่บ้านขึ้นในชุมชน ถูกจัดกระทำอย่างเป็นขั้นเป็นตอนเริ่มตั้งแต่การสร้างประเด็นเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับกองทุนเพื่อให้ชาวบ้านได้ทบทวนวิพากษ์ ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างระบบความคิดเกี่ยวกับกองทุน รวมทั้งการให้ความหมายและนัยสำคัญของการเป็นหนี้ในฐานะที่สมาชิกกองทุนจะเข้ามาใช้บริการจากกองทุนที่มีภาระกิจสำคัญคือการให้เงินกู้ จากนั้นจึงนำไปสู่ภาคปฏิบัติการที่มีการดำเนินการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้นพร้อมทั้งการจัดตั้งกรรมการดำเนินการและการรับสมัครสมาชิกกองทุนและดำเนินการร่างกฎระเบียบ ที่มีการตีความร่างระเบียบที่มีการกำหนดให้เพียงเจ้าหน้าที่ของรัฐเท่านั้นที่สามารถตีความระเบียบได้ ชาวบ้านจึงอยู่นอกกรอบความรู้ความสามารถนี้ แต่ด้วยการกำหนดให้สมาชิกกองทุนเป็นผู้รับรองระเบียบก่อนการประกาศใช้จึงเป็นเสมือนการให้อำนาจแก่ชาวบ้าน แต่จริงๆ แล้วระเบียบถูกกำกับจากระเบียบกองทุนจากส่วนกลาง

การอนุมัติเงินกู้ ที่จัดกระทำผ่านการจัดการในรูปเวทีชาวบ้าน เนื่องจากการกำหนดให้เงินกองทุนเป็นของส่วนรวม ดังนั้น การพิจารณาอนุมัติเงินกู้จึงไม่สามารถกำหนดให้เป็นเรื่องส่วนบุคคลได้ โดยจัดให้ผู้ขอกู้ต้องชี้แจงความจำเป็นในการกู้ประกอบกับพิจารณาความสามารถในการบริหารเงินกู้พร้อมทั้งแจกแจงภาระหนี้ที่มีอยู่ในขณะขอกู้ด้วย

ด้วยการดำเนินการเช่นนี้ ทำให้การตัดสินใจกู้หรือการลดวงเงินกู้กลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม แม้แต่ตัวผู้ขอกู้เองก็ต้องยอมรับโดยปริยาย ด้วยการจัดการเช่นนี้ แม้ว่ากรรมการจะเข้าใจว่าในกิจกรรมบางประเภทที่เงินทุนเพียง 20,000 บาทไม่สามารถนำไปลงทุนในกิจการนั้นได้ แต่ก็ไม่สามารถอนุมัติวงเงินกู้เกิน 20,000 บาทได้ และในทำนองเดียวกันในกิจกรรมที่ไม่จำเป็นต้องใช้เงินกู้ถึง 20,000 บาท กรรมการก็ไม่สามารถตัดวงเงินกู้ได้

การดำเนินการกองทุนในลักษณะนี้ กองทุนหมู่บ้านมีศักยภาพในฐานะเป็นแหล่งเงินทุนสำรองให้กับกลุ่มคนที่มีการประกอบการผลิตหรือการค้าขนาดเล็ก และมีรอบการชำระเงินระยะสั้นเท่านั้น อย่างไรก็ตามลำพังกองทุนหมู่บ้านเพียงส่วนเดียวไม่สามารถเป็นตัวเสริมสร้างการลงทุนหรือการสร้างงานหรือการพัฒนาอาชีพได้ แต่จำเป็นต้องผนวกกองทุนเข้ากับความรู้ ทั้งที่มีอยู่ในชุมชน โดยความรู้ต้องเป็นความรู้ที่เกิดจากการพัฒนาและส่งสมจากภายในชุมชนเอง เช่น การผนวกความรู้ในการผลิตด้านการเกษตร การแปรรูปและความรู้ในการประกอบกิจการค้าเข้าด้วยกัน ดังนั้นกลุ่มที่มีความรู้ทักษะในส่วนนี้จึงเป็นกลุ่มที่ถูกมองว่ามีศักยภาพในการใช้คืนเงินกู้และได้รับการยอมรับในการอนุมัติเงินกู้ ในทางตรงข้ามในกลุ่มแรงงานรับจ้างที่ไม่มีทักษะความรู้พิเศษ ก็จะไม่กู้เพราะไม่รู้ว่าจะกู้ไปทำอะไร

สำหรับผลของกองทุนที่มีต่อการรวมกลุ่มนั้นพบว่ากองทุนหมู่บ้านนั้นมีผลต่อการรวมกลุ่มในฐานะที่เข้ามากำหนดให้มีการดำเนินการในรูปของกลุ่ม แต่การที่กองทุนนี้จะช่วยเสริมสร้างให้เกิดการรวมกลุ่มในกิจกรรมอื่นนั้นในชุมชนนี้ไม่ปรากฏ แต่อาจกล่าวได้ว่ากองทุนหมู่บ้านมีผลในฐานะเป็นตัวกระตุ้นให้การรวมกลุ่มที่มีอยู่เดิมขยายตัวมากขึ้นได้

ผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อการปรับตัวของชุมชนนั้น จะเห็นได้ว่ากองทุนหมู่บ้านที่เข้ามาในชุมชนสามารถเป็นแหล่งเงินทุนขนาดเล็กให้กับสมาชิกในชุมชนได้ ดังนั้นการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนแห่งนี้จึงสามารถเสริมแรงให้กับชุมชนแห่งนี้ในการปรับตัวไปสู่การค้าและการแปรรูปผลผลิตรายย่อยได้มากขึ้น แต่ความยั่งยืนของการดำเนินการดังกล่าวนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกองทุนหมู่บ้านแต่ขึ้นกับความรู้ในการพัฒนาการผลิตและการแปรรูปและความสามารถในการยึดส่วนแบ่งตลาดด้านการผลิตและแปรรูปได้มากหรือน้อยเพียงใด ความมั่นคงของชุมชนหมู่บ้านจึงมิได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยของทุนเพียงประการเดียวแต่สิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้คือความรู้ที่ต้องพัฒนาไปควบคู่ด้วยซึ่งจากการศึกษานี้พบว่า แม้ชุมชนหมู่บ้านจะมีเงินทุน หากขาดปัจจัยในส่วนของความรู้แล้วชุมชนก็ไม่สามารถใช้เงินทุนเสริมสร้างความเข้มแข็งมั่นคง หรือ เพิ่มพูนระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนได้

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2 : บทเรียนจากภาคกลาง

การต่อยอดทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านการจักสาน

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา	1
นำเรื่อง	1
การเลือกพื้นที่ศึกษา กรณีของบ้านยางแดง	2
การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์	3
บริบทชุมชน	7
การนำเสนอผลการศึกษา	8
บทที่ 2 การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตบนฐานทุนชุมชน	10
ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ	10
พลังการผลิตของสังคม : ทุนทางกายภาพ	11
พลังสร้างสรรค์ในการผลิต : ทุนความรู้และภูมิปัญญา	12
ความสัมพันธ์ทางสังคม : ทุนทางสังคม	14
ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ	15
ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางสังคม	15
บทที่ 3 ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	17
การปรับเปลี่ยนพลังการผลิตของสังคม	17
ความสะดวกลดภัยในการทำนา : การก้าวสู่การผลิตได้อำนาจทุน	18
ความยากลำบากของชาวนาจากการผลิตแบบสมัยใหม่	19
ความทุกข์ของชาวนาจากการก้ำกึ่งการของระบบตลาด	20
การเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน	22
ชุมชนบ้านยางแดงบนฐานของทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป	23
บทที่ 4 การปรับตัวของชุมชนในระบบการผลิตเพื่อขาย	25
การณีกกำลังของชุมชนด้านการถูกกดราคาผลผลิตจากฐาน	26
การเกิดขึ้นของกลุ่มจักสานบ้านยางแดง	27
การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากฐานฝีมือดั้งเดิม	28
การสร้างความแตกต่างด้วยเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ่านการตีตรา	28
การเกิดขึ้นของแม่ค้าคนกลางชุมชน	29
การผลิตเพื่อการค้าในปัจจุบันของจักสานบ้านยางแดง	31

วัตถุประสงค์ : ช่องทางไหลออกของรายได้ชุมชน	31
กระบวนการผลิต : การแบ่งแยกงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน	32
ช่องทางการกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด	33
การขายผ่านกลุ่มจักสาน	33
การขายผ่านคนกลาง	34
รายได้จากการจักสาน	35
การพลิกบทบาทขายหญิงในชุมชน	37
ศูนย์กลางประชาสังคมจากระดับหมู่บ้านสู่ระดับท้องถิ่นที่บ้านยางแดง	37
แหล่งเงินทุนของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	39
แหล่งเงินทุนในระบบ	39
แหล่งเงินทุนนอกระบบ	40
บทที่ 5 ภาพสะท้อนกองทุนหมู่บ้านในฐานะกระบวนการ	
แทรกแซงทุนชุมชน	41
การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	41
ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น	47
ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน	50
บทสรุปขั้นต้นของกองทุนหมู่บ้านที่บ้านยางแดง	51

บทที่ 1

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

นำเรื่อง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองหรือที่เรียกสั้นๆว่ากองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล มีเป้าหมาย คือ เพื่อสร้างแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านเพื่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนโดยหลักการสำคัญเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านก็คือ การสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่นจากการที่ให้ชุมชนนั่นเองที่เป็นผู้จัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่ลงไป อย่างไรก็ตามด้วยความที่ชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันอยู่ไม่ว่าจะเป็น ทางด้านกายภาพ เช่น สภาพพื้นที่ จำนวนครัวเรือนและประชากร สภาพโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ฯลฯ และ ทางด้านสังคม เช่น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเป็นผู้นำในชุมชน พื้นฐานทางวัฒนธรรม ฯลฯ ปัจจัยเหล่านี้ย่อมทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีความพร้อมในการเข้าสู่อการจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างกันไปด้วย ด้วยเหตุนี้การใช้นโยบายกองทุนหมู่บ้านที่มีการกระจายตัวของเงินทุนไปยังชุมชนหมู่บ้าน หมู่ละ 1 ล้านบาท เท่ากันทั่วประเทศ ย่อมไม่อาจสร้างผลลัพธ์อันพึงประสงค์เท่าเทียมกันได้ทั้งหมด โดยแต่ละหมู่บ้านก็จะมีสภาพปัญหาและอุปสรรคและแม้แต่ความสำเร็จที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับพื้นฐานที่ชุมชนเป็นมา

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในที่นี้เป็นส่วนของการสร้างความรู้ (knowledge creation) อันเกี่ยวข้องกับชุมชน โดยการใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) มาเป็นหลักในการวิจัย และทำการศึกษาในลักษณะของกรณีศึกษา (case study) ในระดับชุมชนหมู่บ้าน โดยการวิจัยกระทำตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

- เพื่อศึกษาถึงแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน
- เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุน ที่มีความเป็นพลวัต อันได้แก่ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีมาก/น้อยอย่างไร
- เพื่อศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขของการติดต่อ / หรือไม่ติดต่อกับภายนอก ว่าได้ก่อให้เกิดความพอเพียงในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร

- เพื่อศึกษาว่าเมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในชุมชนแล้ว ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

การเลือกพื้นที่ศึกษา กรณีของบ้านยางแดง*

สำหรับชุมชนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาในที่นี้ ชื่อ “บ้านยางแดง” เป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคกลาง อาชีพของชาวบ้านได้แก่ การทำนา ทำสวน และการเลี้ยงสัตว์ แต่ปัจจุบันการทำจักสานได้เข้ามามีบทบาทในด้านอาชีพเพิ่มขึ้น กลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของชุมชน ผลิตภัณฑ์จักสานจากไม้ไผ่ของชุมชน ได้แก่ ตะกร้า กระเป่า กระจาด ป่าน้ำชา มีการผลิตเพื่อขาย โดยเฉพาะกระเป่าที่ผลิตกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน โดยมีตลาดปลายทางถึงต่างประเทศ การจักสานนี้ไม่ได้ทำกันเฉพาะหมู่บ้านแห่งนี้เท่านั้น แต่กินอาณาเขตบริเวณติดกันด้วย เนื่องจากเคยเป็นบ้านหมู่เดียวกันมาก่อน การจักสานของหมู่บ้านเป็นที่ยอมรับมากในด้านลวดลายที่สวยงามและมีฝีมือที่ประณีตของงาน รวมถึงการออกแบบที่โดดเด่น สามารถประยุกต์ไปตามความต้องการของตลาด จนเป็นที่ยกย่องให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่างในการพัฒนาอาชีพ ได้รับการยอมรับและเป็นที่สนใจมาดูงานและหาซื้อผลิตภัณฑ์ของชุมชนจากบุคคลทั่วไป ด้วยเหตุนี้การต้อนรับทัวร์นักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ จึงเกิดขึ้นสม่ำเสมอในรอบสัปดาห์หนึ่งๆ ดังนั้นตำบลจึงยกการจักสานให้เป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์”

ชุมชนบ้านยางแดง มีการสืบสานวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่ยาวนาน การสั่งสมประสบการณ์ ความรู้และภูมิปัญญา นำพาชุมชนให้เป็นที่รู้จักในด้านการจักสาน ภาพของชุมชนถูกนำเสนอผ่านสื่อต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นด้านสารคดี ด้านการท่องเที่ยว ด้านภูมิปัญญาไทย ฯลฯ ซึ่งย่อมเป็นการสะท้อนถึงระดับความมีชื่อเสียงของชุมชนได้ดี พื้นที่ชุมชนบ้านยางแดงจึงมีความเหมาะสมต่อการศึกษาถึงการสะสมทุนที่มีมาตั้งแต่ในอดีต และต่อยอดด้วยการพัฒนาภูมิปัญญาเหล่านี้เพื่อออกมาตอบสนองต่อการผลิตเพื่อขายในตลาด โดยเฉพาะศักยภาพการพัฒนาฝีมือมุ่งสู่ตลาดส่งออก

เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ในการศึกษาถึงชุมชนบ้านยางแดงนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามการวิจัยอันเกี่ยวเนื่องกับทุนชุมชนไว้ดังนี้ คือ *ประการแรก* ชุมชนในอดีตมีทุนชุมชนอยู่ในรูปแบบใดบ้าง และทุนชุมชนเหล่านั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อใด และอย่างไร *ประการที่สอง* การสนับสนุนของทุนภายนอก เป็น

* ชื่อสมมติ

เงื่อนไขที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร และ *ประการที่สาม* เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาแล้ว จะสามารถช่วยส่งเสริมชุมชนได้อย่างไร

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังพบลักษณะเด่นของชุมชนบ้านยางแดงอีกด้านหนึ่ง คือ ชาวบ้านผู้หญิงมีบทบาทในการทำมาหากินมาก โดยเป็นผู้หารายได้เข้าสู่ครัวเรือน และเป็นหัวหน้าครอบครัว (หากคิดตามหลักการของการเป็นผู้นำรายได้ส่วนใหญ่เข้าสู่ครัวเรือน) ทั้งนี้มีสาเหตุที่พออธิบายได้อยู่ 2 ประการหลัก คือ *ประการแรก* อาชีพที่นำรายได้เข้าสู่ครัวเรือน และมีครัวเรือนทำกันมาก คือการจักสาน ซึ่งในชุมชนนี้การจักสานงานเป็นงานที่ผู้หญิงทำกัน เป็นวิถีชีวิตแบบประเพณีที่มีมาดั้งเดิม ที่ผู้หญิงในชุมชนเป็นผู้สืบทอดกระบวนการเรียนรู้ด้านการจักสาน และอาจเป็นเพราะเมื่อมีการต่อยอดภูมิปัญญาเป็นการผลิตเพื่อขาย ผลิตภัณฑ์ชุมชนมีจุดเด่นจากความประณีตและรายละเอียดของฝีมือซึ่งเป็นงานที่ผู้หญิงในชุมชนสามารถพัฒนาฝีมือตรงนี้ขึ้นมาได้ และ *ประการที่สอง* เป็นเพราะการทำงานรับจ้างที่โรงงานในบริเวณนั้น รับแต่แรงงานผู้หญิง ด้วยเหตุนี้การแบ่งแยกการทำงานกันในครัวเรือนส่วนใหญ่ ผู้ชายจึงมีบทบาทในการดูแลครอบครัว ทำกับข้าว และคอยรับส่งภรรยาที่ต้องเข้า-ออกกะการทำงานในโรงงาน ข้อเท็จจริงนี้ยังสะท้อนได้จากการสอบถามชาวบ้านถึงประเด็นของความต้องการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ซึ่งชาวบ้านมักขอให้มีการสร้างงานเพื่อให้บรรดาผู้ชายในหมู่บ้านมีงานทำ

พัฒนาการของทุนชุมชนหมู่บ้านของชุมชนแห่งนี้จากทุนชุมชนในอดีต ผ่านช่วงการเปลี่ยนผ่านของยุคสมัย และสืบทอดมาเป็นทุนชุมชนภายใต้ระบบการค้ำนั้น อาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงมีบทบาทเป็นแกนนำ แม้กระทั่งการเติบโตของกลุ่มทุนชุมชนยุคใหม่ ผ่านการเติบโตของกลุ่มจักสาน ก็ยังอยู่ภายใต้การกำกับของกลุ่มผู้หญิงที่เป็นแม่ค้าคนกลาง คำถามที่เกิดขึ้นก็คือการเติบโตของทุนชุมชนที่บ้านยางแดงนี้ ได้ส่งผลดีทางด้านรายได้เชิงปัจเจกต่อเฉพาะกลุ่มบุคคลที่มีส่วนในการเสริมสร้างกลุ่มในด้านการขายเท่านั้น หรือผลได้จากการเติบโตของทุนชุมชนสามารถยังประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านอย่างทั่วถึง คำถามดังกล่าวนับเป็นประเด็นที่แฝงอยู่ในสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการสืบค้นด้วย

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์

การเข้าสู่ชุมชนนั้นนับได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญของการวิจัยครั้งนี้ เพราะเป็นการเข้าถึงปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา การเตรียมพร้อมในการเข้าสู่ชุมชนที่ดีที่สุดก็คือการสำรวจพื้นที่ก่อนเข้าสู่สนาม ทั้งนี้เพื่อให้สามารถกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักและเตรียมแนวคำถามได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังได้ใช้โอกาสนี้นัดหมายบางประการเพื่อความสะดวกเวลาเข้าสู่พื้นที่จริง ก่อนเข้าสู่พื้นที่ผู้วิจัยได้วางแผนการเก็บข้อมูลโดยกำหนดวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก

(key informant) เตรียมแนวคำถาม (guideline) ทำความเข้าใจกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนาม หรือผู้ช่วยวิจัย และเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการบันทึกข้อมูล สำหรับแนวคำถามที่เตรียมไว้ นั้น ผู้วิจัยได้นำไปทดลองใช้กับผู้ที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลหลัก และนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมก่อนที่จะถูกนำไปใช้จริง

แนวคำถามที่ผู้วิจัยใช้เพื่อเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้ใช้แนวทางการสัมภาษณ์ระดับลึก (indepth interview) ที่พัฒนาขึ้นมาจากวัตถุประสงค์ของการวิจัย และประเด็นคำถามการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ การสัมภาษณ์มีลักษณะเป็นแบบไม่เป็นทางการ (informal interview) ใช้แนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้างที่เป็นปลายเปิด (semi-unstructured open-ended) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกถามได้แสดงความคิดเห็น หรือบอกเล่าปรากฏการณ์ และความคิดเห็นต่างๆ ได้เต็มที่ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชน ประวัติชุมชน รวมถึงบริบทของชุมชนในด้านต่างๆ จากเอกสารหรือข้อมูลที่หาได้ล่วงหน้า เพื่อใช้ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในขณะที่ผู้วิจัยอยู่ในชุมชน

สำหรับการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นการเลือกโดยกำหนดลักษณะผู้ให้สัมภาษณ์ไว้คร่าวๆ ตามแนวทางการศึกษาที่สร้างขึ้น ได้จัดแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็น ผู้นำกลุ่มจักสาน กลุ่มกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโสของชุมชน กลุ่มชาวบ้านทั่วไปทั้งที่เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน และที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาปรากฏการณ์จริง ผู้วิจัยเริ่มต้นเก็บข้อมูลโดยไปพบผู้ที่ต้องการสัมภาษณ์ โดยเริ่มต้นจากการพบปะประชาสัมพันธ์กลุ่มจักสาน ซึ่งเป็นผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพของคนในชุมชน อีกทั้งมีบทบาทในด้านการเผยแพร่ชุมชน ต้อนรับผู้มาเยือนจากต่างถิ่น และยังเป็นผู้รู้ในเรื่องแหล่งเงินกู้ยืมที่มาจากรัฐ เพราะทำหน้าที่จัดการเงินทุนหลายโครงการ การพบปะพูดคุยทำให้ได้รับความเติบโตของกลุ่มจักสาน ซึ่งถือเป็นกลุ่มแกนหลักของอาชีพในชุมชน และสามารถเข้าถึงกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้โดยตรงจากการติดต่อของผู้ประสานงานท่านนี้ ซึ่งก็ทำให้ผู้วิจัยกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักได้ในเบื้องต้น ที่จะมานัดหมายสัมภาษณ์อีกครั้ง รวมไปถึงการกำหนดลักษณะผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีความหลากหลายและแตกต่าง เพื่อให้แน่ใจถึงความเป็นอิสระในการตอบคำถาม จนได้ข้อมูลที่จะช่วยให้สามารถนำมาใช้ปรับเปลี่ยนสมมติฐานชั่วคราว (temporary hypotheses) ที่มีอยู่แล้ว อันเป็นหลักการของการหาข้อมูลหรือกรณีที่มีความแตกต่าง (negative case) ให้ได้มาซึ่งข้อมูล ที่จะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถได้ข้อเสนองเชิงทฤษฎีที่มีอำนาจในการอธิบายหรือมีระดับของการนำไปใช้สูง

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีบทบาทสำคัญในการหาตลาด หรือในอีกมุมมองหนึ่งก็คือคนกลางชุมชนที่ทำหน้าที่จัด

การด้านการขายผลผลิตของชุมชน สัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นเพียงแค่ผู้ทำอาชีพจักสานขายแต่ไม่สามารถมีเสียงในด้านราคาและการตลาดของกลุ่ม ส่วนในด้านการจัดการกองทุนหมู่บ้าน นั้น ผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์ทั้งผู้ที่ไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อหาเหตุผลและเงื่อนไขของการเข้าหรือไม่เข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สำหรับผู้เป็นสมาชิก ได้เลือกสัมภาษณ์ทั้งผู้กู้เงินและไม่กู้เงิน ทั้งครั้งแรกและครั้งที่สองของการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะต่างกันเพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขของการเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้าน ในการเลือกกรณีที่มีความแตกต่าง ผู้วิจัยต้องอาศัยความคิดในเชิงวิเคราะห์ โดยพัฒนาจากสมมติฐานชั่วคราวที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมาเองในระหว่างการเก็บข้อมูล เมื่อได้คำอธิบายที่มีแบบแผนซ้ำกันและแน่นอน ย่อมหมายความว่าทฤษฎีได้ถึงจุดอิ่มตัว (theoretical saturation) แล้ว

ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมิได้กำหนดเวลาที่ตายตัว และมีช่วงเวลาที่ไม่เท่ากัน บางรายใช้เวลาตลอดช่วงเช้าหรือช่วงบ่าย แต่โดยทั่วไปแล้วใช้เวลาประมาณ 60-120 นาที นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้มีโอกาสดูการจักสาน ตามบ้านของชาวบ้าน ในการสัมภาษณ์มีการบันทึกเทปทุกครั้ง หลังจากนั้นเทปทั้งหมดจะถูกนำมาถอดความแบบคำต่อคำ บันทึกออกมาในลักษณะของแบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยใช้เพื่อวิเคราะห์และตีความโดยละเอียดในภายหลัง

ด้วยแนวทางการวิจัยที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ระดับลึก หลังจากการสำรวจพื้นที่แล้ว โดยการเก็บข้อมูลในพื้นที่ครั้งแรกดำเนินการในวันที่ 25 สิงหาคม 2545 และ การเก็บข้อมูลครั้งที่สอง เพื่อติดตามผลจากการดำเนินการปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้านในรอบปีแรกทำขึ้นในวันที่ 23 พฤศจิกายน 2545 ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์มีจำนวนทั้งสิ้น 25 ราย ดังแสดงไว้ในตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก

เมื่อการเก็บข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่ต้องการสืบค้นอย่างเป็นระบบ สิ้นสุดลงแล้ว ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการศึกษาจากการนำข้อมูลที่ได้ในลักษณะแบบสัมภาษณ์มาศึกษาและกำหนดเชื่อมโยงในทศน์ต่างๆให้กับกลุ่มข้อมูล โดยจัดกลุ่มมโนทัศน์ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันเข้าด้วยกันเพื่อจัดหมวดหมู่ในลักษณะที่มีนามธรรมสูงขึ้น และทำการเชื่อมโยงสรุปประเด็นเพื่อให้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ การวิเคราะห์ข้อมูลให้ความสนใจต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่มีระยะเวลาอันต่อเนื่องยาวนาน โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต อันเป็นเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของชุมชนในช่วงเวลานั้น และสืบค้นว่าเมื่อผ่านกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ชุมชนที่เคยมีอยู่ได้สูญหายหรือมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และส่งผลต่อชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างไร หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์ถึงการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่เกิดขึ้นกับความเป็นไปของชุมชนในระยะสั้นทั้งที่เห็นเด่นชัดในแง่ของทุนชุมชนที่เป็นรูปธรรม และที่เห็นได้ไม่

ชัดเจนในลักษณะของการสร้างสำนึกความเป็นชุมชน และแนวโน้มของผลที่จะเกิดขึ้นในระยะยาวซึ่งสะท้อนได้จากความคาดหวังของตัวชาวบ้านเอง

ตารางผู้ให้ข้อมูลหลัก

คนที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ
1	ประธานกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	45
2	เลขาฯ กองทุนหมู่บ้าน	ชาย	38
3	เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน และ อบต.	หญิง	40
4	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน เริงรัตหนี่สิน	ชาย	60
5	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน ตรวจสอบภายใน	ชาย	43
6	รองประธานกองทุน และประธานกลุ่มจักสาน	หญิง	45
7	ประธานกองทุนกู้ยืมเงิน กรรมการกองทุนหมู่บ้าน (รอบสอง) และอบต.	ชาย	58
8	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (กู้เงินครั้งแรก ไม่ได้กู้ครั้งที่สอง)	หญิง	36
9	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อาชีพทำจักสาน (กู้ทั้งสองครั้ง)	หญิง	31
10	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อาชีพค้าขาย (กู้ทั้งสองครั้ง)	หญิง	43
11	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน อาชีพค้าขาย (กู้ทั้งสองครั้ง)	หญิง	41
12	ชาวบ้านอาวุโส ทำจักสาน	หญิง	73
13	บัณฑิตอาสา กองทุนหมู่บ้าน	ชาย	25
14	ประชาสัมพันธ์กลุ่มจักสาน และ อบต.	ชาย	61
15	เจ้าหน้าที่ขายผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และสมาชิกกองทุน (ไม่กู้เงิน)	หญิง	35
16	ชาวบ้าน ทำจักสาน ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน	หญิง	65
17	ชาวบ้านอาวุโส	ชาย	73
18	สมาชิกใหม่กองทุนหมู่บ้าน (กู้ครั้งที่สอง)	หญิง	22
19	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (กู้ครั้งแรก ไม่ได้กู้ครั้งที่สอง)	หญิง	36
20	สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน (ครั้งแรกไม่ได้กู้ กู้ครั้งที่สอง)	ชาย	50
21	ชาวบ้านอาวุโส ทำจักสาน	หญิง	70
22	สมาชิกใหม่กองทุน (ยังไม่ได้กู้)	หญิง	40
23	ชาวบ้านอาวุโส ทำจักสาน	ชาย	70
24	ผู้ช่วยกำนัน อาชีพค้าขาย และทำจักสาน	หญิง	35
25	ชาวบ้าน ทำจักสาน	ชาย	67

บริบทชุมชน

บ้านยางแดง ซึ่งเป็นชุมชนหมู่บ้านกรณศึกษาในที่นี้ อยู่ในอำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง เป็นหมู่บ้านที่มีระยะทางห่างจากอำเภอประมาณ 5 กิโลเมตร การเดินทางเข้าสู่ชุมชน ใช้เส้นทางสายพหลโยธิน จากกรุงเทพฯแยกเข้าเส้นทางสายเอเชีย ผ่านอำเภอบางปะอิน-บางปะหัน-อยุธยา-อ่างทอง แล้วเดินทางต่อโดยใช้เส้นทางสายอ่างทอง-โพธิ์ทอง ประมาณ 14 กิโลเมตรถึงชุมชน

แรกเริ่มเดิมที ก่อนที่แต่ละหมู่บ้านในตำบลจะมีชื่อเรียกเฉพาะของตน ทุกหมู่บ้านใช้ชื่อบ้านเดียวกันหมด โดยแยกเป็นบ้านบางเจ้าฉ่า 8 หมู่ด้วยกัน โดยชื่อดังกล่าวได้แสดงถึงความเป็นพวกพ้องกัน เนื่องจากประวัติของบรรพบุรุษของพวกเขา ซึ่งเล่ากันสืบมาว่า บ้านบางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยก่อนเสียกรุงครั้งที่ 2 นั้น ชาวบ้านบางเจ้าฉ่าได้เข้าร่วมกับชาวแขวงเมืองวิเศษชัยชาญและชาวบางระจัน สู้รบกับทหารพม่า ณ บ้านบางระจัน โดยมีนายฉ่าเป็นผู้นำ ภายหลังการสู้รบยุติลง นายฉ่าได้นำชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัยถาวรขึ้น ในชุมชนด้านทิศตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำน้อย ซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะต่อการตั้งรกราก และพื้นที่นี้ก็ได้กลายมาเป็นตำบลบางเจ้าฉ่าในปัจจุบัน โดยมีหมู่บ้านทั้งสิ้น 8 หมู่บ้านด้วยกัน เรียกชื่อกันตามหมู่ตั้งแต่หมู่ 1 ถึงหมู่ 8 ภายหลังจึงได้มีการตั้งชื่อเฉพาะ ให้แต่ละหมู่บ้านมีชื่อเรียกที่ต่างกันออกไป

กล่าวเฉพาะชุมชนบ้านยางแดงซึ่งเป็นชุมชนที่ศึกษาในที่นี้ แต่เดิมนั้นอยู่ในพื้นที่ของบ้านสามเรือน เมื่อแยกออกมาตามการแบ่งส่วนการปกครองใหม่ ได้ตั้งชื่อตามลักษณะของพื้นที่ซึ่งมีต้นยางขึ้นหนาแน่นมากมายและแต่ละต้นก็มีเนื้อไม้สีแดง จึงเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่าบ้านยางแดง ปัจจุบันชุมชนบ้านยางแดงอยู่ในเขตการปกครองท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบล มีเนื้อที่ประมาณ 6 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ทั้งหมด 3,536 ไร่ มีประชากรจำนวน 156 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 775 คน พื้นที่ของบ้านยางแดงนั้นส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึงแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่นั้น มีแม่น้ำ 1 สาย คือแม่น้ำน้อย เนื่องจากตัวตำบลตั้งอยู่ริมแม่น้ำน้อยทางทิศตะวันตก มีหนองน้ำอยู่หลายหนอง ได้แก่ หนองลี หนองกุด หนองตาแยง หนองกระยาง หนองสองไผ่ หนองตาเนตร และมีคลองชลประทานตัดผ่าน ชาวบ้านทำนาปรังได้ปีละ 2 ครั้ง

แต่เดิมอาชีพหลักของชุมชนคือการทำนา ในปัจจุบันการทำนาเหลืออยู่เพียง 4 ครัวเรือน ในพื้นที่ 500 กว่าไร่ เท่านั้น โดยการหันมาปลูกไม้ผลกันมากขึ้น ชาวบ้านที่ปลูกไม้ผลกันมีอยู่ 30 กว่าราย ในพื้นที่ 864 ไร่ ชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง 58 ราย มีแรงงานในชุมชนที่ไปรับจ้างนอกจังหวัดอยู่ถึงประมาณ 170 คน การเลี้ยงสัตว์มีอยู่บ้าง สัตว์ที่เลี้ยงมากที่สุดคือไก่ มีอยู่ประมาณ 700 กว่าตัว โดยมีผู้เลี้ยงอยู่ 25 ราย สำหรับตัวเลขรายได้

ต่อปี ที่มีอยู่ในรายงานอย่างเป็นทางการระบุว่า รายได้จากการทำนาปีละ 1,118,500 บาท จากผลไม้ปีละ 100,000 บาท เลี้ยงสัตว์ปีละ 25,000 บาท จักสานงานประดิษฐ์ฝีมือปีละ 500,000 บาท และโรงงานปีละ 400,000 บาท

สำหรับการทำจักสานที่เคยเป็นอาชีพเสริม ปัจจุบันนี้ได้กลายเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้จำนวนมากให้กับชาวบ้านในชุมชน ชาวบ้านที่ทำจักสานเป็นอาชีพหลักมีอยู่ประมาณ 100 ราย เนื่องจากมีความต้องการจากตลาดภายนอกสูง และผู้ผลิตในชุมชนก็สามารถสร้างความ เป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชน หรือที่เรียกว่าสามารถทำให้ผลผลิตของตนมีความแตกต่างจน เป็นเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ชุมชนได้

สถานที่ท่องเที่ยวของชุมชนที่สำคัญคือวัดประจำตำบล โดยมีจุดดึงดูดอยู่ที่ต้นไผ่สีสุก ที่ตั้งอยู่ในบริเวณทางเข้าวัด ซึ่งเป็นต้นที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงขอให้เจ้าอาวาสวัดปลูก เพื่อใช้ในการขยายพันธุ์ให้กับชาวบ้านเมื่อปี พ.ศ. 2522 นอกจากนั้นบริเวณหน้าวัดยังมี กระบุงยักษ์ อันเป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นตัวแทนของการเป็นชุมชนที่มีการจักสานเป็น ผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่น สถานที่ขึ้นชื่ออีกแห่งหนึ่งอยู่ใกล้กับวัดก็คือพิพิธภัณฑ์ไผ่ไผ่ ภายใน บริเวณพิพิธภัณฑ์ไผ่ไผ่ประกอบไปด้วยหอวัฒนธรรมนิทัศน์เครื่องใช้ไผ่ไผ่ (Bamboo Ware Cultural Exhibition Hall) ซึ่งแสดงวัฒนธรรมการดำรงชีวิตในอดีตด้วยเครื่องใช้ไผ่ไผ่ และ หน้าพิพิธภัณฑ์จัดเป็นเวทีประชา ธิปไตยไว้ เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับการประชุมสัมมนา ระดับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ ตัวอย่างเช่น การจัดการประชุมเพื่อจัดตั้งสภาผู้รู้ จังหวัด อ่างทอง สำหรับที่ทำการกลุ่มจักสานของตำบลก็ตั้งอยู่ในบริเวณพิพิธภัณฑ์นี้ ซึ่งเป็นที่แสดง และจำหน่ายผลิตภัณฑ์จักสานของชุมชน

การนำเสนอผลการศึกษา

การนำเสนอต่อไป เพื่อตอบคำถามการวิจัยที่กำหนดไว้ในประการแรกที่ว่า ชุมชนใน อดีตมีทุนชุมชนอยู่ในรูปแบบใดบ้าง และทุนชุมชนเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อใด เริ่ม จากบทที่ 2 ซึ่ง เป็นการวิเคราะห์ถึงชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เน้นศึกษาที่มโนทัศน์ของทุนชุมชนตามความหมายของปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในอดีต เพื่อให้ เห็นว่าทุนชุมชนเหล่านี้คำจุนชุมชนให้ดำรงอยู่ในลักษณะใด และในบทที่ 3 เป็นการศึกษถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ว่าเป็น เงื่อนไขให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อมาในลักษณะเช่นใดและอย่างไร และศึกษาถึงทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทั้งที่เกิดการเปลี่ยนรูปหรือสูญ หายไป

บทที่ 4 เป็นการศึกษาถึงการปรับตัวของชุมชน เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่าชุมชนมีการสร้างเสริมทุนชุมชนในลักษณะใดบ้าง และให้ภาพว่าการสนับสนุนทุนจากภายนอกเป็นแหล่งทุนที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร โดยจะกล่าวถึงการปรับตัวของชุมชน โดยการนำเอาภูมิปัญญาด้านการจักสานมาใช้ปรับเปลี่ยนรูปแบบผลิตภัณฑ์ จนเป็นที่ต้องการของตลาดภายนอก รวมไปถึงการเติบโตของแม่ค้าคนกลางในชุมชน และจะให้ข้อสรุปถึงแหล่งทุนประเภทต่างๆของชุมชนว่ามีผลต่อการปรับตัวของชุมชนอย่างไร

บทที่ 5 เป็นเรื่องการเข้ามาของโครงการกองทุนหมู่บ้าน ภายใต้กระแสการพัฒนาชุมชนในระดับรากหญ้า ผู้วิจัยตั้งใจจะวิเคราะห์กองทุนหมู่บ้านในฐานะของกระบวนการแทรกแซงชุมชนที่สำคัญ ซึ่งเข้ามาเป็นแหล่งทุนเสริมให้แก่ชาวบ้าน โดยการจัดกระทำของรัฐที่มุ่งตรงมายังหมู่บ้านต่างๆในชุมชนชนบทแบบบูรพรม ว่าได้ก่อให้เกิดการตอบรับจากชาวบ้านในชุมชนบ้านยางแดงอย่างไร รวมถึงการประเมินผลสำเร็จจากนโยบายดังกล่าว และให้ข้อเสนอแนะอันเกี่ยวเนื่องกับกองทุนหมู่บ้าน ที่ได้จากการศึกษาชุมชนแห่งนี้

บทที่ 2

การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตบนฐานทุนชุมชน

การศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีต ในที่นี้ผู้วิจัยใช้สถานการณ์ของกระบวนการ พัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยที่เข้ามาในชุมชน เป็นเส้นแบ่งระหว่างยุคอดีตกับยุคที่ชุมชนเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลง ระยะเวลาของชุมชนในอดีตจึงกินเวลาย้อนหลังไปยาวนานเท่าที่จะสืบค้นข้อมูลของชุมชนได้ สำหรับชุมชนบ้านยางแดงนี้เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ในภาคกลาง และการใช้เงินแพร่ขยายมาค่อนข้างเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนชนบททั่วไป พบว่าการเปลี่ยนผ่านของชุมชนเกิดขึ้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา โดยก่อนหน้านี้ชุมชนยังมีปรากฏการณ์ที่เด่นชัดอยู่บางประการ ปรากฏการณ์เหล่านั้นสะท้อนบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งในที่นี้เรียกว่า “ทุนชุมชน” อันถือว่าเป็นฐานค่าชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง โดยส่วนนี้จะเป็นการนำเสนอภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตบนฐานของทุนชุมชนในรูปแบบต่างๆ เท่าที่สืบค้นได้จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในชุมชน

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านยางแดงในอดีต ก็เป็นเช่นเดียวกับชุมชนชนบทภาคกลางทั่วไป ที่อาชีพหลักเป็นการทำนา แต่สิ่งหนึ่งที่ชุมชนนี้มีอยู่ก็คือการทำจักสาน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ควบคู่มากับชุมชนนานนับเท่าที่ชาวบ้านผู้สูงอายุที่สุดในหมู่บ้านจะจำความได้

แต่เดิมเกือบ 20 ปีมาแล้ว ชาวบ้านยังทำนาปีอยู่ และเป็นการทำนาดำ ก่อนที่จะเปลี่ยนมาทำนาหว่านในภายหลังเมื่อสามารถปลูกข้าวนาปีได้แล้ว ในสมัยนั้นการทำนายังใช้พลังการผลิตภายใต้เงื่อนไขของสังคมประเพณี ที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบพอเพียงชีพ เมื่อชาวบ้านว่างจากการทำ นา แทบทุกหลังคาเรือนจะทำการจักสานเครื่องใช้ไม้สอยประจำครัวเรือน เช่น กระบุงหว่านข้าว สัตตวงข้าว เครื่องมือจับสัตว์น้ำ-สัตว์บก โดยใช้ไม้ไผ่สีสุกที่มีอยู่ภายในคันไร่บ้าน เนื่องจากกระบุงหว่านข้าวที่ทำไว้ใช้เองนั้น มีชาวบ้านในชุมชนอื่นให้ความสนใจ ชาวบ้านจึงมีช่องโอกาสในการสร้างผลผลิตจากการนำไปขายที่ตลาดหน้าวัดไชโยวรวิหาร ซึ่งเป็นตลาดนัดของชาวบ้านบริเวณนั้น โดยนำไปขายกันเป็นประจำสัปดาห์ละครั้ง ครัวเรือนหนึ่งจะทำกระบุงได้ประมาณ 2 คู่ต่อการไปขายครั้งหนึ่งๆ ในการเดินทางไปนั้นจะใช้เวลาประมาณ ชั่วโมงครึ่ง เมื่อขายกระบุงได้แล้วก็จะซื้ออาหารบางชนิดกลับมาที่บ้านของตน

ในสมัยอดีต วิธีการดำรงชีวิตของชาวบ้านยางแดงคลุกคลีอยู่กับการทำนาและการจักสานจนกลายเป็นส่วนสำคัญของชีวิต และเมื่อกล่าวถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักทั้งสองนี้ จะพบว่าทุนชุมชนที่เป็นฐานของการทำกินของชาวบ้าน มีอยู่ 2 ด้านที่สำคัญ ได้แก่ ทุนกายภาพ และ ทุนความรู้และภูมิปัญญา

พลังการผลิตของสังคม : ทุนทางกายภาพ

พลังการผลิตของสังคม ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ อุปกรณ์ต่างๆ ตลอดจนสัตว์เลี้ยงใช้งานร่วมในการผลิต และแรงงานมนุษย์ ในสังคมประเพณีพลังการผลิตที่เป็นตัวกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์ ก็คือ ที่ดิน ปัจจัยการผลิตต่างๆที่ต้องใช้ เช่น เมล็ดพันธุ์ เครื่องมือทำนาอย่างง่าย แรงงานสัตว์ คือ แรงงานวัว-ควาย ที่ใช้ในการไถนา และแรงงานคน ที่มีได้หมายถึงแรงงานเฉพาะในครัวเรือนตนเองเท่านั้น แต่หมายถึงแรงงานญาติ และเพื่อนบ้านที่มาลัดกันช่วยทำนา ทั้งหมดนี้ หากมองในความหมายของ “ทุนชุมชน” แล้ว อาจจัดได้ว่าเป็น ‘ทุนกายภาพ’ ที่สำคัญของชุมชนในสมัยนั้นนั่นเอง ซึ่งทำให้เห็นว่าการทำนาด้วยพลังการผลิตหรือทุนกายภาพเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตที่ต้องการอาหารหลักคือข้าวมาเพื่อการบริโภคแล้ว ยังเป็นการผลิตชำระระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งมีอาจปฏิเสธได้ว่าเป็นเรื่องที่ต้องควบคู่กันไปกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างเป็นเนื้อเดียวกันภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economy) หรือคือระบบการผลิตของครัวเรือนที่ผลิตเพื่อการบริโภคเป็นสำคัญ

การผลิตเพียงเพื่อหาอยู่หากินทำให้การทำนาไม่ได้เป็นไปอย่างเร่งรีบ ชุมชนสามารถสร้างระบบการผลิตซึ่งทุนกายภาพมีอยู่เองในชุมชน จึงไม่ต้องพึ่งพิงต่อระบบภายนอก เช่น การผลิตที่ใช้วัว-ควายในการไถนา เป็นการผลิตที่ถูกลงและประหยัด เพราะวัว-ควายที่เลี้ยงไว้ใช้งานนั้นบริโภคอาหารตามธรรมชาติโดยการปล่อยให้หากินเอง ในการปลูกข้าวแต่ละรอบเวลาชาวบ้านจะเก็บเมล็ดข้าวไว้ทำพันธุ์ส่วนหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่ไม่ต้องซื้อหาจากภายนอก และเครื่องใช้ไม้สอยประจำบ้านเรือนและไร่นานั้น ก็ทำกันเองจากไม้ไผ่สีสุกที่มีอยู่มากมายในชุมชน

จากการบอกเล่าของชาวบ้านการทำมาหากินในอดีต ได้สะท้อนถึงพลังการผลิตของชุมชนในสมัยนั้นไว้ ดังนี้

“...แล้วก็การทำมาหากิน อาชีพหลักก็คือการทำนา ต้องใช้แรงวัวแรงควายไถนาเพราะว่าช่วงนั้นเครื่องจักรกลมันยังไม่มี เราก็ใช้วัวและควายไถนา แล้วมันก็ทุนค่าใช้จ่ายไปเยอะ พอถึงหน้าเกี่ยวเราก็เอาแรงงานแบบลงแขกเกี่ยวข้าวกัน วันนั้นผมเกี่ยว ไปวานคนอื่น ๆ มาสีห่าสิบคน มาเกี่ยวนาของผมหมดแล้ว แล้วพอวันรุ่งขึ้นก็วานกันเกี่ยวของคนอื่นต่อ ต่อๆกันไป ไม่ต้องจ้าง...”

“เมื่อก่อนมีไผ่เยอะ เพราะว่าเมื่อก่อนไม่มีเงินทองซื้ออะไรต่ออะไร สมัยก่อนคิดเองทำเองทั้งนั้น ไม่ว่าจะทำเครื่องใช้ไม้สอยอะไร แม้แต่กระป๋องที่เราใส่ข้าวใส่อะไร ก็ใช้ไผ่สีสุก ของเราที่ไม่ไผ่สีสุกที่เราเห็นเป็นกอๆ เมื่อก่อนบ้านเรามันมีเยอะไง คือกินหน่อด้วย และเครื่องใช้ไม้สอยของเราส่วนใหญ่ใช้ไผ่ไผ่หมด คือทำตะแกรงที่ตอกปลา ตะกร้าปลา กระบุง มันทำได้หลายอย่าง คือสารพัดประโยชน์ คือไม้ไผ่ของเราตรงนี้เอง”

ด้วยเหตุนี้เมื่อมีการใช้ปัจจัยการผลิตต่างๆ ที่มีอยู่เองในชุมชน ร่วมกันกับที่ดินของชุมชนที่อยู่ในสภาพของที่ทำกินซึ่งครัวเรือนเป็นเจ้าของกันเอง ชุมชนในอดีตจึงมีการทำมาหากินที่เป็นอิสระจากการกดขี่ภายนอก ความมีอิสระในการทำกินของชาวบ้าน สะท้อนได้ในมิติต่างๆ คือ ความมีอิสระในการผลิต หมายถึง ความสามารถในการตัดสินใจเรื่องระบบการผลิตได้ด้วยตนเอง โดยอาศัยการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกภายในชุมชน ชาวบ้านสามารถผลิตโดยใช้การเรียนรู้และประสบการณ์ในการผลิต ทั้งส่วนที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา และส่วนที่เป็นการสร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมได้อย่างเต็มที่ การมีอิสระในการบริโภค หมายถึง การบริโภคผลผลิตตามความจำเป็นของชาวบ้าน จัดสรรการบริโภคได้อย่างไม่เกินกำลังการผลิตของชุมชน และชุมชนยังสามารถสร้างระบบประกันการบริโภคให้แก่ครอบครัวของตนได้ โดยการเก็บผลผลิตหลักคือข้าวไว้บริโภคให้พอเพียงตลอดทั้งปี และ การมีอิสระในการแลกเปลี่ยนและจัดสรร หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมที่มีต่อกันในการเกื้อกูล แบ่งปัน และแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทำให้ผลผลิตที่ชุมชนสร้างสามารถไหลเวียนกลับมาเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนเอง

พลังสร้างสรรค์ในการผลิต : ทุนความรู้และภูมิปัญญา

ความรู้และภูมิปัญญาในการผลิต ในเรื่องการทำนาถูกส่งสมมาในชุมชนชาวนาอย่างเป็นเรื่องทั่วไป และ สำหรับชุมชนบ้านยางแดงนั้น ยังมีทุนความรู้และภูมิปัญญาที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะด้าน ซึ่งในที่สุดแล้วสามารถถูกนำมาพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นองค์ความรู้ ที่ใช้สนองตอบต่อความต้องการของตลาดได้เป็นอย่างดี ซึ่งก็คือความรู้และภูมิปัญญาในการจักสานที่มีการซึมซับและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เป็นดังคำบอกเล่าที่ว่า

“คือเรื่องการจักสาน มันเป็นพื้นบ้านตั้งแต่บรรพบุรุษมา อันนี้บอกไม่ถูกเลย มันก็ถ่ายทอดความรู้เรื่องจักสานกันมาตลอดเลย อย่างเค้าเลิกจากการทำนา เค้าก็จะหัดลูกหลาน หัดผูกกระบุง ตอกราวบ้าง หัดสานตุตกระบุงบ้าง มันจะเป็นโดยปริยาย คล้ายๆกับความเคยชิน พอเด็กมันเริ่มทำเป็นนี้ มันจะสนใจมาผูกยังงี้คล้อยยังงี้ พอเด็กเป็นแล้วก็ช่วยพ่อแม่ทำ พอพ่อแม่สูญหายตายจากไปแล้วนี้ เด็กรุ่นนี้ก็มีลูกหลาน ก็ถ่ายทอดกันมาตลอด”

ในความเป็นจริง เรื่องของการจักสานนั้น เกิดความคุ้นเคยกับการดำรงชีวิตของคนไทยมาเนิ่นนาน เพราะเป็นการผลิตเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน แต่เมื่อวิถีชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไป

ภูมิปัญญาเหล่านี้ในหลายชุมชนก็สูญหายไปด้วย พร้อมกับระยะเวลา และการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ชีวิตสมัยใหม่ ที่มีเครื่องใช้ไม้สอยแบบทันสมัยเข้ามาแทนที่ แต่สำหรับชุมชนบ้านยางแดง ภูมิปัญญาในเรื่องการจักสานนอกจากจะยังคงอยู่แล้ว ยังสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่ระบบการผลิตเพื่อขายด้วย โดยเริ่มต้นจากการขายกระจุงหว่านข้าวข้ามหมู่บ้าน ดังคำบอกเล่าถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ว่า

“เมื่อก่อนที่แรกเลยทำไปหว่านข้าวมากกว่า เป็นกระจุงหว่านข้าว แล้วต่อมาคนนอกหมู่บ้านก็อยากใช้บ้าง ก็สานไปขาย”

ต่อมากระจุงไม้ไผ่ของบ้านบางเจ้าฉ่าก็เป็นที่รู้จักจาก “ปากต่อปาก” ของคนที่เข้ามาเที่ยวในหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นที่ตระหนักกันว่าผลิตภัณฑ์ของชุมชนบ้านยางแดงมีความน่าใช้ ในระยะแรกของการทำกระจุงขายนั้นยังใช้ไม้ไผ่สีสุกที่มีในหมู่บ้าน ซึ่งต่อๆมาไม้ไผ่ไม่เพียงพอ เพราะการผลิตเป็นไปเพื่อขายมากขึ้น โดยชาวบ้านไปขายกระจุงกันที่ตลาดนัดหน้าวัดไชโยวรวิหาร ซึ่งสมัยก่อนนั้นเรียกกันว่า “บ่อนวัดไชโย” ซึ่งมีบ่อนในทุกวันพระ โดยแม่ค้ามาขายของกันเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านยางแดงก็จะหอบเอากระจุงไปขาย โดยขายได้คู่ละ 15-20 บาท

สิ่งที่สังเกตได้ ก็คือ แม้ชุมชนทั่วไปจะมีการจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ประจำบ้านเช่นกัน แต่ก็ยังมีความต้องการซื้อกระจุงไม้ไผ่ของบ้านยางแดง เพราะคุณลักษณะของความคงทนต่อการใช้งาน ชาวบ้านผู้ซึ่งปัจจุบันทำอาชีพจักสานอธิบายความแตกต่างของผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ของแต่ละชุมชนให้ฟังว่า

“...ตรงนี้คือภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น วิธีการถักทอมันไม่เหมือนกัน วิธีการถักทอคือภูมิปัญญาแต่ละท้องถิ่น คือความอ่อนแข็งในลูกหนึ่งไม่เท่ากันตรง จัก ดอก ลักษณะกระจุงตรงตูดนะต้องเสี้ยวดอก หัว ท้าย จะใหญ่ ตรงกลางจะเล็ก และตรงกลางจะอ่อนมากกว่าตรงตูด...”

แต่เดิมนั้นการจักสานทำกันแบบที่เรียกกันว่าเป็นลายหยาบ เพราะเน้นการใช้งานมากกว่าความสวยงาม แต่กระนั้นการที่ทุกบ้านทำจักสานกันเป็นอาชีพที่ส่งรองจากการทำนา ก็ทำให้หลายๆครัวเรือนเริ่มพัฒนาฝีมือของตนเรื่อยมา และสามารถทำลายที่ละเอียดขึ้นได้ อันเป็นความประณีตที่เกิดขึ้น จนสามารถต่อยอดงานจักสานในยุคปัจจุบันที่เน้นที่ความสวยงามของลวดลาย ดังที่ชาวบ้านอายุวัย 65 ได้บอกเล่าประสบการณ์ตรงนี้ให้ฟังว่า

“เกิดมาก็เห็นพ่อแม่ปู่ย่าตายายเขาทำกระจุงกัน ฉันก็ไม่เคยฝึกสอน กลับมาจากโรงเรียนก็มาช่วยพ่อแม่สานกระจุง กระจุงนี้ตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายายมาแล้วไม่เคยเปลี่ยนแปลงมาเปลี่ยน แปลงรุ่นใหม่นี้ พลิกแพลงทำหีบทำกระบะเป้าทำกระจาด แรกเริ่มเดิมทีทำกระจุงทั้งนั้น”

จะพบว่า การสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาสมัยก่อน ไม่เหมือนกับการให้การอบรมแบบเป็นทางการ โดยผู้สืบทอดเองก็ไม่ได้รู้สึกว่าตัวเองถูกฝึกถูกสอนมา แต่ความรู้ถูกตรึงไว้ในแนวปฏิบัติที่กระทำอยู่ในชีวิตประจำวัน ดังที่แม่เฒ่าวัย 70 ปี ได้กล่าวย้อนถึงช่วงชีวิตวัยเด็ก ที่การจักสานกระจุงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ให้ฟังว่า

“สมัยก่อน ก็ทำกระจุงตะกร้า เหมือนพ่อแม่ปู่ย่าตายาย กระจุงนี้ทำตั้งแต่เล็ก ๆ เลยนะ กลับมาจากโรงเรียนก็ทำกระจุง มันเป็นอาชีพตั้งแต่พ่อแม่ เกิดมาก็เห็นพ่อแม่จักสานเรื่อยมา”

การทำจักสานสมัยก่อนนั้น (สืบมาถึงปัจจุบัน) ส่วนมากแล้วผู้หญิงจะเป็นฝ่ายทำ หากผู้ชายจะช่วยบ้างก็เป็นเรื่องของการเลื่อยไม้มาทำจักสานเท่านั้น แม่เฒ่าท่านเดิมเล่าว่า

“จักสานสมัยก่อนนั้น ก็ผู้หญิงทำทั้งวันเลย ทำ ไม่ได้มานั่งเล่นอย่างนี้หรอก อย่างตัวป้าเป็นเด็กนะ ก็ต้องมานั่งช่วยแม่สานกระจุง เหล่าไม้”

นอกจากการจักสานเป็นภาชนะใส่ข้าวของทั่วไป เช่น กระจุง ตะกร้า แล้ว ชาวบ้านยังใช้หวายที่มีอยู่ในชุมชนประดิษฐ์เครื่องมือในการจับปลาด้วย โดยมีหลากหลายชนิด แล้วแต่สถานที่ซึ่งจะไปจับปลา เช่น หากเป็นแม่น้ำ เครื่องมือที่ใช้ก็จะเป็นจั่นใช้กับปลาใหญ่ แต่ถ้าเป็นหนองน้ำ ท่งนา ก็จะใช้เครื่องมือคนละชนิดกัน ขณะพาไปชมพิพิธภัณฑ์ไม้ไผ่ผู้อาวุโสที่เคยใช้เครื่องมือเหล่านี้เล่าให้ฟังว่า

“เครื่องมือ ทำกันมานานแล้ว แต่ว่าหลายรูปแบบ แล้วก็ปลานี้เกี่ยวกับสถานที่ด้วย ถ้าในแม่น้ำเครื่องมืออย่าง ถ้าในหนองเครื่องมืออย่าง ในท่งนา มีนา มีคันนา เครื่องมืออีกอย่าง ไม่เหมือนกัน เพราะว่าตามแม่น้ำนี้สมัยก่อนนี้ เรียกจับปลาใหญ่ เอาไปตั้งไว้เฉยๆ ไม่ต้องใส่เหยื่อ แล้วก็ฝาดเปิดมีกลไกอยู่ สะดุด สายข้างในจะปิดฝาดเอง ปลาตัวใหญ่จะติด ส่วนมากถ้าเป็นท่ง นอกท่ง ก็เป็นลอก อย่างตัวนี้ลอกไซเล็กลงไปวางดักตามร่อง แล้วก็จะมีฝือก ล็อกกันให้เข้า...”

ความสัมพันธ์ทางสังคม : ทูนาทางสังคม

พลังการผลิตของสังคม นอกจากจะมีอิทธิพลกำหนดวิถีการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจของมนุษย์ในสังคมนั้นแล้ว ยังเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ทำการผลิตด้วยกันอีกด้วย ในอดีตความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้คนร่วมชุมชนเดียวกัน มีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่อยู่ต่างชุมชนกัน การเป็นคนร่วมชุมชนในอดีตถูกร้อยรัดด้วยสิ่งที่อาจเรียกว่า “ทูนาทางสังคม” ซึ่งหมายถึง ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เอื้อให้ความเป็นชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง ทั้งนี้เพราะระบบความสัมพันธ์ต่างๆ มีผลทำให้ชาวบ้านร่วมชุมชนสามารถประสานประโยชน์ร่วมกันในเรื่องต่างๆ ได้เป็นอย่างดี แหล่ง

สำคัญที่สร้างทุนทางสังคมในชุมชนมาจากการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกันของชาวบ้านนั่นเอง

ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ในสมัยก่อน ชาวบ้านยึดถือระบบคุณค่าแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งเป็นรูปแบบที่สำคัญของทุนทางสังคม ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถดำเนินชีวิตในชุมชนอย่างมั่นคงทั้งทางด้านสังคมและด้านการยังชีพ สภาพการผลิตที่ยังจำเป็นต้องให้ว่วนแรงงานกัน ทำให้การทำนาลำพังโดยใช้แรงงานในครัวเรือนตนเองย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะไม่มีเครื่องทุ่นแรงต่างๆ ดังเช่นในปัจจุบันซึ่งสามารถใช้รถไถ รถเกี่ยว มาช่วยทุ่นเวลาการทำนา ชาวบ้านกล่าวถึงการเอาแรงหรือการลงแขกว่า

“การเอาแรง ะยะหลังไม่มี ะยะก่อนมีเอาแรงกันเกี่ยว เขาเรียกข้าวลงแขก วันนี้ นา นี้ ขอร้องกัน วันนี้ว่างไหม วันนั้นวันนี้จะขอแรงไปเกี่ยวข้าว ได้ตามจำนวนวันนัด วันนี้ นา นี้ บ้านนี้ วันโน้นบ้านโน้น อุปรกรณ์ของใครของมัน เคียวอย่างเดียว สมัยก่อนเคียวอันเดียว”

การช่วยกันในการทำกิจกรรมการทำนาเช่นนี้ จึงเป็นการผลิตซ้ำทั้งในกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ร่วมกันไปกับกิจกรรมทางสังคม ดังที่ชาวบ้านผู้สูงอายุเล่าว่า

“การเอาแรงทำให้รักใคร่กลมเกลียวกันมากขึ้น มีทุกขมีสุขอะไรช่วยกัน เพราะงั้นมีใครเดือดร้อนก็จะไปช่วยกัน”

การลงแขกในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้านในชุมชน เป็นการผลิตซ้ำระบบความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นยังอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจระหว่างกันด้วย อันเป็นความสัมพันธ์เชิงปัจเจกในการให้และรับที่สามารถเกิดขึ้นคนละช่วงเวลาได้ โดยไม่ต้องจดบันทึกการช่วยเหลือต่างๆที่เกิดขึ้นระหว่างกันไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพราะเชื่อว่าการช่วยเหลือในลักษณะเดียวกันจะได้รับการตอบแทนกลับในเวลาอันใกล้เมื่อถึงโอกาส ทุนทางสังคมที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นเช่นนี้จะสามารถช่วยเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจได้ เกิดผลสำเร็จในการสร้างการร่วมมือกันในแนวราบที่ดียิ่งภายในชุมชน

ความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมทางสังคม

ประเพณี งานสังคม และงานบุญต่างๆ เป็นกิจกรรมทางสังคมที่ชาวบ้านต้องมาดำเนินการร่วมกันเสมอมา แม้กระทั่งในปัจจุบัน แต่ในอดีตนั้นความสัมพันธ์เหล่านี้มีความแน่นแฟ้นกว่าในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องมาจากการช่วยเหลือกันเป็นประจำ จนเรียกได้ว่าการผลิตซ้ำความร่วมมือด้านต่างๆภายในสังคมประเพณี ที่ทำให้และการรับเกิดขึ้นตลอดเวลาโดยมิ ได้คาดหวังถึงการตอบแทนอย่างตายตัว ชาวบ้านมี

กิจกรรมทางสังคมที่สร้างความเข้าใจกันเสมอมา โดยเฉพาะในงานศพ ที่ถือว่าเป็นงานสำคัญ ที่ชาวบ้านต้องไปร่วมแสดงความมีน้ำใจต่อกัน

“เรื่องศพนี้สมัยก่อน พอใครตายปั๊บ เขาจะเอาข้าวสารไป ชนสองชั้น ถุงสองถุง เอาไป ใครมีปลาแห้งปลาเค็มก็เอาไปกัน สมัยนั้นช่วยกัน แล้วมาเรื่องบวชก็ พ่อแม่มันก็นิสัยดี จะบวชลูกทั้งที ก็มีอะไรก็ช่วย ช่วยกันมาสมัยนั้น แต่เดี๋ยวนี้หายไปเยอะ แต่ก็ช่วย”

“ในหมู่บ้าน เขาก็นับญาติกันหมดละ ถ้าไม่ใช่พี่น้องก็ทักทายกัน คนในหมู่บ้าน 8 นี้ เป็นอะไรก็ไปกัน มีอะไรก็ไปช่วยกัน ไม่ต้องบอกถ้าเป็นงานศพ ใครรู้จักไปช่วยกัน คล้ายๆแบบว่า เอาแรงเราไปช่วยเขา ถึงงานเราเขาก็มา”

ชาวบ้านสูงอายุท่านหนึ่งเล่าให้ฟังถึงช่วงการคลอดลูกสมัยเมื่อประมาณ 40-50 ปีที่ผ่านมาว่า ชาวบ้านจะมาอยู่รวมด้วย มาช่วยกันหีบโน้นทำนี่ หรือแม้กระทั่งช่วยให้ง่ายใจกัน

“ชาวบ้านมากันเยอะ เขามาช่วยกันห้อมล้อม มาช่วยหมอดำแย มาช่วยหาของโน้นของนี่เตรียมไว้ มีหนูหลังจากคนหนึ่งผู้หญิง ผู้ชายก็ได้ผู้หญิงก็ได้ แต่ผู้ชายเขากลับไม่เข้าใกล้ ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ๆก็มาช่วยกัน”

การตอบแทนกันโดยตรงเป็นตัวเงินสำหรับการช่วยเหลือกันนั้น ไม่มีธรรมเนียม ไม่รู้สึกติดค้างกันว่าจะต้องชดเชยให้อย่างเท่าเทียมทันที แต่ขึ้นอยู่กับโอกาสที่เมื่อใดก็ตามพอจะไปแสดงน้ำใจกันได้ ก็จะไปทันที ชาวบ้านเล่าว่าการไปช่วยเหลือกันนั้นไม่หวังอะไรตอบแทนกัน แต่ใช้ปียะวาจา ให้รู้สึกว่าการเกิดความซาบซึ้งกัน ดังเช่นที่ว่า

“ไม่ตอบแทนเลย ไม่ได้ให้หนี้อะไรเลย ก็ขอบคุณขอบใจเท่านั้นเล็กน้อย ของเหลือในงานก็แบ่งกันกินหมด ใครจะเอาไปบ้านบ้าง ใครจะเอาไปให้ใครก็ได้ พ่อแก่ที่ไม่ได้มาหรือฝากเด็กๆ ไม่ห่วงกัน”

ประเพณีที่เกี่ยวกับเด็กในวัยต่างๆ ก็สะท้อนถึงความสัมพันธ์แห่งความเป็นพวกเดียวกันในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี เช่นกัน เช่น การใส่กระดิ่งร่อน โดยหมอดำแยจะเป็นคนร่อน แล้วให้ผู้ที่ไม่ใช่แม่ซึ่งมาร่วมพิธีรับเอาไป นอกจากนี้ยังมี พิธีผูกข้อมือ การไว้จุกไว้เกละ ซึ่งกระทำตามแบบโบราณสืบมาโดยการปั้นตุ๊กตาเป็นเด็กไว้ผมจุกกับเด็กไว้ผมเกละแล้วให้เด็กจับ เด็กจับได้อย่างไรก็จะให้ไว้ผมตามนั้น เหล่านี้เป็นต้น

ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นทุนทางสังคม จากการที่ชาวบ้านมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีการสมาคมกันในกลุ่มคนในหมู่บ้าน ซึ่งก็ทำให้ปฏิบัติการทางสังคมรวมไปถึงทางเศรษฐกิจมีต้นทุนที่ต่ำ ทั้งยังช่วยผสานความรักใคร่สามัคคีในหมู่คณะอีกด้วย โดยชาวบ้านผู้หนึ่งถึงกับกล่าวว่าเป็นเสมือนกำไรของสังคมที่มีระบบแบบนี้อยู่ในชุมชน ดังที่ว่า

“เป็นทุนหรือครับ เป็นกำไรด้วยซ้ำ ทุกข์สุขที่ไหน ก็มาช่วยกันตลอด สบาย ไม่ต้องจับ
มือสอน เป็นการสืบสาน คล้ายๆว่าสอนลูกสอนหลานโดยปริยาย”

บทที่ 3

ชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การขยายตัวของทุนนิยม เกิดพร้อมกันกับการดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2504 แต่ความทันสมัยได้เริ่มต้นเข้ามายังชุมชนบ้านยางแดงประมาณได้ราวปี 2510 และมีอัตราเร่งเมื่อชุมชนได้ถูกปรับโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ในระดับที่เพียงพอต่อการขยายฐานการผลิตและการเป็นตลาดสำหรับสินค้าอุตสาหกรรม ปราบกฎการณ์การเปลี่ยนแปลงไปของพลังการผลิตเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และแน่นอนย่อมเชื่อมโยงถึงโลกทัศน์หรืออุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของชาวบ้านด้วย ก่อนหน้าการเกิดการประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิตแบบเดิมกับแบบใหม่นั้น ชุมชนบ้านยางแดงยังเป็นชุมชนแบบพอเพียงชีพ โดยยังใช้พลังการผลิตของสังคมประเพณี ซึ่งก่อเกิดพลังสร้างสรรค์ประโยชน์ต่างๆ ให้แก่ชุมชน ทำให้ชุมชนมีอำนาจอิสระทางเศรษฐกิจจากการไม่ขึ้นตรงต่อระบบภายนอก

การนำเสนอในส่วนนี้ เป็นการกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงด้านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งนี้เพื่อนำเสนอภาพที่ชัดเจนว่า “ทุนชุมชน” ในรูปแบบต่างๆ ของชุมชนบ้านยางแดงเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ภายใต้กระบวนการที่เรียกว่าการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ซึ่งในขณะเดียวกันก็ได้ให้นัยถึงการดำรงอยู่ของชุมชนบ้านยางแดงไปพร้อมกัน

การปรับเปลี่ยนพลังการผลิตของสังคม

การเข้าสู่พลังการผลิตแบบใหม่ของชุมชนนั้น เกิดจากการใช้วิธีการโฆษณาชวนเชื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสาธิตวิธีการเพาะปลูกแบบใหม่ การสร้างคุณค่าให้กับพันธุ์ข้าวใหม่ การใช้เครื่องทุ่นแรงในการเพาะปลูก ขณะเดียวกันก็มีการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันควบคู่ไปด้วย คือการเข้ามาของระบบตลาดอย่างเต็มตัว ภายใต้กรอบคิดของการผลิตและการค้าในระบบทุนนิยม

โดยเริ่มแรก ก่อนที่ทุนนิยมจะเข้ามา โครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชนจำเป็นจะต้องถูกปรับเปลี่ยนเสียก่อน เพราะถือว่าเป็นพลังการผลิตที่จะเอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากระบบเก่าสู่ระบบใหม่ภายใต้วาทกรรมของการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่มีแผนพัฒนาเป็นตัว

สร้างความชอบธรรมให้รัฐสามารถเข้ามาจัดกระทำกับชุมชนหมู่บ้านได้ โครงสร้างพื้นฐานสำคัญที่เข้ามาปรับปรุงการผลิตของชุมชนได้แก่ การสร้างระบบชลประทานเพื่อเร่งการผลิตและการสร้างถนนหนทางเพื่อเชื่อมต่อถ่ายทอดผลผลิตส่วนเกิน

สำหรับระบบชลประทานที่ชาวบ้านได้ใช้กันในการเพาะปลูก มาจากคลองชลประทานที่ผันน้ำจากระบบชลประทานของเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท ส่งผ่านคลองส่งน้ำไปยังหมู่บ้าน ผ่านการเปิดปิดประตูน้ำยามณี เมื่อชลประทานเข้าถึงที่ดินทำกิน ก็เกิดการทำข้าวนาปรังปีละ 2 ครั้งตามมาพร้อมกัน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“...อยู่มาวันก็มีชลประทานเกิดขึ้น มีประตูน้ำยามณี ต่อบลองครักษ์นี้ กักน้ำรองมาจากเขื่อนชัยนาท ขุดคลองส่งน้ำไปตามคูส่งน้ำ ร้างส่งน้ำ ไปตามท้องไร่ท้องนา ช่วงนั้นก็มี การส่งเสริมการเกษตร เค้าคิดผลิตข้าวไวต่อแสงขึ้นมาได้ ข้าวนาปรังนี้แหละ ก็เริ่มทำนาปรังกันขึ้นมา...”

ทางด้านการคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับภายนอกเพื่อขายผลผลิตนั้น เดิมชาวบ้านใช้ทางเดินเท้าเป็นหลักในการนำผลผลิตไปขายที่ตลาดนัดวัดไชโยวรวิหาร ต่อมาก็มีเรือโดยสาร ในระยะที่การคมนาคมทางบกยังไม่ดีพอ การเดินทางด้วยรถยนต์โดยสารเป็นไปอย่างยากลำบาก การเดินทางด้วยเรือได้เลิกใช้ไปเมื่อประมาณ 20 ปีล่วงมาแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากการปรับปรุงการคมนาคมทางบก โดยการตัดถนน และพัฒนามาจนเป็นถนนสายหลักซึ่งใช้กันในทุกวันนี้

ความสะดวกสบายในการทำนา : การก้าวสู่การผลิตได้อำนาจระบบทุน

การใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริมที่รัฐแนะนำให้ปลูก พร้อมกับระบบชลประทานที่สมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านได้ผลผลิตข้าวเป็นจำนวนมาก ข้าวนาปรังเป็นข้าวแข็ง ชาวบ้านจึงไม่นิยมบริโภค ดังนั้นผลผลิตทั้งหมดจึงนำออกขายแล้วค่อยซื้อข้าวนาปีมาบริโภค ขั้นตอนนี้จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำรงชีวิตที่สำคัญจากการผลิตเพื่อยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อขายอย่างเต็มตัว โดยแยกกิจกรรมการบริโภคออกจากกิจกรรมการผลิตในชุมชนอย่างเด่นชัด ในระยะแรกของการผลิตแบบใหม่ ชาวบ้านเองค่อนข้างพึงพอใจอย่างมาก เพราะสามารถขายข้าวได้รายได้จำนวนมากกว่าเดิม แม้ว่าจะต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมในหลายด้านของวิถีการผลิตก็ตาม การผลิตโดยใช้เครื่องทุ่นแรงสามารถเพิ่มความสะดวกสบายในการทำนาเป็นอย่างยิ่ง ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“...มันสะดวกสบาย ไถนาไม่ต้องใช้แรงวัวควาย แม้กระทั่งเกี่ยวข้าว เรียกได้ว่าไปยืนขึ้นนี้ได้เลยนะ โดยไม่ต้องลงมือ พอถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็มีรถมาเก็บเกี่ยวให้ แล้วก็มีรถบรรทุก

เอาข้าวเม็ดไปขึ้นโรงสี โรงสีช่วงนั้นจะมีตาชั่ง ชั่งทั้งคันรถเลย...ชาวนาสบายแล้วได้แต่ขี้มือ
จ้างหมดทุกอย่าง”

อย่างไรก็ตามความฉุกฉะหนุกในการทำนา เพราะต้องเร่งการผลิตเป็นสองรอบในหนึ่ง
ปี ทำให้ชาวบ้านต้องทำนาพร้อมๆกัน ต่างคนต่างก็ยุ่งกับการผลิตของตนเองจนไม่มีเวลาพอที่
จะมาช่วยกันลงแขกทำนาเช่นเดิม ประกอบกับการผลิตเพื่อขายที่ทำให้เวลาที่ใช้ในการผลิต
เป็นเวลาที่ี่มีค่าเป็นตัวเงินไปหมด ด้วยเหตุนี้ระบบการจ้างงาน ก็เริ่มเข้ามาเป็นตัวกำหนด
สำคัญที่จะได้แรงงานไปใช้ในการเพาะปลูก ตามความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน ดังที่ว่า

“...ตอนนั้นเค้าจ้างคนเกี่ยว เริ่มทำนาปรังต้องจ้างแล้ว เพราะมันทำทั่วกันหมด จะมา
ให้ลงแขกกันไม่ไหว ต้องจ้างคนเกี่ยวมันก็ถูกหน่อย แต่ก็ไม่ได้ไหวเพราะข้าวช่วงนั้นราคาเกวียน
ละสามพันกว่าบาท...ฉิดยา ก็มีคนรับจ้างฉิดยา แม้แต่หว่านข้าวก็มีคนรับจ้างหว่านข้าวให้ เจ้า
ของนาไม่ต้องทำ”

ความยากลำบากของชาวนาจากการผลิตแบบสมัยใหม่

ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตไปสู่ระบบการผลิตที่ทันสมัยขึ้น ชุมชนก็ได้
ก้าวเข้าสู่การผลิตได้อำนาจทุนอย่างไม่ทันตั้งตัว เพราะภาระค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นทุกที ค่าใช้
จ่ายในการบริโภครูปแบบใหม่ที่ถือเป็นรายจ่ายสัดส่วนที่มากในรายได้ที่ได้รับมาก็เกิดขึ้น นั้น
คือรายจ่ายในการบริโภคสินค้าทุน ได้แก่ การซื้อปุ๋ยเคมี ยาคุมหญ้า ยาฆ่าแมลง และอุปกรณ์
การเกษตรอื่นๆ ยิ่งผลิตชาวบ้านยิ่งมีภาระที่หนักมากขึ้นทุกปี เนื่องจากการผลิตมีลักษณะเร่ง
รัดเอาส่วนเกินจากธรรมชาติ ในที่สุดแล้วผลเลวร้ายอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อนในอดีตก็ปรากฏ
ขึ้นชัดเจน ดังชาวบ้านเล่าว่า

“เมื่อสมัยก่อนศัตรูพืชมันก็ไม่ค่อยมีมาก แต่เดี๋ยวนี้มันมีพวกเพลี้ย เค้าเรียกตัวสีน้ำตาลนะ
พอลงแปลงไหน แปลงนั้นหมดเลย...เราต้องใช้ผงฝุ่นเคมีไปราดถึงตาย แต่มันก็เป็นอันตราย
กับคนเกี่ยว คนบริโภค...”

ค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ทุนอย่างเข้มข้นในการทำนา ทำให้ชาวบ้านหลายรายในชุมชนบ้าน
ยางแดงตกอยู่ในวงจรหนี้จากการมีระบบสินเชื่อทางการเกษตรที่รัฐจัดให้ บางรายท้อใจเลิก
ทำนา บ้างก็ขายที่นา บ้างก็ให้เช่าที่นา บ้างก็รับพื้นที่หันมาทำสวน เป็นไปดังคำบอกเล่าของ
ชาวบ้านผู้หนึ่งที่เลิกอาชีพทำนามาประมาณเกือบ 20 ปีแล้ว ที่ว่า

“นี่ละคือข้อเสียของชาวนารุ่นหลัง มันใช้ต้นทุนสูง ต้องจ้างเขาทุกอย่าง ฉะนั้นผมเลิก
ทำนาเลย ผมเลิกมาสิบกว่าปีแล้ว ตกยี่สิบปีแล้ว เพราะเราใช้ต้นทุนสูงผมเลยเลิกทำนาเลย”

หรือดังที่ชาวบ้านอีกคนหนึ่งซึ่งทำนาเช่าและปัจจุบันได้เลิกทำนาไปแล้ว เปรยถึง
ความยากลำบากจากการเช่านาทำว่า

“ทำนาประจำ เมื่อก่อนทำนา ที่นี้ทำนาไหนจะค่าปุ๋ย ค่าอะไร โอ๊ย เราไม่มีเครื่องมือ พร้อม สู้ไม่ได้ ค่าเช่าก็ปีละหมื่นกว่า”

ความทุกข์ของชาวนาจากการกำกับการของระบบตลาด

โครงสร้างพื้นฐานและระบบการผลิตสมัยใหม่ที่เข้าสู่ชุมชนบ้านยางแดง ทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนถูกจำแนกแจกแจงออก ในลักษณะที่ทำให้เศรษฐกิจชุมชน เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความชำนาญเฉพาะทางที่สำคัญ 2 ด้านได้แก่ การผลิตและการขายแรงงาน แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นคือในสถานะของการเป็นผู้ชำนาญการดังกล่าว เศรษฐกิจชุมชนไม่ได้รับผลตอบแทนที่สมน้ำสมเนื้อ เพราะกิจกรรมการแลกเปลี่ยนทั้งผลผลิตและแรงงานอยู่ภายใต้การกำกับของระบบตลาด ที่มีกลไกราคาแบบทุนนิยมเป็นเครื่องมือในการกำหนดค่าตอบแทน การทำหน้าที่ในการบูรณาการกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ถูกแยกจนปราศจากความเป็นเนื้อเดียวกันของกลไกราคานั้นมีอคติ จากอำนาจทางเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจน้อยกว่า กับระบบเศรษฐกิจการค้าที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจเหนือกว่า ด้วยเหตุนี้กลไกราคาจึงกลายเป็นเครื่องมือที่ทำให้ผู้ที่มีความชำนาญทางเศรษฐกิจมากกว่า สามารถใช้เพื่อขูดรีดส่วนเกินของผลผลิตและแรงงานของชุมชนออกไปจากการหมุนเวียนภายในชุมชน

ดังนั้นชาวบ้านไม่เพียงแต่จะมีความยากลำบากในด้านการผลิตเท่านั้น ยังต้องเผชิญหน้ากับปัญหาการขายผลผลิตและแรงงานภายใต้ระบบตลาดด้วยในอีกด้านหนึ่ง การขาดอำนาจต่อรองในการขายผลผลิต ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถผลักดันราคาใช้จ่ายที่สูงขึ้นทั้งหมดไปที่ราคาผลผลิตได้ เพราะตกเป็นเบี้ยล่างในด้านการขายผลผลิตที่มีเงื่อนไขเสียเปรียบในการขาย และการต้องเร่งขายเพราะมีภาระการชำระหนี้สินรออยู่ ดังที่ชาวบ้านเล่าถึงการขายผลผลิตที่ไม่ได้ราคาว่า

“เมื่อก่อนนี่นะมีอาชีพทำนาอยู่ แต่ว่าพ่อค้าเขามาดีราคาให้ แด้าให้เท่าไรก็จำเป็นต้องขาย เพราะฉะนั้นชาวนาจะล้มตาอำปากได้ยากมาก...”

“เป็นหนี้เป็นสิน เริ่มมาจากผลผลิตไม่ได้ ทำนาไม่ได้เงิน เมื่อทำนาไม่ได้ผล ให้อำนาจค่าครองชีพก็ไม่พอ ไม่พอก็จำเป็นต้องกู้หนี้ยืมสิน แล้วค่อยๆ ว่าเป็นหนี้ที่แรกก็ไม่มาก แต่ถึงปีก็ใช้เขาไม่ได้ ดอกก็ขึ้น ลำบากกันเยอะตอนนั้น”

“...แต่ก่อนเช่าเค้าไร่ละสองร้อยห้าสิบบแล้วก็มาขึ้นสามร้อยสี่ร้อยห้าร้อย เลิกเลย ราคาข้าวมันไม่สูง เราทำไม่ไหว ข้าวก็ปุ๋ยกินหมด ปุ๋ยแพง เดียวนี้ยาฉีด โอ๊ยเลิก หันมาจ้กสวน รับจ้างเขา”

การไม่สามารถรวมตัวในด้านการขาย เป็นต้นว่าการจัดตั้งสหกรณ์ผู้ขายข้าวของชุมชน หรือไม่สามารถสร้างกลไกบูรณาการการผลิตเข้ากับการขายได้ เช่น การตั้งโรงสีชุมชน เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนขาดอำนาจทางเศรษฐกิจ การผลิตที่ขายข้าวเปลือกและนำเงินซื้อข้าวสารมาบริโภค เป็นการนำผลผลิตของตนเองไปให้ผู้อื่นสร้างมูลค่าเพิ่มก่อน แล้วจึงกลับมาสู่มือชุมชนด้วยราคาที่แพงกว่ามูลค่าเฉพาะที่เพิ่มขึ้นมาเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นสหกรณ์การเกษตรที่มีอยู่ก็ไม่ใช่ตัวแทนในการขายของชาวบ้าน เป็นเพียงสถานที่รวบรวมผลผลิตที่ชาวบ้านจะขาย โดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อที่สหกรณ์ เป็นไปดังคำบอกเล่า ดังนี้

“ที่นี้ก็คือว่าข้าวก็เอาไปขายเป็นข้าวเปลือก แล้วซื้อเป็นข้าวสารมา เวลาขายก็ขายที่โรงสี แต่บางทีไปเข้าสหกรณ์ ต่างคนต่างซื้อ ต่างขาย บางคนเขาก็ไปเข้าราคาประกันของ ธ.ก.ส.ประกัน เราไปขายที่สหกรณ์แสวงหา คือพ่อค้าคนกลางเขาจะมาซื้อ มาจากที่ไหนที่ไหน ก็มารวมที่สหกรณ์ พอรู้ว่าหน้าข้าว รถเข้าไป เขาจะตีเลยราคาเท่าโน้นเท่านี้ ตกลงโอเคกัน ชั่งข้าว”

และในด้านการขายแรงงานก็เช่นกัน จากปัญหาการผลิตและการขายผลผลิตที่ล้นสมมา ชาวบ้านจำเป็นต้องเข้าสู่โรงงาน เพราะไม่มีทางเลือกอื่นในการหารายได้ ประกอบกับที่รัฐเองก็มีนโยบายทำให้ค่าจ้างต่ำ เพื่อคงสภาพต้นทุนการผลิตที่ต่ำไว้ให้กับการลงทุนภาคอุตสาหกรรม ตามนโยบายการพัฒนาประเทศ ชาวบ้านในชุมชนจึงต้องกลายมาเป็นแรงงานราคาถูกให้กับโรงงานอุตสาหกรรมที่มาขยายอาณาเขตมาตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

ในขณะที่ชุมชนไม่สามารถกำหนดราคาผลผลิตเกษตรและค่าจ้างแรงงานได้เอง ในทางตรงกันข้าม สินค้าสมัยใหม่ทั้งสินค้าเพื่อการผลิตและสินค้าเพื่อการบริโภค ที่แพร่ขยายเข้ามาในชุมชนกลับเป็นสินค้าที่มีราคาตายตัว โดยถูกกำหนดราคามาแล้วจากระบบเศรษฐกิจการค้านอกชุมชน ความต้องการซื้อสินค้าทันสมัยต่างๆเหล่านี้ ยิ่งเพิ่มช่องทางการไหลออกของรายได้และทรัพยากรชุมชนอีกด้านหนึ่งด้วย

สำหรับการขายกระบุงจักสานนั้น จากที่ชาวบ้านหาไปขายกันเองที่ตลาด ก็มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการขายผลผลิต เพราะเมื่อมีถนนที่สะดวกในการเดินทางมากขึ้น ก็มีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้าน การขายในระยะแรกชาวบ้านพึงพอใจเพราะได้ราคาตามที่เคยนำไปขายเองที่ตลาด แต่ต่อมาแม้การผลิตจะมีต้นทุนสูงขึ้น เช่น ค่าใช้จ่ายในการซื้อวัตถุดิบสำคัญคือไม้ไผ่และหวาย ที่เริ่มหมดไปในหมู่บ้าน และต้องหาซื้อมาจากแหล่งอื่นนอกชุมชน โดยซื้อผ่านพ่อค้าคนนอกชุมชน ชาวบ้านพบว่าค่าใช้จ่ายขยับตัวสูงขึ้นอยู่เรื่อยๆ ในขณะที่ผลผลิตไม่สามารถปรับราคาขึ้นได้อย่างเท่าเทียมกัน ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ไ้การทำให้ของอย่างเดียวกันไปมากขึ้น บางครั้งราคามันตก คือเขามาต่อรองราคาจนตก เขาเป็นพ่อค้าคนกลาง เขารวมกันหมดเลย พ่อค้าก็คนก็คน พุดเท่านั้นละ ราคาเท่านั้นละ โดยจะขึ้นไม่ได้ละ ราคาเราก็ตก”

ด้วยเหตุนี้กระบวนการจัดสรรรายได้ของชุมชนภายใต้การกำกับของระบบตลาดจึงทำให้ชุมชนถูกแย่งยึดส่วนเกินของรายได้ที่หน้าจะหมุนเวียนอยู่ภายในชุมชน โดยกระจายออกจากมือชุมชนสู่ภาคทุนการค้าหรือทุนโดยรัฐผ่านการใช้กลไกทางเศรษฐกิจมาบีบบังคับไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบเงินในมูลค่าผลผลิต ค่าจ้าง รวมไปถึงดอกเบี้ยที่ชาวบ้านต้องจ่ายให้แก่สถาบันการเงินของรัฐหรือนายทุน

การเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน

โครงสร้างทางเศรษฐกิจภายในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป โดยกลายเป็นฐานการผลิตของระบบทุนนิยม ก็ได้เข้ามาทำลายระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เคยดำรงอยู่ในชุมชนลงไปหลายด้าน และก่อรูปความสัมพันธ์แบบใหม่ขึ้นมาแทนที่ โดยระบบความสัมพันธ์ที่ถูกทำลายไปนั้นเคยเป็นส่วนที่ช่วยเสริมสร้างให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นทุนทางสังคมของชุมชนนั่นเอง

บรรทัดฐานของการพึ่งพาที่ถือว่าเป็นทุนทางสังคมรูปแบบสำคัญเริ่มลดลงไป เมื่อชุมชนก้าวเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อขาย การแลกเปลี่ยนผลผลิตทางเศรษฐกิจโดยตรงแทบไม่มีหลงเหลืออยู่เลยในชุมชน เพราะผลผลิตต่างๆรวมถึงแรงงานมีมูลค่าที่สามารถประเมินออกมาเป็นตัวเงินได้โดยผ่านระบบตลาด และเงินตรากลายเป็นปัจจัยหลักของการดำรงชีวิตในสังคมแบบใหม่ ความต้องการรายได้มาใช้จ่ายสำหรับภาวะความทันสมัยในการผลิตและการบริโภค และการศึกษาของลูกหลาน ประกอบกับการเอาตัวรอดให้ได้ ท่ามกลางเศรษฐกิจที่ยังชีพที่เน้นการขาย ชาวบ้านจึงดำเนินชีวิตแบบ “ตัวใครตัวมัน” มากขึ้น ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับการขอความช่วยเหลือกันในการจักสานเพื่อขาย เมื่อทำกันไม่ทันว่า “ไม่ได้ ต่างคนต่างทำของใครของมัน”

การแลกเปลี่ยนแรงงานจากที่เคยเป็นระบบพึ่งพากัน ถูกแทนที่ด้วยระบบการจ้างแรงงานโดยมีค่าจ้างเป็นผลตอบแทนที่ระบบตลาดจำแนกให้กับการใช้แรงงาน การแสวงหาส่วนเกินจากการขายผลผลิตทำให้เกิดชนชั้นทางสังคมที่อิงกับฐานะทางเศรษฐกิจอย่างเด่นชัดขึ้น มีการพัฒนาระบบอุปถัมภ์ทางการเงินในชุมชน การช่วยเหลือพึ่งพากันแบบให้เปล่ายามเดือดร้อนถูกเปลี่ยน เป็นการเป็นผู้อุปถัมภ์ทางการเงิน โดยมีการคิดดอกเบี้ยเป็นผลตอบแทน เช่น เริ่มจากร้อยละบาทต่อเดือน และขยายเพิ่มเป็นร้อยละ 10 ต่อเดือนก็มี

สำหรับการจัดระเบียบด้านประเพณีและพิธีกรรมต่างๆของชุมชน ที่เคยสืบทอดกัน ต่อๆมาและถือว่าเป็นแหล่งผลิตซ้ำความสมัครสมาน และความร่วมมือระหว่างชาวบ้านร่วม ชุมชนหมู่บ้านเดียวกันเริ่มเลือนหายไป ชาวบ้านรู้สึกยุ่งยากกับพิธีกรรมหลายอย่าง และไม่มี เวลาให้กับประเพณีที่เคยมีมาในอดีตเพราะต้องทุ่มเทเวลาไปในการทำมาหากิน โดยเฉพาะ การเข้าสู่โรงงานที่มีเวลาการทำงานที่ตายตัว แม้ว่าจะรู้สึกว่าย้ายค่ายกับสิ่งเหล่านั้นเมื่อได้ หวนระลึกถึง แต่ก็ไม่สามารถเรียกกลับคืนได้ดังเดิม ผู้อาวุโสของชุมชนเล่าถึงประเพณีต่างๆ ของชุมชนที่เหลืออยู่ในปัจจุบันว่า

“ได้แต่ทำบุญปีใหม่เฉยๆ...สงกรานต์ก็ไม่ค่อยเล่นกัน มาเดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรเลย เพราะ ว่ามันเกิดจากความผัดเคื่องทางเศรษฐกิจ ว่างก็ไม่ว่าง”

ชุมชนบ้านยางแดงบนฐานของทุนชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป

ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความทันสมัย ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมในชุมชนชนบททั่วไป ซึ่งเมื่อมองในภาพรวมแล้วชุมชน หมู่บ้านต่างก็ตกอยู่ในสภาพที่อ่อนแอลงโดยพิจารณาได้จากสภาพการผลิต การบริโภค การ แลกเปลี่ยน และการจัดสรรรายได้และผลผลิตของชุมชน ที่ชุมชนขาดอำนาจอิสระในการตัดสินใจได้ด้วยตัวเอง ต้องพึ่งพิงและขึ้นต่อระบบเศรษฐกิจภายนอก สำหรับชุมชนบ้านยางแดง แม้ว่าวิกฤตทุนชุมชนอาจดูไม่รุนแรงเท่าใดนักเมื่อเทียบกับอีกหลายชุมชน แต่อย่างน้อยทุน ชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อสังคมเปลี่ยนผ่านไปสู่ความทันสมัย ก็ได้ส่งผลให้ฐานการดำรงอยู่ ของชุมชนมีความคลอนแคลนไปบ้าง

การเปลี่ยนแปลงไปของทุนกายภาพ มาจากพลังการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป และยัง ผลให้ชุมชนตกอยู่ในสภาวะของการพึ่งพิงต่อระบบภายนอก ทุนภายนอกที่สำคัญของระบบ เศรษฐกิจสมัยใหม่จะหามาได้ต้องผ่านทุนเงินตรา ด้วยเหตุนี้จึงชาวบ้านสามารถผลิตได้เพิ่ม มากขึ้นก็ต้องยังใช้เงินตรามากขึ้นเป็นเงาตามตัว โดยนำเงินตราที่ได้จากการขายผลผลิตมาซื้อ สินค้าเพื่อการผลิตผ่านระบบตลาด วัว-ควายที่เคยใช้ไถนา ถูกเปลี่ยนมาเป็นรถไถเดินตาม และพัฒนาเป็นรถไถนั่งขับ เคียวเกี่ยวข้าวเปลี่ยนมาเป็นรถเกี่ยวที่ประหยัดเวลาและพลังงาน คน แรงงานในชุมชนที่เคยเป็นพลังการผลิตสำคัญมีความสำคัญน้อยลง สมาชิกในหลายครัว เรือนที่ทานต่อสภาพการผลิตสมัย ใหม่ที่มีต้นทุนสูงไม่ได้ ก็เปลี่ยนมาเป็นแรงงานรับจ้างในโรง งานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในบริเวณไม่ไกลนักคือที่จังหวัดอยุธยา

การมุ่งผลิตเพื่อตอบสนองต่อระบบการขาย ทำให้ชาวบ้านมองข้ามความสำคัญของการ บำรุงรักษาสภาพธรรมชาติ ดังนั้นทุนกายภาพที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนก็เสื่อม

คุณภาพลงอย่างรวดเร็ว จากการทำนาที่ที่ไม่ได้พักดินเพราะทำนาตลอดทั้งปี การใส่ปุ๋ยเคมี และยากำจัดศัตรูพืชต่างๆ นอกจากนั้นทรัพยากรธรรมชาติที่เคยเป็นปัจจัยการผลิตหลักคือ ต้นไม้ที่ปลูกกันตามบ้านก็ไม่สามารถเติบโตได้ทันความต้องการ ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ได้วางแผนที่จะปลูกต้นไม้ให้เพียงพอ กลับใช้วิธีการหาซื้อไปเรื่อยๆโดยปราศจากการปลูกทดแทน ผลที่สุดแล้วการปลูกไม้ในชุมชนเพื่อการผลิตโดยตรงก็เหลือน้อยเต็มทีและชาวบ้านเองก็ไม่นิยมนำมาใช้ในการผลิต กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านปัจจัยการผลิตจึงถูกแยกออกไปจากชุมชน ทำให้ชุมชนต้องซื้อปัจจัยการผลิตหลักจากภายนอก ด้วยความสะดวกรวดเร็วในการซื้อหา และมีคุณลักษณะตรงตามการใช้งาน ชาวบ้านกล่าวถึงการหมดไปของไม้ที่เคยมีอยู่มากมายคู่กับความเป็นชุมชนว่า

“ไม้ไผ่สีสุก ตอนนี้อยู่ไม่มีแล้ว ชาวบ้านไม่อยากปลูกเพราะว่ากอไผ่กินเนื้อที่ แล้วมาปลูกมันจะลามไปหาอีกที่หนึ่ง เพราะหน่อมันแตกกออยู่เรื่อยๆ ออกไปข้างๆอยู่เรื่อย บางทีก็ทะเลาะกันเรื่องกอไผ่ ตรงนั้นของเราตรงนี้ของเธอ มีปัญหาตรงนี้ แล้วมันก็รบกวนที่ไผ่ ก็ไม่อยากจะปลูกกัน แล้วก็ตัดใช้กันด้วย เพราะตรงนี้คือชีวิตประจำวันอยู่กับไผ่”

นอกจากนั้นระบบการผลิตทันสมัยที่ได้มีการสร้างสรรค์ด้วยตัวเอง ทำให้ชาวบ้านใช้วิธี การลองผิดลองถูกกับการผลิต โดยหวังว่าวิธีการผลิตที่ได้ฟังต่อกันมาอาจจะช่วยให้ได้ผลผลิตดีขึ้น เป็นต้นว่าใส่เครื่องตีเมฆกำลังหรือใส่ลมสดในช่วงข้าวแตกรวงเพื่อป้องกันไม่ให้ข้าวฝ่อ ซึ่งเป็นวิธีการที่ไม่ได้เกิดจากพลังการสร้างสรรค์ด้วยประสบการณ์ดังที่เคยเป็นมาในอดีต

เมื่อชาวบ้านจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อการดำรงชีวิต ระบบการคิดถึงผลได้ผลเสียในการตัดสินใจทำกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจและทางสังคมจึงเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง และในที่สุดเข้ามาแทรกระบบคิดแบบเกื้อกูลและเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งสะท้อนอย่างชัดเจนด้วยการดำรงชีพแบบ “ตัวใครตัวมัน” มากกว่าที่เคยเป็นมา จนอาจกล่าวได้ว่าทุนทางสังคมในลักษณะดั้งเดิมที่มีรากฐานจากบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกันลดน้อยลงไป พร้อมกันนั้นอุดมการณ์แบบทุนนิยมก็เข้าครอบงำระบบคิดของชาวบ้าน ทั้งในด้านการบริโภค โดยผ่านลัทธิบริโภคนิยม และในด้านการผลิตโดยผ่านการมุ่งผลกำไร

อย่างไรก็ตาม รากฐานของชุมชนบ้านยางแดงยังคงพอมีสายใยแห่งการนับญาติ และมีมิตรภาพของคนร่วมชุมชนที่มีสืบต่อกันมา ทำให้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ไม่ได้ถึงกับขาดสะบั้นลงไปทั้งหมด เพียงแต่ถูกบั่นทอนลงด้วยพฤติกรรมของคนที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่ชาวบ้านสามารถรวมแรงใจกันสร้างแนวร่วมของภาคประชาชนให้เข้มแข็ง โดยได้รับการเสริมแรงได้อย่างเพียงพอแล้ว ก็น่าเชื่อได้ว่าชุมชนสามารถพลิกฟื้นความเข้มแข็งขึ้นมาได้ ดังเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาคนภายนอก ที่มองเห็นว่าชุมชนบ้านยางแดงมีส่วนของ

ความเข้มแข็งในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์จักสานของชุมชนเพื่อการขาย และมีกิจกรรม
 ประชาคมเกิดขึ้นในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ความเข้มแข็งในส่วนนี้ของชุมชนเกิดขึ้นจากการมี
 หัตถกรรมการจักสานเป็นตัวชูโรง ที่ถือว่าเป็นกระบวนการของการปรับตัวของชุมชนอย่างมี
 พลวัต แม้ว่าการปรับตัวนี้อาจเกิดขึ้นจากน้ำมือของกลุ่มคนเฉพาะกลุ่ม ที่ผูกโยงประโยชน์ตน
 เข้ากับประโยชน์ชุมชนก็ตาม

สิ่งที่ต้องสืบค้นต่อไปก็คือความเข้มแข็งที่สะท้อนออกมาเป็นภาพปรากฏแก่สังคมนั้น
 แท้ที่จริงได้ซ่อนความอ่อนแอในส่วนใดบ้างของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้นักศึกษานี้สามารถที่จะให้
 นัยเชิงนโยบายได้ว่า การแทรกแซงชุมชนของรัฐด้วยการจัดโครงการกองทุนหมู่บ้านขึ้นมา ผล
 ประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนเป็นไปในระดับใด ต่อกลุ่มคนประเภทใดมากหรือน้อย และควรมี
 การแก้ไขเชิงนโยบายอย่างไรสำหรับชุมชนที่แตกต่าง โดยใช้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในบ้านยาง
 แดงนี้เป็นกรณีศึกษาหนึ่งในการพิจารณาเพื่อค้นหาคำตอบ

บทที่ 4

การปรับตัวของชุมชนในระบบการผลิตเพื่อขาย

ชุมชนบ้านยางแดง เมื่อประสบกับภาวะยากลำบากในการทำนา ชาวบ้านก็เริ่มปรับตัวในด้านการผลิต จากเดิมที่มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักของชุมชน รองลงมาเป็นการทำสวน และการจักสาน เปลี่ยนมาเป็นการจักสานเป็นอาชีพหลัก รองลงมาเป็นการทำสวนและการทำนา โดยชาวบ้านที่ยังทำนาอยู่ส่วนมากก็มีการจักสานเป็นอาชีพทางเลือกที่ควบคู่กันไปเพื่อสร้างรายได้เพิ่มขึ้นให้กับครัวเรือน เนื่องจากมีที่นาอยู่แล้ว อีกทั้งคุ้นเคยกับวิถีชีวิตชาวนามากกว่าที่จะหันไปประกอบอาชีพอื่นเป็นหลัก ปัจจุบันชาวบ้านที่ทำนาเหลือไม่ถึง 20 คน และจำนวนครัวเรือนทำนาซึ่งอยู่ในฐานะเจ้าของที่ดินมีอยู่เพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งเช่าที่นาผู้อื่นทำกิน สำหรับชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งที่เคยทำนา ได้แสวงหาความรู้ด้านการทำสวนและปรับพื้นที่นาบาง ส่วนเป็นพื้นที่สวน โดยพืชที่นิยมปลูกกันมากคือมะม่วงและกระท้อนซึ่งเป็นการปลูกเพื่อขายทั้งสิ้น การเลี้ยงสัตว์มีอยู่บ้างเล็กน้อยเป็นการเลี้ยงไก่และหมูตามบ้านเพื่อขาย นอกจากนั้นชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งก็ออกไปรับจ้าง ที่เป็นหลักแหล่งแน่นอนเป็นโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่บริเวณใกล้เคียง คือที่อยุธยา เกือบทั้งหมดเป็นผู้หญิงที่ออกไปทำงานโรงงาน เพราะโรงงานเหล่านี้ไม่รับคนงานผู้ชาย ผู้ชายในหมู่บ้านหากจะรับจ้างต้องเป็นแรงงานอิสระ ที่ทำกันมากคือการรับจ้างงานก่อสร้างตามที่ต่างๆ โดยไปกับหัวหน้างานที่รับงานมาได้

ชื่อเสียงของบ้านยางแดงเป็นที่รู้จักจากงานหัตถกรรมจักสาน จึงกล่าวได้ว่ากระบวนการปรับตัวที่สำคัญของชุมชนเกิดขึ้นโดยผ่านอาชีพจักสาน ที่แม้ว่าจะมีมานานแล้วในหมู่บ้าน แต่ก็เพิ่งได้มีโอกาสเปิดตัวสู่ระบบภายนอก เริ่มจากการเข้าประกวดผลิตภัณฑ์ในงานราชการตามด้วยการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ให้เข้ากับความต้องการของตลาด จนเข้าสู่ยุครุ่งเรืองสุดขีดของจักสาน บ้านยางแดง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าการจักสานมีผลต่อการพัฒนาทุนชุมชนอย่างไร ในยุคต่อเนื่องถึงปัจจุบัน ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามาสู่ชุมชน และการปรับตัวของชุมชนในยุคนี้ เกิดจากทุนชุมชนเองทั้งหมดหรือมีแหล่งทุนสนับสนุนจากภายนอกอย่างไร

การฝึกกำลังของชุมชนด้านการถูกกดราคาผลผลิตจักสาน

การขายผลผลิตที่ตลาดนัดหน้าวัดไชโยฯ เป็นหนทางแรกที่ผลิตภัณฑ์ชุมชนเริ่มเข้าสู่ตลาด แต่เป็นการขายผลผลิตเพื่อให้สามารถนำรายได้มาจับจ่ายซื้อของที่ชุมชนตนเองไม่มีการขายผลผลิตชุมชนจึงยังไม่ได้เน้นที่การแสวงหากำไรอย่างเต็มตัว มิได้มุ่งสร้างส่วนเกินในแนวทางของระบบทุนนิยม ในขณะที่การเข้ามารับซื้อผลผลิตของพ่อค้าคนกลางที่เกิดขึ้นในระยะเวลาต่อมาเป็นเรื่องของการเข้ามาแสวงหามูลค่าส่วนต่างของการซื้อมาขายไป โดยขั้นตอนเช่นนี้ได้หยุดยั้งพัฒนาการของการบูรณาการกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนระหว่างการผลิตกับการขาย พ่อค้าคนกลางที่มาซื้อผลผลิตจะไปที่ตลาด มีการกดราคาผลผลิต จากการที่ชาวบ้านทำจักสานออกมาปริมาณมาก จึงเป็นแรงกดดันที่ทำให้ชาวบ้านมีการปรับตัวเพื่อต้านกับพลังดังกล่าวขึ้น โดยมีบุคคลที่พอมีเงินทุนช่วยกันรับซื้อผลผลิตที่ผลิตได้ และนำมารวมกันที่วัดในหมู่บ้าน เป็นการกันไม่ให้ชาวบ้านนำไปขายที่ตลาด เมื่อของขาดตลาดพ่อค้าก็เข้ามาตามถึงหมู่บ้าน จนมีการตกลงราคากันใหม่ชุมชนจึงยอมขายผลผลิตให้ กระบวนการต่อรองในลักษณะนี้เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“..ราคาก็ตก ในที่สุดมาปีสมัยหลังนี้ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนเข้ามาในหมู่บ้าน เราก็มาเปิดหมู่บ้านที่นี้หมู่บ้านทดลอง ก็ปรึกษารื้อกัน ว่าเราถักกระบุงเอาไว้เลย ก็ช่วยๆกันถักไว้ ใครมาขายเราก็ซื้อไว้ ไว้ที่วัดนี้ จนกระทั่งของไม่ไปตลาด ทางโน้นก็สงสัยทำไมของไม่ไปตลาด ก็ติดตามมา ของก็กอง เขาก็ถามเหตุผลว่าทำไมไม่ไปขาย ก็ขายยังไงละ คุณกดราคาอยู่ไม่รอดแล้ว เอาแล้วจะเอาไง มาตกลงราคากันใหม่ พวกผมหลายคนตีหัวเข่ากัน ถ้าราคาไม่ได้ขนาดนี้ไม่ขายนะ ใครขายมีเรื่องเลยนะ สูงกว่าขายไปเลย ต่อรองได้ครั้งเดียว เขาก็บอกลดขึ้นลด จนกระทั่งถึงจุดที่เราต้องการ เราก็ขายวันนั้น ก็ขายไป กระบุงเป็นพันลูกเลย เขาเอา มาหลายเที่ยว กระบุงที่เราถักไว้ก็เสียหายเยอะมอดกินบ้างอะไรบ้าง ไม่มีพ่อค้าคนใดมากดราคาอีกเลย พอเรต่อรองด้วยความโมโห ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ”

จากสถานการณ์นี้เอง ทำให้ราคากระบุงขยับตัวสูงขึ้น จากราคาคู่ละ 14 บาท เป็นราคาคู่ละ 24-27 บาท (ในขณะปัจจุบันนี้กระบุงของชุมชนบ้านยางแดงมีราคาคู่ละ 500 บาท) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์นี้เป็นจุดเริ่มต้นของการการสร้างพลังชุมชน ด้านกับกระแสของระบบตลาด อย่างไรก็ตามพัฒนาการของการตลาดชุมชนที่ต่อเนื่องไปจากนี้ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ พ่อค้าคนนอกชุมชนยังคงเป็นผู้กุมตลาดผลผลิตไว้เช่นเดิม เพียงแต่ชุมชนสามารถลดแรงกดดันด้านราคาลงไปได้ในช่วงเวลานั้น

การเกิดขึ้นของกลุ่มจักสานบ้านยางแดง

ด้วยการเข้ามาสนับสนุนของพัฒนาชุมชนในปี 2515 ซึ่งต้องการให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มจักสานเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ การจัดหาตลาดจำหน่ายเพื่อให้ได้ราคาผลผลิตที่ดีขึ้น และส่งเสริมด้านการประชาสัมพันธ์ อย่างไรก็ตามกลุ่มที่เกิดขึ้นในระยะแรกนั้น ยังมีลักษณะไม่เป็นทางการและมีผู้เข้าร่วมอยู่ไม่มากนัก โดยชาวบ้านที่เข้าร่วมกับกลุ่มมักเป็นคนที่มีฐานะดีที่จะพอเจียดเวลาไปร่วมพูดคุยกันได้ ส่วนชาวบ้านที่ทำจักสานอีกจำนวนมากยังไม่อยากเข้าร่วมกับกลุ่ม เพราะกลัวจะเสียเวลาทำงาน โดยเป็นที่ยอมรับว่าคนที่เข้ากลุ่มได้ต้องเป็นคนที่ไม่เสียละ วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มในเวลานั้นเน้นหนักไปในการขาย เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“พัฒนาชุมชนเขาบอกว่าให้มารวมกลุ่มกัน ถ้าไปขายที่วัดไซโยมันไกลใช่ไหม ถ้าเรา รวม กลุ่มในหมู่บ้าน เราก็ไปบอกว่าของเรายูที่นี้ให้มาซื้อที่นี้แหละ เวลาซื้อให้มาซื้อตามบ้าน เพียงแต่ว่าแต่เดิมเราต้องไปขายที่ตลาด แต่พอเรารวมกลุ่มกันเราไม่ต้องขายที่ตลาด เค้ามาซื้อเอง”

จนกระทั่งราวปี 2527 จึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มจักสานที่เป็นทางการ มีสมาชิกเริ่มต้น 10 คน แล้วก็เพิ่มเรื่อยมาเป็น 19 คน 27 คน และ 30 กว่าคน จนปัจจุบันมีสมาชิกกว่า 80 คน จากจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านทั้งหมดกว่า 140 หลัง โดยชาวบ้านที่ทำจักสานเป็นอาชีพเสริมเล็กน้อยจะไม่เข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม **การจัดตั้งกลุ่มครั้งนี้ ทำให้ชุมชนสามารถรับเอาความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐทั้งในด้านการอบรมและเงินทุนเข้ามาได้ง่ายขึ้น** อย่างไรก็ตามวัตถุประสงค์หลักของกลุ่มยังคงเป็นเรื่องการขายของร่วมกัน แม้ว่าจะมีผลิตภัณฑ์ที่ขายที่กลุ่มบางส่วน แต่ก็นับเป็นส่วนน้อยของผลผลิตที่เกิดขึ้นทั้งหมดในชุมชน ซึ่งการขายยังคงกระทำผ่านคนกลางซึ่งในยุคหลังนี้เป็นคนกลางที่เป็นคนในชุมชนเอง ดังที่จะได้กล่าวถึงต่อไปในภายหลัง

ปัจจุบันนี้ ด้วยความพยายามจัดรูปแบบกลุ่มเพื่อแสดงให้เห็นภายนอกตระหนักว่าเป็นกลุ่มที่มีการดำเนินการอย่างมีโครงสร้าง จึงได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มจักสานบ้านยางแดงขึ้นจากที่เคยมีตำแหน่งประธานกลุ่มเพียงคนเดียว ก็มีคณะกรรมการฝ่ายต่างๆขึ้นมา ซึ่งเพิ่มดำเนินการไปเมื่อเดือนสิงหาคม 2545 สำหรับประธานกลุ่มจักสานคนปัจจุบันเป็นคนที่ยื่นชื่อในการจักสานอย่างหาตัวจับได้ยากคนหนึ่ง และได้พัฒนาตนเองมาเป็นแม่ค้าคนกลางในการส่งกระเป๋าจักสานกระจายออกไปยังตลาดนอกชุมชน

การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากฐานฝีมือดั้งเดิม

เนื่องจากงานจักสานไม้ไผ่ เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านของตำบล ซึ่งได้รับการถ่ายทอดผ่านภูมิปัญญาสืบต่อกันมาเป็นรุ่นๆ โดยเริ่มจากทำเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน เมื่อได้มีการรวมกลุ่มในปี 2515 จากการส่งเสริมของทางราชการ และมีการอบรมพัฒนาผลิตภัณฑ์โดยให้คำแนะนำบางด้าน เพราะโดยแท้จริงแล้วชาวบ้านมีฝีมือที่ประณีตมาแต่ดั้งเดิมแล้ว จึงทำให้ชาวบ้านสามารถต่อยอดความรู้ พัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ให้เป็นงานฝีมือชั้นเลิศ และมีมูลค่าเพิ่มได้

ชื่อเสียงของผลิตภัณฑ์เริ่มเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น เมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงขอตัวชาวบ้านผู้มีฝีมือด้านจักสาน ไปสอนตามโครงการราชดำริ 2 คน ในปี 2520 และในปี 2522 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ได้เสด็จมาที่ชุมชนบ้านยางแดงอย่างไม่เป็นทางการ จากการเสด็จมาที่วัดในพื้นที่ใกล้เคียงและเสด็จเลยเข้ามาเยี่ยมชาวบ้านที่วัดยางแดง ผู้นำชุมชนจึงแจ้งข่าวผ่านหอกระจายข่าว ซึ่งวันนั้นได้มีชาวบ้านนำป่าน้ำชา 4 เหลี่ยม 4 มุม ที่แปลงย่อมาจากกระบุงใหญ่มาถวาย จากการพูดคุยทำให้ท่านทรงเล็งเห็นว่าไม้ไผ่ในชุมชนแทบไม่มีอยู่แล้ว จึงทรงขอให้ท่านเจ้าอาวาสวัดยางแดงปลูกไม้ไผ่พันธุ์สีสุกในบริเวณวัด เพื่อใช้ขยายพันธุ์ให้กับชาวบ้าน

จากเดิมที่การทำจักสานในชุมชนทำขึ้นเพื่อการใช้งานออกสู่ตลาด โดยเน้นที่ความแข็งแรงคงทนในการใช้งานเป็นหลัก ผลิตภัณฑ์ได้มีการพัฒนาเรื่อยมา ในแง่ความสวยงามของศิลปะแห่งหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น ปี 2530 เป็นต้นมาชุมชนพัฒนาผลผลิตผลิตภัณฑ์กระบุงป่านที่สวยงาม โดยมีการใช้สีย้อมตอก และมีเหลี่ยมมีมุมมากยิ่งขึ้น หรือในกรณีที่ในปีหลังๆ งานฝีมือของบ้านยางแดงที่เป็นกระบุงและหาบได้ถูกนำมาใช้ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ดังที่ชาวบ้านเล่าด้วยความภาคภูมิใจว่า

“...คือว่ากระบุงเงินกระบุงทองที่เทพีหาบนะ แล้วก็หิ้วด้วย ไปจากที่นี่ เมื่อปีที่แล้วเมื่อเดือนอะไรเดือนเมษาหรืออะไรนี้ แม้กระทั่งคานหางหงส์ก็ทำจากกอไม้ไผ่ที่นี่ เรามีฝีมือทำชิ้นหนึ่ง หัวนี้วาดแกะเป็นหัวหงส์เลย ดัดแล้วมันจะได้รูปทรงพอดี เค้าใช้ไม้สีสุกเนี่ยมันจะแน่นเหนียวคงทนมากเลย”

การสร้างแตกต่างด้วยเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ่านการตีตรา

จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งของงานจักสานบ้านยางแดง เกิดขึ้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2539 ที่ผลิตภัณฑ์ชุมชนได้มีโอกาสเข้าร่วมการประกวดทำงานต่างๆ เช่น กาชาดอ่างทอง งานอยู่หัวอยู่น้ำ โดยงานจักสานที่ชุมชนส่งเข้าประกวดมีการยกย่องและชื่นชม จึงได้รับ

รางวัลที่ 1 มาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นกระเจาด 8 มุม 16 มุม กระบุง และบ้านน้ำชา มาจนกระทั่งได้ทำกระเป่าจักสานส่งไปประกวด ซึ่งแม้จะไม่ได้รางวัลแต่ก็ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการทำอาชีพจักสานในชุมชน ประธานกลุ่มจักสานเล่าถึงสถานการณ์ตรงนี้ว่า

“...เมื่อก่อนเราทำกระบุงพวกบ้านน้ำชา ให้ละเอียด ยกชื้อยกกลาย มันก็ได้ที่หนึ่งมาเรื่อย ที่นี้กระเจาดแปดมุมสิบหกมุม เราก็ส่งไปหมดแล้ว ที่นี้จะทำอย่างไรที่มันแปลกไปอีก ก็เลยลองทำกระเป่าเล็กๆน่ารักแบบหิ้วงานกลางคืนนี้ ใส่ของได้เล็กๆน้อยๆ ก็ส่งเข้าประกวด แต่กระเป่าไม่ได้ที่หรอก เพราะมันเป็นงานตัวใหม่ มันจะไม่ดูสะดุดตาเหมือนงานตัวเก่าๆ แต่เผอิญพวกเชียงใหม่เขามาดูงานเขาก็เลยลองซื้อไป ว่าเป็นตัวใหม่ที่ดูว่าจะใช้งานแบบใหม่ให้คนมีสตางค์หัวไปได้เลย เขาก็เลยซื้อไป ตอนนั้นส่งเข้าประกวดแค่สี่ใบ เขาก็รับไปหมดสี่ใบไปถึงที่โน่น”

จากสถานการณ์นี้ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนของการเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการขายครั้งใหญ่ของชาวบ้านยางแดง เพราะเมื่องานจักสานกระเป่าออกสู่สาธารณะ ก็เป็นที่สนใจและติดตามรับซื้อกระเป่าจักสานเพื่อไปจำหน่าย เริ่มจากพ่อค้าเชียงใหม่และกรุงเทพฯ ซึ่งมีทั้งกระจายขายอยู่ในประเทศและส่งออกอีกทอดหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ได้รับแรงส่งเสริมจากทางารในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมจังหวัดเข้ามาส่งเสริมด้านการเงินเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ และพาณิชย์จังหวัดเข้ามาส่งเสริมด้านประชาสัมพันธ์

การเกิดขึ้นของแม่ค้าคนกลางชุมชน

การเกิดขึ้นของคนกลางที่ทำหน้าที่ซื้อผลผลิตของชาวบ้านมารวบรวมไว้ และส่งขายต่อให้กับพ่อค้าภายนอก มีมาตั้งแต่สมัยที่งานจักสานของชุมชนเป็นที่ต้องการของตลาดเครื่องใช้ โดยพัฒนาขึ้นจากชาวบ้านที่พอจะมีเงินนำมาซื้อผลผลิตของเพื่อนบ้านร่วมชุมชนมารวมไว้ก่อน และจัดส่งให้กับพ่อค้าจากภายนอกอีกทอดหนึ่ง ซึ่งทำให้สามารถแสวงหากำไรจากการเป็นคนกลางผู้อำนวยความสะดวกในด้านการรวบรวมสินค้า

เมื่อการผลิตสินค้าจักสานเฉพาะอย่างคือกระเป่า เป็นไปเพื่อขายตามความต้องการของตลาดที่มีมากขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ชาวบ้านจึงเร่งการผลิต แต่ต่างก็ทำกันในลักษณะเป็นลูกมือ ทำส่งให้กับผู้ที่เป็นคนรวบรวมผลผลิตให้ได้ตามคำสั่งซื้อหรือออเดอร์จากภายนอก คนที่ทำหน้าที่รวบรวมกระเป่าจักสานคนแรกนั้นคือประธานกลุ่มจักสานเอง ซึ่งอาศัยทั้งความเป็นผู้มีอำนาจในการผลิตและสร้างสรรค์ผลงาน ตำแหน่ง และความคล่องตัวในการติดต่อ เกิดเป็นช่องโอกาสในการพัฒนาตนเองเป็นคนกลางชุมชนในด้านการขายกระเป่าจักสาน โดยการแจกออเดอร์ที่ตนเองได้รับมาให้กับชาวบ้านลูกกลุ่ม รับซื้อผลผลิตมาไว้เองและขายต่ออีกทอดหนึ่งตามออเดอร์ ซึ่งในขั้นตอนของการซื้อมาขายไปนั้นจะมีค่าใช้จ่าย

จ่ายเกิดขึ้น ได้แก่ ค่าติดต่อประสานงาน ค่าขนส่ง ค่าใช้จ่ายในส่วนของการผลิตเพิ่มเติม รวมไปถึงค่าเหนื่อยหรือก็คือกำไรในฐานะผู้ดำเนินการเป็นคนกลาง

เมื่อมีคนกลางชุมชนคนแรก คนกลางชุมชนคนต่อๆมาก็เกิดขึ้น ปัจจุบันนี้คนกลางที่รับซื้อผลผลิต หรือรับออเดอร์มาแจก มีอยู่ทั้งสิ้น 5 คน ด้วยกัน ซึ่งทั้ง 5 คนนี้เป็นผู้หญิงทั้งหมด บางรายก็เป็นแม่ค้าคนกลางยุคดั้งเดิมที่รับซื้อจักสานอยู่ก่อนแล้ว บางรายก็พัฒนาตัวเองจากจังหวัดและโอกาสที่เอื้อให้ ซึ่งมองในอีกแง่มุมหนึ่งแล้ว เป็นที่น่าเสียดายว่าการมีกลุ่มจักสานของชุมชน ไม่ได้สามารถสร้างระบบการขายที่จะทำให้สมาชิกกลุ่มได้รับการกระจายผลประโยชน์โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านคนกลางชุมชน ซึ่งก็จะเป็นโอกาสการเติบโตทั้งของกลุ่มและของสมาชิกกลุ่มไปพร้อมกัน

สำหรับผู้พัฒนาตนเองมาเป็นแม่ค้าคนกลางชุมชนนั้น มุมมองในแง่ที่เป็นอาชีพหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการขายผลผลิต ซึ่งต้องมีการติดต่อประสานงานเพื่อให้ผลผลิตชุมชนสามารถขายได้จำนวนมาก โดยตัวชาวบ้านส่วนหนึ่งและตัวแม่ค้าคนกลางเองนั้น มีความคิดว่าสมเหตุผลที่จะได้รับค่าเหนื่อย แต่ขณะเดียวกันในความคิดเห็นของชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งก็พบว่าค่าตอบแทนของการทำจักสานดูจะไม่เหมาะสมกับกำลังกายและกำลังทุนที่ลงไป โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับราคาขายต่อของแม่ค้าคนกลางที่จะได้รับ ซึ่งหากการเติบโตของแม่ค้าคนกลางไปกันได้ดีกับการเติบโตของสมาชิกกลุ่มแล้ว ปัญหาข้อตำหนิเช่นนี้ก็อาจจะไม่เกิดขึ้น ทักษะที่มีต่อแม่ค้าคนกลางชุมชนที่แตกต่างไปนั้น พังได้จากสิ่งที่ชาวบ้านได้บอกเล่าดังนี้

“...ก็คือถ้าเขาได้ เราได้ ถ้าเป็นอย่างนี้มันก็ดี ไม่ใช่ได้คนเดียว ทั้งๆที่เขาเป็นคนทำ... คือจะตกอยู่กับคน คนเดียว คนทำนี้แทบตายนี้ไม่รวย แต่คนขายนี้รวย คนทำข้างล่างนี้เขาไม่ได้พินัง มันจะดีอยู่แค่นี้แค่งกลุ่มเขา มันจะเป็นหย่อมๆ ผลจะตกแค่นิดหน่อย...”

“เขาก็มีอาชีพอย่างนี้ ทำโดยตรง แล้วก็ขายด้วย เมื่อก่อนรับจากขึ้นสองชั้น เดียวนี้เขารับเป็นพันๆชิ้น หางานให้พวกเรา”

“...ไม่รู้จะเอาไปส่งที่ไหน ส่งขายตามตลาดเขาไม่ซื้อของเรา ก็จะมีแม่ค้าคนกลางไปส่ง เราก็ต้องผ่านเขาอีกทีถึงจะขายได้ มันไม่มีคนมาสั่ง เขาจะสั่งผ่านเจ้าใหญ่ๆโน่นเลย แล้วเราก็เป็นคนทำอีกที เจ้ก็จะเอาออเดอร์มาให้เรา”

ในกลุ่มแม่ค้าคนกลางชุมชนเท่าที่มีอยู่นั้น แม้โดยภาพกว้างแล้วจะไม่มี ความแตกต่างในด้านวิธีการดำเนินการขาย แต่ก็มี ความแตกต่างในตลาดที่ติดต่อได้ อยู่บ้าง เช่น บางรายมีตลาดปลายทางเป็นตลาดส่งออก แต่ก็ต้องผ่านคนกลางของจังหวัดอื่นที่มารับซื้อผลผลิตไปก่อน แล้วจึงกระจายผลผลิตออกตลาดต่างประเทศ บางคนก็มีตลาดเปิดใหม่ภายในประเทศ ได้แก่ จะเข้ เหวรา ออญญา ภูเก็ท บางรายมีโอกาสดีติดต่อกับชาวญี่ปุ่นที่มารับซื้อผลผลิตโดยตรง ซึ่งการจะทำตลาดเหล่านี้ได้ต้องเป็นคนที่ มีทุนเพียงพอในการติดต่อกัน จ่ายงาน และซื้อ

วัตถุดิบบางอย่างมาไว้ในมือ และสำหรับบางรายก็สร้างตลาดใหม่ ๆ เอง เช่น ขายส่งให้แก่ตลาดนัดจตุจักร

ความแตกต่างของแม่ค้าคนกลางชุมชน อยู่ที่ปริมาณการรับงานว่ามากหรือน้อย รายที่มีทุนมาก รับออเดอร์ได้มาก และมีลูกกลุ่มที่ทำงานให้จำนวนมาก ก็สามารถทำกำไรได้มากตามไปด้วย เพราะมีตลาดขนาดใหญ่กว่า ในขณะที่บางรายมีเงินทุนจำกัดก็รับงานได้ที่ละน้อย ซึ่งอาจจะเป็นเพียงผู้ส่งแค่ตลาดในชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น ประเด็นของการเป็นแม่ค้าคนกลางที่มีระดับที่แตกต่างกันนั้น เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“เจ้..(ชื่อคน)..ก็เริ่มรู้จักตลาด ติดต่อกัน มาสักระยะหนึ่งก็..(ชื่อคน)..นี่แหละรายใหญ่เหมือนกัน พอที่ญี่ปุ่นเขามาที่ศูนย์โดยตรง ทีนี้ก็มาบอกให้พวกหนูรับออเดอร์พวกหนูรับไม่ไหว ทีนี้ก็เป็นพัน สามร้อยห้าร้อยลูกรับไม่ไหว คนไหนมีทุนถึงจะรับไหว ก็พัฒนาเป็นนายหน้าได้ ส่วนพวกที่เล็กๆอย่างพี่..(ชื่อคน)..นี่ เขาจะส่งตลาดโพธิ์ทอง แต่เขาก็ได้เยอะนะ”

การผลิตเพื่อการค้าในปัจจุบันของจักสานบ้านยางแดง

ภายใต้กระบวนการผลิตที่ให้ความสำคัญต่อตลาด ซึ่งชุมชนถูกกำหนดให้สร้างผลผลิตเฉพาะอย่างและเป็นการผลิตแบบจำนวนมาก ในขณะที่การผลิตไม่ได้เป็นแบบระบบอุตสาหกรรมที่สามารถจะได้รับประโยชน์อย่างมากมาจากการประหยัดต่อการผลิตครั้งละมากๆ แต่กระนั้นก็ตาม การผลิตแบบทุนการค้าเช่นนั้นก็เข้ามามีบทบาทต่อการทำกระเป๋าจักสาน ด้วยจากการที่มีการจ้างงานออกเป็นขั้นตอนปลื้มก้อยมากขึ้น และยังทำให้โอกาสที่จะเกิดการพัฒนาฝีมือการผลิตทั้งชิ้นงานให้ขยายตัวกว้างออกไปยังกลุ่มผู้ที่จักสาน เป็นไปได้ยาก ดังนั้นเมื่อชุมชนทำจักสานเพื่อขายในยุคหลังนี้จำนวนมากขึ้น ก็ได้สร้างผู้มีฝีมือให้เกิดขึ้นตามระยะเวลาที่ผ่านมาไปแต่อย่างใด ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำจักสานเฉพาะส่วนและสามารถเรียนรู้เฉพาะส่วนนั้นๆ โดยอาจจะไม่ต้องทำกระเป๋ได้ทั้งใบ เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของกระบวนการผลิต นับได้ตั้งแต่การได้มาซึ่งวัตถุดิบที่สำคัญ การผลิตที่มีการแบ่งแยกงานออกไปเป็นส่วนๆ และรูปแบบของการขายที่มีการเปลี่ยนภาพลักษณ์ใหม่คือ จากการขายผ่านคนกลางนอกชุมชนมาสู่การขายผ่านคนกลางในชุมชน

วัตถุดิบ : ช่องทางไหลออกของรายได้ชุมชน

นับตั้งแต่หัตถกรรมจักสานในชุมชนบ้านยางแดง ก้าวสู่วิถีการผลิตเพื่อขายอย่างเต็มตัว การซื้อหาจากนอกชุมชนก็กลายเป็นสิ่งจำเป็น โดยมีแหล่งซื้อจาก ชลบุรี ชัยนาท สิงห์บุรีพิษณุโลก และตาก มีสาเหตุสำคัญบางประการที่ทำให้ชาวบ้านต้องซื้อหาจากนอกชุมชน ได้แก่ ประการแรก การขาดแคลนไม้ไผ่ในหมู่บ้าน เพราะถูกตัดใช้หมดโดยไม่มีการ

ปลูกทดแทน ประการที่สอง คุณลักษณะของไม้ไผ่ที่จะใช้ทำกระเป่าจักสานนั้น ต้องมีปล้องยาว ชาวบ้านจึงนิยมใช้ไม้ไผ่ที่ปล้องยาวซึ่งไม่มีการปลุกกันในชุมชน ประการที่สาม ชาวบ้านติดกับความสะดวกสบายในการซื้อหาสำเร็จรูปเป็นปล้องยาวๆที่พ่อค้าจากนอกชุมชนนำมาขายถึงในชุมชน โดยไม่ต้องลำบากออกไปซื้อหาตัวเอง และ ประการที่สี่ แม่ค้าคนกลางชุมชนมักจะเป็นผู้ซื้อเหมามาให้ และแจกจ่ายไปยังลูกกลุ่มของตน ซึ่งทำให้ชาวบ้านที่มีทุนน้อยต้องยอมซื้อกับแม่ค้าคนกลางชุมชนโดยใช้วิธีหักค่าหาขายที่บวกราคาเพิ่ม ภายหลังจากที่นำสินค้ามาส่งแล้ว

ชาวบ้านเล่าให้ฟังถึงเรื่องการซื้อหาว่า

“ปัจจุบันบริเวณรอบหมู่บ้านเองนี้ ไม่มีป่าไผ่พอที่จะไปตัดมาจักสาน แต่เดิมสมัยรุ่นพ่อรุ่นแม่เราที่จักสานใช้ไม้ไผ่แถวรอบบ้าน เพราะตอนนั้นยังไม่มีตลาดส่งนอกก็พอหาซื้อกันได้ ในแถวหมู่บ้าน แต่ตอนนี้ไม่พอใช้ ไปหาซื้อเองถูกกว่าแต่ต้องจ้างรถไป ถ้าให้เขามาส่งมันก็สะดวกสบายเราไม่ต้องไปเหนื่อยไม่ต้องอะไร เขาทำสำเร็จมาเลย เป็นปล้องเสร็จมาเลย มันก็สะดวกสบายดี”

“วัตถุดิบเมื่อก่อนเราใช้ในบ้าน เดียวนี้ต้องสั่งข้างนอก เพราะไม้มันคนละอย่างกัน ไม้ไผ่ของที่นี่ เหมาะจะทำกระบุงสมัยก่อน สมัยนี้ต้องใช้ไม้ไผ่ข้างนอก เป็นอีกอย่างหนึ่ง ปล้องมันจะยาวกว่า แต่สีสุกของเราที่สานเจ้าเก่า...ไปซื้อเองบ้าง แล้วก็เอาที่เจี๊ยะ เวลาเราไปส่งของเขาก็หักค่าหาขาย หาขายกำหนดเท่าไรก็เท่านั้นเลย ถ้าซื้อข้างนอกกำหนดก็ประมาณสองร้อย ค่ากำไรสี่สิบบาท แล้วแต่หาขายจะขึ้นลงอีก...บางที่เราสู้ไม่ไหว ราคามันแพง เราก็ไปซื้อหาขายที่ราคาถูกแต่พอใช้งานได้ที่ตลาดโพธิ์ทองจะมีอยู่ที่เดียวที่อื่นไม่มี เขาสั่งมาจากจังหวัดอื่นอีกที่หนึ่ง”

กระบวนการผลิต : การแบ่งแยกงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน

การจักสานกระเป่ามีลักษณะเป็นกระบวนการที่อธิบายได้ ดังนี้ ขั้นตอนแรก เป็นการสานหุ่น ซึ่งชาวบ้านจะมีหุ่นไม้รูปกระเป่า หลากหลายขนาดตามแต่คำสั่งซื้อ ทำการสานขึ้นรูปตามหุ่นไม้นั้น ให้ออกมาเป็นตัวกระเป่า ขั้นตอนที่สอง เป็นการเข้าขอบกระเป่าและใส่หูหิ้ว ขั้นตอนที่สาม เป็นการรวมควั่นกระเป่า เพื่อป้องกันมอดกิน ขั้นตอนที่สี่ เป็นการแต่งตัวให้กระเป่า คือการบุผ้าตกแต่งให้สวยงาม

เมื่อมีความต้องการกระเป่าจักสานจากภายนอกมากขึ้น กระบวนการแบ่งแยกงานอย่างระบบอุตสาหกรรมจึงเกิดขึ้นในบางขอบเขต และมีความหลากหลายในผู้ผลิตแต่ละคน เป็นต้นว่า ทำสำเร็จทั้งใบ รวมรวมควั่น และแต่งตัว ทำสำเร็จทั้งใบ ยังไม่ได้รวมควั่นและแต่งตัว ทำสำเร็จทั้งใบ รวมควั่นแล้วยังไม่ได้แต่งตัว ทำเป็นส่วนๆ เช่น รับจ้างเหลาตอก รับจ้าง

สถานหนึ่ง รับจ้างเข้าขอบปากและพันหู รับจ้างรมควัน และรับจ้างบุผ้า แม่ค้าคนกลางรายหนึ่งเล่าถึงการแยกการรมควันกระเป่าออกจากชิ้นงานที่แจกออเดอร์ให้ชาวบ้านทำว่า

“ก็เวลาชาวบ้านมาส่งนี้ เราไม่ต้องให้เขารมควัน เราต้องมารมเอง เพราะให้ชาวบ้านรมมานี้ บางคนก็รมใหม่กันมา เสียของ เราจะต้องจ้างรมที่ว่าชำนาญในด้านการรมนี้ค่ะ ค่าฟางสืบบาท ค่าจ้างรมควันสืบบาท กลุ่มก็จะได้สามสืบบาทมาเป็นค่าบริการจัดการ”

การแต่งตัวให้กระเป่า เป็นอีกขั้นตอนหนึ่งที่นิยมทำ เมื่อมีความต้องการจากตลาดญี่ปุ่น โดยการนำแบบตัวอย่างมาให้ดู ขั้นตอนนี้นักจะจ้างคนทำเป็นพิเศษ เพราะคนทำจักสานส่วนมากทำกันไม่เป็น อีกทั้งไม่มีเวลาพอที่จะมาเรียนรู้ ในชุมชนเองก็มีผู้รับจ้างบุผ้าอยู่ไม่กี่ราย จึงมีการไปจ้างที่ตลาดในเมือง และจ้างที่นอกชุมชน เช่น ในกรณีของลูกค้าที่ จะเซียงเทรา จะรับกระเป่าไปบุผ้าเอง จึงรับจ้างบุผ้าให้กับส่วนอื่นที่ไม่ใช่ออเดอร์ของตนเองด้วย ค่าบุผ้าจะตกใบละ 90-110 บาท แล้วแต่ขนาดของกระเป่า

ช่องทางการกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด

การขายผลผลิตของบ้านยางแดงมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

การขายผ่านกลุ่มจักสาน

เป็นรูปแบบการขายที่ไม่ผ่านแม่ค้าคนกลาง แต่ผ่านการจำหน่ายที่หน้าศูนย์รวมสินค้า โดยมีกำหนดเป็นตัวตั้งตัวตี เปรียบเสมือนการฝากขายกับกลุ่ม และเมื่อขายได้ก็จะหักเงินเข้ากลุ่มส่วนหนึ่ง แต่ราคาขายต้องให้ทางกลุ่มเป็นผู้ประเมินตามคุณภาพงาน เช่นผลผลิตประเภทเดียวกัน ขนาดเท่ากันแต่ฝีมือความละเอียดแตกต่างกันก็จะได้ราคาที่ไม่เท่ากัน การขายผ่านกลุ่มส่วนใหญ่เป็นการขายปลีก ซึ่งมาจากนักท่องเที่ยวหรือทัวร์ที่มาลงชมสินค้าที่ศูนย์รวมสินค้านี้ เนื่องจากการรวมกลุ่มจักสานมิได้เน้นที่การขายผลผลิตร่วมกัน ดังนั้นจึงไม่ได้มีการรับออเดอร์ขายส่งสินค้าผ่านกลุ่มเป็นจำนวนมากๆ และสินค้าที่มีอยู่ในศูนย์ก็มีหลายประเภท ไม่จำเพาะแต่เป็นเพียงกระเป่าเท่านั้น แต่ยังมีกระบอกป่าน้ำชา ตะกร้า กระดาษกลองไล่ของ ของที่ระลึกอื่นๆ ฯลฯ สินค้าที่ขายได้ดีมักจะเป็นตะกร้าไล่ผลไม้ซึ่งจะมีผู้มาซื้อหรือมาสั่งในช่วงเทศกาลสำคัญ เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์เล่าว่า

“ที่ศูนย์มันมีหลายรูปแบบ กระเป่าก็มีสองสามร้อยชิ้น ที่เราเอามาเนี่ย เราซื้อเค้ามาร้อยห้าสิบ เราเอามาบุผ้า แล้วเราขายสักสามร้อย ถ้ามีออเดอร์มาเยอะๆ ศูนย์ทำไม่ได้หรอก คนทำกันไม่ทัน ต้องกระจายงานไปให้แต่ละกลุ่ม มันจะเป็นอย่างนั้น ถ้าเป็นของแพงเป็นพันกว่าก็มี เป็นลายตะขอกลับ มีหลายลาย มันจะเป็นแบบนี้ละ แต่ที่นี้ก็ยังเหนียวแน่นยังไม่แตกกัน ยังรวมกันอยู่ มีอะไรก็มาฝากขายกันได้ เรารับฝาก แล้วเราก็จดบัญชีรายรับรายจ่าย กำหนดกันเป็นคนตรวจสอบทุกวัน”

ข้อสังเกตคือ การรวมกลุ่มจักสานเป็นเพียงการรวมตัวเพื่อการแสดงเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์บ้านยางแดงมากกว่าเน้นเรื่องอื่น กลุ่มไม่สามารถสร้างโอกาสที่จะขายผลิตภัณฑ์ประเภทกระเป๋าซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดได้ในนามกลุ่มเอง โดยการปล่อยให้แม่ค้าคนกลางซึ่งส่วนใหญ่ก็คือบุคคลในชุมชนที่ทำงานเป็นสมาชิกกลุ่มเป็นผู้เข้ามาดำเนินการตรงนี้ จึงอาจเกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์ในด้านการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นไปอย่างไม่เหมาะสมในกลุ่มสมาชิกจักสาน นอกจากนั้นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์บ้านยางแดงจากหน่วยงานราชการก็ทำให้แม่ค้าคนกลางชุมชนเหล่านั้นประหยัดต้นทุนในการส่งเสริมการขายไปด้วยส่วนหนึ่งจากความโด่งดังของผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้น ชาวบ้านผู้ทำจักสานรายหนึ่งให้คำตอบถึงประโยชน์ของการรวมกลุ่มไว้ว่า

“ไม่รู้จะตอบแบบไหน การที่กลุ่มมันดัง มันก็หลายอย่าง งานก็เข้ามาเรื่อยๆ มันก็ดีกว่าเราไป เขามาสั่งออเดอร์เราก็มีงานทำ”

การขายผ่านคนกลาง

การขายผลผลิตจักสานของชุมชนโดยเฉพาะกระเป๋าผ่านคนกลาง กลายเป็นเรื่องปกติที่ทำกันในชุมชน ชาวบ้านหลายคนเห็นว่าการทำหน้าที่คนกลางนี้เป็นเรื่องของความสามารถเฉพาะ รวมกับการมีเงินทุนที่เพียงพอในการรับซื้อผลผลิตล่วงหน้า เมื่อมองในแง่บวกแล้ว แม่ค้าคนกลางเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างมากต่อการเพิ่มรายได้ให้กับผู้ผลิตจักสาน เพราะรับงานมาได้ครั้งละมาก ๆ เป็นจำนวนหลายร้อยลูก ในช่วงที่ตลาดรุ่งเรืองมากที่สุดนั้นแม่ค้าคนกลางรายได้จากรับงานมาได้ถึงพันใบ

สำหรับตลาดกระเป๋าจักสานที่แม่ค้าคนกลางส่งนั้น อาจจำแนกเป็นตลาดในประเทศและตลาดต่างประเทศ ตลาดในประเทศเริ่มต้นจากการติดต่อของแม่ค้าเชียงใหม่ และกรุงเทพฯ ก่อน ในระยะต่อมาก็ขยายตัวโดยมีผู้ซื้อจากจังหวัดอื่นๆ เช่น ฉะเชิงเทรา อุดรธานี และภูเก็ต ซึ่งผู้ซื้อแต่ละรายก็จะมีช่องทางการจำหน่ายของตน บางรายก็จำหน่ายภายในประเทศ และบางรายก็ทำการส่งออกไปยังต่างประเทศอีกทอดหนึ่ง เช่นส่งไปที่ประเทศญี่ปุ่นและเยอรมัน นอกจากนั้นแม่ค้าคนกลางบางรายยังพยายามขยายตลาดกระเป๋าจักสาน โดยการส่งไปขายที่สวนจตุจักรโดยตรง ซึ่งนับเป็นช่องทางใหม่ที่เพิ่งเริ่มดำเนินการ

ในด้านตลาดต่างประเทศนั้น เกิดขึ้นจากการที่นักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นเข้ามาชมงานจักสานที่บ้านยางแดง แล้วเกิดความสนใจที่จะสั่งซื้อไปเพื่อจำหน่าย เป็นจังหวะสำหรับแม่ค้าคนกลางรายหนึ่งที่ได้พูดคุยติดต่อด้วย จึงทำหน้าที่เป็นผู้แจกออเดอร์ให้กับชาวบ้าน และรวบรวมนำส่งไปยังญี่ปุ่นโดยตรง ซึ่งปริมาณการขายไปญี่ปุ่นนั้นนับว่าเป็นสัดส่วนที่มากที่สุดทีเดียว ดัง

คำบอกเล่าของแม่ค้าคนกลางรายนี้ที่ว่า “ออเดอร์ญี่ปุ่น เยอะมาก เป็นร้อยๆลูก บางทีก็เป็น พัน ราคาถ้ายกหลาย เป็นพัน สองพัน สามพัน ห้าพัน”

ในการรับงานจากแม่ค้าคนกลางชุมชนนั้น ชาวบ้านจะเลือกทำกับแม่ค้าที่ตนสนิท ด้วย หรือมีความสบายใจที่จะทำงานให้ เนื่องจากผู้ทำจักสานแต่ละรายมีคุณภาพฝีมือที่แตกต่างกันไป ดังนั้นหากงานออกมาไม่ประณีตเพียงพอ แม่ค้าคนกลางก็จะขอตัดราคาลงมา โดยถือว่าหากตนไม่รับงานไปเลย ก็จะก่อให้เกิดความเสียหายต่อลูกกลุ่ม จึงต้องมีการประนีประนอมกัน และจะใช้วิธีการตกลงกันด้วยวาจาให้ลูกกลุ่มรักษาคุณภาพของงาน ดังที่แม่ค้าคนกลางรายหนึ่งเล่าว่า

“เวลาเขามาส่งงาน ถ้างานไม่ดี เราก็จะบอกว่าตัวนี้งานไม่ดีนะ คนอื่นเขาทำดีกว่า เขาทำที่หลังยังดีกว่าเลย ไม่อายเขาบ้างหรือไง อย่างนี้ก็มีบ้าง เราก็ตัดราคาไป บอกอันนี้ไม่สวยนะขอตัดราคาหน่อย อันอาจขายไม่ได้ ก็ได้แต่ส่งสารว่าทำมาแล้วก็ช่วยเอาไว้...เขาไม่โกรธหรอกค่ะ ที่นี้เขาก็ปรับปรุงตัว ตอนนั้นก็ทำดีแล้วค่ะ มีอยู่ร้อยละสิบที่จำเป็นต้องปรับปรุง ส่วนเก้าสิบนั้นฝีมือดี”

รายได้จากการจักสาน

การทำจักสานเพื่อขายตามความต้องการของตลาด ทำให้ชาวบ้านยางแดงมีอาชีพหลักในการทำจักสาน เกือบทุกครัวเรือนจะมีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการทำจักสาน มากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันในแต่ละครัวเรือน บางบ้านก็ทำเป็นอาชีพเสริมรองลงมาจากการประกอบอาชีพหลักอื่น ด้วยเหตุนี้การจักสานจึงเป็นอาชีพที่เพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน แม้ว่ารายได้ที่กลับมาสู่ครัวเรือนจะแตกต่างกันไป ตามลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตที่แตกต่างกันไปก็ตาม เมื่อประมาณปริมาณงานกระเป๋าจักสานที่เข้ามาในชุมชนเฉลี่ยต่อเดือน จะตกอยู่ในราวเดือนละ 300-400 ใบ ซึ่งปริมาณงานโดยเฉลี่ยในระดับนี้ เริ่มมานับตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมา

การประเมินถึงภาพรวมของรายได้ที่ชาวบ้านได้จากการจักสาน เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ฐานะคนที่ทำจักสานนี้ มีทุกระดับ แต่ถ้าดูภาพรวมก็ดีขึ้น ชาวบ้านมีงานทำ อย่างหนึ่งก็คือเขาไม่ต้องไปลำบาก ทำสวนทำนามันลำบาก แต่ที่นี้ทำกลางคืนเขาก็ทำได้ดูหนึ่งดูอะไรได้ เขาก็ดีขึ้นตรงนี้ด้วย มีเงินใช้จ่ายในครัวเรือน”

ในส่วนของแม่ค้าคนกลาง เจ้าตัวเองเล่าถึงรายได้จากการขายผลิตภัณฑ์กระเป๋าจักสาน (ยังไม่รวมขั้นตอนของการบุผ้า) ว่า

“เราก็คิดกำไรไว้ในตัวแล้ว สมมติว่าเราออเดอร์ตัวนี้ ถ้าสองร้อยห้าสิบบาท เราก็จะให้ชาวบ้านสองร้อย แล้วจ้างกรรมควันอีกสิบบาท ค่าฟางอีกสิบบาท ก็เป็นสองร้อยยี่สิบบาท เรา ก็จะได้สักสามสิบบาท”

ในรายที่มีฝีมือประณีต เช่น ตัวประธานกลุ่มจักสานซึ่งเป็นแม่ค้าคนกลางรายใหญ่ที่สุดนั้น ในฐานะของคนทำงานจักสาน จะมีรายได้สูงมากต่อชิ้นงานหนึ่ง เนื่องจากเป็นงานฝีมือที่สามารถถากถายตกแต่งได้อย่างละเอียดละออ ในกรณีที่จักสานกระเป๋าใบใหญ่ๆจะได้ราคาถึงใบละ 9,000 บาท โดยใช้เวลาทำประมาณครึ่งเดือน มีต้นทุนต่อไปไม่ถึง 500 บาทเท่านั้น

ชาวบ้านจะมีทักษะที่แตกต่างกันไปในเรื่องของรายได้ ที่เกิดจากกระบวนการสร้างงานของการทำจักสาน บางรายเชื่อว่ารายได้จักสานเป็นรายได้ที่พอเพียงสำหรับการดำรงชีวิต หากรู้จักการใช้จ่ายที่ไม่ฟุ่มเฟือยจนเกินไป ทักษะต่างๆที่เกี่ยวกับรายได้จากการจักสาน อาจสะท้อนได้จากคำบอกเล่า ดังนี้

“รายได้จากการจักสาน จริงๆแล้วนะ ถ้าพูดจากที่ได้ไปรู้ไปเห็นมานะ ถ้าเขาไม่ใช้จ่ายเงินเกินตัว ใช้ของฟุ่มเฟือยเกินเหตุ ถ้าไม่มีหนี้สินตรงนี้ เขาจะมีการเป็นอยู่ที่ดีมากๆเลย”

“ประมาณเมื่อก่อนเคยได้เป็นหมื่นกว่า เดียวนี้ทำงานหนักๆเข้า มันบางที่เราก็เหนื่อย ก็เพลียก็ลดลงบ้าง ถ้ารายได้เข้าหมื่นกว่าบาท ต้นทุนครึ่งต่อครึ่ง ถ้าลงทุนหว่าย ไม้ กาว แล้ว ก็ลงทุนที่จ้างชุดหว่ายอะไรอย่างนี้ก็เกือบทุกอย่าง บางทีก็ได้ไม่ถึงครึ่ง มันลงทุนเยอะ ถ้าทำคนเดียวไม่ไหว เพราะของบางที่มาเยอะแล้วเร่งด้วย”

สำหรับรายได้หลังจากหักต้นทุนแล้ว ของครัวเรือนที่ทำจักสานเป็นหลัก ถ้ามีฝีมือระดับปานกลาง อย่างต่ำก็จะได้รายได้ประมาณ 70-100 บาทต่อคนต่อวัน และหากมีฝีมือดี รายได้ก็จะตกวันละประมาณ 300-400 บาทต่อคนต่อวัน แต่ต้องเป็นงานที่ประณีตจริงๆ

หากพิจารณาในแง่ของการสร้างมูลค่าเพิ่มจากขั้นตอนการผลิตต่างๆแล้ว จะพบว่าในขั้น ตอนต่างๆที่ถูกจำแนกออกมานั้น ไม่ว่าจะเป็น การเหลาไม้ การจักตอก การสานกัน การสานตัวกระเป๋ การผูกขอบกระเป๋ การพันหู การบุผ้า และการรวมควัน มูลค่าเพิ่มในแต่ละขั้นตอนเหล่านี้จะมีไม่มากนัก อันเป็นกระบวนการแยกขั้นตอนเพื่อลดภาระการทำงานที่ไม่ต้องมาทำทุกกระบวนการ ของการผลิตด้วยตนเอง แต่ใช้การจ้างต่อเป็นทอดๆไป ทำให้ผู้ว่าจ้าง เพื่อการลดขั้นตอนนั้นๆได้รับรายได้ที่ลดลง และสำหรับผู้รับจ้างเป็นบางส่วนก็ไม่ได้รายได้ที่เต็มเม็ดเต็มหน่วย ส่วนต่างที่จะเกิดมากที่สุดจะไปอยู่ที่มูลค่าเพิ่มจากการเป็นผู้ขาย ซึ่งตกอยู่กับแม่ค้าคนกลางนั่นเอง

การพลิกผันบทบาทชายหญิงในชุมชน

การปรับตัวของชุมชนบ้านยางแดงในด้านการจักสาน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถมีรายได้เข้ามาหมุนเวียนกันในชุมชน แม้การกระจายรายได้จะไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเท่าเทียมกัน ในทุกส่วนของผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตจักสานเพื่อขายก็ตาม นอกจากนั้นการมีโรงงานอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ไกลจากชุมชนนัก ก็ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งสามารถแสวงหารายได้จากการทำงานโดยไม่ต้องออกไปไกลจากชุมชนของตนเอง สามารถเดินทางไปทำงานแบบเช้าไปเย็นกลับโดยใช้เวลาสั้นๆ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ตระหนักกันทั่วไปในชุมชนนี้ก็คือ งานแต่ละอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชนในยุคสมัยปัจจุบันนี้ เป็นงานที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นการจักสานที่ผู้หญิงเข้ามามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อกระบวนการตลาดจักสานของชุมชน และสำหรับงานจักสานที่ทำกันอยู่นั้น ก็เป็นงานที่ผู้หญิงได้รับการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาสืบทอดมา อีกทั้งเป็นงานที่ต้องใช้ฝีมือและความละเอียด ซึ่งผู้ชายในชุมชนทำกันไม่ค่อยได้หรืองานโรงงานซึ่งแทบจะไม่รับแรงงานผู้ชายเลย นั่นก็หมายความว่า โอกาสงานได้เอื้อให้ผู้หญิงในชุมชนเป็นผู้หารายได้หลักในการเลี้ยงครอบครัว โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่เพิ่งเริ่มสร้างครอบครัว ด้วยเหตุนี้บทบาทชายหญิงในชุมชนจึงเป็นที่น่ามหัศจรรย์ว่าได้สลับกันไปเสียแล้ว เช่น ผู้ชายส่วนใหญ่มีนหน้าที่ในการเลี้ยงลูก หาดอาหารทำกับข้าว และคอยรับส่งภรรยาของตนเองตามจุดที่รถโรงงานจะผ่านมารับส่ง ซึ่งเป็นงานแบบทำเป็นช่วงเวลาที่ไม่นั่นนอนหรือการทำงานเป็นกะ จนมีเสียงสะท้อนเรียกร้องให้มีการสร้างงานให้ผู้ชายหนุ่มในชุมชนทำบ้าง เช่น ต้องการให้สร้างกลุ่มพ่อบ้านที่จะทำให้ผู้ชายในชุมชนสามารถหารายได้เข้าครอบครัวได้บ้าง ประกอบกับการเกิดความกังวลถึงศักดิ์ศรีและความรู้สึกของผู้ชายในชุมชน การเปลี่ยนแปลงบทบาทชายหญิงในชุมชนบ้านยางแดง เป็นไปดังคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายๆ ราย ที่ว่า

“สามีก็เลี้ยงลูก ผู้ชายก็จะไม่มีงานทำที่นี่ ส่วนมากผู้ชายจะไม่ค่อยได้ทำ ที่นี้ผู้หญิงนะออกไปทำงาน ก็คือโรงงานนี้เขารับผู้หญิง แล้วถ้าแต่งงานเสร็จจับ มีลูกมีเต้า ผัวก็ต้องคอยเลี้ยงลูก ผัวก็คอยรับส่งเมีย กลับกันนะจากผัวเป็นเมียจากเมียเป็นผัว ประมาณเก้าสิบเปอร์เซ็นต์เลย ก็ตรงนี้เขาเรียกแหล่งวัดเกาะ เกาะก็คือเกาะเมียกิน คือเขวกันเล่น ก็คือต้องอยู่เพราะต้องดูแลลูก แต่เขาก็อยู่รอด คือว่าผู้ชายนี้หาปลาได้ เขาไม่ได้อยู่บ้านเฉยๆ ทำกับข้าว เลี้ยงลูก เอาลูกไปโรงเรียน เสร็จแล้วก็ไปหาปลาตกเบ็ดก็ไม่ต้องซื้อตรงนี้ ครอบครัวมันก็เรียกว่าอยู่ตัวดี แต่ผู้ชายตกงานมากๆ ต้องแก้ไขให้ด้วยนะ จักสานส่วนมากผู้ชายจะไม่ทำ ผู้หญิงต้องทำจักสาน ผู้ชายเขารู้สึกด้อยสิ ไม่รู้จะทำยังไงนี้”

“เป็นสาวโรงงานกัน เขาไปทำที่อยู่ยา เข้าไปเย็นกลับ แล้วแต่กะบางคนเข้ากะกลางคืนเข้ากลางวันอย่างนี้ รถโรงงานจะมารับส่งที่ตรงถนนใหญ่ที่เข้ามา พอบ้านก็ไปรับบ้าง บางโรงงานก็จอดแค่อำเภอก็ต้องไปรับที่อำเภอ มีหลายโรงงานที่ชาวบ้านทำอยู่”

“ที่นี่ผู้หญิงเก่งกว่า เป็นแม่บ้านด้วยแล้วก็ทำโรงงานด้วย ที่นี่ผู้หญิงไม่น้อยหน้าเลย แต่ส่วนมากไปทำงาน พูดถึงว่าผู้ชายก็เลี้ยงลูกนะ”

ศูนย์กลางประชาสังคมจากระดับหมู่บ้านสู่ระดับท้องถิ่นที่บ้านยางแดง

บ้านยางแดงเป็นชุมชนที่มีลักษณะเด่นในด้านประชาสังคม มีการจัดระบบการสื่อสารผ่านเสียงตามสายที่มีประสิทธิภาพ โดยหอกระจายข่าวของชุมชนได้รับรางวัลชนะเลิศระดับประเทศมาแล้วในปี 2543 อีกทั้งการแสดงผลภาพลักษณ์ให้ปรากฏในระดับภาพรวมถึงกลุ่มจักษุที่เข้มแข็ง และการมีสถานที่อำนวยความสะดวกในการประชุมระดับท้องถิ่น เช่น ระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ชุมชนเป็นแหล่งประชาคมที่สำคัญของท้องถิ่น โดยมีการจัดงานประชาสังคมขึ้นสม่ำเสมอ เช่น การประชุมเพื่อจัดตั้งสภาผู้รู้ของจังหวัด โดยใช้เวทีประชาธิปไตยที่มีอยู่ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง ได้เข้ามาจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นการมีพิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีหอวัฒนธรรมนิทัศน์เครื่องใช้ไม้ไผ่ และการนำเสนอภูมิปัญญาการทำจักสาน ก็เป็นที่ดึงดูดคณะท่องเที่ยว ฐาน จากทั้งในและต่างประเทศอยู่เป็นประจำ

เมื่อใดก็ตามที่จัดงานประชาคม หรือเมื่อมีคณะท่องเที่ยวมาเยี่ยมชม ภายในชุมชนจะมีการขอแรงกันในการตระเตรียมงาน โดยผ่านการส่งเสียงตามสาย ชาวบ้านก็จะมาช่วยกัน เช่น คนที่ทำจักสานฝีมือดีก็จะมาแสดงวิธีการจักสาน บางส่วนก็จะมาต้อนรับแขก ทำอาหารเลี้ยงแขก เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชุมชนนี้มีลักษณะของการร่วมมือที่ดีระหว่างชาวบ้านกับชุมชน ดังนั้นหากมีการกิจใดๆเข้ามาในชุมชน การประชาคมในระดับหมู่บ้านก็เกิดขึ้นได้ โดยได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านค่อนข้างดี

ชาวบ้านเล่าถึงความร่วมมือในส่วนนี้ว่า

“ถ้าศูนย์ไม่มีของ พี่...(ชื่อคน)...ก็จะเอาของมาช่วยตั้ง เพื่อให้ศูนย์มีขายส่ง ต้องเอาเงินเข้าศูนย์ ก็แล้วแต่จะให้ได้มากก็ให้มากได้น้อยก็ให้น้อย ช่วยกัน ศูนย์นี้ต้องมีเงินเอาไว้ใช้จ่าย บางทีแขกมาเยอะๆ แล้วต้องซื้อน้ำทำกับข้าวกิน พูดถึงเวลาแขกมาต้องมาทานข้าวกลางวัน เราก็ต้องเอาของเราช่วยเสริม บางทีเขาก็จะมีหอกระจายข่าวให้เราไปทำสาริตจักสานให้ดู”

ระบบประชาคมของหมู่บ้านที่พัฒนาขึ้นมาี้ ทำให้ชาวบ้านสามารถร่วมคิด ร่วมปรึกษาหารือ เมื่อมีงานจากส่วนกลางเข้ามาสู่ชุมชน ซึ่งถือได้ว่าชุมชนได้สร้างพื้นฐานของการ

ติดต่อสื่อสารที่สำคัญ และนับได้ว่าเมื่อมีโครงการเงินกองทุนต่างๆเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านสามารถสร้างการมีส่วนร่วมที่ดีได้

แหล่งเงินทุนของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ชุมชนมีแหล่งเงินทุนที่สามารถพึ่งพิงได้ เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต ซึ่งมีที่มาจากหลายแหล่งด้วยกัน โดยอาจแบ่งแหล่งทุนดังกล่าวออกเป็นแหล่งทุนในระบบและแหล่งทุนนอกระบบ รายละเอียดมีดังนี้

แหล่งทุนในระบบ

แหล่งทุนในระบบ หมายถึง แหล่งเงินช่วยเหลือทั้งในรูปการให้กู้ยืมและเงินให้เปล่าจากระบบที่เป็นทางการ ที่ชาวบ้านสามารถใช้เป็นที่พึ่งได้ ที่สำคัญแยกเป็น

- **ธนาคารของรัฐและสหกรณ์การเกษตรอำเภอ** ถือเป็นเรื่องปกติของสังคมชาวนา ที่ผูกพันอยู่กับการกู้ยืมจากระบบธนาคารของรัฐ ซึ่งได้แก่ ธนาคารกรุงไทย ธนาคารออมสิน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) โดยแหล่งสำคัญที่ชาวบ้านพึ่งพิงก็คือ ธกส. เนื่องจากเป็นแหล่งเฉพาะสำหรับการกู้ยืมของเกษตรกร มีวัตถุประสงค์ของการกู้ยืมเพื่อใช้ในการหมุนเวียน โดยคิดอัตราดอกเบี้ยประมาณร้อยละ 8-12 ต่อปี นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีแหล่งกู้ยืมที่สำคัญอีกแหล่งคือ สหกรณ์การเกษตรอำเภอ ซึ่งเป็นทั้งที่ระดมเงินออมและเป็นแหล่งเงินกู้ของสมาชิก การเป็นสมาชิกของ ธกส. และสหกรณ์การเกษตรอำเภอ ทำให้ชาวบ้านมีเงินมาใช้หมุนเวียนในการทำการเกษตรทุกปี และเป็นแหล่งเงินที่มีต้นทุนถูกและมั่นคงในระดับหนึ่ง

- **เงินทุนหนึ่งแสนบาท** เป็นเงินจากงบประมาณขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่จัดสรรมาให้กู้ยืมกันในกลุ่มชุมชนเป็นจำนวนเงิน 100,000 บาท โดยการโอนเงินผ่านเข้ามาทาง ธกส. มีการกำหนดอัตราดอกเบี้ยกันเองภายในชุมชน และต้องใช้นี้เงินก้อนนี้คืนภายในระยะเวลา 5 ปี ในการบริหารเงินแสน ชุมชนใช้วิธีเรียกประชุม ซึ่งทำไปพร้อมกันกับการประชุมเรื่องกองทุนหมู่บ้าน แต่เงินหนึ่งแสนบาทเข้ามาก่อนเงินหนึ่งล้านบาท โดยจัดแบ่งสมาชิกหมู่บ้านออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มจักสาน กลุ่มค้าขาย และกลุ่มเกษตรกร และแบ่งเงินไปตามกลุ่มสมาชิกว่ามีมากน้อยเท่าใด โดยมีการตั้งประธานขึ้นแต่ละกลุ่มย่อยเพื่อที่จะไปดำเนินการเรื่องการให้กู้ยืมแก่สมาชิกแต่ละคนในกลุ่มของตนเอง

- **เงินทุนสองแสนแปด (กขคจ.)** เป็นเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าเพื่อการหมุนเวียนกันภายในชุมชน อยู่ในโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ.) ภายใต้การควบคุมของพัฒนาชุมชน และโอนเงินผ่านมาจากธนาคารออมสิน เงิน กขคจ. นี้ไม่มีการคิดดอกเบี้ย แต่

ต้องคืนเงินให้ครบทุกปีเพื่อหมุนเวียนให้คนอื่นได้ยืมกันต่อไปหรือกู้ยืมในต่อไปใหม่ ในกรณีของบ้านยางแดงการได้รับเงินช่วยเหลือนี้มา เพราะทำการสำรวจหมู่บ้านแล้วว่ามีคนตกเกณฑ์เป็นคนยากจนตามที่กำหนดไว้คือ 15,000 ต่อปี โดยในเรื่องนี้ชาวบ้านผู้รู้เรื่องการจัดสรรเงินยืมนี้เล่าว่า

“ที่จริงแล้วนี่การสำรวจ จปฐ.นะ ให้อเงิน กขคจ. นี่ โกงทุกทั้งสิ้น โกงทุกอย่างไม่รู้ไหม อย่างบ้านผมนี้ ตัวผมก็มีรายได้ลูกผมก็มีรายได้ แต่ผู้ใหญ่บ้านมาสำรวจบอกผมตกเกณฑ์แล้ว ผมก็สามารถไปกู้เงิน กขคจ. ได้ มันอย่างนี้...เวลาสำรวจ ไม่ต้องไปหาเลย นั่งยกเมฆอยู่ที่บ้านได้เลย...แต่ที่จริงก็ไป ชาวบ้านเขาก็เอาไปใช้ในบางในสวนบ้างอย่างนี้ ผมก็ไปได้มาแค่หกพันกว่าๆ เอาไปอู่น้อย ไม่ได้ไปใช้อย่างอื่นเลย”

- **เงินช่วยเหลืออื่นๆ** สำหรับเงินช่วยเหลืออื่นนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นที่มีเข้ามาในชุมชน ได้แก่ เงินกองทุนเพื่อสังคมของธนาคารออมสิน (เงินซิบ) เงินช่วยเหลือจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เงินให้เปล่าเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับปัจเจกตามโครงการมียาชาวา ที่มีสัญญาคืนเมื่อครบ 5 ปี ซึ่งชาวบ้านจัดระบบให้กู้ยืมแบบหมุนเวียนกันใช้ และเงินประชาสัมพันธ์ที่สามารถกู้ไปเพื่อประกอบอาชีพได้ โดยกรอกแบบฟอร์มที่ศาลากลางจังหวัดว่าจำเป็นต้องเอาไปใช้จ่ายในเรื่องใดบ้าง แล้วรอการอนุมัติ

เงินซิบเป็นเงินที่ธนาคารออมสินให้เปล่าแก่ชุมชนเพื่อไปดำเนินการในโครงการ ที่จะประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน โดยให้ชุมชนเขียนโครงการมา มีเงื่อนไขว่าการดำเนินการนั้นต้องสามารถคืนประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้อย่างน้อยตามจำนวนที่ยืมไป และนำผลประโยชน์นั้นมาจัดสรรเพื่อพัฒนาสังคมอีกทอดหนึ่ง สำหรับบ้านยางแดงเมื่อได้รับการอนุมัติเงินก้อนนี้มาจำนวนหนึ่ง รวมกับเงินส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติแล้ว ก็นำมา สร้างพิพิธภัณฑ์เครื่องใช้ไม้ไผ่ขึ้นในบริเวณพื้นที่ใกล้วัดยางแดง ซึ่งเริ่มดำเนินการในเดือนมกราคม 2541 และใช้บริเวณรอบๆ พิพิธภัณฑ์ในการจัดตั้งกลุ่มจักสานเวทีประชาธิปไตย และสถานที่แสดงและจำหน่ายงานจักสานของชุมชน

- **กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน** ในหมู่บ้านมีการรวมกลุ่มเพื่อการออมทรัพย์ โดยการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในชุมชน แต่เป็นกลุ่มออมทรัพย์รวมระหว่างชาวบ้านหลายหมู่บ้าน ซึ่งตั้งขึ้นมากว่า 20 ปีแล้ว แต่ก็ไม่ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญ โดยปัจจุบันมีเงินกลุ่มอยู่เพียง 2 แสนกว่าบาทเท่านั้น

แหล่งเงินทุนนอกระบบ

การกู้ยืมนอกระบบ เป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นทุกชุมชน อัตราดอกเบี้ยนอกระบบจะแพงมากเมื่อเทียบกับเงินทุนในระบบ แต่กระนั้นก็เป็นแหล่งที่ชาวบ้านต้องพึ่งพิงอยู่ตลอดเวลา

แหล่งเงินทุนนอกระบบในชุมชนบ้านยางแดงนี้ ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการกู้ยืมกันเอง กู้เจ้าก หรือกู้แขก ซึ่งเสียดอกเบี้ยตั้งแต่ร้อยละ 2 ถึงร้อยละ 7 ต่อเดือน ในภายหลังเมื่อมีระบบการผลิตแบบแจกออเดอร์งานจักสานกระเป๋ให้กับชาวบ้าน เงินทุนนอกระบบในลักษณะการให้ ใช้วัตถุดิบไปก่อนแล้วนำมาหักกับค่าสินค้าภายหลัง โดยคิดดอกเบี้ยรวมไปด้วยก็เกิดขึ้น

ชาวบ้านเล่าถึงการกู้ยืมเงินกันเอง ให้ฟังว่า

“ก็กู้ชาวบ้านด้วยกัน ธนากรไม่เคยกู้เลย พวกคนมีเงินเขากู้ กู้ชาวบ้านด้วยกันต้องมี หลักทรัพย์ประกัน มีที่บ้าน พ่อให้ไว้สองงาน เอาไปให้เขา ตัดไว้ บางทีจำนำสร้อยได้มาห้า ร้อย มีเงินค่อยไปถ่ายเอา ก็ดอกร้อยละสองบาท(ต่อเดือน) ก็ไม่แพง”

บทที่ 5

สะท้อนภาพกองทุนหมู่บ้านในฐานะ กระบวนการแทรกแซงทุนชุมชน

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการนำเสนอภาพของชุมชนในระยะสั้นๆ เมื่อมีโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของรัฐบาลเกิดขึ้น โดยกองทุนนี้ เข้ามาในชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศ ในฐานะกระบวนการแทรกแซงที่สำคัญในชุมชน ด้วยความมุ่งหวังที่จะกระตุ้นระบบเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ อย่างไรก็ตามการประเมินผลของผู้วิจัย ไม่ได้กระทำในลักษณะการวัดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านด้วยตัววัดเชิงปริมาณ เนื่องจากตระหนักดีว่าภายในระยะเวลาอันสั้นกับเงินจำนวนหนึ่งล้านบาทที่เข้ามาหมุนเวียนในหมู่บ้าน และกระจายออกตามครัวเรือนระดับปัจเจกนั้น มิสามารถวัดผลในมิติดังกล่าวได้ชัดเจนทันที

การนำเสนอเริ่มต้นด้วยการให้ภาพความตื่นตัวของชาวบ้าน และการเตรียมพร้อมของหมู่บ้าน ต่อการเข้ามาของเงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งย่อมสะท้อนได้ถึงความสนใจและสำนึกความร่วมมือของชาวบ้าน ที่กองทุนหมู่บ้านสามารถกระตุ้นให้เกิดขึ้นว่าอยู่ในระดับมากน้อยเพียงใด และตอบคำถามในอีกด้านหนึ่งว่านอกเหนือไปจากการให้มีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชนแล้ว กองทุนหมู่บ้านได้ทำอะไรอีกบ้างกับชุมชน ในทางที่จะนำไปสู่ศักยภาพของการพัฒนาชุมชนด้วยตัวชาวบ้านเอง ในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องต่อไป ต่อจากนั้นเป็นการนำเสนอผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนในระยะสั้น และสุดท้ายจึงจะให้ข้อเสนอแนะที่ได้จากมุมมองของชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อรัฐบาลมีนโยบายกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้นชาวบ้านก็ได้รับรู้และติดตาม จนกระทั่งได้รับนโยบายมาเพื่อเตรียมการในเบื้องต้น กระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดง ดำเนินไปอย่างมีขั้นตอน ดังนี้

การทำความเข้าใจกับชาวบ้าน

กองทุนหมู่บ้านนับเป็นโครงการรูปแบบใหม่ ที่แตกต่างไปจากเงินทุนอื่นที่รัฐให้แก่ชุมชน เนื่องจากมีหลักการที่ให้ชุมชนนั้นเองเป็นผู้ดูแลจัดการ ซึ่งชาวบ้านจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจและรับรู้หลักการนี้ก่อนเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน เมื่อเริ่มได้รับข่าวมานั้นชาวบ้านรู้

ลึกตื่นตัวกันมาก ดังนั้นเมื่อมีการเรียกประชุมครั้งแรกเพื่อชี้แจงหลักการและเหตุผลของเงินกองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาทซึ่งประชุมกันที่พิพิธภัณฑน์ไม้ไผ่ โดยมีกำนันเป็นประธานและมีเจ้าหน้าที่พัฒนาการชุมชนเข้าร่วมชี้แจง ชาวบ้านได้พากันมาเข้าร่วมประชุมกันอย่างมากมายอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ดังคำบอกเล่าของกรรมการท่านหนึ่งที่ว่า

“รู้สึกว่าจะเป็นเดือนมีนาคมนี้ (2544) หมายถึงประชุมตัวแรกเลย ชาวบ้านกระตือรือร้นมากัน ประชุมธรรมดาจะมีคนมาประมาณยี่สิบกว่าคนสามสิบกว่าคน ที่นี้มีจริง ๆ ร้อยห้าสิบหกครัวเรือน แต่ถ้านับที่มีคนอยู่ร้อยสามสิบเก้าครัวเรือน ร้อยห้าสิบหกคน มาประชุมกันหนึ่งร้อยสิบคน กำนันว่าเลยว่า ตั้งแต่ผมเกิดมานี้ มีครั้งหนึ่งที่ชาวบ้านหมู่แปดเรากระตือรือร้น”

การเลือกกรรมการกองทุน

ในวันที่ 15 กรกฎาคม 2544 มีการประชุมที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “การประชุมเวทีชาวบ้าน” เป็นครั้งแรก ในเวลาตั้งแต่บ่ายโมงถึงสามโมงเย็น เป็นเรื่องที่ว่าด้วยระเบียบการกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ วาระการประชุมหลักในวันนั้นก็คือการเลือกตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งได้กรรมการจำนวนทั้งสิ้น 9 คน เป็นผู้ชาย 5 คน และผู้หญิง 4 คน จากการให้ชาวบ้านเสนอชื่อผู้ที่เหมาะสมจะเป็นกรรมการขึ้นมาทีละคนและมีผู้รับรองในที่ประชุม หากมีผู้รับรองครบแล้วก็จะขอมติจากชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม ซึ่งมักไม่มีการขัดแย้งใดๆ เหตุผลในการมีกรรมการเพียงแค่ 9 คนนั้น เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการทำงาน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“ก็ชาวบ้านเขาบอกว่า ถ้าสิบห้าคนมันจะยุ่งยาก หลายคนหลายความคิด กรรมการเยอะเกินมันจะมีปัญหาเยอะ แต่นี่มันก็ลงตัว ชาวบ้านพอใจ”

สำหรับประธานกองทุนนั้น ชาวบ้านมองว่าจะต้องเป็นคนที่มีชื่อเสียงและมีความรู้สามารถสละเวลามาทำงานให้ส่วนรวมได้ มีความรับผิดชอบ และทำงานได้จับใจ ความคิดเห็นที่มีต่อตัวประธานกองทุนหมู่บ้าน ก็คือ

“ที่นี่เค้าจะชอบประธาน ประธานนี้ทุกคนจะรักเค้ามาก เค้าทำงานดี เขาจะไว แล้วเขารับผิดชอบทุกอย่าง คล่องหมด”

การประชุมครั้งต่อไปจะเป็นการประชุมของกรรมการกันเอง โดยมาตกลงแบ่งแยกงานกันตามตำแหน่งที่กำหนดขึ้น ได้แก่ ประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก ตรวจสอบ ภายใน ติดตามหนี้สิน ประชาสัมพันธ์ และฝ่ายนิติกรรม 2 คน รวมไปถึงการแต่งตั้งที่ปรึกษากองทุน และผู้ทรงคุณวุฒิ หลังจากนั้นกรรมการจะเรียนรู้หลักการของกองทุนหมู่บ้านโดยละเอียดอีกครั้ง เพื่อการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดงขึ้นมา

ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน

หลังจากที่ได้กรรมการดำรงตำแหน่งต่างๆแล้ว ก็เป็นขั้นตอนของการร่างระเบียบกองทุนหมู่บ้าน โดยมีแนวทางของกองทุนหมู่บ้านที่ขอนแก่นมาเป็นตัวแบบให้ศึกษาก่อน เพื่อพิจารณาว่าจุดไหนควรได้รับการปรับปรุงในการนำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ของหมู่บ้าน กฎเกณฑ์ต่างๆ โดยส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกันระหว่างหมู่บ้านต่างๆ เมื่อร่างกฎระเบียบของกองทุนได้แล้ว จะมีการทำประชาคมโดยให้ชาวบ้านรับรู้และยินยอมก่อน สำหรับกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดงนั้นมีลักษณะพิเศษบางประการที่แตกต่างไปจากกองทุนหมู่บ้านทั่วไป ในด้านการสงเงินสงจะออมทรัพย์และการลงเงินค่าหุ้น

ขั้นตอนแรกในการเข้าสู่กองทุนหมู่บ้านก็คือ การสมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้ได้สิทธิในการกู้ ซึ่งสมาชิกจะกู้หรือไม่ก็ได้ นอกจากนั้นผู้เข้าเป็นสมาชิกจะต้องเสียเงินค่าแรกเข้าคนละ 30 บาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายด้านเอกสารต่างๆ และมีการเก็บเงินออมทรัพย์ที่จะอยู่ควบคู่ไปกับเงินกองทุนที่เรียกกันว่าเงินสงจะ มีการลงเงินค่าหุ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- **การเก็บเงินสงจะออมทรัพย์เป็นเปอร์เซ็นต์ของเงินกู้** เงินสงจะออมทรัพย์ที่เก็บจากสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน โดยทั่วไปแล้วจะมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการออมในหมู่บ้าน แต่สำหรับบ้านยางแดงนั้นนอกจากวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้ว การเก็บเงินสงจะยังเป็นหลักประกัน ที่สามารถลดความกังวลใจ หากผู้กู้เกิดปัญหาในด้านการชำระเงินกองทุนคืนเมื่อครบกำหนด การเก็บเงินสงจะออมทรัพย์ ในกรณีของสมาชิกผู้กู้เงิน จึงเก็บเป็นเปอร์เซ็นต์ของเงินกู้ที่ได้รับอนุมัติ โดยมีการกำหนดไว้อย่างต่ำที่ร้อยละ 12 ต่อปี หรือร้อยละ 1 ต่อเดือน และมีการเก็บเป็นรายเดือน เช่น หากได้รับวงเงินกู้ไป 10,000 บาท ก็จะต้องเสียสงจะออมทรัพย์เข้าบัญชีส่วนนี้ของกองทุนไว้เป็นจำนวน 100 บาท ต่อเดือน สมาชิกสามารถฝากเงินสงจะออมทรัพย์มากกว่าที่กำหนดได้ หากจะเปลี่ยนแปลงเงินฝากต้องรอให้ครบรอบปีก่อน การเก็บเงินสงจะเป็นรายเดือนนั้นจะใช้วิธีการตั้งโต๊ะ ณ ที่ทำงานกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ที่สำนักงานอนามัยเก่า กรรมการจะมาช่วยกันเก็บเงินทุกวันที่ 3 ของเดือน อาจจะใช้ฝากกันมาจ่ายก็ได้ ซึ่งหลายรายก็ฝากกรรมการที่คุ้นเคยกันมาจ่าย เงินสงจะหากมีความจำเป็นจะถอนออกได้

- **การลงเงินค่าหุ้น** นอกจากสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน จะมีเงินออมในรูปเงินสงจะออมทรัพย์แล้ว ยังต้องจ่ายเงินค่าหุ้นด้วย โดยระบุว่าจะต้องจ่ายอย่างต่ำ 5 หุ้น หุ้นละ 10 บาท ดังนั้นสมาชิกแต่ละรายจะเสียค่าหุ้น 50 บาท เป็นอย่างต่ำ โดยเก็บเป็นรายปีในตอนต้นปี หากต้องการเพิ่มหุ้นก็ทำในปีต่อมาได้ เงินหุ้นห้ามการถอนออกโดยเด็ดขาด

และที่แตกต่างไปจากกองทุนหมู่บ้านอื่นอีกประการหนึ่ง ในด้านการเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก็คือ การยอมให้มีสมาชิกประเภทสมทบขึ้น ซึ่งหมายถึงการเข้าเป็นสมาชิกของ

สมาชิกร่วมครัวเรือนกับผู้เป็นสมาชิกหลัก มีสิทธิในการฝากเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินค่าหุ้นได้ แต่ไม่มีสิทธิในการกู้ยืมเงิน

- **อัตราดอกเบี้ยเงินกองทุน** สำหรับอัตราดอกเบี้ยของการกู้ยืมเงินกองทุน คิดอัตราร้อยละ 6 ต่อปี เนื่องจากตอนแรกชาวบ้านต่างก็เข้าใจว่าเงินกองทุนนี้รัฐบาลกู้ยืมมา ซึ่งจะต้องเสียดอกเบี้ยมาแล้วร้อยละ 4 ดังนั้นจึงใช้ดอกเบี้ยตัวนี้เป็นฐานในการกำหนดดอกเบี้ยที่จะให้กู้ยืมกันอีกทอดหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องที่เขาใจผิดมา แต่ชาวบ้านก็รู้สึกว่าเป็นอัตราที่รับได้

- **การจ่ายเงินกู้คืน** ในการจ่ายเงินคืนนั้นกฎระเบียบกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดงระบุไว้ว่า ถ้าใครต้องการส่งคืนก่อนก็จะได้ลดดอกเบี้ยลงไป แล้วสามารถทำเรื่องขอกู้ใหม่ได้ แต่การได้เงินงวดใหม่ต้องรอพร้อมกันหมดทั้งหมู่บ้าน สำหรับผู้ที่ส่งเงินเข้ามีกำหนดไว้ว่าจะคิดดอกเบี้ยเพิ่มอีกร้อยละ 50 ต่อวัน

- **การกันเงินฉุกเฉิน** ในการปล่อยกู้นั้น กรรมการจะต้องกันเอาไว้ใช้เพื่อฉุกเฉิน ซึ่งได้กันไว้ 100,000 บาท ตามระเบียบ โดยให้กู้ไม่เกิน 20,000 บาท ใช้คืนเงินภายใน 3 เดือน คิดดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปีเช่นกัน ซึ่งก็มีผู้มาขอไป และได้คืนเงินมาแล้วตามกำหนด

- **การค้ำประกันเงินกู้** ในระเบียบกำหนดให้ผู้ค้ำประกันเงินกู้จำนวน 3-4 ราย ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว การกู้ยืมเงินได้ใช้วิธีการจัดกลุ่มเพื่อดูแลกันและกันโดยจะเป็นกลุ่มเล็กหรือใหญ่ก็ได้ ดังนั้นก็จะมีกรรมวนเวียนค้ำประกันกันเองภายในกลุ่มนั้นๆ เงื่อนไขของผู้ค้ำประกันนี้ใช้ทั้งในกรณีของการกู้เงินรอบปกติ และการกู้เงินฉุกเฉิน

จำนวนสมาชิกกองทุน การเขียนโครงการและการพิจารณาจำนวนเงินกู้ยืม

จากจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีอยู่จริงทั้งสิ้น 139 ครัวเรือน มีผู้สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านรอบแรกจำนวน 108 ครัวเรือน ในจำนวนนี้ได้ทำเรื่องขอกู้เงิน 75 ราย และไม่ได้ขอเงิน 33 ราย ผู้ที่กู้เงินเขียนขอมารายละ 20,000 บาท ทุกราย แต่ได้รับอนุมัติเงินกู้ในจำนวนที่ลดหลั่นกันลงมา โดยพิจารณาจากโครงการที่ขอและความสามารถในการส่งของสมาชิกแต่ละรายเป็นสำคัญ สำหรับอาชีพที่สมาชิกเขียนขอมากที่สุดก็คือการทำจักสาน

เงินกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดง นับเป็นเงินงวดที่ 2 ของรัฐบาล ที่ปล่อยลงมาให้กับหมู่บ้านต่างๆ โดยบ้านยางแดงมีการปล่อยกู้ไปในเดือนตุลาคม 2544 ซึ่งครบกำหนด 1 ปี ในวันที่ 30 กันยายน 2545 วงเงินที่ปล่อยกู้ไปแล้วทั้งสิ้น 900,000 บาท คงเหลือสำหรับการกู้ฉุกเฉิน 100,000 บาท วงเงินกู้ต่ำสุดคือ 4,000 บาท ซึ่งมีอยู่ 2 ราย และสูงสุดคือ 20,000 บาท มีอยู่ 8 ราย

การเปลี่ยนคณะกรรมการเมื่อครบวาระ 1 ปี

เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านของบ้านยางแดง ตั้งมาตั้งแต่วันที่ 15 กรกฎาคม 2544 จึงครบวาระ 1 ปีแล้ว ซึ่งก็ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ โดยตามระเบียบกองทุนแล้ว ต้องมีการจับสลากกันออกกึ่งหนึ่ง สำหรับบ้านยางแดงนั้นได้ให้กรรมการจับสลากออก 5 คน แต่ก็เลือกคนเก่าเข้ามาได้อีกเป็นวาระที่ 2 จำนวน 4 คน จึงมีการเปลี่ยนกรรมการออกเพียง 1 คน เป็นผู้ชาย ซึ่งทำหน้าที่ด้านนิติกรรม กรรมการชุดใหม่ยังคงเป็นชาย 5 คน และหญิง 4 คน เช่นเดิม

การคืนเงินรอบแรก

เงินกู้กองทุนหมู่บ้านถึงกำหนดคืนวันที่ 30 กันยายน 2545 ดังนั้นคณะกรรมการฯ จึงได้มีการเตือนชาวบ้านไว้ล่วงหน้า เมื่อถึงกำหนดส่งเงินก็ปรากฏว่าไม่มีปัญหาการคืนเงินแต่อย่างใด สามารถเรียกเงินคืนพร้อมดอกเบี้ยได้ครบถ้วน โดยมีการทยอยกันส่งเงินตั้งแต่วันที่ 21 กุมภาพันธ์ ถึง 29 กันยายน 2545 เป็นจำนวนเงินต้น 900,000 บาท และได้ดอกเบี้ยทั้งสิ้น 49,411 บาท รวมเงินต้นและดอกเบี้ยเป็นจำนวน 949,441 บาท

การนำเงินมาส่งนั้น สมาชิกสามารถนำส่งให้กับกรรมการได้ทุกคน แต่กรรมการจะต้องนำเงินที่ได้ ไปส่งให้แก่ประธานอีกทอดหนึ่งเพื่อออกไปเสร็จรับเงินให้แก่สมาชิก ซึ่งโดยแท้จริงแล้วสมาชิกจะนำเงินไปส่งที่ธนาคารออมสินเองโดยตรง แต่สมาชิกมีความต้องการมาส่งที่กรรมการกองทุนมากกว่า เพราะสะดวกกว่าที่จะไปธนาคารด้วยตนเอง ซึ่งกรรมการก็จะรวบรวมเงินนำส่งแก่ธนาคารอีกที สำหรับการคืนเงินงวดแรกของกลุ่มคนที่ถูกมองว่าจะมีปัญหาในการคืนเงิน ก็ไม่ได้ปรากฏว่าเกิดปัญหาใดๆขึ้นเลย ดังกรรมการกองทุนหมู่บ้านคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า

“ผมคิดว่าคนนี้คงไม่ไหวแน่เลย แต่คนที่ผมมอง มันผิดทุกคนเลย คนนั้นมาส่งก่อนผมว่าทำได้ไง มีตาเหวคนหนึ่ง ทำงานแบบรับจ้างทั่วไป แต่ว่าเค้าเป็นคนกินเหล้า เป็นคนเที่ยว ที่ผมมองเค้าผิดมากเลย อีกคนหนึ่งเค้าเยอะ เพราะว่าเขาติดสหกรณ์มั่งติดอะไรมั่ง นิ่งมองดูมันจะไหวหรือ คือนิ่งดูหลายคนเหมือนกัน พอเสร็จแล้วคนพวกนี้กลับมาให้ก่อน”

การจัดสรรเงินดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อได้เงินดอกเบี้ยมาจำนวน 49,441 บาท กรรมการกองทุนหมู่บ้านได้ทำการจัดสรรเงินนี้ ตามระเบียบกองทุนที่ได้ระบุไว้ และได้แจ้งให้สมาชิกทุกคนรับทราบ ซึ่งไม่มีมีการคัดค้านแต่อย่างใด โดยเงินเหลือจากการจัดสรรส่วนหนึ่งได้ขออนุมัติที่ประชุมมาซื้ออุปกรณ์เครื่องใช้สำนักงานของกองทุนตามความจำเป็น

การจัดสรรเงินดอกเบี้ยที่ได้จากการบริหารกองทุนหมู่บ้านในปีแรก เป็นดังนี้ หนึ่ง เป็นเงินปันผลค่าหุ้น ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท สอง เป็นเงินประกันความเสี่ยง ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท สาม เป็นเงินเพื่อจัดสวัสดิการแก่สมาชิก ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท สี่ เป็นทุนเพื่อสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ร้อยละ 15 จำนวน 7,410 บาท ห้า เป็นทุนการศึกษาและพัฒนาอาชีพสมาชิก ร้อยละ 10 จำนวน 4,940 บาท หก เป็นเงินค่าตอบแทนแก่คณะกรรมการกองทุน ร้อยละ 10 จำนวน 4,940 บาท เจ็ด เป็นเงินทุนเพื่อสมทบกองทุน ร้อยละ 10 จำนวน 4,940 บาท แปด เป็นเงินเฉลี่ยคืนให้แก่ผู้ถือหุ้น ร้อยละ 5 จำนวน 2,470 บาท เก้า อื่นๆ ตามที่กรรมการเห็นสมควร ร้อยละ 5 จำนวน 2,470 บาท บวกเงินเศษอีก 41 บาท

การรับสมัครสมาชิกรอบสอง

หลังจากการคืนเงินรอบแรกเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มีชาวบ้านสมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านเพิ่มขึ้นอีก 13 คน โดยทำเรื่องขอกู้ 12 คน และไม่ได้ขอกู้ 1 คน สมาชิกกองทุนหมู่บ้านจึงเพิ่มขึ้นจากเดิม 108 คน เป็น 121 คน เสียชีวิตไป 2 คน และลาออก 1 คน ในรอบที่สองของการกู้ยืมนี้ จึงมีสมาชิกกองทุนหมู่บ้านทั้งสิ้น 118 คน มีการปล่อยกู้ไปทั้งสิ้น 87 ราย โดยปล่อยกู้เงินเฉพาะส่วนของเงินล้าน จำนวน 77 ราย และปล่อยกู้โดยใช้เงินสัจจะออมทรัพย์และเงินลงทุนให้กับสมาชิกอีก 10 ราย

การกู้ยืมเงินรอบสอง

สำหรับการกู้ยืมเงินรอบสองนี้ จำนวนสูงสุดและต่ำสุดคงเท่าเดิม คือสูงสุดอยู่ที่ 20,000 บาท และต่ำสุดอยู่ที่ 4,000 บาท จำนวนเงินที่สมาชิกแต่ละรายได้รับอนุมัติ เกือบทุกคนยังคงได้รับเท่าเดิม ยกเว้นเฉพาะบางรายที่รอบสองนี้ไม่ได้ขอกู้ ในการกู้รอบสองนี้ได้ อะลุ่มอล่วยให้ใช้ผู้ค้ำประกันเพียง 2 คน ลักษณะของการให้กู้ในรอบสองนี้ ขึ้นอยู่กับว่าใครมาคืนเงินก่อนก็จะสามารถกู้ได้ก่อน ในช่วงเวลาตามกำหนด โดยให้ทำการเขียนโครงการเพื่อขอกรอบใหม่ได้เลย ซึ่งการปล่อยกู้รอบสองในระยะแรกนั้นทำได้ไม่เต็มที่ เนื่องจากกรรมการกลัวว่าเงินจะไม่พอจากการที่ยังมีการรับสมัครใหม่เรื่อยๆ แต่ในที่สุดแล้ว คนที่มาขอกู้ภายหลังกลับมีโอกาสได้เงินเต็มที่มากกว่า เพราะไม่ต้องมีการกันเงินเผื่อไว้แล้ว ดังนั้นจึงมีผู้กู้ไปแล้วจำนวนสองรายขอคืนเงินกู้พร้อมดอกเบี้ยก่อนกำหนด เพื่อขอกู้ใหม่ให้ได้วงเงินที่มากขึ้น

การปล่อยกู้เงินกองทุนหมู่บ้านรอบที่สองนี้ ไม่เพียงแต่ใช้เงินในส่วนของกองทุนเงินล้านที่มีเท่านั้น ยังคงนำเอาเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินค่าหุ้นที่ฝากไว้ในอีกบัญชีที่แยกต่าง

หากจากเงินล้านมาปล่อยกู้ด้วยทั้งหมด โดยเงินสัจจะและเงินหุ้นเมื่อรวมกันแล้ว มีจำนวนเงินทั้งสิ้นประมาณ 170,000 บาท

ผลของกองทุนหมู่บ้านในระยะสั้น

ชาวบ้านต่างก็ยอมรับว่าเงินกองทุนหมู่บ้านให้ประโยชน์มาก แม้ว่าจะเป็นจำนวนเงินไม่มากนักเมื่อคิดเฉลี่ยต่อสมาชิกผู้กู้เงินแต่ละรายก็ตาม โดยเฉพาะเมื่อการดำเนินการผ่านพ้นไปด้วยดีในปีแรก ความคล่องตัวของการกู้ยืมเงินก็มีมากขึ้น ทั้งจากการที่ชาวบ้านเข้าใจมากขึ้นในเป้าหมายของเงินกองทุน และการมีวงเงินกู้ยืมที่เพิ่มมากขึ้นจากการมีเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินหุ้นของชาวบ้านด้วยตนเอง การกล่าวถึงกองทุนหมู่บ้านของชาวบ้านเป็นไปในทำนอง ดังนี้

“คิดว่าดีมากกว่าไม่ดี ถ้าคนรู้จักทำจริงก็จะมีประโยชน์มาก แต่ถ้าเอาไปใช้ผิดวัตถุประสงค์มันก็จะไม่เกิดประโยชน์เลย เงินก็จะหายเปล่าๆ”

“แต่เงินกองทุนตรงนี้ดีนะคะ ยอมรับเลยว่าดีมาก ๆ ถึงชาวบ้านจะทะเลาะกันไปหน่อย แต่ว่ามันคืออาจจะทะเลาะกันด้วยเหตุผลที่ว่ายังไม่เข้าใจรายละเอียด คนพูดปากต่อปากว่าอย่างนั้นอย่างนั้น ปีหนึ่งมาแล้วก็รู้สึกว่าจะดีขึ้น ดีมาก”

การออกเเงยของเงินออมในชุมชน : สัจจะออมทรัพย์และเงินลงทุน

การกำหนดให้มีการออมแบบบังคับแก่สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน พร้อมไปกับเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นหลักการที่ต้องการกระตุ้นให้กลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านเกิดความเข้มแข็ง เนื่องจากเท่าที่ผ่านมา นั้น กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนส่วนใหญ่มักประสบกับความล้มเหลว การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านจึงมีผลทำให้ชาวบ้านออมทรัพย์ร่วมกันและมีจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆอย่างรวดเร็ว เป็นไปดังคำบอกเล่าที่ว่า

“กลุ่มออมทรัพย์เดิมมันเป็นกลุ่มเล็กเล็ก มันไม่ค่อยเติบโต ยอดเงินก็จะน้อย ถ้าเราฝากมากจะกู้ได้สองเท่าของเงินฝาก ถ้าใครฝากน้อยจะกู้ได้น้อย คือยอดจะเอาไปทำอะไรก็ทำไม่ได้ ไม่เพียงพอ...แม้ดอกเบี้ยยถูก กองทุนจะโตช้า แต่ก็โตทางด้านเงินสะสม ที่นี้เก็บได้ดีมาก ได้ยอดเยอะ”

สำหรับกองทุนหมู่บ้านบ้านยางแดงนั้นการเปิดโอกาสให้มีสมาชิกประเภทสมทบ คือคนในครอบครัวของผู้ที่เป็นสมาชิกหลักในแต่ละครัวเรือน สามารถสมัครเข้าเป็นสมาชิกสมทบในส่วนของเงินสัจจะและเงินหุ้นได้ จึงเป็นเสมือนการส่งเสริมให้เกิดการออมทรัพย์เป็นพิเศษ ความสำเร็จของการกระตุ้นการออมทรัพย์ด้วยวิธีการเช่นนี้ เห็นได้ชัดจากการที่ชาวบ้านหลายคนเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนโดยไม่ได้หวังกู้ แต่ต้องการได้รับสิทธิในการออมเงินสัจจะและลงทุน อีกทั้งยังเปิดช่องทางให้เข้าถึงเงินกองทุนได้ทันทีที่สมาชิกมีความต้องการใช้ การจัด

ระบบการส่งเงินสัจจะออมทรัพย์โดยการกำหนดให้นำส่งในวันที่ 3 ของทุกเดือน เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านทำกันอย่างสม่ำเสมอจนเคยชิน นอกจากนั้นการที่สมาชิกต้องส่งสัจจะออมทรัพย์เป็นสัดส่วนกับเงินกู้ยืม ก็นับว่าเป็นวิธีการที่แปลกและแตกต่างออกไปจากหมู่บ้านแห่งอื่นๆ แต่เป็นการสร้างความมั่นคง เสริมให้แก่งกองทุนหมู่บ้านได้ในอีกทางหนึ่ง ในรอบปีที่สองได้มีการนำเงินสัจจะออมทรัพย์และเงินค่าหุ้นมาปล่อยกู้ เพื่อชดเชยให้กับการที่หมู่บ้านมีครัวเรือนมากขึ้นทำให้เงินกองทุนหมู่บ้านไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้หมุนเวียน ทำให้การดำเนินงานในรอบปีที่สองมีความคล่องตัวมากขึ้นกว่าปีแรก แม้ว่าจะมีสมาชิกใหม่เพิ่มเข้ามาก็ตาม

การสืบทอดสำนึกความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

จากการที่ชาวบ้านให้ความสนใจและร่วมมือกันในเรื่องของกองทุนหมู่บ้าน กระตุ้นให้เกิดพลังความร่วมมือของชาวบ้าน แม้ว่าภาวะความเป็นผู้นำในชุมชนจะเริ่มจากผู้นำตามตำแหน่ง ซึ่งในหมู่บ้านนี้มีผู้นำที่เป็นที่รักใคร่ เชื่อถือ และเป็นคนหนุ่มไฟแรง ได้แก่ กำนัน ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มกิจกรรมต่างๆ แต่ก็ปรากฏว่าการมีกองทุนหมู่บ้านได้สร้างคนรุ่นใหม่ให้เข้ามาร่วมทำงานเพื่อชุมชน โดยเฉพาะตัวประธานกองทุนที่เพิ่งจบงานกองทุนหมู่บ้านเป็นงานแรก กระบวนการรับผิดชอบร่วมกันของกรรมการและชาวบ้านทั่วไปในชุมชน คาดหวังได้ว่าจะเป็นการสืบสานสำนึกแห่งความเป็นชุมชนให้คงอยู่ โดยบ้านยางแดงนี้แม้จะจัดได้ว่าเป็นชุมชนที่ชาวบ้านมีฐานะไม่ดีนักเมื่อเทียบกับบ้านหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลเดียวกัน แต่กลับเป็นชุมชนที่ถูกมองว่ามีความเข้มแข็งในการทำกิจกรรมทางสังคมมากที่สุด ในประเด็นนี้บัณฑิตอาสาได้ให้ความเห็นจากการที่ได้สัมผัสกับกองทุนและการที่เป็นคนในชุมชนโดยกล่าวว่า

“คิดว่าหมู่บ้านนี้มีศักยภาพดี เพราะมีบุคลากรที่มีคุณภาพเยอะ และพร้อมทุกด้านเลย โดยเฉพาะเป็นศูนย์รวมของตำบล...คิดว่าอันดับหนึ่งเลย ทั้งสถานที่ก็ชัดเจน การบริหารก็ชัดเจน กรรมการก็เป็นกลุ่มเดียวกันหมดไม่แตกแยก สามัคคีกัน สมาชิกให้ความร่วมมือดี หมู่...(ชื่อหมู่บ้าน)...แย่ที่สุด คือเขาไม่ค่อยให้ความร่วมมือ ส่วนมากเขาจะฐานะดีกว่าหมู่บ้าน เขาจะไม่มาประชุมกัน ไม่เหมือนหมู่บ้านนี้”

ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก

เมื่อมองผลในระดับปัจเจกแล้ว กองทุนหมู่บ้านถือได้ว่าเป็นแหล่งทุนที่ส่งเสริมชาวบ้านในด้านต่างๆ ได้แก่

- เป็นแหล่งเงินกู้เพื่อเป็นทุนหมุนเวียน เพื่อใช้สนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำกันอยู่เป็นประจำ ซึ่งโดยทั่วไปเป็นเรื่องของการจักสาน การทำนา ทำสวน และค้าขาย ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้สึกต่อกองทุนหมู่บ้านในทำนองที่ว่า

“คนในหมู่บ้านดีขึ้น แบบมีเงินหมุนเวียนที่คนจำเป็นต้องเดือดร้อนอะไร ก็ยังพอมีเงินหมุนเวียนไปได้แบบนี้”

ตัวอย่างของผู้กู้เงินไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำอยู่ประจำ เช่น กู้ไปเป็นเงินเสริมในการซื้อปุ๋ย กู้ไปซื้อหว่ายในการจักสาน เป็นต้น ดังที่ว่า

“บ้างก็เอาไปลงทุน ซื้อวัสดุ ซื้อไม้ ซื้อหว่าย ส่วนใหญ่เอาไปลงในเศรษฐกิจเดิม จะเป็นพื้นฐานเดิมอยู่แล้ว”

“เงินกองทุนนี้ดี ก็เราได้เงินมาลงทุนอย่างนี้ ได้มาหมื่นก็เอาเงินมาลงทุน โดยเฉพาะถ้าเกิดเราได้เงินเป็นก้อนมาอย่างนี้ เราก็จะมาซื้อหว่ายซื้อไม้เตรียมไว้เพราะต้องใช้เป็นประจำทุกวัน”

กลุ่มเกษตรกรทำนาต้องลงทุนสูง ก็เหมือนเอาเงินกู้นี้ไปต่อยอด เพราะถ้าทำหลายไร่ก็ลงทุนสูงมาก สองหมื่นนี้ไม่พอ ก็เหมือนเอาไปต่อยอด เขามีทุนเดิมอยู่แล้ว เอาไปช่วยต่อยอด”

- เป็นแหล่งเงินกู้เพื่อใช้ริเริ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ๆที่มีลูกค้า มีทั้งกรณีที่ใช้เงินลงทุนที่ไม่มากนัก และที่ใช้เป็นเงินทุนเสริมทำให้เกิดการเริ่มขึ้นมาได้ ได้แก่ การขายเสื้อผ้ามือสอง การบุผ้ากระเป๋าจักสาน เป็นต้น ดังเช่นชาวบ้านรายหนึ่งที่มีฝีมือเคยเย็บผ้าแล้วหยุดไป ก็สามารถกู้เงินกองทุนที่กู้ มาลงทุนด้านการเย็บผ้าบุกระเป๋าดังคำบอกเล่าที่ว่า

“ทีนี้ผมมานั่งนึกว่าเอ๊ะจะหาเงินตรงจุดไหนดีน้า ไม่อยากปรึกษากับแฟนถ้าพูดกับแฟนแล้วเขาจะหาว่าไม่มีความพยายาม ก็มานั่งนึกพอดีเขามีเงินกองทุนนี้ ก็เลยเอะเราจะกู้เงินกองทุนดีไหม มีแบบเค้ามอบบรมเย็บผ้า ลองกู้เงินมาลงทุนนี้ คิดตรงจุดนี้ขึ้นมาได้ถึงลงทำ”

- เป็นแหล่งเงินกู้สำรอง ชาวบ้านหลายรายที่เข้าเป็นสมาชิกในปีที่สอง แม้ว่าปัจจุบันยังไม่เดือดร้อนเรื่องเงิน แต่ก็เริ่มเห็นประโยชน์ของการเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน จึงได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกกองทุนไว้ก่อน ซึ่งนอกจากจะเพื่อการออมทรัพย์แล้ว ยังเป็นการเตรียมพร้อมหากมีความต้องการใช้เงินขึ้นมา ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า “บางคนเค้ายังไม่กู้ เค้าบอกเค้าไม่เดือดร้อน แต่ต้องเป็นสมาชิก เผื่อฉุกเฉินต้องการจะทำอะไรขึ้นมา”

- เป็นแหล่งบรรเทาภาระเงินกู้นอกระบบ เมื่อมองในแง่มุมหนึ่ง เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีต้นทุนต่ำ จึงสามารถใช้เพื่อลดภาระดอกเบี้ยจากแหล่งอื่นๆลงได้ จากการที่เคยกู้แหล่งนอกระบบในอัตราต่ำสุดร้อยละ 2 ต่อเดือน ชาวบ้านก็ได้รับประโยชน์จากจุดนี้ค่อนข้างมาก ดังเสียงสะท้อนที่ว่า

“ผมว่านี่ มันก็ไม่ต้องไปกู้เงินนอกระบบ คือดอกเบี่ยมันจะแพงน่าดู ที่นี้คิดร้อยละสิบบาทต่อเดือน แต่กองทุนนี้ถูกมากหาลิบสตางค์เอง”

“ไฉ่ลดหนี้จะลดลงในทางที่ว่าเขาไม่ต้องไปยืมเงินนอกระบบมา ดอกเบี่ยถูกลง คือลดแค่อัตราดอกเบี่ย แต่หนี้สินนี้ถามว่าลดไหม นี่ยังไม่ลด คิดว่ายังไม่ลด ไปเพิ่มหรือเปล่านั้นก็คงจะมีมั่ง เพราะมันต้องส่งคืนด้วย...โดยรวมแล้วก็ดีขึ้น นอกระบบน้อยลงเยอะ ไม่ต้องกู้ญาติกู้อะไร เราใช้ตรงนี้เป็นแหล่ง”

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชาวบ้าน

เนื่องจากบ้านยางแดงเป็นชุมชนที่มีการประชาคมเข้มแข็ง และมีคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาช่วยบริหารกองทุนหมู่บ้าน จึงสามารถจัดการกับระบบกองทุนหมู่บ้านได้ค่อนข้างดี ชาวบ้านยังคงมีวินัยในการคืนเงิน แม้จะมีอยู่บ้านเป็นบางส่วนที่ใช้ระบบที่ชาวบ้านเรียกว่า “ระบบเอื้ออาทร” ซึ่งก็หมายถึงการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกที่กู้เงิน เนื่องจากมีช่องทางของการคืนเงิน และกู้เงินที่ไม่พร้อมกันทันที ดังนั้นผู้ที่ได้รับเงินกู้รอบสองมาก่อน ก็สามารถนำเงินที่ตนได้มาใช้เป็นเงินคืนให้แก่เพื่อนสมาชิกอีกรายหนึ่งที่ยังเตรียมเงินไม่พร้อม เรื่องนี้กรรมการกองทุนก็รับทราบ แต่คิดว่าเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านร่วมชุมชนสามารถใช้เพื่อเกื้อกูลกันได้ จึงไม่ได้กังวลต่อแนวทางแก้ปัญหาเช่นนี้มากนัก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีพึงพอใจในกองทุนหมู่บ้านมาก แม้ว่าเงินกู้จัดสรรจะได้น้อยเนื่องจากมีจำนวนครัวเรือนมากในชุมชน ข้อเสนอแนะที่ได้จากชาวบ้านเป็นไปในเชิงเทคนิคมากกว่าหลักการ ซึ่งเกิดจากสภาพข้อเท็จจริงที่หมู่บ้านได้เผชิญ ข้อเสนอแนะเหล่านี้เป็นความเห็นพ้องของชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ และมีมุมมองที่จะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปปรับเปลี่ยนนโยบายของรัฐ ในด้านปฏิบัติการของกองทุนหมู่บ้าน โดยข้อเสนอแนะต่างๆ มีดังนี้

ประการแรก การกำหนดตายตัวลงไปให้รอบระยะเวลาของการใช้เงินคืนในหนึ่งปีนั้น ไม่เป็นการยืดหยุ่นเท่าที่ควร ชาวบ้านบางรายมองว่าน่าจะให้เวลาสัก 2 ปี สำหรับการหมุนเงินแต่ละครั้ง ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ไม่สั้นหรือยาวเกินไป บางรายก็มองว่าแต่ละอาชีพมีรอบระยะเวลาของการได้รายได้ที่ไม่เหมือนกัน หากมีการผ่อนคลายนโยบายตรงนี้ลงได้ก็จะเป็นการดี

“กู้หนึ่งปี ผมว่ามันสั้นไป คือว่าเราจะกู้มากมาทำทุนนี้ อย่างซื้อจักรอย่างนี้ เงินมาจมตรงนี้ จะตีเงินคืนมันยากมากเลย มันต้องรีบหาเงินไปคืนเค้า นี่มันยาก”

ประการที่สอง เป็นเรื่องวงเงินที่กำหนดให้มีขนาดเท่ากันในแต่ละชุมชน ซึ่งขนาดประชากรของชุมชนมีมากน้อยต่างกันไป สิ่งที่ชาวบ้านยกมากล่าวถึง คือ ความสัมพันธ์

ระหว่างจำนวนประชากรและฐานะของประชากรในชุมชน ซึ่งในตำบลนี้ (และน่าจะเป็นโดยทั่วไป) ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม นั่นย่อมหมายความว่าในตำบลนี้หมู่บ้านที่มีประชากรจำนวนน้อยมีฐานะที่ค่อนข้างดีกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านที่มีประชากรมากกว่า ความจำเป็นของการใช้เงินจึงแปรผกผันไปด้วยกับจำนวนเงินเฉลี่ยที่ชาวบ้านแต่ละรายในชุมชนจะได้รับ กล่าวคือ หมู่บ้านที่ชาวบ้านมีความต้องการใช้เงินมากกลับได้รับเงินจัดสรรต่อหัวโดยเฉลี่ยแล้วต่ำกว่า เมื่อเทียบกับหมู่บ้านที่ชาวบ้านมีความต้องการใช้เงินน้อยกว่า

“เงินล้านหนึ่ง ไม่พอหรอก เพราะคนตั้งร้อยหกสิบหลังคาเรือน น่าจะเพิ่มอีกสักกนึ่งเพิ่มตามจำนวนคน อย่างหมู่บ้านนี้คนร้อยกว่านะ น่าจะเพิ่มอีกสักหน่อย หมู่เจ็ดเขามีเจ็ดสิบหลังคาเรือน ของเขาคนละสองหมื่นสบายสบาย ห้าหมื่นก็ยังมีเลย เพราะเงินเค้าเยอะ ทางเราเงินน้อย”

ประการที่สาม มีชาวบ้านส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า การกำหนดอัตราดอกเบี้ยของกองทุนหมู่บ้านที่เท่ากันหมดทั้งประเทศ น่าจะเป็นการดี เพราะจะทำให้ชาวบ้านไม่ต้องมานั่งเปรียบเทียบความแตกต่างของแต่ละกองทุน ทั้งในแง่มากไปหรือน้อยไป ข้อเสนอในประเด็นนี้มาจากประสบการณ์ของหมู่บ้านนี้ที่มีชาวบ้านสองรายไม่พอใจอัตราดอกเบี้ยที่กำหนดกันไว้ว่าสูงเกินไป เกิดเป็นประเด็นโต้แย้งกัน อย่างไรก็ตามอัตราดอกเบี้ยที่เป็นอยู่กำหนดโดยมติของเสียงส่วนใหญ่

“ดอกเบี้ยน่าจะกำหนดตายตัวไปเลยว่าสามบาทสองบาท ก็ว่ากันไป เพื่อไม่ให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันนะครับ เพราะเงินมันมาจากแหล่งเดียวกัน ใช้ระเบียบตัวเดียวกันผมว่ามันดี”

บทสรุปขั้นตอนของกองทุนหมู่บ้านที่บ้านยางแดง

ชาวบ้านยางแดงมีความบริสุทธิ์ใจกับการบริหารเงินกองทุน เพราะต่างก็เชื่อมั่นว่าเงินนี้จะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของการมีแหล่งเงินออมและแหล่งกู้ยืมภายในชุมชน และผลที่กองทุนหมู่บ้านให้นั่นเป็นผลลัพธ์ที่ไม่หยุดอยู่กับที่ แต่สามารถถอยออกมาทำประโยชน์ที่มากขึ้นๆ แก่ชุมชนหมู่บ้านได้ในอนาคต เมื่อครบรอบหนึ่งปีของการดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน สิ่งที่ชุมชนเคยกังวลไม่ว่าจะเป็นในแง่การทำความเข้าใจกันในหลักการของกองทุนหมู่บ้าน การมีหนี้เสีย การไม่มีวินัยในการชำระเงินคืน การไม่มีสัจจะในการออมทรัพย์ และการไม่ยอมมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ก็หมดสิ้นลงไป เพราะมีข้อพิสูจน์ในยกแรกของการดำเนินการแล้ว ถึงผลสำเร็จที่ได้รับจากเงินกองทุนหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามความสำเร็จทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นการเรียกเงินคืนพร้อมดอกเบี้ยที่ได้มาครบถ้วน การเติบโตของเงินสัจจะออมทรัพย์และค่าหุ้น การเข้าร่วมกัน

อย่างสม่ำเสมอในการประชุม ฯลฯ เป็นเพียงภาพฉากแรกของกองทุนหมู่บ้านในชุมชนแห่งนี้เท่านั้น ความสำเร็จที่แท้จริงยังคงต้องใช้เวลาที่ยาวนานออกไป ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องรอการพิสูจน์ในอนาคตต่อไป

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง
น้ำตาลมะพร้าว: รสหวานที่จางหาย
ผศ.ดร. ทศพร มณีศรีขำ

สารบัญ

บทที่	หน้า
1	บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา
	การเลือกชุมชนและลักษณะสำคัญของชุมชน
	การเลือกชุมชน
	ลักษณะสำคัญของชุมชน
	การเข้าสู่ชุมชน
	การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน
	ผู้ให้ข้อมูลหลัก
2	ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย
	ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : พืชกายภาพของชุมชน
	ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ผลไม้
	ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ
	ความสัมพันธ์ของคนในอดีตสมัย : พืชทางสังคม
	ความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว
	ความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน
	การทำน้ำตาลมะพร้าว : พืชภูมิความรู้และภูมิปัญญาผ่านอาชีพหลักของชุมชน
	เวลาในหนึ่งวันของชาวสวนมะพร้าว
3	การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย
	กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยกับการจัดกระทำชุมชน
	การตัดถนนเข้าสู่ชุมชน
	การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำทางตอนบนของลุ่มน้ำแม่กลอง
	ภาวะภัยแล้ง
	ความล่มสลายของทุนชุมชน
	การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรม
	ปลายน้ำแม่กลองกับมลพิษในปัจจุบัน

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3	ปัจจัยที่ทำให้ น้ำสกปรก 29
	ปัจจัยที่ทำให้ น้ำในแม่น้ำลำคลองมีปริมาณน้อยลง 30
	ปัจจัยที่ทำให้ น้ำไหลเวียนไม่สะดวก 31
	เหตุปัจจัยที่ชาวสวนมะพร้าวผันตัวสู่โรงงานอุตสาหกรรม 32
	ภาวะน้ำเค็ม 32
	การขาดทักษะและความรู้ในกระบวนการขึ้นและทำน้ำตาลมะพร้าว 34
	ความคิดและการตัดสินใจเลือกอาชีพของคนรุ่นใหม่และความรู้สึกของคนรุ่นเก่า 34
4	การปรับตัวของชุมชน 37
	จากน้ำตาลแท่งสู่น้ำตาลหลอม 38
	การพลิกผันของชาวสวนมะพร้าว เพื่อสร้างความเป็นของแท้ให้แก่ น้ำตาลมะพร้าว 43
5	กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน 45
	การจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ 45
	กลุ่มสวัสดิการสังคม 46
	กลุ่มเลี้ยงไก่และเลี้ยงปลาดุก 47
	การเปิดตัวของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง 48
	กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง บ้านคลองแขก 49
	การประชุมร่วมกับชาวบ้าน 50
	การประชุมเลือกกรรมการกองทุนและชุมชนเมือง 50
	ระเบียบกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง 54
	จำนวนสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ฯ การยื่นขอกู้และการพิจารณา 52
	จำนวนเงินให้กู้ 52
	ผลของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง 53
	การออมเงินของชาวบ้าน : ผลพวงของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง 53
	การสืบสานสำนึกร่วมความเป็นชุมชนและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน 54
	ผลทางเศรษฐกิจในระดับปัจเจก 54

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
5	ผลทางเศรษฐกิจในระดับชุมชน	55
	การเข้าถึงเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองของชาวบ้าน	52
	ความคาดหวังของชุมชนกับอนาคตของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง	53
	ข้อเสนอจากมุมมองของชาวบ้าน	53
	บรรณานุกรม	58

สารบัญตาราง

ตาราง

หน้า

1	แสดงรายชื่อหมู่บ้าน จำนวนพื้นที่ ครัวเรือนและประชากร ปี 2543	3
2	แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก	7
3	แสดงข้อมูลการกู้เงินของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองบ้านคลองแขก 49	

บทที่ 1

บทนำ : ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในหลาย ๆ ยุทธศาสตร์ ที่รัฐบาลได้ กำหนดเป็นนโยบายในการกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยมุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาความยากจนของคนในชาติ เนื้อหาก็คือ ต้องการกระจายเงินเข้าสู่ชุมชนให้เป็นทุนหมุนเวียน และความต้องการอีกอย่างก็คือ ให้ชุมชนจัดการกันเอง บริหารกันเอง

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จึงเป็นเครื่องมือในการกระจายโอกาสให้แก่คนจนได้ เข้าหาแหล่งทุน และโอกาสที่จะให้คนจนได้ร่วมคิด ร่วมทำ ด้วยภูมิปัญญาของตนเอง จึงได้นำไปสู่ ปรัชญาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ในการเสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น เพื่อให้หมู่บ้านและชุมชนเมืองที่มีอยู่ทั่วประเทศสามารถเสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งจำเป็นต้องให้ประชาชนในหมู่บ้านและชุมชนเมืองเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญาตนเอง ในด้านการเรียนรู้ การสร้าง และการพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และการเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้แก่ ประชาชนและองค์กรชุมชนในหมู่บ้านและชุมชนเมือง รวมทั้งการกระตุ้นเศรษฐกิจของหมู่บ้านและชุมชนอันเป็นเศรษฐกิจระดับฐานรากของประเทศ ตลอดจนเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต

เพื่อให้เห็นภาพการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่ผ่านมาว่า เป็นเช่นไร ให้ผลสมดังเจตนารมณ์ที่รัฐบาลมุ่งหวังหรือไม่ และมีสิ่งใดที่จะเป็นภาพสะท้อนจากหมู่บ้านและชุมชนเมืองให้รัฐบาลได้นำมาพิจารณาพัฒนา ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงให้ตอบสนองตามแนวนโยบายที่รัฐบาลได้ตั้งเอาไว้ หรือเพื่อให้รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายและกรอบการดำเนินงานให้ เหมาะสมมากยิ่งขึ้น

ดังนั้นการวิจัยและการประเมินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยใช้องค์ความรู้ของหมู่บ้านเป็นตัวถ่ายทอดปรากฏการณ์ที่ผ่านตัวบุคคลและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนออกมา จึงมีความสำคัญและจะมีผลต่อการพัฒนา ทั้งส่วนของรัฐบาลและชาวบ้าน โดยผลที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลที่ทำให้ได้ทราบว่า นโยบายดังกล่าวนั้นบรรลุผลตามวัตถุประสงค์หรือไม่ จะต้องมีการทบทวน ปรับแผนการดำเนินงานหรือไม่ อย่างไร นอกจากนี้ผลที่ได้ยังสะท้อนกลับไปสู่ ชุมชนเอง กล่าวคือทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ ตระหนักในตนเองบนวิถีชีวิตของชุมชน ตามสภาพที่เป็นจริง ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน บุคคล และองค์กรในชุมชน สามารถนำความรู้ที่ได้จากกระบวนการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

และชุมชนเมืองไปใช้ หรือประยุกต์ใช้ ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน สำหรับการวิจัยมีวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

- ศึกษาถึงแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของชุมชน
- ศึกษากระบวนการสะสมทุนที่มีความเป็นพลวัต ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ทุนความรู้ และภูมิปัญญา ทุนทางสังคม และทุนชุมชนในรูปแบบอื่นๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีมากหรือน้อย อย่างไร
- ศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขของการติดต่อหรือไม่ติดต่อกับภายนอก ว่าได้ก่อให้เกิดความพอเพียงในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- ศึกษาถึงการตอบรับของทุนหมู่บ้านของชุมชน และประเมินผลของทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในระยะสั้น

การเลือกชุมชนและลักษณะสำคัญของชุมชน

การเลือกชุมชน

เนื่องจากชุมชนมีความหลากหลาย ทั้งส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากร สังคมและวัฒนธรรม โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองจะศึกษาเพื่อให้ได้ ภาพตัวแทน (representation) ของชุมชนต่าง ๆ โดยจะอาศัยการวางยุทธศาสตร์การวิจัย (research strategies) ที่ยืดหยุ่น เพื่อให้ภาพตัวแทนชุมชนที่ได้มาสามารถสะท้อนความหลากหลายของชุมชนต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อเปิดพื้นที่ให้ชุมชนที่มีความแตกต่างกันได้แสดงตัวตนออกมาเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชน แทนการเบียดขับชุมชนบางแห่งให้กลายเป็นเพียงชุมชนชายขอบในอาณาจักรของความรู้และแวดวงของผู้รู้อย่างที่เป็มา

การเลือกปรากฏการณ์เพื่อศึกษา ประเด็นสำคัญอยู่ที่ความหลากหลายของปรากฏการณ์ ที่ศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่สามารถสร้างความเข้าใจในวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างครอบคลุม เกณฑ์ที่นำมาใช้เป็นหลักในการเลือกปรากฏการณ์ที่ศึกษามี 3 มิติ คือ 1) วิถีการดำรงชีวิต 2) ระดับความเข้มแข็งของชุมชน และ 3) ระบบนิเวศน์และภาคภูมิศาสตร์

ภายหลังจากการวางกรอบการพิจารณาและประสานงานในทีมวิจัย ผู้วิจัยจึงได้พิจารณาเลือกชุมชนที่เข้าตามเกณฑ์ที่กำหนด และลงไปศึกษาเพื่อทำความเข้าใจชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดสมุทรสงคราม ชื่อว่าบ้านคลองแขก ซึ่งเป็นบ้านหมู่ที่ 9 ตำบลปลายโพงพาง อำเภอมัทพวา

ลักษณะสำคัญของชุมชน

บ้านคลองแขก เป็นชุมชนที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะ คือ เป็นชุมชนระดับตำบลแห่งเดียวของจังหวัดสมุทรสงคราม ที่ประชากรมีทั้งชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่ร่วมกันในสัดส่วนประมาณครึ่งต่อครึ่ง แต่เดิมนั้นบ้านคลองแขกยังไม่ได้แยกหมู่บ้านออกมา โดยขึ้นอยู่กับหมู่ที่ 7 บ้านโคกเกตุ แต่เนื่องจากหมู่ที่ 7 บ้านโคกเกตุ มีพื้นที่รวมกันถึง 3,689 ไร่ ประกอบด้วยครัวเรือนประมาณ 550 ครัวเรือน และประชากรประมาณ 2,800 คน ตัวเลขพื้นที่จำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากรคิดเป็นประมาณ 1 ใน 3 ของตำบลปลายโพรงพาง (รายละเอียดตามตาราง) เพื่อให้การดูแลชาวบ้านได้อย่างทั่วถึงทางราชการจึงได้แยกบ้านโคกเกตุ ฯ หมู่ที่ 7 ออกมาอีก 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 8 บ้านวัดสี่แยก ฯ และหมู่ที่ 9 บ้านคลองแขก

ตาราง 1 แสดงรายชื่อหมู่บ้าน จำนวนพื้นที่ ครัวเรือนและประชากร ปี 2543

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	พื้นที่ (ไร่)	จำนวน ครัวเรือน	ประชากร		
				ชาย	หญิง	ทั้งหมด
1	บ้านปากวน	385	126	398	391	789
2	บ้านวัดประชา	893	180	551	627	1,178
3	บ้านลัดดาช่วย	551	160	414	463	877
4	บ้านวัดอมรวดี	2,026	297	919	916	1,835
5	บ้านคลองขุดเล็ก	1,303	162	379	400	779
6	บ้านหน้าวัดนางพิมพ์	511	81	251	295	546
7	บ้านโคกเกตุ	1,750	303	821	806	1,627
8	บ้านวัดสี่แยก	1,113	120	192	319	511
9	บ้านคลองแขก	826	118	318	318	636
รวมทั้งสิ้น		9,358	1,547	4,243	4,535	8,778

บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 จึงถูกแบ่งออกมา มีพื้นที่ 826 ไร่ 118 ครัวเรือน จำนวนประชากรเป็นชาย 318 คนและหญิง 318 คน รวมทั้งสิ้น 636 คน โดยมีจำนวนครัวเรือนที่เป็นไทยพุทธมากกว่าไทยมุสลิมเล็กน้อย จึงนับได้ว่าเป็นชุมชนที่มีการผสมผสานตัวของการร่วมกันของชาวบ้านที่ต่างศาสนาและวัฒนธรรม และเนื่องจากพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำเชื่อมโยงไหลวนติดต่อกันในทุกพื้นที่ ชาวบ้านทั้งหมดจึงมีอาชีพทางการเกษตรเป็นส่วนมาก โดยเฉพาะการทำสวนน้ำตาลมะพร้าว และไม้ผลอื่น ๆ บ้างเล็กน้อย แต่เดิมการเดินทางติดต่อกันของชาว

บ้านในตำบลปลายโพรงบางส่วนใหญ่ใช้การติดต่อกันทางน้ำ ด้วยการใช้เรือพายเป็นพาหนะ ภายหลังการคมนาคมลักษณะนี้ได้ลดน้อยลงโดยมาใช้ในการคมนาคมทางรถยนต์แทน อันเนื่องมาจากการพัฒนา มีการตัดถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ ทำให้ใช้เวลาในการเดินทางลดลง อีกทั้งยังประหยัดและสะดวก สบายและรวดเร็วกว่าการใช้เรือ และจุดเด่นของการใช้รถที่ต่างจากการใช้ เรือ คือ หากน้ำในลำคลองหรือลำกระโดงแห้งหรือลดน้อยลงมาก เรือก็จะไม่สามารถใช้ได้ ในขณะที่รถไปได้ตลอดเวลา ปัญหาที่จะเกิดจากอิทธิพลทางธรรมชาติมีน้อยกว่ามาก วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนจึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะผลกระทบที่มีต่อผู้ประกอบการทำน้ำตาลมะพร้าว จำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพนี้ลดลง และการดำรงชีพของชาวบ้านมี แนวโน้มตกต่ำลงเรื่อยมา คนรุ่นใหม่ ไม่สืบสานและหลีกเลี่ยงที่จะประกอบอาชีพดังกล่าว

การเข้าสู่ชุมชน

การตัดสินใจเลือกชุมชนภายใต้กรอบและเกณฑ์ที่กำหนดไว้เบื้องต้น ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าชุมชนบ้านคลองแขกมีลักษณะสอดคล้อง สามารถสะท้อนภาพให้เห็นถึงความหลากหลายของชุมชน และสามารถที่จะนำมาใช้ในการอธิบาย ขยายความในมิติต่าง ๆ ของการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลง และความเป็นพลวัตภายในชุมชน เริ่มตั้งแต่การสร้างหลักพื้นฐานการอยู่ร่วมกัน การปรับตัวในแต่ละช่วงของเวลา และภาพของการดำรงอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งการปรับเปลี่ยนภายหลังจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

เนื่องจากผู้วิจัยมีพื้นเพและสถานภาพเดิม คือ เป็นคนบ้านโคกเกตุ หมู่ที่ 7 ซึ่งเป็นพื้นที่ เดิมของชาวบ้านหมู่ที่ 9 บ้านคลองแขก การเข้าสู่ชุมชนจึงกระทำได้โดยไม่แปลกแยก ชาวบ้านที่มี อายุสูงกว่าหรือวัยใกล้เคียงกับผู้วิจัย ก็มีความรู้จักและความสัมพันธ์เชื่อมโยงในฐานะคนบ้านเดียวกัน เพียงแต่ขาดความคุ้นเคยและไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ อันเนื่องมาจากการเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ ฯ ของผู้วิจัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2511 เป็นต้นมา นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เลือกผู้ ประสานงานซึ่งทำงานที่เกี่ยวข้องกับองค์กรเอกชนในการพัฒนาท้องถิ่น ที่ทำงานร่วมมือกับชุมชนและท้องถิ่นในหลาย ๆ โครงการ มาทำหน้าที่ประสานงานกับผู้นำชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องหลาย ๆ ฝ่าย โดยเฉพาะสำหรับตัวผู้นำชุมชนนั้นเป็นผู้ที่ให้ความเคารพนับถือบิดาของผู้วิจัย ซึ่งในอดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7 มาก่อนที่จะเกษียณอายุในปี พ.ศ. 2524 ด้วยปัจจัย 2-3 ประการที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้ผู้วิจัยได้รับความร่วมมือ สามารถเข้าไปศึกษาและพูดคุยกับผู้นำชุมชน กรรมการชุมชน และชาวบ้านได้ง่าย และสะดวกยิ่งขึ้น

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน

เพื่อให้การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน เป็นตัวสะท้อนและอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างครอบคลุมและชัดเจนเพียงพอผู้วิจัยได้ กำหนดวิธีการและวางแผนในการศึกษาไว้ตามความจำเป็น และสอดคล้องตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยเริ่มด้วยการเตรียมแนวคำถาม (guideline) เพื่อใช้เป็นแนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึก (indepth interview) การทำความเข้าใจกับผู้ปฏิบัติงานภาคสนาม ได้แก่ ผู้ประสานงานในชุมชนและผู้ช่วยวิจัย การเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บบันทึกข้อมูล การชักชวนทำความเข้าใจในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) โดยให้ทำการสัมภาษณ์ทั้งในแบบที่ไม่เป็นทางการ (informal interview) ควบคู่กันไปด้วย เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ได้พูด แสดงความคิดเห็นหรือบอกเล่าเรื่องราวหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างอิสระเต็มที่ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชน ประวัติชุมชน รวมถึงบริบทของชุมชนในด้านต่าง ๆ จากเอกสารและข้อมูลที่มีเผยแพร่ล่วงหน้า เพื่อนำมาประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชน

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชน บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 ถือว่าเป็นกรณีศึกษา (case studies) เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหาและอุปสรรค และสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุน ซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางเศรษฐกิจ โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านมุมมองของชุมชน โดยมีชุมชนเป็นศูนย์กลางของความรู้ โดยใช้วิธี วิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้ความรู้ หรือทฤษฎีที่เหมาะสม สามารถนำมาใช้อธิบาย ทำความเข้าใจชุมชนได้อย่างถูกต้องตรงตามความเป็นจริง อันจะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชน และคาดหวังว่าผู้วางนโยบายจะได้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและได้รับความรู้ เพื่อการวางนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ อันจะเป็นการเชื่อมโยงการวิจัยกับนโยบาย เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างและสะสมมา รวมทั้งเพื่อให้ความรู้ที่สร้างขึ้นมีนัยสำคัญในระดับนโยบาย และเพื่อให้นโยบายต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชาวบ้าน อันหมายถึง ภาพรวมของชุมชนได้อย่างแท้จริง

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

เพื่อให้ได้ข้อมูลทั้งบริบทของชุมชน และปรากฏการณ์ของชุมชนในแต่ละช่วงของเวลา การพิจารณาตัวผู้ให้ข้อมูลหลักจึงมีความสำคัญ ผู้วิจัยได้ประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกองทุนหมู่บ้าน และเป็นผู้ที่ทราบรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับตัวลูกบ้านเป็นอย่างดี โดยผู้วิจัยได้ พูดคุยถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า และพิจารณาร่วมกันถึงตัวผู้ให้ข้อมูลหลักรายอื่น ๆ ทำให้ได้ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีความหลากหลาย ทั้งบุคคลที่เป็นผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ผู้นำทางศาสนา กรรมการกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกกองทุนหมู่บ้านทั้งที่กู้เงินกองทุนหมู่บ้านและไม่ได้กู้เงินกองทุนหมู่บ้าน รวมทั้งผู้ที่มิได้เป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีวัยสูงกว่า 30 ปี ล้วนแล้วแต่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับการทำน้ำตาลมะพร้าว เช่น การขึ้นต้นมะพร้าวเพื่อนำน้ำตาลมะพร้าวมาเป็นวัตถุดิบ การเคี้ยวน้ำตาล หรือทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำน้ำตาลมะพร้าว เป็นต้น ส่วนผู้ที่มีวัยต่ำกว่า 30 ปี ก็ได้สัมผัสและเห็นการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว และมีส่วนช่วยผู้ใหญ่ที่ขึ้นตาลมะพร้าว ด้วยการเก็บฟืนในสวน นำน้ำตาลจากสวนมาสู่ โรงเรือน หรือเตาเคี้ยวน้ำตาล เพื่อเทน้ำตาลจากกระบอกลูกสุก (ปีบ) เป็นต้น แต่พอหลังจากปี 2520 เป็นต้นมา การทำน้ำตาลมะพร้าว ลดลงมากจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ เช่น น้ำน้อย น้ำเค็ม จนทำให้บุคคลเหล่านั้นต้องปรับตัวเองเข้าสู่อาชีพอื่น ๆ จำนวนผู้ประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวใน ปัจจุบันจึงมีอยู่ไม่กี่ครัวเรือนหรือไม่ก็ราย

เมื่อได้ตัวผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บุคคลเหล่านั้น โดยในการสัมภาษณ์แต่ละครั้ง มิได้กำหนดเวลาที่ตายตัว และไม่มีช่วงเวลาแน่นอน แต่โดยทั่วไปจะใช้เวลาประมาณ 60 -120 นาที ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของชาวบ้านที่ทำอาชีพทำสวนน้ำตาลมะพร้าว มี ช่วงเวลาที่จำกัด และช่วงเวลาที่ว่างก็จะเป็นช่วงเวลาที่พักผ่อน หลังจากทำงานเก็บผลผลิตจากต้นมะพร้าวช่วงเช้าและช่วงเย็น เพราะการเก็บน้ำตาลมะพร้าวจะเก็บตั้งแต่เช้ามืด บางรายตั้งแต่ 4 นาฬิกา ก็ต้องออกไปขึ้นตาล (มะพร้าว) กว่าที่จะขึ้น(เก็บ)หมดบางรายถึงเที่ยงวัน กว่าที่จะนำน้ำตาล มาเทลงปีบ ลวกกระบอกน้ำตาลด้วยน้ำร้อน และจะแล้วเสร็จก็เกือบบ่ายโมง (13.00 น.) มีเวลาได้ พักผ่อนประมาณ 2 ชั่วโมง จากเวลา 13.00 -15.00 น. เวลาประมาณ 15.00 น. ก็ต้องไปขึ้นตาล (มะพร้าว) รอบเย็นอีกครั้ง และจะแล้วเสร็จบางรายอาจถึงเวลาประมาณ 19.00 น. (รายละเอียดเกี่ยวกับขั้นตอนการทำน้ำตาลมะพร้าวจะกล่าวในบทต่อไป) ดังนั้นการนัดหมายเพื่อทำการสัมภาษณ์พูดคุยพร้อมกันจึงไม่ค่อยสะดวก แต่ทางผู้วิจัยได้รับความร่วมมือและการประสานงานจากผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ผู้วิจัยกับผู้ช่วยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักพร้อมกันคราวละ 7- 8 คน 2 ครั้ง นอกนั้นผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยในท้องถิ่นได้ช่วยกันสัมภาษณ์เพิ่มเติมอีกหลายครั้ง ครั้งละ ราย สองราย จนกระทั่งการพูดคุย

สัมภาษณ์ได้รับคำอธิบายที่มีความเหมือนและซ้ำกัน ย่อมหมายถึงข้อมูลที่ได้ถึงจุดอิ่มตัวทางทฤษฎี (theoretical saturation) พร้อมทั้งจะนำมาสังเคราะห์และวิเคราะห์ เพื่อหาสาเหตุ และเงื่อนไข เพื่อตอบปัญหาการวิจัยที่กำหนดไว้

การสัมภาษณ์ทุกครั้ง ผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยจะขออนุญาตบันทึกเทปการพูดคุย สัมภาษณ์ หลังจากนั้นเทปที่ได้จะนำมาถอดความแบบคำต่อคำ เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลในการตีความ และวิเคราะห์โดยละเอียด จากการสัมภาษณ์ตามที่ได้กล่าวมาแล้วทำให้ได้ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคม และเกี่ยวเนื่องกับการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว และกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง จำนวนทั้งสิ้น 24 ราย ดังแสดงรายละเอียดในตาราง 2

ตาราง 2 แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก

คนที่	สถานภาพ	เพศ	อายุ	ความเกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน ฯ
1	ผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	61	ประธานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง
2	ผู้นำศาสนา	ชาย	81	สมาชิกสัจจะออมทรัพย์
3	ภรรยาผู้นำศาสนา	หญิง	81	สมาชิกสัจจะออมทรัพย์
4	ผู้อาวุโส	หญิง	79	ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน
5	ทำน้ำตาลมะพร้าว	หญิง	58	เป็นสมาชิกและกู้เงินทั้งสองรอบ
6	อบต.	หญิง	38	เลขานุการกองทุนและกู้เงิน
7	ทำน้ำตาลมะพร้าว	หญิง	55	เป็นสมาชิกและกู้เงินทั้งสองรอบ
8	รับจ้างทั่วไป	ชาย	34	กรรมการกองทุน
9	รับจ้างทั่วไป	หญิง	45	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
10	รับจ้างทั่วไป	ชาย	59	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
11	รับจ้างทั่วไป	หญิง	47	เป็นสมาชิกและกู้เงินรอบสอง
12	เย็บผ้า	หญิง	47	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
13	รับจ้างทั่วไป	หญิง	29	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
14	รับจ้างทั่วไป	หญิง	51	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
15	ค้าขาย	หญิง	39	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
16	รับจ้างทั่วไป	หญิง	30	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
17	รับจ้างทั่วไป	หญิง	23	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
18	รับจ้างทั่วไป	หญิง	20	เป็นสมาชิกและกู้เงิน

ตาราง 2 แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก (ต่อ)

คนที่	สถานภาพ	เพศ	อายุ	ความเกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน ฯ
19	รับจ้างทั่วไป	ชาย	31	กรรมการกองทุนและกู้เงิน
20	รับจ้างทั่วไป	ชาย	48	กรรมการกองทุนและกู้เงิน
21	รับจ้างทั่วไป	ชาย	30	กรรมการกองทุนและกู้เงิน
22	ค้าขาย	หญิง	45	ไม่เป็นสมาชิก
23	เลี้ยงเด็ก	หญิง	55	เป็นสมาชิกและกู้เงิน
24	ทำน้ำตาลมะพร้าว	หญิง	61	เป็นสมาชิกและกู้เงิน

บทที่ 2

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของภาครัฐที่จัดกระทำต่อชุมชนได้ก่อเกิดมาก่อน พ.ศ. 2500 ในรูปของความรู้ ทั้งที่เป็นรูปแบบที่เป็นระบบและนอกระบบ โดยเฉพาะการให้ความรู้ ที่เป็นระบบ มีการจัดกระทำผ่านการให้การศึกษาในโรงเรียน และการให้ความรู้โดยรัฐส่งตัวแทนของหน่วยงานราชการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ ถ่ายทอดแนวคิดและการปฏิบัติการต่าง ๆ กับชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้รัฐเองยังได้มีการพัฒนาในด้านปัจจัยที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) ที่ เป็นสาธารณะประโยชน์ เช่น ถนน ไฟฟ้า แหล่งน้ำ เป็นต้น

ผู้บริหารหรือผู้ปกครองประเทศในยุคนั้น ได้กำหนดและสร้างแผนการพัฒนาประเทศเป็นระยะ ๆ โดยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 โดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นปีแรก และต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน

การพัฒนาประเทศของรัฐที่กระทำมาอย่างต่อเนื่อง มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างมาก บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 ตำบลปลายโพงพาง แต่เดิมเป็นชุมชนที่ผู้คนอาศัยอยู่เฉพาะ เช่น ชาวชนบททั่วไปในสังคมไทย มีวิถีชีวิตที่อาศัยธรรมชาติและมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เปรียบเสมือนเป็นญาติกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เอื้ออาทรต่อกัน ชีวิตในยุคนั้นเป็นชีวิตที่แตกต่างจากสมัยปัจจุบันนี้ค่อนข้างมาก จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโส และผู้ที่ อยู่ในวัย 50 ปีเศษ ทำให้เห็นภาพชุมชนในอดีตได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม กิจกรรมทางสังคมและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียม ประเพณี และศาสนา ทั้งหมดเป็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตที่ผู้คนใน ชุมชนต่างใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร เกื้อกูลซึ่งกันและกัน และอย่างเห็นคุณค่าของธรรมชาติ ไม่เบียดเบียนและทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นทุนชุมชน ซึ่งอาจจำแนกได้หลากหลายมิติตามแต่มุมมอง ในส่วนนี้ผู้วิจัยตั้งใจนำเสนอทุนชุมชนของบ้าน คลองแขกให้เห็นในมิติต่าง ๆ ได้แก่ ทุนทางกายภาพ ซึ่งสะท้อนได้จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ อันถือว่าเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการหาอยู่หากินของคนในสมัยก่อน ทุนความรู้และภูมิปัญญา ซึ่งสะท้อนทั้งวิถีชีวิตทางสังคมและทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นเรื่องของการทำมาหากิน ซึ่งชาวบ้านย่อมต้องสัมผัสอยู่ทุกวัน ทุนทางสังคม ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านร่วมชุมชน หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วก็จะเห็นความจริงว่า ทุนชุมชนเหล่านี้เป็นตัวหล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของ

ชุมชนในอดีต ซึ่งก่อให้เกิดสภาวะที่เรียกว่าความมั่นคงของชุมชน มิใช่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ เชกเช่นเป็นที่ต้องการมุ่งให้บรรลุถึงตามแผนหรือนโยบายที่ถูกกำหนดในปัจจุบัน

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : ทุนกายภาพของชุมชน

พื้นที่เดิมของบ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 เป็นพื้นที่ที่เป็นส่วนหนึ่งของบ้านโคกเกตุ หมู่ที่ 7 และเป็นที่ราบลุ่ม ในอดีตจะมีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก อันเนื่องมาจากปริมาณน้ำฝนที่ตกมาอย่างหนักบริเวณสันเขาและป่าต้นน้ำแม่น้ำแม่กลอง ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี การที่มีน้ำหลากทำให้น้ำพัดพาตะกอน และความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุที่น้ำชะล้างลงมาในแถบบริเวณตอนล่างของแม่น้ำแม่กลอง นอกจากนี้ การที่มีน้ำไหลหลากยังพาพวงสัตว์น้ำต่าง ๆ ได้แก่ กุ้ง ปลาหลากหลายพันธุ์ ลงมายังพื้นที่ที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่าน และปริมาณน้ำนี้ก็ไหลลงสู่ปากอ่าวแม่กลองสู่ท้องทะเล ดังนั้น การประสบปัญหาน้ำท่วมขังของจังหวัดต่าง ๆ ที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่านจึงมิได้ท่วมขังอยู่ นาน จนก่อให้เกิดผลเสียหายนามากกว่าผลดีที่ได้รับจากการมีน้ำหลากลงมา เพราะทะเลสามารถรองรับการระบายของน้ำฝนได้เป็นจำนวนมาก ยกเว้นบางช่วงที่มีน้ำทะเลหนุนก็อาจจะดันน้ำทะเลขึ้นมายังน้ำฝนที่ไหลลงมาจากตอนบน ก็จะทำให้น้ำเอ่อท้นล้นตลิ่งบางเป็นบางช่วงของเวลาและบางพื้นที่ แต่ปรากฏการณ์เหล่านี้ดูแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกร ในแง่ที่ทำให้พืชพันธุ์ ผลไม้ ได้รับแร่ธาตุ และน้ำอย่างสมบูรณ์ และที่สำคัญการที่น้ำทะเลซึ่งเป็นน้ำเค็มไหลมาปะทะกับน้ำจืด ก็จะทำให้บริเวณนี้เป็นบริเวณที่เป็นน้ำกร่อย อันเป็นบริเวณที่จะมีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ เนื่องจากบริเวณนี้จะเป็นบริเวณที่เป็นแหล่งสะสมอาหาร และเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อนตามระบบนิเวศวิทยา และเมื่อสัตว์น้ำเหล่านี้เจริญเติบโตขึ้น ก็จะแหวกว่ายน้ำกระจ่ายไปตามสายน้ำเข้าสู่แหล่งน้ำต่าง ๆ ที่มีอย่างมากมายเหมือนเส้นโลหิตฝอยในร่างกายของมนุษย์ ที่แตกแขนง กระจายระยงไปในพื้นที่ต่าง ๆ ของหมู่บ้านที่เป็นแหล่งชุมชน เพราะชาวบ้านส่วนมากก็จะตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำหรือคลองที่ไหลผ่าน ทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณสองริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองได้รับประโยชน์จากปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่มีอยู่ต่อเนื่องตลอดมา นับเป็นเวลาร้อย ๆ ปี

ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ ผลไม้

พื้นที่ตำบลปลายโพรงพง ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งที่มีพืชพันธุ์ ผลไม้ ที่ไม่น้อยหรือด้อยกว่าพื้นที่ ส่วนอื่น ๆ ของจังหวัดสมุทรสงคราม โดยเฉพาะในอดีตเป็นแหล่งที่ชาวบ้านส่วนมากประกอบอาชีพขึ้นตาลมะพร้าว และผลิตน้ำตาลมะพร้าวมากที่สุด ทั้งที่เป็นเจ้าของสวนและทำเอง หรือเช่าเขาทำ หรือไปรับจ้างเขาทำ ส่วนคนที่ทำไม่เป็นก็ไปทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ

การทำสวนน้ำตาล มะพร้าว เช่น รับจ้างดายหญ้า รับจ้างทำดิน เป็นต้น สำหรับการทำดินนั้น ก็เป็นกิจกรรมที่สำคัญสำหรับการบำรุงต้นมะพร้าว เพราะในอดีตเวลาน้ำตาลจะมีการพาตะกอนและเศษใบไม้หรืออินทรีย์วัตถุ ทั้งที่มากับน้ำและที่เกิดขึ้นภายในสวนทาบถม ทำให้ท้องร่องต้นเขิน น้ำไหลถ่ายเทไม่สะดวก มะพร้าวก็จะไม่ค่อยเจริญงอกงาม ไม่ให้รวงและให้น้ำตาลมากเท่าที่ควร จึงจำเป็นต้องทำดิน (สาดเลน) ขึ้นมาไว้บนหลังร่อง ทำให้ต้นมะพร้าวได้อาหารที่เป็นอินทรีย์วัตถุจากดินเลนนั้น ดังคำกล่าวของผู้อาวุโสท่านหนึ่งเกี่ยวกับอาชีพของชาวบ้านในอดีต

“ คนแถวนี้ ก็คือ ทำตาลกันหมดทำตาลกันทั้งนั้น นอกเหนือจากว่าคนไม่มีสวน ก็อาชีพรับจ้าง รับจ้างขึ้นตาล รับจ้างดายหญ้า ทำดิน อะไรอย่างนี้ ”

การทำดินจากท้องร่องสวนที่ตื่นขึ้นอันเนื่องมาจากตะกอนที่น้ำพัดมาทาบถม เป็นผลดีหลายอย่าง เช่น ช่วยเพิ่มแร่ธาตุและอาหารให้กับพืช เพิ่มปริมาณดินบนร่องสวน และทับปกคลุมวัชพืช นอกจากการทำดิน อุปกรณ์ที่สำคัญในการทำดิน คือ พลั่ว พลั่วถือเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ นำเอาไม้จามจรีที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 12 นิ้ว ยาวประมาณ 2 เมตร มาขุดและถาก ใสด้วยกบจนมีลักษณะคล้ายช้อนขนาดใหญ่ แต่ก่อนที่จะทำพลั่ว ชาวบ้านที่มีฝีมือในการขุดจะนำท่อนไม้จามจรีไปแช่น้ำจนกระทั่งเปลือกลอกหลุดหมด หลังจากนั้นจึงนำมาผ่าครึ่ง แล้วจึงขุดและตกแต่งให้มีขนาดเหมาะสมและเหมาะกับการใช้งาน การนำไม้ไปแช่น้ำก็เพื่อให้ไม้ ไม่เปราะ แตกหรือหักง่าย และที่สำคัญยังช่วยถนอมเนื้อไม้ และฆ่าตัวมอดที่อยู่ในไม้ ปกติในไม้ จามจรีจะมีตัวมอดอยู่ และเมื่อนำมาขุดจนเป็นรูปพลั่วแล้ว จะไม่ไปบดงอ หลังจากแห้งจะมีน้ำหนัก เบาไม่หนักแรงเวลานำไปใช้สาดเลน พลั่วถือเป็นอาวุธหรือเครื่องมือประจำตัวที่ชาวบ้านที่ทำดินจะหวงแหนและดูแล รักษาไว้อย่างดี เพราะใช้เป็นประจำจนคล่องมือหรือเคยมือ บางคนกล่าวว่า พลั่วเล่มนี้ทำเงินให้มาหลายหมื่นแล้ว

ดินหรือเลนที่สาดขึ้นมาจะช่วยทำให้ต้นมะพร้าวเจริญงอกงามดี ให้ผลดกและงวงออกมาดี น้ำตาลไหลมาก น้ำตาลมะพร้าวที่นี่ได้รับการยอมรับว่ามีรสหวานมันและหอม เหมาะต่อการนำไปประกอบอาหารทั้งคาวและหวาน ดังคำบอกเล่าของชาวสวนมะพร้าวที่กล่าวถึงคุณลักษณะของน้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้ว่า

“ น้ำตาลมะพร้าวเนื้อแท้จะมีรสหวานมัน และมีกลิ่นหอม และบีบให้แตกละลายง่ายเวลาทำอาหารหรือขนม ”

นอกจากนี้พื้นที่ที่ว่างระหว่างต้นมะพร้าวชาวสวนยังนิยมปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง ขนุน ส้มโอ มะขาม มะยม ฝรั่ง ชำมะเรียง และบางส่วนจะมีกระท้อน มะขวิด พืชผักสวนครัวก็มัก

นิยมที่ จะปลูกไว้ใช้บริโภคในครัวเรือน และแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้านบางครัวเรือนที่อาจจะไม่ได้ปลูกหรือไม่มีพืชผักสวนครัวบางชนิด เช่น มะนาว มะกรูด ตะไคร้ กระเพรา โหระพา พริก เป็นต้น บริเวณร่องน้ำระหว่างร่องสวนก็อุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยผักบุ้ง และพืชน้ำหลากหลายชนิดที่เป็นที่อยู่ ที่อาศัยและเป็นอาหารของสัตว์น้ำ หรือสัตว์ประเภทหมี เป็ด ไก่ ที่ชาวบ้านเลี้ยงเอาไว้กินไข่ กินเนื้อ ทำให้ชาวบ้านมีอาหารการกินอยู่รายล้อมบ้าน เกือบไม่ต้องเดินทางไปหาอาหารที่จะมาใช้ดำรงชีวิตประจำวันเลยทีเดียว ชีวิตของชาวบ้านในยุคสมัยนั้นดูช่างมีความสุข อุดมสมบูรณ์และมีความสุขเสียเหลือเกิน

หากเราเดินทางเข้าสู่พื้นที่และแวะเข้าไปเยี่ยมชมเยียนในบ้านต่าง ๆ ช่วงก่อนปี 2520 ในช่วงเวลา 11 โมงจนถึงประมาณ 16.00 น. จะพบว่าเกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะมีกิจกรรมการเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าวกันอย่างขมุกขมน และถือเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน แต่ภายหลังปี 2520 สวนมะพร้าวถูกละเลยและบางสวนปล่อยทิ้งร้าง หญ้าขึ้นปกคลุมรกไปหมด พืชผัก สวนครัวก็ลดน้อยลง การบริโภคในครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก แต่ละครัวเรือนจะมีการใช้จ่ายเงิน เพื่อซื้ออาหาร พืชผักจากแม่ค้าภายนอกที่เข้ามาค้าขายในชุมชน หรือบางครัวเรือนออกไปทำงานนอกบ้านก็จะซื้ออาหารสำเร็จรูปกลับมาด้วย

ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ

จากลักษณะพิเศษของน้ำที่มีน้ำเค็มเข้ามาเวลามีน้ำทะเลหนุน และน้ำจืดที่ไหลมาจากที่สูงทางจังหวัดกาญจนบุรี และบริเวณน้ำกร่อยที่น้ำสองลักษณะไหลมาปะทะกัน แล้วไหลเวียนอยู่ในพื้นที่ บ้านคลองแขก หมู่ที่ 9 โดยไหลผ่านคลองแขกและเชื่อมโยงด้วยอุโมงค์หรือลำกระโดงต่าง ๆ เชื่อมโยงต่อกับคลองขุดตากล่อมที่ไหลผ่านหน้าวัดโคกเกตุ หมู่ที่ 7 จึงทำให้มีการเชื่อมติดต่อกัน ถ่ายเทและแพร่ขยายสัตว์น้ำอย่างมากมาตามแหล่งน้ำต่าง ๆ

อดีตที่ผ่านมา การจับสัตว์น้ำประเภทปลา กุ้งและปู จะมีอย่างไม่ขาดแคลน สามารถจับได้ ด้วยมือเปล่า เพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน หากถ้าจะจับเพื่อจำหน่ายก็สามารถจับได้ ด้วยอุปกรณ์การจับต่าง ๆ ได้คราวละมาก ๆ ภาพเหล่านั้นยังคงอยู่ในความทรงจำของผู้วิจัย หากย้อนอดีตไปราว 30 ปีเศษ จะพบว่า พื้นที่บริเวณทั้งสองลำคลองจะมีพันธุ์ปลาต่าง ๆ อยู่อาศัย เช่น ปลากลาย ปลาลาดหรือปลากะตือ (ชื่อที่ชาวบ้านเรียก) ปลากะโห้ ปลาเค้า ปลากะตูป ปลาตะเพียน ปลาสวาย ปลาช่อน ปลาชุก ปลาแซ่ ปลาชิว ปลากระอ้าว ฯลฯ รวมไปถึงปลากะบอก ปลาลิ้นหมา ปลาดุกทะเล ซึ่งเข้ามาพร้อมกับน้ำกร่อย และยังมีพันธุ์ปลาอีกลักษณะหนึ่งที่จะอาศัยอยู่ในท้องร่องสวนที่น้ำไหลถ่ายเทขึ้นลงตามสภาพน้ำที่ขึ้นลงตามเวลา แต่ไม่ไหลแรงมากนัก ได้แก่ ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาสลิด ปลากะตือ และบางส่วนของปลาที่อยู่ตามแม่น้ำ ลำคลองเข้าไปอาศัยอยู่ในท้องร่องสวนที่เปิด

ให้น้ำไหลเข้าออกได้ ส่วนกุ้งก็มีทั้งกุ้งก้ามกราม กุ้งตะกาด กุ้งแชบ๊วย และกุ้งกุลาดำ สำหรับปู ก็มีทั้งปูทะเล ปูแสม ปูเป๊น และปูอื่น ๆ ที่คนไม่นิยมบริโภค เช่น ปูจาก ปูเปี้ยว ปูใบ เป็นต้น จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีพันธุ์สัตว์น้ำค่อนข้างหลากหลายและชุกชุม แต่ละครั้ว เรือนจึงอาศัยทรัพยากรสัตว์น้ำตามธรรมชาติบริโภคอย่างสมบูรณ์ โดยไม่ต้องมีการซื้อหา หากจะแกงส้ม ต้มยำก็ปรุงเครื่องรอไว้ได้ ออกไปหาไม่นานก็ได้กุ้ง ปู ปลากลับมา ดังคำบอกเล่าของผู้อาวุโส วัย 79 ปี ที่ว่า

“สมัยนั้นไปหาผักหาปลาไปซัองกุ้งอะไร สมัยนั้นกุ้งเยอะ สมมติว่า ขึ้นตาลแล้วนะ ฝนตก ๆ ก็มีสวิง แม่ฉันเย็บสวิง เย็บสวิง แล้วก็พอลงตาล ก็ฉวยหม้อไปใบหนึ่ง เขาเรียกหม้อ หม้อกะนง (ทะนง) เอาหม้อกะนงไปใบสวิง ลูก ไปซัองกุ้ง ประเดี๋ยวเดียวแหละยังไม่ตลอด คุเลย หม้อ ครึ่งหม้อกะนงเลย มาเพียบมาเลย ซัองที่ ฝนก็ตกมานะ ติดหัว หกตัว เจ็ดตัว ติดเต็มเลย แล้วก็เต็มขึ้นหม้อกะนงเพียบ ต้องกลับแล้ว เพียบแล้ว แล้วก็เอาใบ มันมีต้น ชำมะเรียงนะนะ เอาใบชำเรียงใส่ กันมันกระโดดหนี หาปลามากิน ผักบุ้งหากิน เก็บทั้งนั้น เลยแหละ ซัองน้อย ”

การจับสัตว์น้ำ ชาวบ้านส่วนมากจะมีอุปกรณ์ในการจับสัตว์น้ำไว้ใช้เองในแต่ละครัวเรือน คือ สวิง ซึ่งจะเอาไว้ซัองกุ้งหรือดัก ปลา นอกจากนี้ก็ยังมีการใช้ตาข่าย (หรือตาคัด) วางดักไว้ในน้ำ มีयोไว้สำหรับวางลงในแหล่งแล้วยกขึ้นก็จะมีสัตว์ติดขึ้นมาครั้งละไม่น้อย บางครั้งมาเป็นจำนวนนับร้อย ๆ ตัว มีแหสำหรับเหวี่ยงครอบสัตว์น้ำ มีซัอง มีขั้ง มีโพงพางสำหรับดักกุ้ง มีแร้วสำหรับปักดักปูทะเล มีลอบ มีอี่เปิด สำหรับดักปลา มีร้นสำหรับดักปลาไหล มีเบ็ดสำหรับตกปลา เป็นต้น จากที่กล่าวมายากที่จะกล่าวอธิบายได้หมด เพราะมีอุปกรณ์จับสัตว์น้ำอีกมากมาย อีกทั้งเครื่องมือ อุปกรณ์แต่ละชนิดก็มีคุณสมบัติเฉพาะในการนำไปใช้กับสัตว์แต่ละประเภทใดและแต่ละชนิด จึงจะสามารถจับสัตว์น้ำเหล่านั้นได้สำเร็จ ทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านใน แต่ละท้องถิ่นที่สรรค์สร้างขึ้นมา เพื่อดำรงชีวิตและเป็นการคัดแยกพันธุ์สัตว์น้ำให้มีไว้บริโภคอย่างพอเพียงในยุคสมัยนั้น โดยอาจจะมีการจับหาสำรองเพื่อไว้เวลาหน้าแล้งหรือช่วงที่หาปลายาก ด้วยการหมักเกลือ แล้วตากแดด ทำเป็นปลาแห้ง ปลาเค็มบ้างพอประมาณ ภายใต้วิธีคิดที่ต่างจากวิธีคิดในยุคสมัยปัจจุบัน มิใช่จับแบบถนอมถนอมโคน หรือใช้วิธีการเบ็ดด้วยยาหรือซ็อคด้วยไฟฟ้า ทำให้สัตว์น้ำขยายพันธุ์ได้ไม่ทันต่อการบริโภค

ภาพความสมบูรณ์ของทุนกายภาพของชุมชน มิใช่เป็นเพียงการสะท้อนความพอเพียงในอดีต เมื่อเทียบกับความต้องการของชาวบ้าน เท่านั้น หากแต่ได้สะท้อนความจริงที่ว่า

เมื่อใดที่สังคมยังไม่ได้ก้าวเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย ความสอดคล้องระหว่างวิถีการทำมาหากินกับการรักษาสมดุลทางธรรมชาติย่อมเกิดขึ้น เพราะชาวบ้านตระหนักดีว่าทรัพยากรเหล่านี้คือปากท้องของตนเอง ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต การไม่เร่งหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากการขูดรีดทรัพยากร จึงเป็นแนวคิดที่แฝงอยู่ในตัวชาวบ้าน ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นอุดมการณ์ของการดำรงชีวิตที่สำคัญ

ความสัมพันธ์ของคนในอดีตสมัย : ทุนทางสังคม

ในอดีตสมัย ความสัมพันธ์ต่อกันของคนในชุมชน จะเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมและมีความเชื่ออาทรต่อกันมากกว่าในปัจจุบันสมัย ไม่ว่าจะเป็นของบุคคลในแต่ละครอบครัวและแต่ละครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในชุมชน คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันเหมือนญาติพี่น้อง ให้ความเคารพผู้อาวุโส และร่วมแรง ร่วมใจกันในงานบุญ งานกุศล และช่วยกันสอดส่อง ดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชน และร่วมกันพัฒนาชุมชน เพื่อให้เป็นชุมชนที่น่าอยู่อาศัยของทุกคน หากจะเรียกทุนชุมชนในส่วนนี้ว่าเป็นทุนทางสังคมก็คงจะไม่ผิดนัก เพราะเป็นแบบแผนการประพฤติ ปฏิบัติระหว่างกัน ที่ทรงคุณค่าทางสังคม เพราะกล่อมเกล่าให้ชาวบ้านรู้จักปรับตัวเข้าหากันและ เข้าหาส่วนรวม

ความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว

นับย้อนตั้งแต่ ปี 2520 ลงไป ซึ่งยังไม่เกิดวิกฤตในเรื่องน้ำ อันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำบริเวณต้นลำน้ำแม่กลอง ครอบครัวแต่ละครอบครัวในชุมชนบ้านคลองแขกส่วนมากจะทำนาตาลมะพร้าว และจะอยู่กันอย่างพร้อมหน้า การมีครัวเรือนหรือแยกครอบครัวใหม่ ครอบครัวใหม่มักจะอยู่ร่วมหรือสร้างบ้านใหม่อยู่ร่วมกับครอบครัวทางฝ่ายผู้หญิง โดยทั่วไปจะมีคนอาศัยอยู่ ร่วมกันอย่างน้อย 3 รุ่น คือ 1) ปู่ ย่า ตา ยาย 2) พ่อ แม่ 3) ลูก ๆ แต่ละคนจะมีบทบาทและหน้าที่ แตกต่างกันไป รูปแบบชีวิตจะมีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพ และภาระกิจที่แต่ละคนจะต้องกระทำ โดยมีการแบ่งแยกบทบาท หน้าที่อย่างเหมาะสมเจาะลงตัว เช่น ปู่ ตาที่ยังแข็งแรงสามารถทำงานได้ ก็จะออกไปขึ้นตาลมะพร้าวร่วมกับพ่อ แม่ ส่วนย่าหรือยาย โดยมากจะอยู่ บ้านเพื่อทำอาหารไว้ให้กับผู้ที่ออกไปใช้แรงงาน พร้อมทั้งดูแลหลานที่ยังเล็กอยู่ ถ้าครอบครัวนั้น ๆ มีลูกเข้ามาเป็นสมาชิกเพิ่ม หากมีลูกหลายคน คนพี่ที่โตแล้วก็จะทำหน้าที่ดูแลน้องที่ยังเล็กอยู่ แต่ก็ยังคงอยู่ในสายตาของผู้เป็นย่าหรือยาย เพื่อความปลอดภัยและไม่ให้มีอันตรายใด ๆ อันอาจจะเกิดขึ้นแก่เด็กที่ยังเล็ก ๆ อยู่

ชีวิตของคนสวนจะเริ่มต้นตั้งแต่เช้ามืด ประมาณตีสี่ ตีห้า เรียกว่าตื่นก่อนไก่หรือพร้อมไก่ทีเดียว แต่ละคนจะลงมือที่จะปฏิบัติภาระกิจที่แต่ละคนต้องรับผิดชอบ ภาระการหุงหา อาหาร

ก็จะเป็นของย่า ยาย ส่วนพ่อ แม่ก็เตรียมตัวลัับมีดตาลให้คม พร้อมทั้งจะไปปาดวงตาลมะพร้าว เตรียมกระบอที่ที่จะนำไปร่อนน้ำตาล และส่วนมากจะต้องขนย้ายลงเรือ เพื่อพายเรือไปยังสวนที่จะต้องไปขึ้นต้นตาลมะพร้าว แต่ก็มีหลายครัวเรือนที่มีบ้านเรือนปลูกอยู่ในที่ที่ดินที่ทำสวนตาลมะพร้าวก็จะสะดวก และเสียเวลาน้อยกว่าครัวเรือนอื่นที่ต้องพายเรือไปยังสวนตาลมะพร้าวที่ห่างไกลไปจากบ้าน แต่โดยมากจะใช้เวลาในการพายเรือไม่เกินครึ่งชั่วโมง เพราะถ้าไกลมากก็จะทำให้เหลือเวลาทำงานน้อย ไม่คุ้มค่ากับการทำงาน ในขณะที่ผู้ใหญ่ แยกย้ายกันไปปฏิบัติหน้าที่ ลูกหลานก็ยังคงนอนหลับอยู่ กว่าจะตื่นขึ้นมา ย่า ยายก็หุงข้าว และทำกับข้าวเสร็จแล้ว เพราะการทำอาหารของคนในชุมชนชนบทจะต้องทำให้เสร็จก่อนที่พระบิดบาตรจะพายเรือบดกลับมา เนื่องจากช่วงเช้ามีดพระหลายรูปท่านจะพายเรือบดเข้าไปปลายคลองที่อยู่ไกลจากวัดมากที่สุด แล้วท่านจึงพายเรือบดย้อนกลับมา ชาวบ้านก็จะทราบว่าเป็นวันนี้พระท่านมาบิณฑบาตที่รูป ซึ่งก็ทำให้สามารถเตรียมอาหารที่จะใส่บาตรได้ถูกต้อง หลังจากใส่บาตรเสร็จก็จะมีคนเตรียมอาหารเพื่อนำไปให้ผู้ถือออกไปขึ้นตาลมะพร้าวในสวน นี่คือการกระทำของชาวไทยพุทธ ในขณะที่ชาวไทยมุสลิมก็จะมีกิจทางศาสนาในรูปแบบที่ต่างออกไป คือ การทำละหมาด ที่จะต้องปฏิบัติวันละ 5 ครั้ง เป็นต้น เมื่อไปถึงนั้นภาระการขึ้นตาลมะพร้าวก็ผ่านไปเกือบครึ่งหนึ่งหรือมากกว่าครึ่งของงาน หยุดพักทานข้าวปลาอาหารสักประมาณ 1 ชั่วโมง มื้อนี้จะเป็นอาหารที่ไม่มากนัก เพราะต้องกลับไปขึ้นตาลมะพร้าวต่ออีกประมาณ 11 โมงหรือเที่ยงวันก็จะขึ้นตาลมะพร้าวหมด ที่ชาวบ้านมักพูดว่า ขึ้นตาลแล้วแล้ว

สำหรับครอบครัวที่มีลูกอยู่ในวัยเรียนหนังสือ ถ้ายังเล็กอยู่ยังช่วยตัวเองไม่ได้มากนัก หรือพายเรือไม่เป็นหรือไม่มีเรือที่จะให้พายเรือไปโรงเรียน หรือไม่มีคนในละแวกบ้านเดียวกันมีเรือพายไปโรงเรียนที่จะฝากลูกตัวเองให้ไปโรงเรียนด้วยได้ ก็จะต้องเตรียมอาหารที่จะไปส่งให้ผู้ใหญ่ที่ไปทำงาน พร้อมทั้งเตรียมอาหารให้เด็กไปโรงเรียน และไปส่งที่โรงเรียนให้ทันก่อนที่โรงเรียนจะเข้าแถว แต่ถ้ามีใครที่จะฝากให้ไปด้วยได้ก็มักจะเตรียมอาหารใส่ภาชนะให้เด็กไว้รับประทานตอนกลางวัน แล้วฝากไปกับเพื่อนบ้านที่ไปส่งหรือเด็กที่พายเรือไปกันเอง โดยเฉพาะเด็กโตที่ช่วยตัวเองได้ พายเรือเป็น พร้อมทั้งครอบครัวอาจมีฐานะดี มักจะซื้อเรือไว้ให้ลูกและลูกของเพื่อนบ้านได้อาศัยและพายเรือมาโรงเรียนกันเอง

เด็กนักเรียนของชุมชน มิได้แต่เรียนหนังสือและช่วยเหลือตัวเองในบางเรื่องเท่านั้น บางคน ก่อนที่จะไปโรงเรียนในช่วงเช้าจะต้องช่วยงานบ้าน ช่วยงานในสวน เช่น ช่วย ย่า ยาย ทำกับข้าว ตักน้ำ กวาดบ้าน ถูบ้าน ซักเสื้อผ้าของผู้ใหญ่และของตัวเอง หรือบางรายหากโรงเรียนอยู่ไปทางเดียวหรือต้องผ่านสวนที่ผู้ใหญ่ในครอบครัวไปทำก็ต้องแวะไปหา เพื่อนำอาหารที่ทำเสร็จเรียบร้อยแล้วไปให้ แล้วจึงจะพายเรือไปโรงเรียนเพื่อไปเรียนหนังสือ หลังเลิกเรียนเด็กอาจจะทำหน้าที่ที่โรงเรียน เช่น เหวทำความสะอาดโรงเรียน รดน้ำผักในแปลงเกษตร

ซึ่งมักจะรดตอนช่วงเช้าและเย็น บางคนอาจจะเล่นกับเพื่อน ๆ ได้สักระยะหนึ่ง ก็ต้องรีบกลับบ้าน เพราะมีงานที่จะต้องทำรอคอย อยู่ บางคนอาจจะต้องออกไปสวน ช่วยผู้ใหญ่ที่ทำอยู่ก่อนแล้ว เนื่องจากการทำสวนน้ำตาลมะพร้าว ต้องทำ 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเช้าประมาณตีสี่ ตีห้าถึง 11 โมงหรือเที่ยงวัน และช่วงเย็นประมาณ 15.00 น.จนถึง 18.00 น. หรือ 19.00 น. ดังนั้น เด็ก ๆ เมื่อกลับมาจากโรงเรียนอาจจะทำการบ้านหรือทำกิจส่วนตัวจนถึงประมาณ 17.00 น. ขึ้นอยู่กับเวลาที่ใช้ในการเดินทางจากโรงเรียนกลับบ้าน ก็จะต้องออกไปช่วยผู้ใหญ่ที่ออกไปทำงานในสวน ตั้งแต่การไปเก็บทางมะพร้าวหรือสวนต่าง ๆ ของต้นมะพร้าวที่สามารถใช้เป็นเชื้อเพลิงในการเคี้ยวน้ำตาลมะพร้าว เด็กบางคนอายุ ประมาณ 12 ขวบก็อาจจะถูกฝึก เห็นและได้รับประสบการณ์จากการทำน้ำตาลมะพร้าว ก็จะถูกมอบหมายหรือมีส่วนในการขึ้นทำน้ำตาลมะพร้าว แต่จะเป็นการให้มีส่วนช่วยหรือส่วนร่วมบ้างไม่มากนัก ส่วนใหญ่ผู้ใหญ่มักจะเป็นห่วงเด็กเกรงว่าจะได้รับอันตรายจากการขึ้นต้นมะพร้าว จึงไม่ค่อยให้เด็กขึ้นทำตาลมะพร้าวในวัยเด็กมากนัก ส่วนใหญ่จะให้ช่วยงานที่พื้นล่าง เช่น ไปเก็บทางมะพร้าว ไปช่วยหิ้วกระบอกลูกตาลที่ขึ้นไปเก็บลงมาแล้ว นำมาไว้ที่ที่เป็นเพิงพักแล้วเทจากกระบอกลงใส่ในปึก เพื่อขนย้ายมาสู่โรงเตาเคี้ยวน้ำตาล หรือบางรายจะนำกระบอกลูกตาลทั้งหมดมาที่เตาเคี้ยวน้ำตาล เทเอาน้ำตาลใส่ลงปึก แล้วนำกระบอกลูกตาลที่ใช้แล้วนั้นมาลวกด้วยน้ำร้อนเพื่อทำความสะอาดและฆ่าเชื้อที่จะทำให้น้ำตาลที่จะไปรอกจากต้นมะพร้าวใหม่ไม่บูด มีรสเปรี้ยว หรือเสียง่าย

“...ก็ต้องเอามาเทถ้าเราไม่อุ่นเราก็เคี้ยวไปเลย เทเสร็จแล้วก็ต้องมาลวกกระบอกลูกตาลให้สะอาดลวกน้ำเดือด ๆ ถ้าน้ำไม่เดือดก็ไม่ได้ ที่บ้านใช้ไม้กระบอกลูกตาลก็ลวก บางลูกปากเป็นฟองก็เอาผ้าเช็ด สมัยก่อนใช้ร่มมะพร้าว ไปปั่นไปล้าง ก็เอากะบอก เอามือเข้าไปล้าง แสบแต่ต้องทำ ต้องการให้น้ำตาลมันดี ”

ขั้นตอนในการทำน้ำตาลมะพร้าวยังมีรายละเอียดอีกมาก และจะนำมาอธิบายในลำดับต่อไป ในส่วนที่ว่าด้วยการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว จากที่กล่าวมานั้น เป็นเพียงบางส่วนของชีวิตภายในครอบครัวของชาวบ้านชุมชนบ้านคลองแขก จะเห็นชีวิตความเป็นอยู่ของเกือบทุกครัวเรือนจะไม่ค่อยแตกต่างกัน แต่ภายใต้กระบวนการต่าง ๆ ที่เป็นกิจวัตรจะเป็นตัวหล่อหลอมคุณลักษณะต่าง ๆ ให้กับคนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ และสืบทอดความเป็นคนสวนน้ำตาลมะพร้าว ที่ประกอบไปด้วยแนวคิด แนวปฏิบัติที่ทำให้มีรูปแบบและวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ไม่เอารัดเอาเปรียบ มีการแบ่งปัน เอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีการปรับตัวที่จะอยู่ร่วมกันในชุมชน เป็นการใช้ชีวิตที่ไม่เบียดเบียนเพื่อนร่วมชุมชน และธรรมชาติ ดังภาพสะท้อนตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาไม่น้อยกว่า 80 ปี ของ

การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนบ้านคลองแขก ที่มีการนับถือศาสนาแตกต่างกัน คือ ชาวไทย พุทธกับชาวไทยมุสลิม แต่สิ่งที่คนในชุมชนได้รับร่วมกันคือ การเปลี่ยนแปลงอย่างมากของการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าว

ความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน

จากการพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน ทำให้เห็นภาพในอดีตของชาวบ้านว่า มีการอยู่ร่วมกันอย่างช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปัน ร่วมแรงร่วมใจ เพื่อทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมด้วยความตั้งใจ พร้อมเพรียงและเสียสละ คนในชุมชนบ้านโคกเกตุ บ้านวัดสี่แยก บ้านคลองแขกมี ความรู้สึกร่วมกันในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมอย่างใกล้ชิดสนิทสนม ถึงแม้ว่าชุมชนบ้านคลองแขกจะมีครัวเรือนหลายครัวเรือนที่เป็นไทยมุสลิม แต่ก็สามารถร่วมกิจกรรมที่เป็นกิจกรรมทางสาธารณะประโยชน์อย่างเต็มที่ จะมีก็เพียงแต่กิจกรรมที่เป็นกิจกรรมทางศาสนาเท่านั้น ที่จะต้อง มีการแยกแยะและทำความเข้าใจถึงข้อจำกัดบางประการ แต่โดยภาพรวมก็มีการปรับตัวในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของแต่ละฝ่าย ตามที่ไม่ขัดกับหลักทางศาสนาอยู่เป็นนิตยเช่นกัน เช่น ในสมัยที่บิดาผู้วิจัยเป็นผู้ใหญ่บ้านก็เข้าไปร่วมในพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ของเพื่อนบ้านไทย มุสลิมเป็นประจำ ขณะเดียวกันหลายคนที่เป็นไทยมุสลิมก็มาร่วมงานกับไทยพุทธเช่นเดียวกัน และที่สำคัญมีหนุ่มสาวทั้งที่เป็นไทยพุทธและไทยมุสลิมที่มีความสัมพันธ์รักใคร่กัน เข้าสู่พิธีแต่งงานกันหลายคู่ แต่ส่วนใหญ่คนทางฝ่ายไทยพุทธมักจะเข้าไปนับถือศาสนาอิสลามเกือบทั้งสิ้น ทั้งนี้จะเป็นเพราะความเคร่งขรึมของศาสนาอิสลามมีสูงกว่า ประกอบกับทางศาสนาพุทธเองก็ได้มีข้อห้าม ไทยพุทธจึงปรับตัวเข้าศาสนาอิสลามได้สะดวกกว่า เพราะเป้าหมายสุดท้ายของทุกศาสนาก็ คือ การมุ่งหวังให้ทุกคนปฏิบัติตนเป็นคนดีด้วยกันทั้งสิ้น การที่คนในชุมชนถึงแม้จะนับถือศาสนาต่างกัน แต่เนื่องจากได้มีการอยู่อาศัยในชุมชนและพื้นที่เดียวกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ไม่น้อยกว่าครึ่งศตวรรษ จึงทำให้คนทุกคน ทุกกลุ่มในชุมชนมีความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นคนหมู่เดียวกัน คือ หมู่ที่ 7 แต่ละครอบครัวเปรียบเสมือนญาติพี่น้องกัน จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสอย่างน้อยสองท่านและผู้ใหญ่ บ้านที่เล่าให้ฟังเกี่ยวกับประวัติของชุมชน

“ คนอิสลามที่เข้ามาอยู่ที่นี้ ผมว่าน่าจะเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 80 ปี ตอนแรกเข้ามาอยู่ไม่กี่ครอบครัว เท่าที่จำได้ดูเหมือนจะมีครอบครัวที่ชื่อ สุข กับชื่อหวัง เข้ามาอยู่ก่อน “

“ ตอนนี้อันอายุ 79 ฉันเกิดมาจำความได้ ก็เห็นว่า มีคนอิสลามมาอาศัยอยู่ที่นี่แล้ว เท่าที่จำได้ก็ชื่อ ลุงสุขนะ “

และผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเข้ามาอยู่ และการขยายตัวเพิ่มขึ้นของครอบครัวไทยมุสลิมว่า

“ สมัย 02 (พ.ศ. 2502) มันจะมีแค่ 8 ครอบครัว แล้วก็มันก็มีเป็นเชื้อชาติเขมร ตอนนั้นมาอยู่เนี่ยะ ก็เห็นว่าทางศาสนาอิสลาม ยึดมั่นในเรื่องศาสนา ก็เลยมาของบประมาณ ทำมัสยิดให้ที่ตรงนั้นนะฮะ จะมีมัสยิดเล็กก่อนเป็นไม้แรก ๆ ตอนนั้นก็มัสยิดใหญ่ เพราะว่ามีศตวรรษทั้งหมดตอนเนี่ยะ เฉพาะอิสลามเราเนะ 300 กว่าคน 60 กว่าครอบครัว เช่นว่า มาจากเพชรบุรี “

การทำน้ำตาลมะพร้าว : ทุนภูมิความรู้และภูมิปัญญา ผ่านอาชีพหลักของชุมชน

การทำน้ำตาลมะพร้าวของชาวสวน เป็นงานที่ต้องมีความอดทนและอดทนเป็นอย่างมาก เวลาส่วนใหญ่ไม่น้อยกว่าวันละ 13 – 15 ชั่วโมงจะหมดไปกับกิจกรรมที่สัมพันธ์กันระหว่างการไปขึ้นต้นมะพร้าวเพื่อนำน้ำตาลมาทำการเคี่ยวที่โรงตาลหรือเตาตาล การดำเนินชีวิตในแต่ละวันจะเริ่มประมาณช่วงตีห้าไปจนถึงเกือบประมาณ 20 นาฬิกาหรือสองทุ่ม ซึ่งในช่วงเวลานี้คนที่ ขึ้นตาลอาจจะได้พักระหว่างช่วงเวลา 13 – 15 นาฬิกาโดยประมาณ สำหรับคนในครัวเรือนที่มีการแบ่งแยกหน้าที่การทำงานระหว่างคนขึ้นตาลมะพร้าวกับคนเคี่ยวน้ำตาลให้เป็นน้ำตาลเนื้อ แต่ ถ้าไม่มีคนมากพอที่จะแบ่งหน้าที่กัน คนขึ้นตาลมะพร้าวก็ต้องเคี่ยวตาลด้วย เวลาพักช่วงกลางวันจึงเกือบจะไม่เหลือเลย มีเพียงเฉพาะหลังเวลาสองทุ่มไปแล้วเท่านั้น กล่าวได้ว่า เวลาเกือบทั้งวัน วิถีชีวิตของชาวสวนมะพร้าวจึงอยู่กับสวนตาลมะพร้าว ไม่มีเวลาหยุดพัก หรือทำกิจกรรมอื่น ๆ นอกสวนมากนัก

“ สมัยก่อนนี้ไม่มีเวลาพักเลย แต่ก่อนนี้ต้องหาพินหาไม้มาทำกับข้าว พอแล้ว แล้วนะ พอขึ้นมาแล้วก็เคี่ยวกว่าจะเสร็จ บางทีก็ไม่เคี่ยว เคี่ยวกลางคืนทั้งไว้ หาพินหาอะไร กลางวันอย่างนี้ พอแล้วตอนเที่ยง ถ้าบางบ้านมีลูกหลานก็ช่วยเตรียมเตาเตรียมกระทะ เตรียมน้ำไว้ พอพ่อแม่เลิกมาจะได้ติดไฟได้เลยอย่างเนี่ยะ มีลูกมันก็ต้องช่วยกันหมดแหละ พ่อแม่ไปทำงานหนะ พ่อใครขึ้นของใครของมันเนี่ยะ ไปกันแต่มืดเลย ไปกันตั้งแต่สามโมง โมง (ตีสาม ตีสี่) ไปขึ้นแล้ว...”

เวลาในหนึ่งวันของชาวสวนมะพร้าว

เริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ประมาณตีสี่ ตีห้าหรือไม่เกิน 6 โมงเช้า คนขึ้นตาลมะพร้าวจะต้องไปขึ้นเก็บ “ตาลเช้า” ที่ได้ขึ้นไปปาดวงและรองไว้ตั้งแต่ช่วงเย็นจนถึงค่ำของวันก่อน น้ำตาลที่ปาดลงมาจากต้นตาลมะพร้าวในช่วงเวลานี้ จะมีปริมาณน้ำตาลค่อนข้างมาก เนื่องจากแต่ต้นจะมีเวลาที่ ตาลจะหยดไหลจากวงค่อนข้างยาวนานหลายชั่วโมง เช่น ถ้าออกขึ้นต้นแรกตั้งแต่บ่ายสามโมงเย็นและมาปาดลงตอนประมาณตีห้า ก็จะเป็นเวลาประมาณ 14 ชั่วโมง เวลาประมาณ 11 โมงหรือ 12 โมง ชาวสวนมักเรียกว่า เวลาเพลหรือเวลาเที่ยง ส่วนใหญ่ก็จะปาด “ตาลเช้า” หมดครบทุกต้น

“ ตอนเช้าตื่นมาก็ขึ้นแล้ว บางคนเค้าพอตื่นนอนก็ออกมา หกโมงเช้า แล้วก็ราว ๆ ตีดเพลไม่เกินเที่ยง เย็นก็ราว ๆ 3 โมง 4 โมง...”

ในการขึ้นไปปาดแต่ละต้นก็จะนำกระบอกลงไปใหม่ แต่จะมีขนาดเล็กกว่าขึ้นไปรองต่อ ซึ่งก็ จะเรียกว่า การรองหรือรอง “ตาลเย็น” แต่ก่อนจะรองก็ต้องใช้มีดตาลที่คมมากปาดก่อน เพราะการปาดครั้งที่ผ่านมานานมากแล้ว หน้างวงจะแห้ง น้ำตาลจะไม่หยดไหลออกมาแล้ว จึงต้องมีการปาดวงมะพร้าวซ้ำ ปริมาณ “ตาลเย็น” จะมีปริมาณน้อยไม่มากนัก เพราะช่วงระยะเวลาค่อนข้างสั้น คือ ปอด “ตาลเช้า” ต้นแรกตีห้าแล้วรองใหม่ประมาณบ่ายสามโมงไปปอด “ตาลเย็น” ระยะเวลาที่จะประมาณ 10 ชั่วโมง “ตาลเย็น” ที่ได้มานี้จะนำมาอุ่น (ที่จริงคือ ต้มจนเดือดแล้วทิ้งไว้ ปล่อยให้เย็น) แล้วเก็บไว้ก่อน เพื่อเอาไว้รวมกับ “ตาลเช้า” วันรุ่งขึ้นและที่สำคัญช่วงเวลากลางวันและกลางคืนก็มีผลต่อการหยดไหลของน้ำตาลจากวงตาลมะพร้าวด้วย อากาศกลางวันจะไม่ค่อยร้อนหรือเย็นมากกว่า ทำให้น้ำตาลหยดไหลได้ดีกว่าในการเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าว ชาวสวนส่วนมากจะเคี่ยวน้ำตาลมะพร้าว หลังจากที่ทำ “ตาลเช้า” มายังเตาเคี่ยวน้ำตาลประมาณเที่ยงวันหรือบ่ายโมง โดยจะนำมารวมกับ “ตาลเย็น” ที่ปอดลงมาเรียบร้อยหมดทุกต้นตั้งแต่ช่วงเย็นวันก่อน แล้วอุ่นเอาไว้ มาเคี่ยวพร้อมกันทีเดียว เวลาที่ใช้ในการเคี่ยวน้ำตาลใสเป็นน้ำตาลเนื้อจะใช้เวลามากน้อยก็ขึ้นอยู่กับจำนวนปริมาณน้ำตาลใส เวลาที่ใช้โดยประมาณก็คือ น้ำตาลใส 7 ปีบ 140 ลิตร เคี่ยวไปประมาณ 2 ชั่วโมงถึง 2 ชั่วโมงครึ่ง จึงจะได้น้ำตาลเนื้อ 1 ปีบ หนักประมาณ 30 กิโลกรัม เวลาที่ใช้เคี่ยวขึ้นอยู่กับคุณภาพของเตาตาลและคุณภาพของเชื้อเพลิงที่ใช้

ช่วงก่อนปี 2520 การจำหน่ายผลผลิตจะมีผู้ที่มารับซื้อ มักจะเป็นเจ้าประจำ จะมาเป็นผู้ กำหนดราคาว่า วันนี้อาชีพละเท่าไร ชาวสวนน้ำตาลมะพร้าวก็จะขายให้ เพราะมีความสัมพันธ์กันมานาน จากการซื้อขายประจำ ด้วยระบบนี้ จึงเกิดความไว้วางใจกัน เวลาชาวสวนต้องการใช้เงินมากเป็นพิเศษ ก็สามารถเบิกล่วงหน้าได้ ซึ่งจำนวนเงินที่จะเบิกก็

จะพิจารณาตามจำนวนผลผลิตว่า สมควรให้หรือไม่ หรืออาจมีการต่อรองตามที่เห็นสมควร ในขณะเดียวกัน คนสวนก็จะพิจารณาด้วยเช่นกันว่า ตนเองมีน้ำตาลเนื้อวันละกี่ปีบ น่าจะขอ เบิกล่วงหน้าได้เท่าไร ผู้มารับซื้อจึงจะยินดีให้เบิกล่วงหน้า หลังจากนั้นก็จะขายน้ำตาล มะพร้าวขุดใช้การเบิกเงินล่วงหน้าไปจนกว่าจะหมด ในการเบิกเงินล่วงหน้าผู้ซื้อจะไม่ได้คิด เป็นดอกเบี้ย แต่โดยมากจะซื้อน้ำตาลเนื้อถูกลงกว่าปกติ ภาษาที่ใช้ ละทราบกันดีในหมู่คนทำ น้ำตาลมะพร้าว ก็คือ จะถูกกดราคา เช่น ราคาปกติ ที่รับซื้อประมาณปีบละ 250 บาทก็อาจจะ ซื้อเพียงปีบละ 230 บาท หากมีน้ำตาลเนื้อวันละ 5 ปีบ รายได้ ที่ควรจะได้ก็หายไปประมาณ 100 บาทต่อวัน เงิน 100 บาท นี้ก็เปรียบเสมือนการจ่ายดอกเบี้ยให้กับผู้รับซื้อนั่นเอง แต่ภายหลังปี 2520 เป็นต้นมา จำนวนน้ำตาลมะพร้าวเริ่มมีจำนวนลดน้อยลง แต่ก็ยังพอมีผู้ประกอบการอยู่บ้าง จึงเป็นผลให้น้ำตาลปีบมีราคาสูงขึ้นเป็นปีบละ 300 กว่าบาท และบางช่วงเวลา ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) จะมีราคาสูงถึงปีบละ 600 บาททีเดียว

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามที่หลายฝ่ายเข้าใจ ใช้เวลาไม่น้อยกว่า 40 ปี ประเทศไทยถูกมองว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ภายใต้การวัดด้วยการเปลี่ยนแปลงระดับรายได้ต่อหัวและตัวชี้วัดทางประชากร

การพัฒนาประเทศด้วยการวางแผน เริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รัฐมีบทบาทสำคัญในการพัฒนา โดยเฉพาะในยุคแรกในช่วงสงครามเย็น ที่การพัฒนาถูกทำให้เป็นอุดมการณ์ที่แผ่ขยายมาจากประเทศทุนนิยมตะวันตก มายังประเทศโลกที่สาม ประเทศไทยก็เป็นหนึ่งในเป้าหมายของการแทรกแซงของประเทศมหาอำนาจ ในเรื่องการพัฒนา โดยอาศัยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเครื่องชี้นำ การพัฒนาจึงเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของรัฐในการต่อสู้กับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ ยุทธศาสตร์การพัฒนาดังกล่าวส่งผลต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยในระยะต่อ ๆ มาอย่างมากมาย

การพัฒนาสมัยใหม่ที่เริ่มต้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2500) ได้เปิดโอกาสให้ภาคเอกชนแสดงบทบาทในเศรษฐกิจตามระบบทุนนิยมอย่างเต็มที่ ด้วยนโยบายส่งเสริมการลงทุนและการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า ขณะเดียวกันการพึ่งพาต่างประเทศกลายเป็นเงื่อนไขจำเป็นสำหรับการพัฒนา ทั้งในลักษณะของการลงทุน ความช่วยเหลือทางวิชาการ และเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่า เมื่อการพัฒนาผ่านเลยมาถึงยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ การขยายตัวของทุนนิยมเสรี ทำให้ภาพพจน์ของการพึ่งพากลายเป็นเรื่องไม่สำคัญ แต่ในทางปฏิบัติการเติบโตของเศรษฐกิจยังคงต้องพึ่งเงินลงทุนจากต่างประเทศ ดูเหมือนคนไทยจะรับรู้นโยบายเศรษฐกิจที่แถลงโดยรัฐบาลสมัยต่าง ๆ ว่า การดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ การสร้างความมั่นใจให้กับนักลงทุนเป็นประเด็นตัดสินว่าเศรษฐกิจจะยั่งยืนได้หรือไม่ แม้ว่าประเทศจะประสบปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของเงินทุนโดยเสรี นโยบายทางเศรษฐกิจหลักก็ยังไม่เปลี่ยนแปลง ประเทศไทยยังคงมีทิศทางการพัฒนาแบบเดิม คือ การเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมตามแบบทุนนิยม แต่ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มีการกล่าวถึงกันมาโดยลำดับ ได้แก่ การเน้นการลงทุนโดยภาครัฐ การส่งเสริมการลงทุนในประเทศด้วยการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า การดึงเงินตราต่างประเทศด้วยการส่งออก และการเปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศ ไปจนกระทั่งการเปิดเสรีทางการค้าที่ขยายตัวต่อไปยังการเงิน และการลงทุนโดยเข้าเป็นสมาชิกองค์การการค้าโลกในปัจจุบัน

ภายใต้ความสำเร็จที่กล่าวถึงนั้น ก่อให้เกิดผลอย่างไร สิ่งที่เห็นได้ชัดคือ ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและการสูญสลายของทรัพยากร ซึ่งแม้แต่รายงานฉบับนั้นก็ยังสรุปประเด็นทั้งห้าที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าความสำเร็จว่า “ ... การพัฒนาดังกล่าวมีต้นทุนสูงและทำให้เกิด ปัญหาต่าง ๆ ที่สำคัญสามประเด็นคือ 1) การพัฒนาที่ไม่สมดุล ความไม่เท่าเทียมและความลำเอียงระหว่างหญิงชาย และความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงบริการทางสังคมและสาธารณูปโภคต่าง ๆ 2) ความแตกแยกเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคม การกัดกร่อนของต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม 3) ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

การเร่งรัดการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญแก่ภาคอุตสาหกรรม และกำหนดศูนย์กลางความเจริญเป็นเป้าหมาย โดยหวังว่าจะส่งผลกระทบต่อไป (trickle down effect) แต่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกลับทำให้ช่องว่างระหว่างรายได้ถ่างออก เกิดความเหลื่อมล้ำมากขึ้น (ฉันทนา บรรพศิริโชติ. 2543 : 172 – 173) ภาพที่เห็นแต่ละช่วงของเวลาตลอดมา ดูจะเป็นภาพที่มีความแตกต่างและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เปรียบเสมือนว่าเป็นการพัฒนา แต่ในความเป็นจริง ความเป็นอยู่ของคนไทยจำนวนมากกลับมีคุณภาพชีวิตที่ด้อยลง การพัฒนาตามแนวดังกล่าวมีผลต่อการปรับตัว และก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การทำมาหากิน การพักผ่อนหย่อนใจ การหาความสุขให้กับชีวิต การนับถือศาสนา และการสืบทอดขนบธรรมเนียม ประเพณี รวมทั้งการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และแบบแผนต่าง ๆ ที่มาจากต่างถิ่น ต่างสังคม ได้แพร่กระจายเข้ามา จนทำให้ชุมชนมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก

กระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยกับการจัดกระทำชุมชน

ย้อนหลังกลับไปประมาณ 50 ปี ชีวิตชาวสวนมะพร้าวค่อนข้างจะมีความสุขอยู่กับการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวและใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายภายในสวนมะพร้าวที่มรดามีครอบครัวที่อบอุ่นอยู่กันอย่างพร้อมหน้าพร้อมตา ถึงแม้ว่าจะต้องเหน็ดเหนื่อยกับการประกอบอาชีพทำน้ำตาลมะพร้าวแต่ก็มีความสุข ชีวิตชาวสวนมะพร้าวเริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการพัฒนาประเทศไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรม โดยมองว่าความมั่งคั่งของชาติและการเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของคนในชาติจะต้องเร่งการพัฒนาสินค้าเพื่อลดการนำเข้าและเพิ่มการส่งออก รัฐจึงทำการสร้างปัจจัยพื้นฐานบางอย่างขึ้นมาเพื่อเอื้อต่อการดำเนินการดังกล่าว ที่เห็นได้ชัดถึงการเปลี่ยนแปลงก็คือ การตัดถนน หนทาง เพื่อเข้าไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ พร้อมทั้งการพัฒนาในเรื่องแหล่งพลังงานไฟฟ้า ซึ่งการกระทำของรัฐในสองเรื่องนี้ ดูจะเป็นเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน และส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างมาก ตลอดระยะเวลา

ของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2504 มาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับปัจจุบัน รัฐบาลแต่ละยุคแต่ละสมัยพยายามที่จะเร่งพัฒนาความเจริญของประเทศ ตามแนวทางของประเทศทางตะวันตกที่เน้นในด้านอุตสาหกรรม โดยที่มิได้พิจารณาในรายละเอียดของบริบทต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกับประเทศเหล่านั้น เพราะการวางแผนพัฒนาประเทศจะมาจากบุคคลที่มีส่วนได้จากการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว และบอกถึงศักยภาพของผู้บริหารประเทศในการนำประเทศไปสู่การพัฒนาที่เรียกว่า “ความทันสมัย” โดยมิได้คำนึงถึงความเหมาะสม และความต้องการของคนส่วนมากที่เป็นคนฐานรากของชุมชน อีกทั้งละเลยที่จะพิจารณาถึงผลกระทบที่จะเกิดในอนาคต โดยมองแต่เพียงว่าจะได้ประโยชน์จากการพัฒนาตามแนวทางความคิด ความเชื่อของตน และผลที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในเชิงการพัฒนาในรูปของความจำเริญทางเศรษฐกิจ เพื่อให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบจากการดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ และผลสืบเนื่องจากการดำเนินการนั้น ๆ จึงใคร่ขอเสนอ ดังต่อไปนี้

การตัดถนนเข้าสู่ชุมชน

ช่วงเวลาเพียง 4 ทศวรรษกว่าของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 8 ฉบับ ได้นำพาความเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานและทิศทางการเติบโตของชุมชนมาสู่พื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างอย่างมากมายและรวดเร็ว สาเหตุสำคัญมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและนโยบายการพัฒนาต่าง ๆ ที่นำลงสู่การปฏิบัติในชุมชน โดยในช่วงต้น การคมนาคมขนส่งทางบกกระจายจากพื้นที่ตอนล่าง คือ ในอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ขึ้นไปถึงพื้นที่ตอนบน คือ อำเภออัมพวาและอำเภอบางคนที ด้วยการสร้างทางหลวงสายต่าง ๆ

เมื่อถนนเข้าไปที่ใด ความเจริญก็ย่อมตามมา ซึ่งก็เป็นความจริง แต่ความจริงอีกส่วนหนึ่งก็คือ ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน

การตัดถนนเข้าไปในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนได้ใช้ในการติดต่อกันและใช้เป็นเส้นทางในการขนส่งสินค้าทั้งจากภายในและภายนอกเข้าสู่ชุมชน ถือว่าเป็นสิ่งมีประโยชน์ยิ่งต่อคนในชุมชน แต่สิ่งที่เป็นผลตามมาจากการพัฒนาตัดถนน ก็คือ การสร้างถนนจะต้องมีการแผ้วถางทาง บางพื้นที่จะทำลายพืชพันธุ์และพันธุ์สัตว์ธรรมชาติ หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการเจริญเติบโต ผลผลิตที่ได้จากธรรมชาติก็จะแปรเปลี่ยนไป

แต่เดิมสัตว์น้ำในลำคลองที่ไหลผ่านพื้นที่บ้านคลองแขกจะมีสัตว์น้ำค่อนข้างมาก เนื่องจากเวลาน้ำหลากมาจากทางต้นน้ำแม่กลอง ผ่านจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรีมาสู่

จังหวัดสมุทรสงคราม ก็จะมีสัตว์น้ำจืด ได้แก่ กุ้ง และปลาน้ำจืดประเภทต่าง ๆ มาตามการไหลของน้ำด้วย ในทำนองเดียวกัน เมื่อเวลาน้ำทะเลหนุนขึ้นสูงก็จะมีสัตว์น้ำเค็ม ได้แก่ กุ้ง ตะกาด กุ้งแชบ๊วย กุ้งกุลาดำ (ชาวบ้านเรียก กุ้งจีน) และปลาน้ำเค็ม ได้แก่ ปลากระบอก ปลาลิ้นหมา ปลาตุ๊กทะเล รวมทั้ง ปูทะเล แมงดาทะเล มาตามกระแสน้ำที่ไหลขึ้นมามีด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะบริเวณที่น้ำจืดและน้ำทะเลมาพบกัน จะมีสัตว์น้ำค่อนข้างชุกชุมเป็นพิเศษ หลังจากรมีการตัดถนน ได้แก่ การสร้างทางหลวงสายดำเนินสะดวก – บางแพ ใน พ.ศ. 2500 ถนนสายนี้เชื่อมกับถนนเพชรเกษมสู่กรุงเทพ ฯ ทำให้มีผลต่อคลองดำเนินสะดวก ต่อมาได้มีการสร้างถนนเชื่อมโยงจากถนนดำเนินสะดวก – บางแพ มายังพื้นที่อำเภอบางคนที ผ่านอำเภอมอรวรถึงอำเภอมืองสมุทรสงคราม ในปี พ.ศ. 2508 ถนนสายนี้จึงเป็นถนนสายแรกที่เชื่อมการคมนาคมทางรถยนต์จากสมุทรสงครามถึงกรุงเทพ ฯ จากนั้นมีการตัดถนนสายสมุทรสงคราม – สมุทรสาคร ซึ่งเชื่อมจังหวัดสมุทรสงครามกับอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และสร้างถนนเชื่อมทางตะวันตก คือ ทางหลวงจังหวัดสมุทรสงคราม – อำเภopakท่อ จังหวัดราชบุรี (นันทนา พิภพลาภอนันต์. 2546 : 48) ทำให้ถนนมาขวางกันทางน้ำที่เคยไหลเชื่อมโยงถึงกัน ถูกตัดแยกออกจากกัน ถึงแม้ว่าจะทำสะพานหรือท่อระบายน้ำต่อถึงกัน แต่ก็ทำให้ปริมาณของน้ำไหลลดลงและการไหลของน้ำไม่เป็นไปตามธรรมชาติ ดังเช่นที่ผ่านมา ทำให้ปริมาณน้ำจืดที่ไหลมาจากตอนบนของกลุ่มน้ำแม่กลองลดลง จนทำให้น้ำทะเลไหลหนุนเข้าไปสู่พื้นที่ทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผลผลิตของเกษตรกรอย่างมาก ชาวสมุทรสงครามได้รับความเดือดร้อนมาก โครงการก่อสร้างถนนธนบุรี – ปากท่อจึงเกิดขึ้น ในปี พ.ศ. 2516 ทำให้จังหวัดสมุทรสงครามเป็นเมืองเปิด ถนนสายนี้จึงเป็นถนนที่เชื่อมไปยังกรุงเทพ ฯ และ เชื่อมไปสู่ภาคตะวันตกและภาคใต้ และที่สำคัญแนวถนนธนบุรี – ปากท่อได้กลายเป็นแนวกันน้ำ เค็ม ทำให้น้ำทะเลบริเวณพื้นที่ชายทะเลแม่กลอง และน้ำจืดที่ไหลมาจากต้นลำน้ำแม่กลองในเขต จังหวัดกาญจนบุรีไหลมาปะทะกันลดน้อยลง สภาพทางนิเวศที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต การแพร่ขยายและการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำจึงเปลี่ยนแปลงไป ความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำ และปริมาณสัตว์น้ำลดจำนวนลงเป็นอย่างมาก เพราะการที่มีน้ำแห้ง น้ำหลากจะมีผลต่อการอพยพของพันธุ์สัตว์น้ำจากบริเวณต่าง ๆ และน้ำหลากยังช่วยให้สัตว์น้ำมีอาหารกิน เนื่องจากแมลงต่าง ๆ ที่เป็นอาหารสัตว์น้ำถูกน้ำท่วมแล้วหลุดลอยมาเป็นอาหาร น้ำท่วมบริเวณร่องสวน ทำให้ปลาวายขึ้นไปหาแมลงหรือไส้เดือนกินเป็นอาหารบนร่องสวน สภาพที่เกิดขึ้นจึงล้วนส่งผลต่อการขยายและแพร่ กระจ่าย เพิ่มปริมาณสัตว์น้ำ แต่ ณ วันนี้ ปรากฏการณ์น้ำหลาก น้ำท่วมเกือบจะไม่ปรากฏให้เห็นเลย สภาพโดยทั่วไป ปัจจุบันนี้ ปริมาณน้ำที่อยู่ตามลำคลองและในร่องสวนมักจะมีปริมาณน้อยและไม่ค่อยไหลถ่ายเท การที่น้ำไม่ค่อยไหลถ่ายเทนี้ ก็ มีผลทำให้เกิดน้ำเน่าเสียได้ง่าย และยังทำให้สัตว์น้ำ

พันธุ์พืชไม่เจริญเติบโต การขยาย แพร่พันธุ์ก็ลดต่ำลง โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง ปริมาณน้ำจะน้อยมาก จนทำให้ไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกและเป็นที่อาศัยของสัตว์น้ำอย่างปลอดภัยจากการถูกรบกวนของสัตว์ที่เป็นศัตรูหรือจากมนุษย์ สภาพเช่นนี้แยกให้เห็นความแตกต่างของการใช้ที่ดินระหว่างพื้นที่ฝั่งเหนือถนน หรือบริเวณใกล้เคียง และฝั่งใต้ถนนหรือบริเวณใกล้เคียง ทั้งทางด้านกายภาพและการทำมาหากิน

จากการพูดคุยกับชาวบ้าน บ้านคลองแขกบอกว่า การตัดถนนเข้าหมู่บ้านมีผลต่อการเดินทางเข้าออกไปยังพื้นที่อื่น ๆ ทำให้สามารถนำสินค้าไปจำหน่ายในตลาดในเมืองหรือต่างพื้นที่ ช่วยให้ประหยัดเวลาและมีความสะดวกสบายขึ้น นอกจากนี้ ชาวบ้านยังบอกว่าการที่ปริมาณน้ำ จืดมี ปริมาณน้อยลง ทำให้น้ำทะเลหนุนเข้าสู่พื้นที่ที่เป็นสวน เวลาที่น้ำทะเลหนุนขึ้นมามาก ปริมาณน้ำทะเลจะไหลเข้ามาสู่ท้องร่องสวน ทำให้ต้นไม้ เช่น ไม้ผล และมะพร้าว ชะงักการเจริญเติบโต ให้ผลผลิตต่ำลง หรือบางปีไม่ให้ผลผลิตเลย และมีจำนวนไม้น้อยที่ต้นไม้ คือ ไม้ผลหรือมะพร้าวต้องตาย ลง ซึ่งถือว่าเป็นวิกฤตจากการประสพภาวะน้ำเค็มที่ไหลทะลักเข้ามา ชาวสวนไม่สามารถประกอบอาชีพจากการทำสวน ไม่มีรายได้ ช่วงระยะเวลานี้ หลายครัวเรือน ผู้อยู่ในวัยแรงงานต้องทิ้งบ้านเรือนไปเป็นแรงงานรับจ้าง และประสพภาวะการมีหนี้สิน จำนวนไม่น้อย เพราะมี รายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่ายที่ใช้ในครัวเรือน เนื่องจากชีวิตของชาวสวนย้อนหลังไปประมาณ 25 ปี จะอยู่โดยอาศัยทรัพยากรที่อยู่รอบบ้าน ไม่ว่าจะเป็นพืชผัก สวนครัว สัตว์น้ำ จำพวกกุ้ง ปลา ในลำคลอง ร่องสวนมาประกอบเป็นอาหาร จึงทำให้ไม่ค่อยมีรายจ่ายในครัวเรือน แต่เมื่อเกิดภาวะตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่ละครัวเรือนล้วนแล้วแต่จะต้องได้มาซึ่งอาหารการกิน โดยการใช้เงินซื้อหามาทั้งสิ้น

การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำทางตอนบนของกลุ่มน้ำแม่กลอง

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ปีแรก คือ พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2546 ก็ยังคงดำเนินไปตามแนวทางของการพัฒนาตามแนวคิดของประเทศตะวันตก ที่เชื่อกันว่า เป็นความทันสมัย ด้วยการเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม เมื่อผู้บริหารประเทศมุ่งส่งเสริมและสนับสนุนให้นายทุนทั้งในประเทศและต่างประเทศ เข้ามาลงทุนสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในประเทศ สิ่งที่มาตามกับการทำอุตสาหกรรม ก็คือ การหาพลังงานเชื้อเพลิงหรือพลังงานไฟฟ้ามารองรับกิจการทางด้านอุตสาหกรรม นอกจากนี้ภายใต้นโยบายส่งเสริมการเกษตรเพื่อการค้าที่กระตุ้นให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและเพิ่มรอบการผลิตนั้น น้ำเป็นทรัพยากรที่จำเป็นในการเร่งการผลิต รัฐจึงเข้ามาควบคุมและจัดสรรน้ำในกลุ่มน้ำแม่กลอง บริเวณป่าต้นน้ำในจังหวัดกาญจนบุรี โครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ ซึ่งจัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 2507 โดยภายในโครงการประกอบด้วยการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ กันแม่

น้ำแม่กลองที่เขตอำเภอท่าม่วง แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2513 เชื้อนครินทร์ครินทร์ กันแม่น้ำแควใหญ่ ที่เขตอำเภอศรีสวัสดิ์ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2523 และเขื่อนเขาแหลมกั้นลำน้ำแควน้อยที่เขต อำเภอทองผาภูมิ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2527(นันทนา พิภพลาภอนันต์. 2546 : 49, 196) เมื่อ ความต้องการที่จะพัฒนาประเทศถูกกำหนดด้วยแนวคิดดังกล่าว การจัดการกับทรัพยากรทาง ธรรมชาติที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องจึงถูกนำมาใช้ประโยชน์ และจากการใช้ประโยชน์อย่างปราศจาก การวางแผน และตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะผลที่จะเกิดขึ้นกับคนที่ อยู่ทางตอนล่างของกลุ่มน้ำแม่กลอง การสร้างเขื่อน 3 เขื่อนที่กล่าวมา จึงส่งผลทำให้เกิด ปัญหาและส่งผลกระทบต่อคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง วันนี้ สิ่งที่เป็นผลกระทบ จากการพัฒนา ทำให้จำนวนพื้นที่ป่าไม้ลดลง เพราะ การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำแต่ละแห่งจะ ต้องทำการสร้างตัดถนนเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ และบริเวณโดยรอบของตัวเขื่อนก็ต้องถูกปรับ แปลงเป็นที่ทำการ แหล่งกักเก็บน้ำ บริเวณที่เป็นตัวเขื่อนใช้พื้นที่นับหมื่นไร่ หรือเป็นแสนไร่ การตัด ไม้ ทำลายป่าย่อมส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์และความชุ่มชื้นของอากาศ ทำ ให้ปริมาณน้ำฝนที่เคยมีมากหรือตกชุกในอดีตลดลง ความสูญเสียทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับ ป่าถูกทำลาย อย่างประเมินค่ามิได้

ปริมาณน้ำที่เคยมีมาก เพราะความชุ่มชื้นของป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำมีมาก ทำให้ บริเวณพื้นที่ป่ามีฝนตกมาก และปริมาณน้ำฝนนั้นก็ไหลลงมาสู่พื้นที่ตอนล่าง การที่มี ปริมาณน้ำฝนไหลป่า ลงมาย่อมทำให้เกิดประโยชน์หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง การเกษตร การประมง การคมนาคม ฯลฯ วิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองทั้ง สองฝั่ง ที่เคยอยู่อย่างสงบ เรียบง่ายและอุดมสมบูรณ์จากการอาศัยทรัพยากรที่เกิดจากธรรม ชาติ เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ชาวบ้านที่อยู่ใต้เขื่อนหรือบริเวณปลายน้ำ คือ จังหวัด สมุทรสงครามได้รับผลกระทบในทางลบจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ ซึ่งชาวบ้านเองส่วนใหญ่ ก็มิได้คิดเชื่อมโยงและมาร่วมกันพิจารณาให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง ประกอบการ ถูกครอบงำด้วยวาทกรรมการพัฒนาและการกล่าวถึงผลดีและการชี้้นำให้เห็นว่า การสร้าง เขื่อนที่กักเก็บน้ำนั้น มีประโยชน์อะไรบ้าง จนทำให้ชาวบ้านมี ความเห็นคล้อยตาม แต่ถ้าชาว บ้านได้ถูกคิด ณ วันนี้ ความสุขของเราชาวสมุทรสงครามหายไปไหน เพราะอะไร และ ประโยชน์ที่กล่าวอ้างนั้น ใครได้ประโยชน์อย่างแท้จริง รัฐมองการพัฒนาเพื่อผลักดันให้เกิด การพัฒนาทางเศรษฐกิจเพื่อใคร เพื่อคนที่อาศัยอยู่ใต้บริเวณเขื่อนจริงหรือไม่ เพราะที่ผ่านมา ธรรมชาติที่มีฝนตก น้ำท่วมน้ำหลาก หากพิจารณาแล้วมิได้สร้างความเสียหายให้เกิดต่อการ ดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างรุนแรงมากนัก ผลที่เกิดขึ้นตามปกติทางธรรมชาติน่าจะส่งผลดี มี คุณค่า และเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนที่อาศัยบริเวณกลุ่มน้ำแม่กลองมากกว่าใน ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านส่วนมากที่ได้ประโยชน์จากกลุ่มน้ำแม่กลองได้ประโยชน์จากการสร้างเขื่อน